

ЗБОРНИК РАДОВА  
ПОСВЕЋЕН  
ПРОФ. ДР МИЛАНУ ДРАГИЧЕВИЋУ  
(1947–2017)

---



Универзитет у Бањој Луци  
Филолошки факултет

# ЗБОРНИК РАДОВА

ПОСВЕЋЕН  
ПРОФ. ДР МИЛАНУ ДРАГИЧЕВИЋУ  
(1947–2017)

*Приредили*

Доц. др Драгомир Козомара  
Др Слађана Цукут

Бања Лука, 2018.







# БИОГРАФИЈА

## ПРОФ. ДР МИЛАНА

### ДРАГИЧЕВИЋА

Проф. др Милан Драгичевић рођен је 4. новембра 1947. у Бировачи (општина Доњи Лапац). На Филолошком факултету Универзитета у Београду (Група српскохрватски језик и југословенске књижевности) дипломирао је 1969, а на истом факултету 1979. одбранио магистарски рад *Рефлекси јайџа у савременим личким ѿворима* и докторску дисертацију *Говор личких јекаваца* 1985. Од 1970. до 1981. радио је као гимназијски професор, а наставно-научну каријеру започео је 1981. избором у звање знанственог асистента на Педагошком факултету Свеучилишта у Риједи. У звање доцента биран је 1985, у звање ванредног професора, први пут, 1991, па му је избор, приликом оснивања Филозофског факултета у Бањој Луци, обновљен и 1994. У звање редовног професора изабран је 2000. Током универзитетске каријере држао је предавања из различитих србистичких и славистичких дисциплина на више високошколских установа бивше Југославије: Педагошком факултету у Риједи (1981–1991), Педагошкој академији у Бањој Луци (1991–1994), Филозофском факултету у Петрињи (1992–1995), Филозофском факултету у Нишу (1995–1998), Филозофском факултету у Источном Сарајеву (1998–2006). Двије академске године водио је одговарајуће курсеве и на Академији умјетности у Бањој Луци. Специјална предавања, као професор по позиву, држао је маја 2004. на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, а априла 2007. на Филолошком факултету Универзитета „Пајсије Хиландарски” у Пловдиву (Бугарска). На Филозофском факултету у Бањој Луци радио је од дана његовог формирања (1994), па до његове трансформације (2009), када је, према интерној прерасподјели кадрова, „додијељен” новооснованом Фило-

лошком факултету, гдје је радио до пензионисања (2016). Од 1994. до 2006. обављао је функцију продекана за наставу, а био је и утемељивач и дугогодишњи руководилац постдипломских студија смјера Наука о језику. Реферате и саопштења излагао је на више научних скупова националног и међународног значаја, а у различитим својствима учествовао је и у реализацији више пројеката националног и међународног значаја. За потребе израде *Српској дијалектолошкој атласа* истражио је говоре мјештана 27 пунктова. Био је члан сарадник Матице српске, члан Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе при САНУ и Одборове Комисије за *Српски дијалектолошки атлас*, члан Одбора за стандардизацију српског језика, члан Одборове Комисије за фонологију, Научног друштва за његовање и проучавање српског језика (Београд), Друштва чланова Матице српске у Републици Српској, као и уређивачких одбора часописа *Српски језик* и *Српски дијалектолошки зборник*. Главна подручја научног интересовања била су му: дијалекти српског језика, савремени српски књижевни језик и историја српскога књижевног језика. Проф. др Милан Драгичевић преминуо је 14. новембра 2017. у Бањој Луци.



# БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ПРОФ. ДР МИЛАНА ДРАГИЧЕВИЋА

1971.

1. *Прилози познавању узајамних односа ијекавској нарјечја на терену Лике.* – Просвјета (Загреб), 1971, бр. 610, 3.

1980.

2. *Рефлекси јайа у данашњим личким јоворима.* – Српски дијалектолошки зборник, Београд (Институт за српскохрватски језик), 1980, књ. XXVI, 147–233.
3. *О јласовном лику и значењима јлајола „завидеји” у ијекавским јоворима источне Лике.* – Зборник за филологију и лингвистику (Нови Сад), 1980, књ. XXIII/1, 207–208.

1981.

4. *Важније особине вокалској сисџема јовора ијекаваца источне Лике.* – Књижевност и језик (Београд), 1981, књ. XXVIII/2, 151–161.

1982.

5. *О самогласничком инвентару говора ловиначких икаваца.* – Зборник Pedagoшког fakulteta u Rijeci (Rijeka), 1982, br. 4, 119–124.
6. *О једној употреби протетског „š” и неким шtokавским говорима.* – Зборник за филологију и лингвистику (Нови Сад), 1982, књ. XXV/1, 174–176.

1983.

7. *Prilozi građi za proučavanje govora ličkih ikavaca*. – Зборник за филологију и лингвистику (Нови Сад), 1983, књ. XXVI/1, 179–188.

1984.

8. *O nekim imenima deminutivno-hipokoristične i augmentativno-pejorativne kategorije u današnjim ličkim govorima (I – jekavsko govorno područje)*. – Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci (Rijeka), 1984, br. 6, 173–182.

1985.

9. *O nekim imenima deminutivno-hipokoristične i augmentativno-pejorativne kategorije u današnjim ličkim govorima (II – ikavsko govorno područje)*. – Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci (Rijeka), 1985, br. 7, 97–105.

1986.

10. *Говор личких јекаваца*. – Српски дијалектолошки зборник, Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик), 1986, књ. XXXII, 7–241.
11. *Prilog poznavanju mikrotoponimije Lapačkog polja (Tipovi imena njiva)*. – Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci (Rijeka), 1986, br. 8, 137–144.
12. *O nekim mikrotoponimima antroponimijskoga porijekla iz jednog predjela u istočnoj Lici*. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад), 1986, књ. XXIX/1, 151–154.
13. *Драјан Павлица, О говору околине Угдине, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXX, Београд, 1984, 357–424*. – Јужнословенски филолог (Београд), 1986, књ. XLII, 211–215 [приказ].
14. *Korisni prinosi jezikoslovlju i boljem poznavanju književnosti (Lingvistički i književni razdjeli Zbornika Pedagoškog fakulteta u Rijeci, br. 6, 1984, 171–247. i br. 7, 1985, 89–172)*. – Књижевност и језик (Београд), 1986, књ. XXXIII/1–2, 93–95 [приказ].

1987.

15. *O konsonantskom inventaru govora lovinačkih ikavaca.* – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад), 1987, књ. XXX/1, 179–189.
16. *Биљешке о личком ірадїћ – ірадїћак и неким сличним формама.* – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад), 1987, књ. XXX/2, 105–106.

1988.

17. *Акцентаї іридјева у іовору іјекаваца села Бироваче из істочне Ліке.* – Јужнословенски филолог (Београд), 1988, књ. XLIV, 73–83.
18. *Једно іоређење неких фонетских и морфолошких особина језика іриіовијетке „Задњи лички харамбаша” с одіоварајаућим особинама іовора личких јекаваца.* – Књижевност и језик (Београд), 1988, књ. XXXV/3–4, 306–311.
19. *Važnije osobine glasovnog sustava govora sela Vratnik iz zavelebitskog dijela senjskoga zaleđa.* – Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci (Rijeka), 1988, br. 9–10, 129–143.

1989.

20. *Bilješke o imperfektu u pisanoj riječi Bude Budisavljevića.* – Књижевност и језик (Београд), 1989, књ. XXXVI/4, 373–375.
21. *Morfološke osobine imeničkih riječi u govoru Bunjevaca iz zavelebitskog dijela senjskoga zaleđa.* – Fluminensia (Rijeka), 1989, br. 1, 112–121.

1990.

22. *O акцентіу именица средњеї рода с іїзв. неіроширеним основама у іовору Срда Лайачкої іоља.* – Нови летопис СКПД „Просвјета” (Загреб), 1990, бр. 1, 26–34.
23. *O današnjem ikavskom govoru u Krasnom Polju.* – Fluminensia (Rijeka), 1990, br. 2/1989. i br. 1–2/1990, 96–102.
24. *O nekim osobinama jezika komedije „Pljusak” Petra Petrovića Pecije.* – Књижевност и језик (Београд), 1990, књ. XXXVII/3, 228–232.

25. *Prilozi građi za proučavanje štokavskih ikavskih govora senjske okolice.* – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад), 1990, књ. XXXIII, 119–124.

1991.

26. *О акценту именица женског рода у говору ијекаваца Лапачког њоља.* – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад), 1991, књ. XXXIV/1, 143–154.
27. *Заокружена слика антропонимије Буковице (Živko Vjelanović, Rječnik antroponima Bukovice, Ономашолошки прилози, књ. X, Београд, 1989, 175–363, њ. о. 1–189).* – Књижевност и језик (Београд), 1991, књ. XXXVIII/1, 100–101 [приказ].
28. *Fluminensia – časopis za filološka istraživanja* (књ. I, бр. 1, Ријека, 1989. и књ. II, бр. 2/1989. и 1–2/1990, Ријека, 1990. – Књижевност и језик (Београд), 1991, књ. XXXVIII/2, 262–265 [приказ].
29. *О Бојдану Ластавици и његовој студији „Коренички говор“.* – Књижевност и језик (Београд), 1991, књ. XXXVIII/3, 377–379.
30. *О двема књиџама као једној (Ž. Vjelanović, Antroponimija Bukovice, Književni krug, Split, 1998. i Rječnik antroponima Bukovice, Ономашолошки прилози, књ. X, Београд, 1989, 175–363, њ. о. 1–189).* – Нови летопис СКПД „Просвјета“ (Загреб), 1991, бр. 2, 64–67 [приказ].

1993.

31. *Акценти именица мушког рода у говору Срба Лапачког њоља.* – Јужнословенски филолог (Београд), 1993, књ. XLIX, 155–174.
32. *Акценти именица средњеј рода с њизв. њроширеним основама у говору Срба Лапачког њоља.* – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад), 1993, књ. XXXVI/1, 153–158.
33. *О принципима и значају рада на култивацији српског књижевног језика у Рејублици Српској Крајини.* – Васпитањем и образовањем у будућност (зборник), Петриња, 1993, 24–25.

1994.

34. *Важније морфолошке особине именица у шћамћаним дјелима Буге Будисављевића Приједорској*. – Словеса (Бања Лука), 1994, бр. 1–2, 139–147.
35. *Вилјешке о акцентима затјеница и бројева у говору Срба Лараћког поља*, Зборник II (Педагошка академија – Бања Лука), 1994, 201–215.

1995.

36. *Неколико ријечи о њрвом броју „Ријечи” („Ријеч” – часопис за науку о језику и књижевности, I/1, Никшић, 1995)*. – Знамен (Петриња), 1995, бр. 1, 159–161 [приказ].
37. *Дијалекћолошка скица зајадних обласћи Рејублике Српске Крајине*. – Знамен (Петриња), 1995, бр. 2, 25–31.
38. *Свом народу одужийи дуј*. – Глас српски (Бања Лука), бр. 7784, 30. 9 –1. 10. 1995, 10 [портрет Ђ. Даничића].

1996.

39. *О вокализму ѡвора Бараћа у околини Мркоњић-Града*. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад), 1996, књ. XXXIX/1, 183–190.
40. *О ѡросложним изведеницама на „-ица” из катћејорије личних имена субјекћивне ојене у нашим зајаднијим ијекавским ѡворима*. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад), 1996, књ. XXXIX, 209–213.
41. *О језику Ардалићевих ејнојрафских и фолклористћичких зајиса о Буковици*. – Наша школа (Бањалука), 1996, бр. 3–4, 300–305.

1997.

42. *О судбини секвенци цћ и цвћ у нашим ијекавским ѡворима*. – Српски језик (Београд), 1997, год. II, бр. 1–2, 97–102.
43. *Неколико најомена о именици кўзб*. – Наш језик (Београд), 1997, књ. XXXII/1–2, 68–71.

44. *Аргалићева дијалекатска траћа у светлу новијих исцраживања јовора Буковице*. – О српским народним говорима. Научни скуп, Деспотовац, 21 – 22. 8. 1996. Дани српског духовног преображења, IV, Деспотовац (Народна библиотека „Ресавска школа”), 1997, 191–199.
45. *За равнојравности изјовора и слободу избора*. – Бањалучке новине, бр. 4, Бања Лука, 2. 5. 1997, 17–18 [ интервју ].

1998.

46. *О једном примеру семантичке диференцијације међу синонимима*. – Наш језик (Београд), 1998, књ. XXXII/3–4, 198–200.
47. *О једној грађачевско-жумберачкој језичкој паралели*. – Српски језик (Београд), 1998, год. III, бр. 1–2, 281–285.
48. *О деклинационим формама иридјева неодређеној вида у савременом српском језику*. – Радови (часопис за хуманистичке и друштвене науке), Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 1998, бр. 1, 35–39.
49. *О неким особинама језика иријовијейке Вихор Вељка Милићевића*. – Радови Филозофског факултета Пале, 1998, бр. 1, 57–61.

1999.

50. *О језику дјела Васе Пелагића*. – Живот и дело Васе Пелагића [Зборник радова са научног скупа САНУ и АНУ РС одржаног 6. и 7. маја 1998. године у Београду и 8. маја 1988. године у Бањој Луци], Београд, 1999, 247–251.
51. *О прозодијским ликовима неких облика глагола јестии у најзападнијим српским јоворима*. – Српски језик (Београд), 1999, год. IV, бр. 1–2, 389–395.
52. *О јовору Срба околине Градишке*. – Градишки зборник (Градишка), 1999, бр. 1, 37–42.

2000.

53. *Списи о зајаднијим српским јоворима*. – Бања Лука (Медиа центар Прелом), 2000.
54. *О ѿрозодијским односима у ѿроклизи у јовору Срба Лайачкој ѿоља*. – Јужнословенски филолог (Београд), 2000, књ. LVI/1–2, 399–406.
55. *О једном сјорном ѿрозодијском дејтаљу у српском сјандарду ијекавској ѿишја*. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад), 2000, књ. XLIII, 187–191.

2001.

56. *Најзајаднији српски јовори данас*. – Зборник за српски језик, књижевност и умјетности (Бања Лука), 2001, књ. I, 79–89.
57. *Билешке о неакцентјованим дужинама у јовору Срба Лайачкој ѿоља*. – Српски језик (Београд), 2001, год. VI, бр. 1–2, 177–183.
58. *О дијалекатјским слојевима у језику драмских дјела Пејтра Пејтровића Пеције*. – Радови (часопис за хуманистичке и друштвене науке), Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 2001, бр. 4, 11–18.
59. [У коауторству са С. Реметићем], *Српска дијалектјолоија на ѿочетјку XXI века*. – Филозофско-филолошке науке на почетку 21. века. Проблеми и правци развоја. Зборник радова са научног скупа (Бања Лука, 7–8. децембра 2001). Научни скупови, књ. 2, Филозофски факултет у Бањој Луци, 2001, 143–158.
60. *Једно уисјину вриједно лексикојрафско дјело (Мирослав Николић, Обрајни речник српскоја језика, Мајшница српска – Инсјишјуиј за српски језик САНУ – Палчић, Беојрад, 2000)*. – Наша школа (Бања Лука), 2001, бр. 1–2, 165–167 [приказ].

2002.

61. *Судбина самојласничких секвенци у данашњем јовору ѿредавских Срба*. – Српски језик (Београд), 2002, год. VII, бр. 1–2, 205–211.
62. *Уводно излајање [Округли сто: Језик/језици у Републици Српској и Босни и Херцеговини]*. – Крајина (Бања Лука), 2002, бр. 2, 138–143.

63. *Дијалектoлошки тeкстoви из данашњeгa гoвoрa трeдaвских Србa.* – Зборник за српски језик, књижевност и умјетност (Бања Лука), 2002, књ. II, 203–209.
64. *Ивићу у част* (*Јужнословенски филолоџ, књ. LVI/1–4, Београд, 2000*). – Зборник за српски језик, књижевност и умјетност (Бања Лука), 2002, књ. II, 227–230 [приказ].
65. *Заштo тa језичке даштине.* – Глас српски (Бања Лука), бр. 9700, 13. фебруара 2002, 11.

2003.

66. *О гoвoру сeлa Бранeшици у oколини Чeлинца.* – Српски језик (Београд), 2003, год. VIII, бр. 1–2, 303–314.
67. *О неким актуелним прoблeмимa нашe прoзoдијскe нормe.* – Радови (часопис за хуманистичке и друштвене науке), Филозофски факултет Универзитета у Бањoј Луци, 2003, бр. 6, 45–52.

2004.

68. *О неким фонетским особинама данашњeгa гoвoрa трeдaвских Србa.* – Живот и дело академика Павла Ивића [Зборник радова са трећег међународног научног скупа Живот и дело академика Павла Ивића], Суботица – Нови Сад – Београд, 2004, 451–459.
69. *Одсјек за англистику.* – Десет година Филозофског факултета (1994–2004). Универзитет у Бањoј Луци, Бања Лука, 2004, 99–106.
70. [У коауторству са Д. Капасом] *Одсјек за италијански језик и књижевност и српски језик и књижевност.* – Десет година Филозофског факултета (1994–2004). Универзитет у Бањoј Луци, Бања Лука, 2004, 499–501.

2005.

71. *О суйстигуенцима вокала јаи (Ѣ) и старих суиласничких група \*st' (\*sk') и \*zd' (\*zg') у гoворимa Србa Бањe Врућице крај Гeслића.* – Српски језик (Београд), 2005, год. X, бр. 1–2, 21–36.



72. *Животи и дело академика Павла Ивића [Зборник радова са тиреће међународној научној скупи Животи и дело академика Павла Ивића, Судобиница – Нови Сад – Београд, 2004, стр. 756].* – Радови (часопис за хуманистичке и друштвене науке), Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 2005, бр. 8, 323–327 [приказ].

2006.

73. *О неким појединоствима везаним за уједињену удвојених самогласника у српском језику.* – Годишњак за српски језик и књижевност, Филозофски факултет у Нишу, 2006, год. XX, бр. 8, 107–114.
74. *Најзайаднији српски јовори данас.* – Паисиеви четения [Международна славистична конференција – литературознание, фолклор], Научни трудове, том 44, кн. 1, сб. Б – Филологија, Пловдивски универзитет „Паисий Хилендарски“, Филологически факултет, Пловдив, 2006, 327–339.

2007.

75. *О неким особинама вокалској сисџема данашњеј јовора Срба Бање Врућице крај Теслића.* – Српски језик (Београд), 2007, год. XII, бр. 1–2, 97–108.
76. *Биљешке о важнијим особинама сујласничкој сисџема јовора Срба Бање Врућице крај Теслића.* – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад), 2007, књ. L, 223–232.
77. *О тирима књијама Српској дијалектјолошкој зборника (књ. LI, 2004, књ. LII, 2005. и књ. LIII, 2006) – јоводом сјојодушињице излажења часојиса.* – Радови (часопис за хуманистичке и друштвене науке), Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 2007, бр. 10, 383–386 [приказ].
78. *Ип меморијам: Бојдан Л. Дабић (1935–2007).* – Радови (часопис за хуманистичка и друштвена питања), Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 2007, бр. 10, 417–420 [некролог].
79. *Прекодрински мостј (јоводом 60 јодина јосјојања Инсјијиуја за српски језик Српске академије наука и умејносји), Шездесет*

година Института за српски језик САНУ (Зборник радова I), Београд, 2007, 273–278.

80. *Извод из рецензије*. – (у књ. Андрија Тепавчевић, Акценат Врхпраче, села из југоисточног дијела општине Пале), Источно Сарајево (Завод за уџбенике и наставна средства), 2007, 213–215.
81. *О њовору Срба Бање Врућице крај Теслића I (фонетске и морфолошке особине)*. – Српски дијалектолошки зборник, Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик), 2007, књ. LIV, 323–401 [засеб. 1–79].

2008.

82. *Белешке о њовору села Кремне у зајадној Босни*. – Српски језик (Београд), 2008, год. XIII, бр. 1–2, 103–111.
83. *О акценџима ѓлајолских облика у њовору Срба Лайачкој ѓоља*, Зборник Института за српски језик САНУ, I, [Посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота], Београд, 2008, 165–177.

2009.

84. *Акценџи ријечи у њовору Срба Лайачкој ѓоља*. – Српски дијалектолошки зборник, Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик), 2009, књ. LVI, 277–371 [засеб. 1–95].
85. *Прилози ѓрађи за ѓроучавање срѓских ѓовора из челиначкој краја у зајадној Босни*. – Српски језик (Београд), 2009, год. XIV, бр. 1–2, 2009, 421–430.

2010.

86. *Важније ѓласовне особине ѓовора Срба из неких насеља у околини Дервеније у северној Босни*. – Јужнословенски филолог (Београд), 2010, књ. LXVI, 231–253.
87. *О рефлексима ѓласа јаѓи (ѓ) у данашњем ѓовору мешѓана села Имљани из северозајадне Босне*. – Српски језик (Београд), 2010, год. XV, бр. 1–2, 297–307.

2011.

88. *Прилози ĩрађи за ĩроучавање српских ĩовора из околине Дервенѿе у сјеверној Босни.* – Српски језик (Београд), 2011, год. XVI, бр. 1–2, 581–588.
89. *Белешке о дијалектизмима у двама дјелима двојице српских регионалних ĩисаца,* Светът на словото. – Сборник в чест на проф. Николай Даскалов, Велокотърновски университет „Св. Кирил и Методий”, Велико Търново, 2011, 450–455.
90. *О морфолошким особинама ĩовора Срба ĩрију насеља из околине Дервенѿе у северној Босни.* – Јужнословенски филолог (Београд), 2011, књ. LXVII, 217–239.
91. *О имѿерфекѿу Симе Маѿавуља.* – Годишњак за српски језик и књижевност, Филозофски факултет у Нишу, 2011, год. XXIV, бр. 11, 59–64.

2012.

92. *О ĩовору Срба села Мујѿићи из зајадне Босне.* – Српски језик (Београд), 2012, год. XVII, бр. 1–2, 171–189.
93. *Белешке о заменичким облицима у ĩовору Срба Јања из јуѿозајадне Босне.* – Годишњак Друштва чланова Матице српске у Републици Српској 2/2012, Бања Лука, 15–24.
94. *О вернакуларној бази српскоја књижевној језика и о ĩроблемима њене надоѿраѓе.* – Језик и писмо у Републици Српској, АНУРС, Научни скупови, књ. XXIV, Одјељење књижевности и умјетности, књ. 13, Бања Лука, 2012, 223–229.

2013.

95. *О вокалском сисѿему ĩовора мјешѿана села Појовићи из ĩрњаворској краја у сјеверној Босни.* – Годишњак Друштва чланова Матице српске у Републици Српској 3/2013, Бања Лука, 11–22.
96. *О рефлексима ĩласа јайѿ (ѿ) у данашњем ĩовору јањских Срба из јуѿозајадне Босне.* – Годишњак за српски језик, Филозофски факултет у Нишу, 2013, год. XXVI, бр. 13, 191–201.

2014.

97. *О важнијим особинама суласничкој сисџема ѿвора јањских Срба из јуѿозайагне Босне.* – Српски језик (Београд), 2014, год. XIX, бр. 1–2, 561–576.

2015.

98. *Прилози грађи за боље ѿознавање ѿвора Срба јањске висоравни,* Годишњак Друштва Матице српске у Републици Српској 4–5/2014–2015, 493–517.

2017.

99. *Бадић Биљана,* Енциклопедија Републике Српске, том. 1 А–Б (Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2017), 170, [енциклопедијска одредница].
100. *Бадић Жељка,* Енциклопедија Републике Српске, том. 1 А–Б (Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2017), 173, [енциклопедијска одредница].

**Списак говора пунктова које је истражио за потребе израде Српског дијалектолошког атласа:**

**1) Хрватска:**

1. *Добрòпòљци* (општ. Бёнковац)
2. *Зèленгрāд* (Обрòвац)
3. *Бйровача* (Дòњй Лāпац)
4. *Рушевац* (Слāвòнскā Пòжега)
5. *Шèгановац* (Корèница)

**2) Босна и Херцеговина:**

1. *Стèкерòвци* (Глāмоч)
2. *Зèбе* (Бòсанскò Грāхово)

3. *Бӯковача* (Бòсанскї Пётровац)
4. *Лòхово* (Бїхāћ)
5. *Дòњє Рáтково* (Кљўч)
6. *Барáћи* (Мр̀коњић Град)
7. *Бòсанскї Милáновац* (Сáнскї Мòст)
8. *Крўпа на Вр̀бáсу* (Бáњā Лўка)
9. *Слāтина* (Лактáши)
10. *Гāћāни* (Пријèдор)
11. *Гòрњā Дрaгòтињa* (Пријèдор)
12. *Кїјєвци* (Градишка)
13. *Кўкуље* (Ср̀бац)
14. *Ймьāни* (Кнèжево)
15. *Живїнице* (Кнèжево)
16. *Дòњā Лóшāвка* (Челїнац)
17. *Брāнешци* (Челїнац)
18. *Пòточāни* (Прњáвор)
19. *Штр̀пци* (Прњáвор)
20. *Пòповићи* (Прњáвор)
21. *Пòјèзна* (Дèрвèнта)
22. *Бāњa Врўћица* (Тèслић)

Недељко Р. Богдановић  
 Универзитет у Нишу  
 Филозофски факултет

## РАТОВИ И РАДОВИ (ЗАПИС О ПРИЈАТЕЉУ)

Рат је учино да се један Личанин нађе у Нишу, у настави синтаксе на Филозофском факултету.

Брзо смо се спријатељили, толико брзо и тако добро да смо се разумели, па могли слободно разговарати и о ономе што нас раздваја. Ето, нас је спојио рат, и то не само овај последњи, који је професора Милана Драгичевића бацио на крајњи исток Србије (ишли смо и на Бабин зуб, подно Мицора на Старој планини!), већ и онај претходни, светски.

Милан је моје Сврљижане сматрао некако својима јер су, како је говорио, они попунили Шесту личку дивизију, која је током рата више пута расла али и била излагана погибелји. На Сремском фронту, Личани су били команданти, а Сврљижани војнички, редови, тек у седамнаестој-осамнаестој години. Због тога смо ишли и у мој родни Бучум и разговарали са јединим живим борцем са Сремског фронта. Мислим да је Милану било драго што су се срели. На томе путу, било је и сусрета који нису радовали: у селу Извору (у школској згради коју је градио колега др Вилотије Вукадиновић кад је тамо био директор, превиђајући да ускоро за толики простор неће бити ђака, па је тако могла послужити у рату кад већ не може у миру?!) био је привремени сабирни пункт где је Милан могао да се сретне са избеглицама из околине Бање Луке, а у селу Каменици (књажевачкој), испод саме Старе планине, могао је да се сретне са неким својим рођаком, за кога и није знао да је жив и да ће га чак ту пронаћи.

Претресали смо и стручна питања, па и оваква.

Павле Ивић говорио је, с приметним незадовољством, пријатељима како му ратови, политичке турбуленције и прешироке изванстручне расправе „краду време”, које би он, радан и осмишљен, свакако ефикасније искористио, себи на радост, нацији на корист. Али, у његовом случају, познато је да је управо време кад су друге активности морале бити суспрегнуте дало и неке резултате које је, свакако не без немира и узбуђења над судбином људи и народа, радећи у осами, сачинио.

Агилини и разборити Саво Пујић, после вишедеценијског рада на прикупљању и обради пчеларске лексике, која је прерасла у идеју о докторској дисертацији, могао је да запише: „Како је мотивираност за довршетак дисертације временом слабила и угасила се менторовом смрћу 1979 (реч је о проф. др Јови Вуковићу, нап. Н. Б.), мој интерес се претворио у сакупљачки хоби, који је требало да резултира објављивањем ове монографије [Ради се о пчеларској лексичкој Херцеговине, коју сам имао част да рецензирам за Српски дијалектолошки зборник]. Почетком 80-их година прошлога вијека, почео сам семантичку анализу сакупљене и систематизоване лексичке грађе. Рад сам окончао 1994. године у опкољеном Сарајеву, боље рећи прекинуо, јер сам накнадно установио да сам пропустио да обрадим нека семантичка поља за која сам имао грађу, а изостао је и цјеловитији поглед на пчеларску магију. По мом изласку из Сарајева, проф. др Новица Носовић, тада запослен у УНПРОФОР-у, пренио је на српску страну рукопис лексичко-семантичке анализе, који је, у току жестоких борби, незнано како од руке до руке доспио до мене, а двама примјерцима рјечника изгубио се сваки траг још у Сарајеву. С њима је нестао и текст закључних разматрања, као и картографски прикази карактеристичних семантичких микропоља и графички модели именована ројева у појединим местима.”

Тако је рат на свој начин усмерио историју Пујићевог животног дела.

Сваки губитак, а нарочито губитак родног чеда, а рукописи, уметнички или научни, нису далеко од порога и воле се као и пород сâм, довољан је да човек буде несрећан, и непрежаљив. Тешко му се онда и ради, нарочито на започетим пословима, јер зна да никад то неће бити оно. Пујић овако сведочи:

„Мада су ме пријатељи наговарали да реконструишем рјечнички дио, нисам ни помишљао да се упуштам у тај сизифовски посао. Међутим, знатно касније, у разговору са неколика настављача породичне традиције гајења пчела мојих првобитних информатора, установио сам да је велики дио патријархалне пчеларске лексике сасвим архаизиран, историзиран и пао у заборав. Пошто сам већ до извјесне мјере овладао информатичком техником, почео сам да транслитерирам сачувани латинички рукопис и формирам рјечнички дио са оно података што је сачувано у рукопису и у раније објављеним радовима. Том приликом нисам имао могућности да у већини првобитних извора провјеравам сумњиве записе, што ће се свакако одразити на извјесном броју грешака. Ради прибављања допунског корпуса илустративног материјала, поново сам интервјуисао неколико информатора из источне Херцеговине. На моје пријатно изненађење, пронашао сам информаторске породице чији су се чланови међусобно допуњавали, па чак су синови подсјећали већ заборавне очеве на ријечи које су од њих или од дједова слушали, а и њихове жене, ријетко се укључујући у разговор, знале су појаснити замаглена сјећања својих укућана. То сам радио с јединим циљем да се сачува извјестан лексички фонд који је већ ишчезао или му скоро више неће бити трага” (Саво Пујић, *Херцеговачка пчеларска лексика* (рукопис), стр. 7–8).

Наводи су нешто шири јер граде лепу причу о једној упорности и мотивисаности с којом је настајао један обиман истраживачки рад који није могао избећи ратне последице.

Ово није једни случај „ратног злочина” над језичком науком. Век пре наших дана имамо и овакав случај. Глигорије Глиша Елезовић у предговору *Речнику косовско-меџохијској дијалекти*а (1932. године) пише како се описом косовских говора почео бавити још 1904. године када је за светосавски темат *Гласовне осодине косовској наречја* награђен, а на основу сабране грађе 1907. урадио расправу *Акценатн именица у косовском дијалектџу*, а онда: „Обе ове расправе остале су необјављене да буду боље разрађене и допуњене, дочекале су балкански рат, па рат међу балканским савезницима и, најпосле, велики светски рат, у коме су пропале.” Онда је 1914. године дошао на замисао да изради један дијалекатски речник – „1915. година упропастила ми је и тај речник”. Тек 1927, отпочеће наново *Речник*, који ће полуодштам-



пан пропасти заједно са штампаријом, и после 5-6 година бити најзад објављен (Г. Елезовић: *Речник косовско-меџохијској дијалекта*, Српски дијалектолошки зборник, књига V, Београд 1935, стр. IX).

Рат је, упућенији ће знати колико је то истина, „помогао” и Иви Андрићу, да у привидном „изгнансту”, за време ратних година напише своја најзначајнија дела (тако се у Сокобањи, не знамо с колико истине, прича о настајању чувене *На Дрини Туџирије*).

Кад би нам се у оваквим причама придружио колега Слободан Реметић, пореклом са ратом захваћеног подручја Миланове републике, нисмо заобилазили ни разговор о скоро судбинском предосећању колеге који је у данима кад је већ мирисало на рат у Моштаници близу Београда уз помоћ рођака и пријатеља јапијом из Ковачића код Кладња саградио пространију викендицу како би се у њој док је још мирисала на смолу и на завичај могла сместити фамилија његових погорелаца.

Кад се рат завршио, а Милан постао руководилац наставе на Факултету у Бањој Луци, позвао ме је да студентима говорим о особинама призренско-тимочких говора. Хвала му на томе, а хвала и студентима који су ме слушали, а ја сам им остао дужан јер је било у плану да студентима глумцима прочитам улогу Митке из знамените *Кошћане* Боре Станковића, онако, нашински. Будући глумци нису дошли, јер „сигурно су синоћ имали представу”! Разуме се.

Кад сам већ привршавао текст који би био прилог за зборник посвећен професору Драгичевићу, стигла је вест да Милан више тај зборник не може видети. Повукао се. Онда сам и ја одустао од прилога и решио да читаоцима проследим ова сећања.

Ах, да.

Умало да заборавим да кажем нешто и о ономе што нас је раздвајало.

Кад смо се једном приликом возили кроз Ниш, да бисмо се срели с његовим сином који је прешао да ту студира, Милан је шоферу, на семафору, објашњавао: „Вози само равно!” Погледао сам га. Ми бисмо рекли: „Вози право!” То код нас значи: ни лево ни десно. Оно Миланово значи: ни горе ни доле. Онај ко је возио, добро је разумео и једно и друго, јер је знао куда идемо и зашто идемо.

nedb@ni.ac.rs

Драгољуб Петровић  
 Универзитет у Новом Саду  
 Филозофски факултет

## О КРАТКОМ АКУТУ

Сажетак: У овом раду разматра се проблем кратког акута у штокавским говорима од сарајевске околине, преко источне Босне и Посавине, до Доње Подравине, Барање и западне Бачке, а прегледани су сви опсежнији доприноси познавању проблемског комплекса о коме је реч.

Кључне речи: кратки акут, дуги акут, шестоакценатски систем, штокавски говори.

Појава речника „сантовачких Хрвата”<sup>1</sup> [Мандић 2016] добра је прилика да се постојање кратког акута у штокавским говорима још једном

<sup>1</sup> Стављам овде Хрвате под наводнике зато што и сам Мандић записује да „1633. године у Бачкој има 30 католичких села” у којима „[одавна] живе Хрвати”, али признаје да су то, у ствари, католички Далматинци или Илири („*catholicos dalmatico sive illyrico*”). Не водећи рачуна о тој појединости, он ће касније „притврдити” да матичне књиге сведоче да је средином 19. ст. Сантово „посве хрватско” иако се, опет, „наводи као »далматинско« село с 2700 католика и 25 Жидова”. Наводим овде те појединости због чињенице да се о Хрватима по штокавштину прве вести могу чути тек од првих деценија прошлог века, а и то само на просторима Хрватске и Босне и Херцеговине, и Србије, али не и преко њихових граница. (Томе треба додати и податак о „вјерском расколу поткрај 19. стољећа”, који у предговору књизи помиње и рецензент Марко Самарција, а за који ја сад имам само несигурно сећање на то да сам негде прочитао податак да су тада сви Сантовци колективно прешли у православље; не знам шта се после догодило и пресудно утицало на то да се они предомисле и врате у католичанство, али је и то довољно као потврда да су они као некадашњи Срби једнако сумњиво утемељени и као католици и као православни.)

осмотри и да му се покуша одредити шири географски распоред. Основни аспект тога проблема лингвистички је прецизно дефинисао Реметић [2004] свдећи многе раније записе на закључак да, уз појаву неоакута у *дугим* слоговима у чакавштину и на многим странама штокавштине, у говору кладањске околине тај акценат постоји и у *крајким* слоговима, што значи да је тамо успостављен шестоакценатски прозодијски систем са три типа данашњих контраста и у дугим и у кратким слоговима: примарна једносложност („циркумфлекс“) ~ примарна двосложност („акут“) ~ секундарна двосложност („новоштокавска »узлазност«“). У тим контрастима најмање су јасне прилике у којима се среће „акут“, при чему је занимљиво напоменути да је тај акценат у дугим слоговима „откривен“ на крају XIX века у чакавским говорима (и зато означен као „чакавски акут“<sup>2</sup>), убрзо после тога био потврђен и у штокавштину, најпре у посавским, касније и у подравским и источнобосанским говорима, а сасвим недавно и у косовско-ресавском појасу и његовом „ерском“ суседству), али је требало да прође још цео век да би се схватило да такав акценат постоји и у кратким слоговима. Расправљајући о тим проблемима, наиме, многи озбиљни аутори запажали су разлику између кратког акута и осталих двају кратких акцената, па је тако, рецимо, Ивић записао да се „у неким говорима источне Славоније, обично у непосредном суседству сличних екавских говора (дакле у крају око Жупање и северозападно одатле) јавља врло нетипичан изговор (˘) у речима где тај акценат није на крајњем слогу: *бо̇д̇ѝти, јѝд̇н̇ако* (овакав акценат је полудуг и без силазности)“ [Ивић 2001: 265]. Осврћући се, уз то, на неке потврде за појаву таквог акцента у средњој и источној Босни, Реметић помиње и Ивићев навод да се „у простору између Криваје и Босне и у сливу Фојнице срећу понегде генетички нејасни примери са (˘) место (˘) на првом слогу (*ш̇ума, сл̇уш̇а̇*)“, при чему се сматра да

<sup>2</sup> Према Гопићевим налазима, тај је акценат „у Посаваца први опазио Рељковић, а у Чакаваца Микуличић. Рељковић (»Nova slavonska i nimaeska gramatika« str. 22. [Загреб, 1767, <sup>2</sup>1774, <sup>3</sup>1789]) биљежи развучени знаком: ^ (на пр. *г̇ѝа, л̇ѝ, с̇ѝг, с̇ѝѝѝ*) и каже за њ да се употребљава »za produljiti jedan vocal onoliko, koliko dabi dva zajedno bila« (т. ј. да се глас развлачи“), а Микуличић (Vienac 1883.) вели, да у Чакаваца поред силазнога и брзога има још један особити акценат, „који не можеш у Штокавштину примијетити. Тај »особити« акценат јест управо развучени, како доказују примјери, што их Микуличић наводи“ [Гопић 1908а: 684]. Гопићев наводи који се овде помињу могу бити посебно занимљиви за „историју проблема“, а овде их помињем зато што не знам је ли неко такав податак негде раније забележио.

се „разлика између двају старих кратких акцената није [...], изгледа, сачувала нигде” [Реметић 2004: 654–655].

На такво Ивићево схватање треба, најпросто, гледати као на предубеђење да се један тако крупан архаизам „не може” сачувати у говорима у којима су се усталиле многе друге, и крупније, новоштокавске иновације иако не може бити случајност да се та особина среће у широком појасу архаичних говора од Фојнице до сарајевске околине и даље преко источnobосанских простора до Подравине и њеног подунавског суседства.<sup>3</sup> Увид у те односе послужио је Реметићу као основа за закључак да „према три дуга стоје и три кратка акцената. На првом слогу стари кратки узлазни најчешће се не изједначава са кратким силазним. Чује се, дакле, узлазна интонација, обично другачија од оне код новоштокавског кратког узлазног. Судаћећи бар по не увек поузданом слушном утиску [...], тај акценат се приближава час једном час другом кратком акценту, а најчешће чува и фонетску индивидуалност. Ако су она два друга кратка акцената означавани као *сѝори* и *дрзи*, овај би се могао »крстити« *равним*” [Реметић 2004: 655].<sup>4</sup>

Када се имају на уму те појединости, могло би се рећи да су акценатске прилике у говору Сантова, најблаже речено, неразумљиве и са становишта инвентара акценатских јединица и са становишта њиховог распореда, али су и врло индикативне за осветљавање проблема који се пред нама налази. Према Мандићевим разматрањима, наиме, тамо се налазе „четири стандардна нагласка” и „дјеломично очуван” акут, али се о узлазним акцентима не проговара ни реч иако се показује да су они фреквентнији од оних других, при чему се њихова позиција компликује и тиме да се не зна кад се њима означава новоштокавска *узлазносѝ*, а

<sup>3</sup> За такво „предубеђење” имамо и потврде о двема крупним појавама на дијалекатској мапи Србије: цео један век расправљало се о проблему икавизма у Азбуковици, а онда се показало да је тамо сачувана фонолошка индивидуалност старог »јата« (заслуге и за то откриће припадају Реметићу); да би истраживали проблеме „акута”, Белић и Ивић ишли су по чакавским просторима, а после се показало да су тај акценат могли наћи од Ибра, преко Копаоника и Јастрепца, може бити чак до Мораве (не зна се да ли и преко ње) и од Лепосавића и Куршумлије на јужним падинама Копаоника до Белановице на северном подножју Рудника (а не зна се докле му допиру северне границе).

<sup>4</sup> Тиме Реметић пристаје уз Ивићево схватање да је тај акценат полудуг и „готово раван, т. ј. нити се спушта нити се диже”. Ивић га бележи знаком “ и наводи да га је тако за посавски говор означавао и Гопић и одређивао га као „*ѝрами*” [Ивић 1913/196: 150–151].

кад „неке друге вредности”, такве као што је *акуџска узлазност* или проста *силазност*. За ову прилику у вези с тим може се једино рећи да сантовачки акценатски систем улази у ред најархаичнијих на штокавским просторима, али преко тога ништа се више не може поуздано утврдити. Такав се навод може потврдити следећим типовима примера исписаних из опсежне Мандићеве грађе:

1) према *кла̀йчић ~ кла̀йчића, кундак ~ кундакем, о̀тџос ~ о̀тџосем, ѝ̀рџинџи ~ ѝ̀рџинџа*,<sup>5</sup> много су чешће друкчије „солуције”: *јендек ~ јендека, ја̀ран ~ ја̀ранем, ка̀рас ~ ка̀расем ~ ка̀расе*, али и *ка̀луј ~ калу́ја, Јозџи ~ Јозџием ~ Јозџиу, Ку̀љкеџи ~ Ку̀љкеџија, Пѐчув ~ Печу̀ва; кезеру̀к ~ кезеру̀кем, о̀џак ~ о̀џакем, ча̀рдак ~ ча̀рдаџи, под ча̀рдакем, чивилу̀к ~ чивилу̀кем, чивилу̀џе, ориџаклук ~ ориџаклу̀ка; бе́риџеџи ~ бе́риџеџија; у оброчу, ду̀нар; оиџеџак, одриџак -џска; бе-криџашке џослове; дилиџник; чобанчиџи; џек ~ велџи џек;*

2) за *свиџама, џшо арџавим женама; с диџама; у џриџу шџму сре́брниџу, кесџе ~ кесџа, оиџерџа ~ оиџерџа; сре́бра ~ сре́бра*; тешко ће се поверовати и у акц. [под] *во̀ду*, [копат] *зе́мљу*, [обризат] *ло̀зу*;

3) *арџа̀во, ала̀ви, андра̀ви, ба̀џа̀ви, блигуџа̀ви, догџика̀ви, брашџа̀ва, дрџа̀ва, драџа̀ви, стаза драџа̀ва, мриџа̀ви, џлеџка̀ва, сувоџа̀ви, џрула̀ва шљива, џуџа̀ви; аџдарџсџо, аламуџа̀сџи -а̀сџо, бенџа̀сџи, диџа̀сџи, диџка̀сџи, бленџа̀сџи, донџа̀сџи, дрџеџа̀сџи, раџва̀сџо, фиџка̀сџи ~ фиџка̀сџи, чорџа̀сџи, шешиџа̀сџи* бунар, *билоџреџа̀сџи, џрвеноџреџа̀сџи; ма̀лловиџа, чордовиџа, џрбуџа̀ви*; *млаџани мо̀мџи; дивоџа̀чки*;

4) *сва̀ниџи ~ сва̀не ~ сванѝло, џокло̀џиџи ~ џокло̀џиџо; џолу̀џиџи ~ џолу̀џиџо; сусриџиџем ~ [кад се] сусриџѝну, доџа̀виџи ~ доџа̀ву; џодџиџи се ~ џодџиџи, усџо̀чиџи ~ сџо̀чиџи, суџдрџа̀џи ~ дрџа̀џи, џираџи ~ џира̀џи; арамџа̀џиџи -а̀џиџем; бе́рџо̀ваџи -џџем, блиџо̀ваџи -џџем, одарџо̀ваџи -џџем, блѝџи блиџу̀ју, румџени џуџѝју, али и: џубо̀ваџи -џџем или диво̀ваџи*

<sup>5</sup> Ова четири примера могу се посматрати као *новиџокавски* образац за анализу акценатских модела који се пред нама налазе, али они неће бити утемељени у сантовачком шокачком говору будући да се у њему, по свему судећи, стари кратки акценат у медијалној позицији не преноси на претходни слог. У том смислу не могу се сматрати коректним ни записи *изџлица, џоло̀џуз, џоло̀џузем, џзџџница* и у свима њима треба видети стари силазни акценат.

-ујем, осодриш̄ се ~ осор̄ила се, осих̄аӣ ~ не осих̄а, сванӣло, сид̄ила, учињ̄или, ускочӣли.

У овакву „разноврсност” акценатских реализација није нимало лако поверовати и пре ће бити да иза њих стоји неразумевање појава које се бележе него сама говорна реалност. То ће се најбоље показати ако се прати судбина кратког акцента на крају речи иза краткоће и правила (и домашај?) његовог померања на претходни слог. Покушај да се у свим тим примерима нађе нека „системска логика” могао се, можда, учинити посматрањем примера типа *крѐвечӣ ~ крѐвѣ̄ѿа*, а њему би могли одговарати *замѣ̄ѿаӣ ~ замѣ̄ћем*, *иодѣ̄раӣ ~ иодѣ̄рем*, али и *жѣ̄на ~ женѣ̄*, *свидѣ̄чӣӣ ~ свидѣ̄чӣ*, што би значило да би на те обрасце требало сводити све оне записе које смо горе поменули, па би тако требало очекивати: *даӣр̄ѿаӣ се* (не: *даӣр̄ѿаӣ се*) ~ *даӣр̄ѿа̄ се*, *јѣ̄дек* (не: *јѣ̄дек*) ~ *јѣ̄дѣ̄ка*, *д̄удук*, *јѣ̄зик*, *комӣш̄ил̄ук ~ дуд̄ука*, *јез̄икем*, *комӣшил̄ука* (не: *дуд̄ука*, *јез̄икем*, *комӣшил̄ука*), *Пѣ̄чув ~ Печ̄ува* (не: *Пѣ̄чув ~ Печ̄ува*), *ӣр̄дбу ~ ӣр̄д̄ува* (не: *ӣр̄д̄ува*), *дерӣћ̄еӣ ~ дерӣћ̄ѣ̄ѿа* (не: *д̄ерӣћ̄еӣ ~ дерӣћ̄ѣ̄ѿа*), *сна̄ја* (не: *сна̄ја*) ~ *сна̄јѣ̄*.

Таквим свођењем успоставио би се систем односа какав, с могућим ситнијим модификацијама, постоји у другим штокавским говорима и тако би се обеснажио утисак да су овде акценти бележени по „реду у коме су се нашли на рачунарској тастатури”. Рецензенти Мандићевог речника такве појединости свакако нису знали, а ауторови увиди у проблематику којом се бавио били су много редуциранији од амбиције да о свом селу остави сведочанство о структури говора који је стигао до прага нестајања. Ако, међутим, „преуређење” акценатских типова који су горе предложени није коректно, од аутора би се морало очекивати разјашњење односа међу оним примерима од којих смо пошли у покушају да у њима нађемо системску логику. А та је логика прилично проста: у свим наведеним примерима на претпоследњем кратком слогу налази се **новош̄токавски кра̄ѿки узлазни акценат̄**, а у осталим слоговима **ст̄арији** акценат остао је непренесен (*крѐвечӣ ~ крѐвѣ̄ѿа*, *иодѣ̄раӣ ~ иодѣ̄рем*, *жѣ̄на ~ женѣ̄ / женѣ̄*, *свидѣ̄чӣӣ ~ свидѣ̄чӣ / свидѣ̄чӣ*). „Краткоузлазни” акценти у примерима *дерӣћ̄ѣ̄ѿа*, *дуд̄ука*, *комӣшил̄ука*, *Печ̄ува*, *ӣр̄д̄ува*, као и у многим примерима који су горе поменути (*жен̄ама*, *ала̄ви*, *бена̄стӣи*; *сванӣло*, *иокло̄йӣо* и сл.), под условом да

су ти примери коректно забележени (а за њихову главнину то би се могло рећи) разликују се и генетски и фонетски од оних првих и зато се на исти начин не могу ни означавати: такав „краткоузлазни акценат” своди се, дакле, на *крайѝки акуѝи* и, у опозицији с дугим акутом, уводи сантовачки говор у ред оних са шесточланим прозодијским системом. Акценте какве имамо у *дерићѝѝа, гуду̀ка, комшилу̀ка, Печу̀ва, ѝрбу̀ва, женѝама, алѝви, денѝсѝи; сванѝло, ѝоклоѝио* и сл., какве смо горе поменули, као и све оне по источној Босни, Посавини и Доњој Подравини, требало би означити тзв. тромим акценатом, тј. акутом: *дерићѝѝа, гуду̀ка, комшилу̀ка, Печу̀ва, ѝрбу̀ва; женѝама; алѝви, денѝсѝи; сванѝло, ѝоклоѝио; Ра̀дѝна, Мѝхѝна, Мѝхинѝца* и сл.

На исти начин на који је краткоузлазним означавао кратки, Мандић је, врло често, дуги акут означавао дугоузлазним акценатом: *бла̀дѝанка* ~ *-ѝанке* ~ Гмн *-ѝанака*, а тако и: *дѝлѝнака, дѝлоѝѝрака, дѝсѝѝрака; Абѝсѝѝниѝа, Абѝсѝѝнкиња, Абѝсѝѝнаѝа; набру̀ндан, извр̀не се, ка̀же, дока̀же, зама̀нем* (: зама̀нит), [Шва̀ба до̀бро] *ѝла̀ѝи, ѝокора̀ва* (: покорѝват), *мазу̀риш* (: мазу̀рит); *чова̀ш*. Сви његови записи, због тога, мораће се ревидирати, при чему ће се посебно морати разјашњавати односи између „новоштокавске” и „акутске” узлазности у кратким слоговима удаљеним од краја речи, а остаће нејасни и они, истина – рећи, случајеви у којима се „кратки акут” нашао у једносложницама или на последњем слогу вишесложнице (уп. горе *ѝѝк*, поред *ѝѝк*, и *кезеру̀к*). Такве дистрибуционе појединости отежавају разумевање појава у толикој мери чак да доводе у сумњу и заснованост конструкције која је напред изложена. Ако је, наиме, кратки акут сачуван на једносложници и на последњем слогу вишесложнице, и ако се не зна како се преноси акценат у типовима *водѝ, селѝ*, онда се много лакше могу проблематизовати они сложенији случајеви каквима оперишу многи истраживачи који о овим говорима расправљају.

До многих сличних појединости у речнику се може доћи тек после дугог и приметног претраживања јер је аутор пропустио да назначи макар неке најкрупније морфонолошке алтернације, пре свих оне који се тичу односа номинатива и генитива код именица, или инфинитива и 1. л. јд. презента код глагола или неодређеног и одређеног вида код придева (можда и још покоју појединост), али зато никад не пропушта прилику да

код им. ж. рода означи ДЛјд на *-е* (*коїриваче*) или ГЛмн типа *били́нака*, *бילוї́ерака*, *дисéрака* и сл., а код им. м. рода Ијд *-ем* (*коїиї́њакем*), Амн *-аце* (*коїиї́њаце*), па чак и бесмислене Вјд *-у* (*досиљку*, *дожићњаку*, *ілоівцу*, *оцаку*, *оїеї́ку*, *иїї́ку*). Понешто од тога аутор је назначио и у предговору књизи и није јасно зашто је таквим „информацијама” касније оптерећивао стотине (ако не и хиљаде?) својих одредница.<sup>6</sup>

Имају ли се на уму све поменуте чињенице, показаће се да се као „кратки акут” може посматрати само онај „варијетет” кратког силазног акцента који се, у познатим позицијама, на претходни слог преноси као „краткоузлазан” (*ишума* : *їд шуми* / *кроза шуму*; *кѡра* : *їдѡ кору*; тако и: *леїоїшã* : *леїѡїãа*, *леїоїїшца* : *леїѡїшца* или *кѡњ* : *коњã* : *кѡња*), за разлику од циркумфлекса, који се увек везује за почетну мору (*вѡду* : *їдѡ воду* ; *ѡрѡ* : *нã ѡрѡ* : *їрѡко ѡрѡ*, *ѡко* : *їдѡ око* : *їсїѡг ока*). Те је појединости овде требало одмах разјаснити да би се из разматрања искључили сви други случајеви у којима се акутом означавају новошто-кавски кратки узлазни акценти, али и њихове разноврсне „кановачке варијације”. Тим се проблемима највише бавио Секереш и управо у његовој грађи такви примери нису разграничени, па његова дискусија о ширим аспектима проблема увек остаје неутемељена. Тако, рецимо, за „говоре славонског дијалекта” он наводи више стотина потврда од западне Бачке до Вировитице [Секереш 1984–1985], али међу њима тек покоја припада онима које смо горе назначили (*дуїљасїї*, *црвѡн-касїї*, *Главїце*<sup>7</sup>), а сви се остали углавном своде на локалне варијације

<sup>6</sup> О структури Мандићевог речника и његовим лексикографским основама овде више нећемо говорити, али нека буде речено да се у њему нашло много речи које су из мађарског језика преузете са тек местимично модификованом мађарском фонетиком: *védőnénika* ‘патронажна сестра’ (< мађ. védőnő), *tűzép* ‘стовариште огрева’ (< мађ. tűzép), *tűdődulodás* ‘упала плућа’ (< мађ. tüdőgyulladás), а занимљиво је да се у њему нашла и таква појединост као што је латински израз *dedérum nostrum* ‘крај; смрт’, при чему треба рећи да је таквих „мађарских речи” много (не знам има ли још која латинска), али се на другој страни показало да у говору Сантова не постоје такве речи као што су *вода*, *даска*, *земља*, *зора*, *коза*, *кожа*, *коса*, *лоза*, *маїла*, *ноћа*, *ѡбруч*, *оїѡац*, *роса*, *овца*, *црква*, *крава*, *дик*, *во(л)*, *крмача*, постоји *јаїње*, а нема *јаре*, *їрасе* и не зна се колико других сличних и њихових изведеница.

<sup>7</sup> Секереш и Хам овај акценат означавају „апострофом”, при чему Секереш на исти начин те проблеме представља и у једном од својих ранијих радова [Секереш 1977а: 184–185].



новоштокавскога кратког узлазног акцента. С друге стране, оцењујући Хамов „полудуги салтанс у средишњем дијелу славонске Подравине” [Хам 1949: 27–33], Секереш [1974: 125, 1977а: 184–186] вели да у Доњој Подравини на тај акценат није наишао иако Хам бележи да он „долази... на истом слогу на којему је био стари краткосилазни акценат” какав имамо у примерима *й̀р̀сїен, цу̀ра, й̀евале, й̀л̀ачеју, из̀уб̀їла, вец̀ерайїи*.<sup>8</sup>

Проблем о коме говоримо први пут је постављен последњих година XIX века, а најближи његовом решавању био је Јосип Гопић [1908] наводећи да „хрватски језик... има шест акценатскијех квалитета”, при чему су два контраста и данас обична у вуковском обрасцу стандардног језика (дуго / кратки и узлазни / силазни), али је онај трећи („развучени” / „развлачени”) остао недефинисан. „Развучени” акценат, наиме, своди се на дуги неоакут (ǎ), а онај други је нејасан будући да се може „и на истој ријечи чути” на којој и „развлачени” и као потврда за то наводе се примери типа *й̀р̀еда, р̀ўка, С̃ава, й̀й̀сайї, вл̀адайї, Ђудр̀ајк / Ђудр̀ајк* [Гопић 1908: 684–685]. Такви примери, извесно је, могу припадати новоштокавским дугим узлазним акцентима или се свести на ону вредност која је означена као „развучена”, тј. на неоакут, али се тиме не успоставља квантитетски контраст будући да се у оба случаја ради о дугим акцентима. Због тога је Гопић брзо одустао од таквих својих схватања и формулисао оно које је сасвим „близу реалности”: као контраст дугом акуту, он сада оперише и кратким слоговима, али не може да се одрекне схватања да „под тромијем морамо назирати дужину (т. ј. двоморичну квантитету” и да се тај акценат „изговара тако, да му се снага акценатска изтиче у обадвије море временске без прекида”. Гопићево схватање о „двоморичности” кратког акцента свакако је неутемељено, а акустички утисак да је „троми” нешто дужи могао би се засновати једино на чињеници да му се тонска линија, као код узлазних акцената уопште, распоређује на два узастопна слога (при

<sup>8</sup> Једини неспоран пример за појаву кратког акута у Секерешовој грађи из Славонске Подравине био би онај у речи *браг̀а̀вица* [Секереш 1974: 137]), али је од тога много занимљивији податак да у Клаићевом опису валповачке акцентуације, уз четири дуга акцента, постоји још једино краткосилазни [Пронк 2014]. Тако се показује да о акценатским приликама у Подравини не можемо рећи ништа јер се истраживачи не могу сагласити ни о најосновнијим карактеристикама прозодијског система и распореда његових јединица.

чему се акценатско место налази на њиховој граници), али то никад не може значити да је тај акценат „двоморичан”, тј. дуг.<sup>9</sup>

Измењено Гопићево схватање своди се на то да „Штокавци имају двије квалитете акценатске за кратке, а двије за дуге слоге, док Посавци имају три квалитете акценатске за дуге, а двије за кратке слоге. Тако је према ономе, што је доселе познато о акцентуацији хрватској. Али како Посавци имају три квалитете акценатске за дуге слоге, тако исто они имају три квалитете акценатске за кратке слоге, т. ј. поред брзога и спорога имају још једну особиту квалитету акценатску, коју ћу ја биљежити знаком: " и звати *т̄роми*... Троми се чује каткад у говору цераначкоме, али се најљепше изговара у Градишту (котар Жупања); он стоји ондје, гдје други Посавци имају брзи, т. ј. једни Посавци изговарају на пр. *кућа* као и Штокавци, а други изговарају ту ријеч с истом експираторном силом, али много тромије (док неакцентован слог изговарају сасвијем кратко као и Штокавци)". Те своје наводе Гопић потврђује мноштвом примера (он вели да их наводи „неколико”), а ја овде издвајам главнину његових акценатских типова: *ла̋д̄уд, ја̋рва̋н, ја̋л̄уд, сл̄уча̋ј; ди̋скӳи; т̄ро̋шак; бра̋ӣ – бра̋ӣа, ми̋и – ми̋иа, и̋рсӣ – и̋рсӣа; пра̋дови, мӳжеви; род̄ови, т̄род̄ови; јел̄ени; час̄ови, ко̋ил̄ови, и̋осл̄ови; ждр̄ал̄ови; ма̋чка, кӳчка, ј̄уска, и̋а̋ӣка, и̋ӳшка; и̋о̋ла̋вица, и̋о̋и̋ӳрица; жен̄ама, вод̄ама; сл̄ӳа̋ма; јод̄и̋ӣће, ои̋и̋ӣће; ко̋љ̄ено; и̋се̋и̋о, ме̋си̋о; де̋и̋е̋ӣа, т̄ел̄е̋ӣа; јун̄е̋ӣа; на̋и – на̋иа, ва̋и – ва̋иа; во̋д̄ӣм, но̋с̄ӣм; и̋ле̋д̄ам, т̄и̋р̄ӣам; кљ̄ӳј̄ем, и̋љ̄ӳј̄ем; вод̄ӣла, нос̄ӣла; и̋ис̄а̋ла, чӳв̄а̋ла* итд. [Гопић 1908а: 272–273]. Разматрајући проблем акценатских зона славонског дијалекта, међу петнаестак Гопићевих расправа Секереш помиње и ову, али њену суштину није схватио као ни многи истраживачи који су се проблемом раније бавили. Томе свему треба додати и још једну баналну појединост: ни самом Гопићу није било јасно колико је био близу решења једнога крупног прозодијског проблема [Секереш 1977: 179]. Гопић је, дакле, дефинисао свој „троми” кратки акценат, али то није било довољно ни њему ни његовим савременицима (као

<sup>9</sup> О томе сведочи и лаичко предубеђење да узлазни акценти значе „отезање” и да они који их немају говоре „брже” и на томе је заснована анегдота: док онај који изговори *качамак*, онај који вели *качамак* или *качамак* – може *качамак* појести. Да се ту заиста ради о предубеђењу, потврђује се и чињеницом да у стандардном језику кратки акценти трају једнако – [ã] 13,7с/сек, а [à] 13,8 с/сек.

ни њиховим настављачима током следећих стотинак година) да схвате природу односа међу „акцентатским квалитетима у Посавачком говору”, али и у многим другим говорима у којима се кратки акут сачувао као аутономна прозодијска јединица и тек се Реметић „досетио” да с трима Гопићевим „акцентатским квалитетима” у дугим слоговима повеже развојни паралелизам с одговарајућим приликама у краткима.

Према ономе колико је засад познато, тај је проблем први покренуо Шурмин бележећи у грађи из сарајевскога говора, између осталих, и следеће примере: *неки̇, некаки̇, некак̇, некоји̇, некада̇, њеки̇, к̇у̇и̇ ’а, і̇д̇с̇і̇оск̇і̇, ј̇е̇џ̇ина* ‘љетина’, *не̇и̇ја̇к, к̇ја̇на̇и̇и, к̇ја̇на̇* ‘клањати’, *и̇р̇е̇с̇ју̇и̇ра*, нај *г̇ра̇жи*, нај *д̇о̇љи* [Шурмин 1895: 190 193–195 202 209]; коју годину касније сличне примере забележио је Решетар у Варешу, Фојници и Крешеву повезујући их са Шурминовим сарајевским наводима (*о̇д̇је, ни̇и̇и̇а, в̇ре̇ћа, д̇ра̇и̇ја, д̇ра̇и̇а, с̇у̇нце, о̇р̇и̇е̇ви : о̇ра̇и̇* ‘Schacht’ [Решетар 1900: 27]), а према каснијим сведочењима „Решетар има за Маглај *Р̇а̇д̇и̇на*, што ваља читати *Р̇а̇д̇и̇на* (*Р̇а̇д̇и̇на* је за ове крајеве немогућа, а Решетар није добро чуо, за Крешево бележи на истом мјесту *Д̇и̇в̇и̇ћа, Ни̇ки̇ћа*, а ту је несумњиво спори” [Брозовић 1966: 149–150]).<sup>10</sup>

Шурминови и Решетареви налази, видели смо, послужили су убрзо Ившићу и Гопићу да присуство исте појаве забележе и у широком појасу посавских говора, а касније се показало да се она простира од сарајевске околине па преко већег дела простора између Босне и Дрине до Доње Подравине и Барање, с уским шокачким појасом у западној Бачкој. Главнину тог појаса, дакле, чине архаични штокавски говори и, уз чување прозодијских система с местимично врло „живим” дугим акутом, логично је што се тамо сачувао и његов кратки парњак.<sup>11</sup>

<sup>10</sup> Шурминови наводи из сарајевске околине и данас се потврђују у говорима Срба, нпр. у Округлици северно од Сарајева (*о̇ра̇и̇, д̇ра̇и̇а, не̇ћа̇к, кла̇ња̇и̇и, сл̇уч̇а̇ј, сл̇у̇и̇ја̇и̇е, и̇у̇и̇ка, і̇л̇е̇д̇а̇м, н̇о̇с̇і̇м* – према читању Милоша Зекића, рођ. 1953) и у Умчанима између Трескавице, Бјелашнице и Игмана (*о̇ра̇ћа, ро̇ђ̇а̇к, і̇о̇л̇у̇д, ма̇чка, кла̇ња̇ју̇, ко̇с̇і̇м, не̇ки, на̇и, на̇и̇и* – према информацијама Младена Марковића, рођ. 1977).

<sup>11</sup> Чињеница да се кратки акут сачувао у доследно новоштокавским говорима, какав је случај с онима од сарајевске околине (преко неких зона источне Босне) до Барање, сведочи о томе да је процес истирања контраста између циркумфлекса и акута завршен тако да су се акутска тонска обележја понекад почела ширити или „надграђивати” и над онима циркумфлексним. Тиме се могу објашњавати акцентаски ликови типа *во̇ду, з̇е̇м̇љу*, који су напред поменути.

Прегледаћемо даље понешто грађе и из оних зона које досад нису потпуније осветљене.

Фојницу је истраживао Брозовић и занимљиви су његови наводи да „у долини Фојнице с Крешевом, а тако и у Сутјесци и Варешу, нисам чуо никаква другог узлазног акцента осим двају новоштокавских” и да тамо, као ни у Сарајеву, „нема акута, а нити т. зв. тромога и полудугога”, а „једини је акустички дојам стран обичном штокавцу узлазна интонација иза дужине (*вр̄иѐмо* или *вр̄иѐмо*)”. Говорећи о „спором” акценту, Брозовић вели да је он „нешто краћи и тонски равнији” и да је „испочетка гдјекад сумњао чује[м] ли у Фојници *др̄аѝа, ја̀рца, ѝредље, н̄ишӣа*”, спорадично бележи и *ио̀а̀ча*, редовно је *Шѐркѝћи, Д̄ив̄ѝћи, Ч̄а̀др̄ѝћи, Ћ̄о̀рѝћи*; тако и *Ра̀дѝја, Зла̀ѝѝја, Ѝвѝна, Х̄ус̄ѝн̄е, Ћ̄о̀рѝћа, Му̀лѝћа*; „говор познаје аналошку дужину испред спорог (или узлазног) акцента”: *ка̀нѝѝца, кл̄у̀ѝѝца, ко̀њѝћем; оѝр̄ѐшѐна, изв̄у̀чѐна; вр̄иѐмо, сиѐ̀ћемо* [Брозовић 2007: 98 100–102 115 122; Брозовић 1966: 149–150].<sup>12</sup>

Покоји сличан пример забележио је и Реметић за Плаховиће код Кладња (*Му̀јино, Му̀јин̄е* кр̄ав̄е, *Г̄о̀ѝћа* м̄л̄ӣн, са *Б̄ѐѝћом; ка̀нѝѝца; ѝр̄а̀з-нѝје* ко̀ња; *М̄ѐхѝнѝца, Ф̄а̀јкѝнѝца, М̄ѐхѝнѝце* [Реметић 1982: 184–185]); појаву је исцрпно осветлила Н. Ваљевац у говору височких муслимана наводећи многе типове примера (*Ра̀дѝја, Са̀мѝја, Ра̀сѐмма, Ба̀дѐмма* – поред: *Ра̀дѝје, Са̀мѝје; Бу̀рѝћи, Сѐмѝћи, Му̀лѝћи; М̄ѐхѝнца, Х̄ус̄ѝнца; на̀нѝна, гѐдѝна, Ћ̄у̀ћѝна; њ̄ѐзѝна, њ̄ѐзѝн̄ом; ша̀рѐна, св̄ѝлѐна, вѐзѐна, ѝр̄ѐшѐна; жѝвѝмо, хѝѝѝмо, жѝрѝмо; вѐзу̀ћи, хѝѝѐћи; м̄ла̀ћа̀рѝја, жѝен-ска̀дѝја; Гмн *лѝва̀да, да̀ѝѝна* [Ваљевац 1983: 304–306]; главнина тих типова потврђена је и у Тухолју испод Коњуха (*М̄ѐшк̄о̀вѝћ, Ма̀шѝћи; А̀јкѝна, Зу̀лѝна; на̀нѝна, да̀дѝна; Ос̀мин̄ѝца, М̄ѐхѝнѝца; кл̄у̀ѝѝца, ка̀нѝѝца; да̀д̄овина, кр̄а̀љѐвина; обр̄а̀чу̀на̀ѝ, изр̄а̀чу̀на̀ј; одв̄у̀чѐна, изв̄ѐзѐна, оѝр̄ѐшѐно; жѝвѝје, с̄у̀хѝје, жѝвѝјем; жѝвѝмо, шѝѐдѝмо, звѝжд̄ѝмо* [Халиловић 1990: 303 309]), а појава је у траговима забележена и у Семберији: *ку̀ћа, шу̀ма, ѝрѐћа* [Ђуркин 2006: 13].*

Узан појас између Брчког и Шамца део је пространог посавског ареала појаве о којој говоримо, при чему није увек јасно докле се он

<sup>12</sup> У говору тузланске околине позиција кратког акута не може се одредити будући да Браец [2012: 81–88] ту особину није ни запазио, а у својој расправи акценте најчешће није ни обележавао.

простире и према западу и према истоку. Према досадашњим знацима, наиме, на западу он допире отприлике негде до утока Врбаса у Саву, а на истоку до иза линије Жупања – Градиште – Церна, при чему је занимљиво да се једино тамо појава среће и у Босанској Посавини (појас око Орашја [Ившић 1913/196: 150–151]) док је даље према западу истраживачи не бележе ни у околини Дервенте [Баотић 1979,<sup>13</sup> Баотић 1983] нити између Украине и Врбаса [Козомара 2016] иако северни ареал појаве у тој зони допире до Саве. У вези са свим тим појединостима, међутим, треба поменути и две недоумице. Једна се тиче чињенице да се између назначених ареала среће пространи средњопосавски појас у коме кратки акут није забележен и није извесно да ли се на то може гледати као на случајност; на западном ареалу, с друге стране, срећемо се с типовима *М̄а̄рино*, *Г̄о̄јс̄ӣну*, *ӣа̄ӣно*, *С̄ӣӣно*, *К̄а̄ӣно*, *ӣр̄е̄де̄мо*, *ӣр̄е̄де̄ӣе*, *ӣр̄е̄се̄мо*, *ӣр̄е̄се̄ӣе*, *с̄ӣче̄мо* [Ившић 1913/197: 48 76] док се на истоку такви примери нису нашли, али јесу они много бројнији у којима се срећемо с неспорно сачуваним кратким акутом: *дов̄о̄зи*, *ӣо̄дин*, *ос̄ӣа̄вӣӣ*, *ос̄ӣа̄вили*, *до̄ӣа̄ӣа*, *ӣј̄е̄ва*, *ӣо̄ј̄е̄ду* [Ившић 1913/196: 28].

Видели смо напред какве су прилике у погледу кратког акута у подравским говорима, а овде ћемо само овлаш назначити покоју појединост везану за кратки акут у говорима Барање. До података о томе, треба то одмах рећи, може се доћи тек после дугог претраживања будући да Секерешови наводи никад не нуде директан одговор на питања која нас интересују. Тако ће, рецимо, он одредити да се „краткосилазни” акценат налази у речима *се̄ло*, *же̄на*, *је̄зик*, да се „краткоузлазни” и „високоузлазни” међусобно не разликују и да се редовно бележе као *се̄ло*, *се̄стӣра*, *о̄браз* : *во̄да*, *же̄на*, *је̄лен*), да се „дугоузлазни” остварује у речима *вӣно*, *на̄род*, *же̄на*, *се̄стӣра*, *се̄ло*, *је̄зик*, *вре̄ӣе̄но*, *ре̄ӣе̄ӣо*, али и у *на̄род*, *с̄на̄ша*, *ра̄ни* [Секереш 1977: 349 352–354]. Могло би се, дакле, рећи да у говору барањских католика нема кратког акута, али је у то тешко поверовати, посебно због тога што је он сачуван у свим суседним

<sup>13</sup> За Ившићеве наводе за „полудуги” акценат из Толисе и Матића (*малов̄јеке*, *ја̄дучицу*, *ӣо̄ј̄е̄де̄*), Баотић изричито наводи да се тамо остварује кратки силазни акценат: *ја̄дучицу*, *малов̄јеке*, *ӣо̄ј̄е̄ду* [Баотић 1979: 163]. Ваљало би ипак проверити да ли се негде у тој зони ипак може срести акут (тј. „полудуги”) јер је извесно да су Решетар и Ившић у својим акценатским записима ретко грешили, а тешко је поверовати да би у вези с једном појавом могли погрешити – обојица!

говорима, а његови трагови и у говору православнога живља у самој Барањи: *йодѣра, дїїниї, йодїкова, йрѣведан* [Секереш 1980а: 136 143].

Секерешови „неспоразуми с грађом” обични су и у другим његовим расправама па се, рецимо, у говору Шокаца у западној Бачкој срећу и следеће потврде за појаву краткоузлазног акцента на првом и на средњем слогу: 1) *сѣло, жѣна, сѣсїра, дѣдриї, дїац*; 2) *кѣра, йїсма, шлїва, јѣдука, дїїелина*; 3) *дѣвѣн, кѣдїѣв, вршнѣак, сѣсїрин, фѣмїлија*; 4) *слобѣда, іријѣдїа, йраѣнук, шоїѣрица*; 5) *колїно, дѣдриїи, судїја, йреварїиї, волѣвима, їѣвѣдина, воденица, лаговїна, ливѣдице*; не схватајући, међутим, природу односа међу акцентима о којима расправља, Секереш бележи да „мањи број ријечи тог акценатског типа има (˘) на првом слогу (*дѣндева, нѣдеља, учїиїељ, ѣдица, кѣјсија, сѣсїрина, учїиїељев, а* тамо би се нашла и реч *шоїѣрица*)” [Секереш 1980а: 143 145–146]. Кад говоримо о неспоразумима с грађом, имамо на уму и чињеницу да се у 2. и 5. типу његових примера не налази „кратки узлазни акценат” већ онај који се једино може разматрати као „кратки акут”. У Мандићевој грађи такви су примери *дугѣка, једѣка, језїкем, комшилѣка, Печѣва, иїрѣѣва, дериїѣїа, замѣїем, їѣдѣрем*, а они у којима се срећемо с акцентом типа *Печѣва, језїкем, комшилѣка* и сл. могу се означити или као реализација паралелна с оном у *Печѣва, језїкем, комшилѣка* или – као погрешан запис. Таква „разноврсност” Мандићевих и Секерешових записа може наметнути закључак да се у западнобачком шокачком појасу ради о врло сложеним акценатским приликама, али се из досадашњих прегледа може тек наслути сва дубина неразумевања њихове сложености и неприпремљеност описивача да ту сложеност макар у неким појединостима разјасне.

Смисао је овога прегледа да све акценатске односе представи тако да се ниједан акценат не појави тамо где му није место, тј. да се сваким појединачним акцентом означа одговарајући квалитет: да се Гмн означа акутом (*дїлїнака, дїлоїѣрака*), а не дугоузлазним акцентом (*\*дїлїїнака, \*дїлоїѣрака*); да се овај други акценат резервише за *иїрава, нѣрод* и/ли *вѣда, їѣїїок, рещїїѣ*, а да се термин „високоузлазни акценат” заборави; да се *вѣда, їѣїїок* могу читати једино тако, а да *вѣда, їѣїїок* буду изједначени с *вѣду, дрїѣдом* или *дѣдриїа*; ако је акценат у последњем облику „узлазан”, тада ће бити означен као *дѣдриїа*, а не *\*дѣдриїа*.

Преглед акценатских група у посавским говорима засновао је Ившић [1913/196: 23–24], а његов је образац преузео Секереш, с тим што је 9 Ившићевих *јосавских* група проширио на 16 *славонских* и, у њиховим оквирима, на чак 46 „акценатских типова” [Секереш 1977а: 186–193]. Такво „уситњавање класификационих параметара” не може се разумети ни кад су у питању „акценатске групе” ни кад је реч о „акценатским типовима” будући да њихов избор може бити случајан, а њихова се хијерархија свести на ситне дистрибуционе детаље. Тако је, рецимо, Ившић одабрао облике *водѐ*, а испустио *водã*, изабрао *оїѝац*, а испустио *оца̋*; изабрао је *вїнõ*, а није *селõ*; Секереш томе додао *вѣнца̋*, а испустио је *вѣнãц* и при том Ившићевом посавском ареалу није придружио подравски. Секереш је, уз све то, типове *водã*, *їоїѝк* и *вїнõ*, *нãрдг* у Рељковића и Брлића спустио на 12. и 13. место, а у свом списку акценатских типова чак на 39. место, а морао их је у оба случаја померити на почетно јер су акценатска померања у таквим позицијама претходила свима онима које и Ившић и Секереш подижу на највише место. Из свега тога проистекла је широка прича о сноповима изотона, а остављени смо без конкретних увида у распоред сваке од њих појединачно. Нека тај навод потврде две појединости, од којих је *јрва* Ившићева: он акценатске ликове *ђеца̋*, *шоқцї*, *једнã*, *сесїрã*, *оца̋*, *јесљ*, *самї*, *самã*, *воћѐ*, не *моїљ*, *їомозї*, по *сїтаростї*, као и *оїѝац*, *обуї*, *ревã*, *разбољѐї*, *данã* бележи у Дивошевцима, Купини, Зољанима, Стружанима, Шамцу и Штитару. *Друга* би могла бити Секерешова, који из Рељковића и Брлића исписује *водã*, *женã*, *їїрã*, *зорã*, *оца̋*, *їомозї*, поред *куїљс*, *јелѐн*, *їоїѝк*, *живдї*, *їосїогїн*, *їоїѝдв*, могао би му се придружити и Хам записом *селã*, *Плесõ* (и *Плѐсõ*), *онѐ* се скупеју, а обојица имају мноштво потврда за типове *жљїã*, *рљкã*,<sup>14</sup> *лљкã*, *снãшã*, *грїѐ*, *вїнõ*, *гїїѝѐ*, *вѣнца̋*, *нõжã*, *у лãдљ*, *Францїзї*, *свињãкї*,

<sup>14</sup> Неизвесно је да ли је именица *рљкã* најбољи „представник” акценатског типа о коме говоримо будући да се она понегде у штокавским говорима понаша као именица *ноã* и зато се у тим случајевима бирају неке неутралније, као што су *їрава*, *їава*, *свила* и сл. Ову појединост помињем због Ившићевог навода да је „акценат као *рљкã* посве риједак и у најстаријим посавским говорима, гдје је још посве обичан акценат *оїѝац*, *водã*. Можемо сасвим оправдано мислити, да се данашњи наш акценат / ' / развио прије него / ` /” [Ившић 1913/196: 25]. Такво је схватање логично јер дужина испред кратко-силазног акцента лакше привлачи акценатски врхунац од краткоће, али за потпуније разумевање проблема о коме говоримо било би неопходно утврдити и ареал саме појаве. Истраживачи нам о томе досад нису ништа саопштили.

*đōrdā*, поред *nārđd*, *vēnāci*, *īočēīīāk*, *kočoīīñāci* [Секереш 1977а: 181 193; Хам 1949: 30–32]. Остаје при том нејасно на које се зоне односе Секерешови наводи, Хамови потичу из Нарда, Сатнице и Петријеваца, могу се односити и на многа друга места по Посавини и Подравини, али им прецизне ареале тек треба одређивати. Бојати се, међутим, да то брзо нећемо дочекати, а то значи да их нећемо дочекати никад јер ако је од Ившићевих истраживања већ прошао цео век, а његово дело није још нико наставио, онда то може значити једино да су прошли сви разумни рокови да се од посавско-подравских језичких старина макар нешто спасе за ризнице словенске дијалектологије.

Време озбиљних истраживача штокавских дијалеката међу Хрвати-ма давно је, изгледа, прошло, Брозовић је оставио два вредна прилога о источнобосанским говорима, Баотић му се прикључио расправом о говору дервентског краја, Шимундић о Имотској крајини и Бекији, Брабец је то, неуспешно, покушао с тузланским говором, а Посавина и Подравина остале су заборављене иако улазе у ред најархаичнијих зона дијалекатског простора српскога језика.<sup>15</sup> Кратки Секерешови прилози о појединим подравским и подунавским зонама површни су и показују озбиљно несналажење у представљању дијалекатских чињеница и њиховој интерпретацији, а Хамов прилог о Доњој Подравини само је најава онога што би се тамо све још могло наћи. За ових много деценија откад се та расправа појавила њен „наставак” још нисмо дочекали, па ни то да се разјасне многе акценатске недоумице које су код Хама назначене, али касније нису потврђене. Такви су, рецимо, примери у којима се показује да кратки акут, како се чини, има слободну дистрибуцију (иди *īāmo* *večēraīīci* *đī* си *žēla* и *koīāla*; *kād* се *ōnaј* рат *svrīīō*; *jenō* за *grūō*, *onē* се *skuīeјu*, *đōrdā*, *snāšu*, *vīnā*) [Хам 1949: 30–32] па се појављује и у отвореном крајњем слогу и иза краткоће и иза дужине. У вези с тим ипак остају и неке недоумице, а једна је од крупнијих она да се такав акценат појављује и у позицији циркумфлекса (*nā* *lāvu*, *kād* су

<sup>15</sup> Говорим овде о простору српскога језика иако појава о којој је реч у наше време обухвата широк појас источне Босне и Славоније с претежно муслиманским и/ли католичким живљем и то чиним свесно имајући на уму чињеницу да муслимани „хоће да су »Бошњаци«” тек од пре двадесетак година, а католици тек пре стотинак година први пут „чули да би могли бити »Хрвати«”, при чему су пре тога они први били *Срди*, а они други или *Срди* или *кајолици*.



зѣмљу дѣлѣи), али се такве појединости могу разумети као аналошка уравнивања ако су спорадична и не излазе из оквира сасвим ниских процената. Много је, међутим, озбиљнији проблем који проистиче из Пронкове анализе Клаићевог валповачког акцента [Пронк 2014], у коме има пет нагласака, од којих су четири дуга, а кратак је једино /ă/. Та појединост, на основу свега што смо досад рекли, остаје неуверљива: тамо се очекују макар два кратка акцента, а за четири дуга – не зна се на којим су контрастима засновани будући да један од њих мора бити циркумфлекс, један је акут, не бележи се новоштокавски узлазни, а за онај четврти не зна се ни шта је ни чиме се супротставља осталима. Биће, наиме, извесно да четири дуга акцента, напросто, не могу постојати ни у једном идиому,<sup>16</sup> а оно што тај говор посебно карактерише тиче се чињенице да се акценат, по мађарском обрасцу, везује за почетак речи или акценатске целине (*nârod, vîno, ï nârod, ù vîno, òd ормâра, ù селу, нâ језик, ù рукâв, ïз водѣ, лѣйоиâ*), али у енклизи остаје непренесен: *нâрдòд је, из ормâрâ сам узò, лейоийâ* + енкл.

Такви акценти, како видимо, имају прилично чудне особености: има их на крају речи, у проклитичким спојевима повлаче се на њен почетак, а не зна се како се подравски акценат понаша изван таквих позиција и хоће ли се догодити да он може бити старији од посавскога с обзиром на Ившићев навод да је акценатски тип *рѹкâ* „посве риједак и у најстаријим посавским говорима”. У подравским – он је обичан и из те чињенице могао би проистећи и закључак да новоштокавске иновације тамо нису назначене ни у најситнијим појединостима па ће за Секерешове записе из Вировитице *Бѹкѹни, Брòђѹни, Грâдѹни*, као и за *зѹâђѹиѹи, мнâийѹиѹи* [Секереш 1975: 176], остати нејасно да ли се на њих може гледати као на поменуће Ившићеве *ийâийно, Сийийно, Кâийно, ѹрѣдѣмо*.

У тим Ившићевим облицима, неспорно је, срећемо се с кратким акутом (дакле: *ийâийно, Сийийно, Кâийно, ѹрѣдѣмо*), за Доњу Подравину требало би очекивати то исто, али за вировитички крај – то се већ мора означити као сасвим неизвесно.

<sup>16</sup> Гопић је, уосталом, за Посавину утврдио „три квалитете” и неће бити уверљиво његово схватање о два типа дугог акута, од којих би се један означавао онако како смо на то навикли (*â*), а онај други као нека врста његове „обрнуте пројекције” (уп. напред *Будрâк / Будрâк*).

Сви примери са „узлазним” акцентом иза неакцентоване дужине које овде наводимо своде се на кратки акут и у том смислу они се оштро разликују од оних примера какве Решетар помиње у говору Озринића. У тамошњим примерима типа *йровѹчѣни*, *оѹѹчѣно*, *оѹрѣдѣни*, *уз йпрѣсѣмо*, *ѹйчѹиѹе*, *сѹвѹѹа*, *мрѹивѹме*, *йѹкѹѹи*, *рѹдѣѹи* и сл. у питању је новоштокавски узлазни акцент јер се и Озринићи и сви говори у којима су такви акценти забележени налазе у новоштокавским говорима у суседству с онима старијим у којима се срећемо с два неакцентованим дужинама испред силазног акцента (тип *ѹйчѹимѹ*) [Петровић 1973: 35–36].

## Литература

- Баотић, Јосип (1979), „Акцентски систем села Коштрача у босанској Посавини”, *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник*, II: 161–267 (лат.).
- Баотић, Јосип (1983), „Икавскошћакавски говор у околини Дервенте”, *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник*, IV: 7–207 (лат.).
- Брабец, Иван (2012), „Говор Тузле и околице”, *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник*, X: 51–241 (лат.).
- Брозовић, Далибор (1966), „О проблему ијекавскошћакавског (источнобосанског) дијалекта”, *Хрватски дијалектолошки зборник*, 2: 119–208 (лат.).
- Брозовић, Далибор (2007), „Говор у долини ријеке Фојнице”, *Хрватски дијалектолошки зборник*, 13: 1–183 (лат.).
- Ваљевац, Наила (1983), „Говор височких муслимана” (Акцент и фонетика), *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник*, IV (лат.).
- Гопић, Јосип (1908), „Нови прилог познавању акцентске теорије Мажурањићеве” *Наставни вјесник*, XVI/9: 683–691; XVI/10: 748–756 (лат.).
- Гопић, Јосип (1908а), „Три ријечи о тремој квалитети акцентској”, *Наставни вјесник*, XVII/4: 272–274 (лат.).
- Ђуркин, Веселина (2006), „Лексика Угљевика и Забрђа”, Сомбор: Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет у Сомбору.
- Ивић, Павле (2001), *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Ившић, Стјепан (1911), „Прилог за славенски акцент”, *Раг Јуѹославенске академије знаности и умјетности*, 187: 133–208 (лат.).
- Ившић, Стјепан (1913), „Данашњи посавски говор”, *Раг Јуѹославенске академије знаности и умјетности*, 196: 124–254; 197: 9–138 (лат.).

- Козомара, Драгомир (2016), „Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Украине”, *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII: 579–733.
- Мандић, Живко (2016), *Рјечник њовора санијовачких Хрваџа*, Печух: Знaнствени завод Хрвaтa у Мађарској (лат.).
- Мoгуш, Милан (1977), *Чакавско нарјечје : Фонолоија*, Загреб: Школска књига (лат.).
- Петровић, Драгољуб (1973), „Неке специфичне преаценатске дужине у српскохрватским дијалектима”, *Зборник радова професора и сарадника Педагошке академије у Никшићу*, 4: 35–38.
- Петровић, Драгољуб – Снежана Гудурић (2008), „Неоакут на северном подножју Рудника”, *Зборник Института за српски језик САНУ*, I: 419–428.
- Пронк, Тијмен (2014), „Клаићев опис валповачкога подравског говора”, *Расправе*, 40/2: 479–495 (лат.).
- Реметић, Слободан (1982), „О још једном незапаженом екавско-јекавском босанском говору”, *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 11/2: 181–186.
- Реметић, Слободан (2004), „О шесточланом прозодијском систему у говору Кладња и околине”, *Животи и дело академика Павла Ивића*, Суботица – Нови Сад – Београд: 651–660.
- Решетар, Милан (1900), Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten* (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission : Linguistische Abteilung I : Südslavische Dialektstudien, Heft I). Wien, 222 ступца.
- Секереш, Стјепан (1967), „Класификација славонских говора”, *Зборник за филолоију и лингвистику*, X: 133–146 (лат.).
- Секереш, Стјепан (1974), „Говор Славонске Подравине”, *Зборник за филолоију и лингвистику*, XVII/2: 125–166; [XVIII/1 (1975), 187–221] (лат.).
- Секереш, Стјепан (1975), „Говор Вировитице и околице”, *Зборник за филолоију и лингвистику*, XVIII/2: 161–202 + 5 карата (непаг.); [XIX/1, 93–113] (лат.).
- Секереш Стјепан (1977), „Говор Хрвaтa у јужној Барањи”, *Хрватски дијалектолошки зборник*, 4: 323–484 (лат.).
- Секереш, Стјепан (1977a), „Акценатске зоне славонског дијалекта”, *Зборник за филолоију и лингвистику*, XX/1: 179–201 (лат.).
- Секереш, Стјепан (1980), „Говор Хрвaтa у западној Бачкој”, *Зборник за филолоију и лингвистику*, XXIII/1: 135–205 (лат.).

- Секереш, Стјепан (1980а), „Говор Срба у јужној Барањи”, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXIII/2: 127–188 (лат.).
- Секереш, Стјепан (1984–1985), „Кратки акут у неким говорима славонског дијалекта”, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, XXVII–XXVIII: 699–703 (лат.).
- Финка, Божидар – Антун Шојат (1968), „Говор отока Жирја”, *Расправе Института за језик ЈАЗУ*, I: 121–220 (лат.).
- Халиловић, Сенахид (1990), „Говор муслимана Тухоља (околина Кладња)”, *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник*, VI (лат.).
- Хам, Јосип (1949), „Штокавщина Доње Подравине”, *Раг ЈАЗУ*, 275: 5–70 (с картама) (лат.).
- Шурмин, Ђуро (1895), „Особине данашњег сарајевског говора”, *Раг ЈАЗУ*, 121: 186–209 (лат.).

Dragoljub Petrović

## ON THE SHORT ACUTE STRESS

### Summary

This paper explores the short acute stress in the more archaic Shtokavian speeches from the regions of the city of Sarajevo, across east Bosnia and Posavina, to the Donja Podravina and west Bačka regions, reviewing all relevant contributions to the pertinent issue, and pointing to certain inconsistencies in its interpretation. Namely, some authors have not clarified the relation between the „acute” and the „new Shtokavian” rising stress, which prompted this attempt to make a clearer distinction between the two. It was shown that not even the range of movement of the short stress from the last syllable (*vodã*, *pođok – vīnð*, *nārðd*) was specified for certain Slavonian speeches, while its evolution is widely discussed in other positions (*s dicãma*; *u gòricu šümu srèbrnicu* or other stresses in examples such as *biséraka*, *Abesínija*, *Abesínkinja*, *Abesínaca*, *nabrúndan*).

dragoljub5rovic@gmail.com.

Слободан Н. Реметић  
Београд

## О ДЕКЛИНАЦИЈИ ИМЕНИЦА У ГОВОРУ ГОРЊЕГ БИРЧА<sup>1</sup>

Апстракт: Рад доноси основни инвентар деклинационих карактеристика именица у говору Горњег Бирча, рубних делова бирчанске области, наслоњених непосредно на „ерско” подручје. Прилог је писан на основу снимака говора избеглица током прошлог рата смештених у Власеници, Чолопеку и Горњем Шепку код Зворника. Говор Бирча у целини припада херцеговачко-крајишком дијалекту источnobосанског типа. И у деклинацији, као и у осталим сегментима језичке структуре, присутни су извесни трагови утицаја говора муслиманских суседа, носилаца источnobосанског дијалекта.

Кључне речи: именице, именице мушког рода, именице средњег рода, именице женског рода, херцеговачко-крајишки дијалекат, источnobосански дијалекат.

1. Благодарехи раду Д. Вујичића, струка је упозната са основним особинама говора Доњег Бирча, који „захвата подручје око средњег тока ријеке Дрињаче, сјеверозападно од Власенице” (Вујичић 1981: 195). Овај прилог посвећен је деклинацији именица говора Горњег Бирча, прецизније речено – његове рубне зоне, непосредно наслоњене

<sup>1</sup> Овај скромни прилог посвећујем колеги, пријатељу и куму професору Милану Драгичевићу, угледном српском лингвисти, врсном дијалектологу, веома заслужном за добру обавештеност струке о приликама на подручју северозападног поддијалекта херцеговачко-крајишког дијалекатског типа, а посебно за прикупљање и обраду језичке грађе на том подручју за потребе Српског дијалектолошког атласа.

на пространу „ерску” област.<sup>2</sup> Од дванаест испитаних села једанаест се налази на терену некадашње кладањске општине, а данас припадају Федерацији Босне и Херцеговине. То су: Брдијељи (Б), Врановићи (В), Лупоглаво (Л), Мајдан (Мај), Матијевићи (Мат), Младово (Мл), Ноћајевићи (Н), Пелемиши (Пел), Пепићи (Пеп), Старич (Ст) и Ступари (Сп). Општини Власеница, односно Републици Српској, припада Мишар (Мш), село у коме је грађа прикупљана у говору домицилног становништва, док је у осталим случајевима то рађено са избеглицама смештеним у Власеници, Чолопеку и Горњем Шепку код Зворника. Рад је писан на основу садржаја четрдесет и пет сати везаног говора, од чега једна трећина отпада на Пепиће,<sup>3</sup> село које је, као и Матијевићи, обухваћено мрежом пунктова Српског дијалектолошког атласа. Овај прилог, у ствари, представља наставак обраде језичке грађе прикупљене у говору Горњег Бирча. Досад су детаљније представљени резултати јотовања у горњобирчанском идиому (Реметић 2006), а подаци о неким другим значајнијим говорним особинама срећу се и у ауторовим прилозима претежно синтетског типа (в. нпр.: Реметић 2009; Реметић 2013). Три Кладњу најближа места (Старич, Врановићи и Младово) прикључена су „ерским” селима у ауторовом студентском раду објављеном пре готово пет деценија (Реметић 1970).

2. Природа радова ове врсте, скопчана са ограниченим простором, дозвољава обраду само најзначајнијих појава и појединости, особина лингвогеографског значаја, чињеница важних за прецизирање одговарајућих говорних изоглоса. Егземплификацију уз већину разматраних појава, обимнију од уобичајене праксе, треба посматрати у контексту свести о неминовној и убрзаној судбини једног исељеног и расељеног говорног идиома. Многе особине живог говора Горњег Бирча снимље-

<sup>2</sup> Област источнобосанских Ера чини терен омеђен Дрињачом и Биоштицом, односно падинама Коњуха и Романије.

<sup>3</sup> Највећи део грађе у говору Пепића snимио је аутор овога рада, а остатак – господин Милисав Крајишник (р. 1965), привремено настањен прво у Горњем Шепку, а касније у Брањеву код Зворника, пре рата пољопривредник у Ковачићима код Кладња, иначе вишегодишњи сарадник Српске академије наука и уметности и Академије наука и умјетности Републике Српске у снимању говора избеглица од Тузле, Доњег Вакуфа, Какња и Зенице до Сарајевског поља. Корпус података за овај прилог прикупљен је, односно снимљен у времену од 1998. до 2003. године. Боље дане и дужну пажњу струке чека и седамдесетак сати снимака говора Горњег Бирча насталих након наведеног датума.

не пре двадесетак година већ су се преселиле у историју, а похрањене су и од заборава сачуване у фонотеци и картотеци аутора овога рада, сведока све захукталијег мењања говора пресељеника из Горњег Бирча, неминовног процеса у новонасталој механичкој мешавини носилаца другачијих говорних типова. Свему томе треба додати и податак да истоверност носилаца свих тих, са разних страна донетих идиома додатно погодује говорној нивелацији.

## ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА

3. У домену именица мушког рода пажња се скреће само на значајније појаве и појединости.

а) Може се говорити о потпуном узмицању наставка старих мекких основа у Ијд.: *пѡд-Бѣѣињом* Мш; *свѣзѡ с кѣишом* Мл; *с колѣчом* Пеп; *Дѡшѡ прѣјјатељ с колѣчом* Пеп; *пот-колѣчом* Пеп; *с кѡнопом рѣт прѣв"ло* Пел; *свѣзало кѡнцом* Пеп; *догѡн"ли с кѡњом* Пеп; *С кѡњом отиђи* и *ос"јѣци онѣ-веселѣке* Пеп; *Дѡћерѣ чѡек с кѡњом дрѣв* Мш; *Нѣко је врѡ с кѡњом* Пеп, *врло се с кѡњом* В; *нѡсѣ се с кѡњом* Б; *Ѡде с онијем-бѣсагама и кѡњом* Н; *према онијем-лѣчом* Н; *Штѣ ће с нѡлкијем-лѣчом* Сп; *мѣљом тѣцѣш* Мш, *тѣче мѣљићом* Пеп; *Бѣло-је-тѡ крѣјом зѣмѣ* Пеп; *Њѣму крѣјом зѣмѣ нѣстанѣ сѣјена* Сп; *Јѣна се ѣдарѣ крѣјом*, *јѣдна сѣ-дѣвѣ крајѣ*, *а јѣна у срѣд"ни* Мш; *Сѣвѣ бѡлујемо зѣ-своијем крѣјом* Н; *Сѣвѣко бѡлује зѣ-своијем крѣјом* Н; *Тѡ ѣдѣ крѣјом ѡградѣ* Пел; *Вѡјка је за Милѡшом Куцѣлов"ћом* Мај; *са Милѡшом Зѣкићом* Мај; *с Милѡшом* је и ѡна дѡшла В; *прѣв"ли с нѡјсом*, *сѡбѡм* Пеп; *Нѡјсом ѡкрѣјѣ онѣ-кѡжу* Мш; *Ѡтешѣ онѣ-зѣпчиће*, *ѣзђѣљѣ мѣло-ѣ[х] нѡјсом ѡштрѣм* Мш; *чѡек с нѡјсом* искрѣжује Мш; *сѣ сам с нѡјсом ѣзђѣљѡ* Сп; *нѡјсом зѣбѣдѣш* Ст; *пољѣбијо се с ѡцом* Л; *Мѣрбожѣш се с ѡцом*, *с мѣтерѡм* Б; *Јѣна плѣчѣ зѣ-своијем ѡцом* Мај; *Спѣвѣм с ѡцом у кѡл"би* Мш; *Прѣда-мнѡм је ѡтац*, *пред ѡцом је бѣјо ѣѣд*, *пред ѣѣдом прѣнѣѣд* Пеп; *с ѣасѣљом* Мш; *ѡдо-јѣ ѣѣшом* Л; *Јѡпѣ се ѡтијем ѣѣшом вратѣ* Пеп; *Јѣ ѣу дрѣгијем ѣѣшом* Сп; *Н"јѣсам га смѣјѣла вѣкат Рѣдивѡјом* него: *ѣј ти!* Н; *ѡзгѡ сѣчѡм пѡкријѣш* Л; *ѡзгѡ пѡкријѣш сѣчѡм* Пеп; *Пѡкријѣш сѣчѡм*, *пот-сѣчѡм* се ѣспѣчѣ Л; *ѣно га прѣт-сѣвѣњом* Пеп; *Крѣмачѣ рѡвѣ за сѣвѣњом* В; *Рѣпѣ ѣзвртѣ сврѣдѣлићом* Мш; *са фрѣѣѣљом прѡславѣш* Нѣколѣдѣн Мај.

б) У истом смеру одмакао је процес и у множини ових именица: бунарови били Мат; вешови до-дна Пеп; гуњови се нос<sup>ли</sup> Пеп, Н; Прије се гуњови нос<sup>ли</sup> мали-[о]ни Мај; нос<sup>ли</sup> се прије гуњови Б, среж<sup>у</sup> се гуњови Пеп; нестало и гуњов<sup>а</sup> В; св<sup>е</sup> ишло у гуњов<sup>ма</sup> Сп; зецови Пеп; Било зецов<sup>а</sup> Л; јазов<sup>а</sup> Л; п<sup>у</sup>ни кошови били Мла; сип<sup>а</sup> жито у кошове Пеп; Прави<sup>о</sup> сам кошове Мат; Направи<sup>о</sup> добре кошове Сп; К<sup>у</sup>ће н<sup>ј</sup>есу имале кључове Пеп; дољ б<sup>иле</sup> стијене, кршови Пеп; ј<sup>ан</sup>и партизани, с<sup>а</sup>мо лешови Н; гру<sup>а</sup>ј<sup>у</sup> он<sup>и</sup>-маљови Мш; струж<sup>е</sup> н<sup>о</sup>жов<sup>ма</sup> Мш; Ј<sup>а</sup> добро наоштри<sup>о</sup> н<sup>о</sup>жове В; от-и<sup>а</sup>њов<sup>а</sup> Мат; д<sup>иг</sup>ли се р<sup>о</sup>јови Пеп, ј<sup>а</sup>ч<sup>и</sup> р<sup>о</sup>јови били Пел; Он ти га<sup>н</sup>а, траж<sup>и</sup> р<sup>о</sup>јове по-шуми В; ч<sup>е</sup>ле, р<sup>о</sup>јове п<sup>а</sup>з<sup>и</sup>ш Пеп; На<sup>л</sup>аз<sup>ли</sup> р<sup>о</sup>јове л<sup>у</sup>ди и у-шуми Пеп; Б<sup>и</sup>јо с<sup>а</sup>ч, били с<sup>а</sup>чови и с<sup>а</sup>чак Пеп; имали свињове Мај; Били т<sup>о</sup>лко г<sup>л</sup>ани да смо ј<sup>е</sup>ли с<sup>и</sup>у<sup>ж</sup>ов<sup>е</sup> Пеп; И<sup>м</sup>а с<sup>и</sup>у<sup>ж</sup>ов<sup>а</sup> у-кућама Пеп; О<sup>н</sup>д<sup>а</sup> о<sup>п</sup>ета побод<sup>еш</sup> ц<sup>и</sup>љове. Д<sup>о</sup>љ се зна док<sup>л</sup>ен си, онд<sup>а</sup>-се-о<sup>п</sup>ета т<sup>а</sup>к<sup>о</sup> док по<sup>с</sup>ијеш ц<sup>и</sup>јел<sup>у</sup> њ<sup>и</sup>ву Мај; Ч<sup>а</sup>јови били, р<sup>а</sup>з<sup>н</sup>и ч<sup>а</sup>јови Пеп; С<sup>а</sup>д и по-њ<sup>и</sup>вама на<sup>ш</sup>ијем б<sup>е</sup>р<sup>у</sup> ч<sup>а</sup>јове Сп; ч<sup>е</sup>ш<sup>л</sup>ови н<sup>е</sup>к<sup>и</sup> били Мај; ч<sup>и</sup>рови навал<sup>ли</sup> на<sup>к</sup>и Мш; им<sup>а</sup> он<sup>е</sup>-ш<sup>и</sup>п<sup>и</sup>ц<sup>о</sup>ве Пеп. У мањини су потврде типа: имај<sup>у</sup> бунареви Мај; у Г<sup>а</sup>јеве (назив села) Н; иш<sup>о</sup> под Г<sup>а</sup>јеве Мат; под Г<sup>а</sup>јев<sup>ма</sup> Н, Мат, Сп; нос<sup>ли</sup> л<sup>у</sup>ди гуњеве, гуњ<sup>и</sup>ће Л; а о<sup>в</sup>це к<sup>о</sup>-и<sup>а</sup>њев<sup>и</sup> Мај; н<sup>е</sup>м<sup>а</sup>ш виш<sup>е</sup> оније-и<sup>а</sup>њев<sup>а</sup> Мат; Било је и та<sup>к</sup>ије случај<sup>ев</sup>а Пеп. Снимљено је и: Ишли као к<sup>н</sup>еж<sup>е</sup>севи, као одб<sup>р</sup>н<sup>и</sup>ци Пеп, поред: К<sup>н</sup>ез<sup>о</sup>ве в<sup>а</sup>тало и от<sup>е</sup>-п<sup>р</sup>в<sup>е</sup> л<sup>у</sup>де Пеп.

в) У говору Горњег Бирча, као што се види, није ретко ни проширење код двосложних именица, о чему сведоче и следеће потврде: н<sup>ј</sup>есам пра<sup>в</sup>и<sup>о</sup> ј<sup>а</sup>р<sup>м</sup>ове Мат; На<sup>ј</sup>бољ<sup>и</sup> су ј<sup>а</sup>р<sup>м</sup>ови од о<sup>м</sup>аров<sup>н</sup>е В; Ми<sup>ј</sup>ења<sup>мо</sup> с<sup>е</sup>ме от-ко<sup>и</sup>мир<sup>о</sup>в<sup>а</sup> Пеп; Били су, били и м<sup>о</sup>сурови Пеп; како-п<sup>о</sup>ч<sup>е</sup>ш<sup>е</sup> ов<sup>и</sup>-и<sup>р</sup>а<sup>ш</sup>кови л<sup>а</sup>к<sup>ш</sup>е ж<sup>е</sup>нама Пеп; нос<sup>и</sup>јо р<sup>у</sup>ч<sup>к</sup>ове, на<sup>п</sup>ом<sup>е</sup> Пеп; имај<sup>у</sup> св<sup>р</sup>д<sup>л</sup>ови Мат; им<sup>а</sup> и мањ<sup>и</sup>је св<sup>р</sup>д<sup>л</sup>ов<sup>а</sup> Пеп, изу<sup>ј</sup>едали га с<sup>р</sup>ш<sup>л</sup>енови Пеп; С<sup>р</sup>ш<sup>л</sup>енови су ти на<sup>ј</sup>оп<sup>а</sup>с<sup>н</sup>и Сп; при<sup>ј</sup>ош<sup>н</sup>и ч<sup>а</sup>н<sup>к</sup>ови Н; ч<sup>у</sup>н<sup>к</sup>ови Пеп; Ђ<sup>е</sup> на<sup>ђ</sup>е ва<sup>к</sup>е ч<sup>у</sup>н<sup>к</sup>ове? В. У снимљеној грађи нашле су се, разуме се, бројне потврде без проширења ових и њима сличних именица: Ђ<sup>е</sup>в<sup>е</sup>р<sup>а</sup> н<sup>ј</sup>есам ни имала вам-ј<sup>е</sup>д<sup>н</sup>о<sup>г</sup>а Р<sup>а</sup>тка што-сам-имала Пеп; Пољ<sup>у</sup>б<sup>и</sup>м се ш-њ<sup>о</sup>м и з-ђ<sup>е</sup>в<sup>е</sup>р<sup>ма</sup> Пел; осу<sup>ш</sup>ли ми се к<sup>а</sup>л<sup>е</sup>ми Пеп; Сат<sup>а</sup>ри обу<sup>ћ</sup>у ђ<sup>е</sup>в<sup>е</sup>р<sup>ма</sup> Пел; к<sup>р</sup>м<sup>и</sup>ци р<sup>о</sup>в<sup>е</sup> Н; и<sup>с</sup>п<sup>е</sup>р<sup>а</sup>ј к<sup>р</sup>м<sup>к</sup>е на<sup>п</sup>о<sup>л</sup>е В; от-ка<sup>и</sup>ши<sup>а</sup> Пеп.



г) Проширење вишесложних именица и у говору Горњег Бирча „компензовано” је на начин уобичајен у говорима источнобосанског дијалекта (о томе у: Халиловић 2005: 20 и тамо нав. лит.), а одатле унетом у тамошње српске идиоме. У преслушаним снимцима горњобирчанскога говора нашли су се следећи примери: Били су тџ млини Пеп; Шћерали свѣ у-тѣ-млине Пеп; Нѣмā вѣше ни-оније-млинā Сп; Купијо наке клине Мат; клине-[о]нѣ направѣ Пеп; пувāћи и мѣши Пеп. Из црквеног језика преузети *ѣосѣи* доследно чувају старо стање: Дѣѣоше нам уш-часнѣ *ѣосѣи* Пеп; Јѣдѣ љѣди ус-*ѣосѣи* Пеп, Пѣстѣш цѣјелѣ бѣѣићнѣ *ѣосѣи* Пеп; чāсни *ѣосѣи* Н; бѣѣићнѣ *ѣосѣи* Пеп; свѣ пѣст-ли пѣсте Пеп.

Знатно су чешиће потврде проширења основе: преко *брегѣвā* Пеп; Причала-ѣм јѣчѣ на *Брегѣв-ма* Пеп; Остружѣмо гѣвно да нѣје брегѣво, да нѣмā *брегѣвā* Н; Тѣ су ти *вѣрови* у вѣди Пеп; бѣло је *вукѣвā* Н; Изгонѣ кѣће из *градѣвā* Пеп; по *градѣв-ма* Пеп; ћѣшкови *зѣдѣвā* Мат; ѣмали *керѣвā* М; Нѣко нам пѣбијо *кѣрове* В; *љѣбове* пѣкувāш, шѣнишнѣ *љѣбове* Мл; Н-јѣсам-јā пѣкла тије-*љѣбѣвā* Пеп; *ѣлѣгови* прекретāчи Л; стāви тѣсов-нѣ између-*рогѣвā* Мл; Развāлѣ ѣграду *рогѣв-ма* Мш,<sup>4</sup> двāјес ѣ-пѣт *свāѣѣвā* Пеп; Првљенац ѣћѣ прѣт-*свāѣѣв-ма* Пеп; сā-*свāѣѣв-ма* жѣн-ла *сѣнове* Пеп; ѣсам *синѣвā* ѣмѣ Пеп; Умāм трѣнѣстеро праѣнучāдѣ ѣ[д]-сћери и ѣ[д]-*синѣвā* Мај; са свѣѣјѣм *синѣв-ма*, са свѣѣјѣм унучāд-ма Мл; јā-кāжѣм *синѣв-ма* Пеп, пѣправијо кѣће *синѣв-ма* Пеп; Од ѣсам *снѣѣѣвā* пѣчѣли клāдњу Мај; по трѣста, по пѣстѣ *снѣѣѣвā* нажāњи Мл; ѣшли ѣ[д]-*Сѣанѣвā* Пеп; ѣни су по *Сѣанѣв-ма*, ћѣ-су-*Сѣѣѣнови* Пеп; Тѣј су спāвали ѣтѣ-ми-*сѣѣѣчеви* и ѣтац ми Пеп; Ушло се прѣје *ѣѣѣѣв-ма*, мѣзлѣ се Пеп и сл.

д) Однедавно се зна да у говору Бирча у Гмн. именица доминирају форме без наставка. Појава је најизразитија код именица -а основе, али је веома честа и код осталих именичких типова, у мушком роду нарочито код ѣжконима. Досадашња испитивања српског дијалекатског комплекса у Босни показују да утицај иновѣрних идиома на говоре православних Срба у ѣвоме сегменту нигде нѣје достигаѣо размере посвѣдѣчене управо у Горњѣм Бирчу (о томе шѣре у: Ремѣтић

<sup>4</sup> Свакако су рѣма и метар сачували стари облик у фолклорном контексту: Прѣжи, спѣже, *рѣге* вāм, да ти кѣћу не прѣдāм Пеп.

2009: 161–162). Следи део уочених потврда: Радивоје от̄и-с-Вранџић Пеп; Дошле ми жене из Гóјсалић Пеп; Дође чо̄ек из Маѣијевић Пеп; До̄ћерџ вòлове из Маѣијевић В; кад је чо̄ег дошџ из-Марјановић код-мо̄г Љубе Пеп; Ўдала се ис-По̄иовић у-Пепиће Пеп; Један чо̄е[к] гòвор̄ӣ и[з]-Ше̄ков̄ић Пеп; Педесѣт п̄[т] д̄ӣнар дала за л̄'јекове Мат; наберѣж др̄ијења̄к Пеп; Ўмо̄ сам девѣтнѣз д̄ӯл̄ум зѣмље Пеп; Кòље гáзда по п̄ѣтеро ј̄а̄ња̄ц Пеп; Ўмáш и кр̄áст̄ов̄а̄ц к̄иселије Пеп; п̄ешес м̄ѣ̄т̄ар ш̄ен"ц̄ѣ Пеп, Òрãли, мáло òкрајãк òстан̄е Пеп; Нӣје б̄ило оније-ӣа̄ӣр̄ић В; Наб̄ери бунãрије, наб̄ери кр̄áст̄авãцã, ӣѣч̄ења̄к Пеп; Набацãм кòлко тр̄ѣбã сн̄о̄й̄џ Мл; М̄и-ӣд̄емо о-ӣòр̄џ, п̄јѣвãмо Пеп: Јã-Т̄урãк н"јесам пр̄ије вӣјала Пеп; Ўзм̄еш мãра оније-чвãрãк Мш, поред: м̄и с Јелач̄ићã Н; Куп̄ијо сам од Јур̄òшевићã Л; Ож̄енијо се ис-Пе̄ӣићã Пеп; Ис-Пе̄ӣићã ут̄ekli нã-Трново Пеп; Зѣмља мòја и отије-нãшије Б̄ер̄ићã Н, Јесам оније-ћердан̄ићã прãв"ла Пеп; Кòлко тр̄ѣбã зубãцã нã-грабље? Пеп; грабље др̄вен̄е по д̄есет-п̄ѣтн̄ѣс оније-зубãцã Мај; Грабље ӣмај̄у по тр̄иде[с] зубãцã Мај; Стражãчијо код зãӣворãшиã Пеп, б̄ило јãзовãцã, ј̄ев̄ер̄ицã Пеп; кòлко јãња̄цã ӣмãш? Б; Вòлкò ӣмò јãња̄цã, ӣрãсãцã, здравља и рãтлука Мај; Тòлкò синòвã, овãцã, јãња̄цã, јãрãцã Ст; дòсти кòлãцã Мај; Ўзм̄е д̄есет кòлãцã òтуда, двãес òвдудã Мај; испеч̄еш оније-кòлãчићã Н; Б̄уд̄е кòмијовãцã и òком̄имо Мај; Јã-сам-бӣјо у дòсти кòсãцã Пеп; по тр̄идесѣт кòсãцã Пеп, кòлко ӣмã к̄ӯӣјовãцã Б; Нãсијала сам к̄ур̄узã и бунд̄ев̄е и кòмп̄ира мãло Мај; с̄ијало се између-к̄ур̄узã Мш; н̄емãм ð̄е к̄ур̄узã Мај; б̄ило је лãм̄ӣрã, бајãги Н; Б̄ило је и-лонãцã, ж̄ив̄ бӣјо, н̄екакије Пеп; Б̄ило је оније-лòнãцã зѣмљеније Пеп; л̄ѣлãкã б̄ило дòсти Мај; п̄ѣтн̄ѣс м̄ѣ̄т̄арã кòмп̄ира Мл; тр̄иста м̄ѣ̄т̄арã, б̄ило ч̄ѣтирстò Н; Нӣје муслемãнã стрãдало кòлко је нãшије стрãдало Н; Б̄ило је вӣш̄ѣ муслемãнã Пеп; Мӯћãка б̄уд̄е н̄екад млòго Мш; по ч̄ѣтерес оније-нãвиљãкã и – с̄ијено! Мај; Мòкрача онã-њ̄иова ујед̄е између-ӣа̄й̄оњãкã Мл; Ўмã н̄еко, бòгами, ӣѣшãкã нӣје св̄ѣткòвò Пеп; понес̄емо ӣѣч̄ења̄кã Б; Јòве рãст̄у òкò-ӣòшòкã Пеп; н̄ем̄ ӣрòбл̄емã нӣкије Мл; Ўзм̄е се л̄ѣсков̄ије ӣрӯшићã и òз̄ђелã Пеп; Кòлко и свãиòвã, тòлкò и-плоск̄и Мш; По ч̄ѣтерес сн̄о̄й̄џ нãтур̄им на један в̄р̄шãј Мш; Пр̄ед̄еш кò-сãт што-пр̄ед̄у зã-свӣӣѣрã Пеп; òпер̄емо тò-мãло с̄уд̄ићã Пеп; По ч̄ѣтерес ӣòвãрã ш̄ен"ц̄ѣ нав̄р̄ш̄емо Пеп; до̄ћерãмо др̄вã ӣòвãр̄ња̄кã Мш; До̄ђе ш̄есн̄ѣстеро Т̄урãкã и Т̄урк̄ињã Пеп; Н̄еко је прãвијо от-ћ̄ер̄ӣићã от̄у-

òпкол"цу Мат; Ёмрò је јанїк од *убòјā* Пеп; Јā-сам-виђала и-*четїникā*, виђала и *їарїизанā* Пеп; Ѐмā двāјес *шљївїћā* Пеп.

Именица *ора* у Гмн. долази у два лика: По бамбòну нам дāдє и шāч"цу *òрāā* Мај; свє ошљем-*òрāā* кàлемијо Мај; Ѐмā *òрāā*, имā бамбòнā, ёто шєћеркї Н; Бїло је *òрā* пò-њивама Пеп; Бїло у нāрода дòсти шљївā, *òрā* Л. У прикупљеној грађи се нашла и једна потврда Гмн. на -а од именице *їар*: Вāљā ти òпрати чāрāпā двòје *їāрā*, двā пāра чāрāпā Пеп.

4. И досад изнета грађа указује на стабилност наст. -има у Д-И-Лмн., што потврђују и следећи примери: Плєла отòј-ђєци, тијем-*рођāц"ма* Пеп; Дāнòјка òдє òвцама, Гòспава òдє *крµц"ма*, Гїна òдє крāвама Мл; крµшке нā-*коњ"ма* дòћерāмо Пеп, с *кòњ"ма* сам рāдијо Пеп, В; Пò-*Шєковић"ма* свє погòрело Пеп, Ёдарї га пò-*їрсїима* Мај.

5. У контексту прилика у ближним суседним говорима, од појединости из области именица м. р. треба имати у виду и следеће:

а) У Горњем Бирчу им. *рāио*, судећи по расположивој грађи, нема алтернативу: Један ми је пòгинуо *ўз-онò рāио* Пеп; кад је онò-*рāио* бїло првò Пел; Прāв"ли су и зòбовнї лєб *ўз-рāио* Пеп; *Ѐз-онò рāио* пòгинє ми чòек Мај; Кāко је бїло прїје *ўз-онò рāио*? Пеп; овò-је-нāјцрњє *рāио* Мај; Смирї се тò-*рāио* кат-прєста бòмбардовāње Пеп, кад је *рāио* бїло Ст, Пеп; пòгинуо *ўз-онò рāио* Пеп; *Ѐвò рāио* бїло сїто, а у нāрода глāдне òчи Пеп; Јāњко је пòгинуо *ўз-онò рāио* Пеп; āустрїнскò *рāио* Пеп, Нєстò ми брāт уз āустрїнскò *рāио* В; Јòш нїје прāвò *рāио* Пеп; Чїтаво *рāио* у Србїји бїјо Пел; Онò-*рāио* ўбило нās, нїком нї-там лāко бїло Н; Åлија-е зāпочò *рāио* у Сāрāјву Пеп итд.

б) У Г. Бирчу коегзистирају *Срдин* и *чобан*: Двā *Србина* и трї Турчина гон"ли дрва Мај; Свє òће нā-*Србина* Л; Она ми *чобан* бїднє Мај; *чòбана* ўједє гўја Б; *Ѐвце* нєћє бреш-*чòбана* Пеп, òднесє *чòбану* вєчеру Пеп. У грађи су се нашле потврде лика *мјешїанин*: Дòшò и тї-*мјешїанин* Пеп; Тāм сєдє један *мјешїанин* и нāш Мāрко Пел.

в) Уместо *врх* овде је *вро* (изїћєм на *вро* Мај; Онї-луг на *вро* сāспєш Пеп; *вро* кòсє Л; а вāм онò-*вро* Пеп), *дисаге* и *канāиш* нису, изгледа, пл. тантум (А òндā *бїсаге* прєбациш, мїлòст у *бїсаге*, један *бїсаг* тāм, један вāм Мај; Ѐде с отијем-*бїсагама* и кòњом Н; *Канāиш* звāли се,

љесе дрвен̄е по један *канат̄* Мш), именица *јесен* као да је мушког рода (Нанес̄е с *јесена* д̄ости дрв̄а Б; с *јесена* се д̄ај̄е говед<sup>ма</sup> Б), говори се и *ниџи* и *ниџе* (Ўвед̄еш љ-брдо и љ-*ниџи*; Ўвод̄и се љ-*ниџи* и љ-брдо Пеп; Имај̄у *ниџе*, н̄е-мере бр̄ез-нѣт̄а Мл; ѣм̄а бр̄д<sup>ло</sup>, ѣм̄а *ниџе* Н; љ-двоје *ниџе* б̄ез, а љ-четвере *ниџи* – сукно Пеп. Уп. и ч̄етири су *ниџа* била Пеп), тзв. градивне именице типа *ѣра, зод, јечам* често се чују и у множинским ликовима (Ўм̄а *гр̄аб̄в̄а* р̄азније, ѣм̄а он̄ѣ-ж̄ут̄ак што-се-з̄ов̄е, о[н]-н̄е-ид̄е ус-к̄уруз Мш; К̄ако си ч̄упала *гр̄аове*? Пеп; Ј̄ед̄у к̄рм̄ад и др̄уг̄е ж̄ѣрове Пеп; с̄ѣјали з̄обове, р̄аж Пел; и з̄обови се ж̄ели Пеп, ј̄есмо *јечмове* с̄ѣјали Пеп; од *јечм̄ов̄а* н̄екије Мш), снимљен је *засијок* (Ж̄ив̄ијо у *засијоку* М̄атијевѣ<sup>ма</sup> Мат; св̄аки *засијок* ѣм̄о п̄ут Мат), судећи по расположивим потврдама *ѣребене* су рl. tantum и женског рода и мушког рода (*Гр̄ебене* су биле на врат<sup>ма</sup> Мат; изгр̄еб̄ен̄аш н̄а-*гр̄ебене* Пеп, гр̄еб̄ен̄аш на-[о]н̄е-*гр̄ебене* Н; на-[о]н̄е-*гр̄ебене* изгр̄еб̄енале Мај, „Ск̄л̄опи, баба, *гр̄ебене*“, и к̄ур̄јак н̄е-мере нѣшта о̄вци Мл; рад<sup>ло</sup> се и з-*гр̄еб̄ен<sup>ма</sup>* Пеп), имена *Славко* и *Миле* у косим падежима владају се као именице а-основе (О̄бад̄вије би с̄н̄еле м̄оме *Мѣли* Пеп; н̄аш̄ем *Сл̄авки* пр̄ич̄о Пеп; от-*Сл̄авкин̄е* с̄естр̄е Пеп), према књ. *мѣшар* м. р. овде се среће двојство (Н̄аш̄о сам дв̄а *мѣшра* к̄упуса Мл[Гмн. *мѣшар/мѣшара* в. под 3/д]; Ос<sup>ј</sup>ек̄у се дв̄ѣ т̄ат<sup>це</sup> по п̄о м̄етр̄е дужин̄е Мат; П̄о-десет к̄ил̄а љзм̄е од-*мѣшр̄е* Пел), снимљено је само *фашист̄а*, док се име доживотног председника СФРЈ изговара двојачко (Н̄ек̄и се *фашист̄а* н̄аш̄о т̄уј Пеп; Н̄ек̄и *фашист̄а* з̄амот̄о п̄ѣшт̄ољ љ-цвијеће Пеп, Н̄еће да пр̄ич̄а но *Тѣџи* Пеп; С̄амо жив̄ота к̄о-за-*Тѣџа* – н̄икад! Пеп), од интересантнијих појединачних потврда наводим *вр̄ѣоѣлав* (Н̄ек̄а ми се св̄е в̄ат̄а *вр̄ѣоѣлав*, он̄а-*вр̄ѣоѣлав*, о̄ђу да п̄адн̄ем Пеп) и *младожењ* (О̄н̄е о̄ни, ал *млад̄ожењ* н̄е-д̄а Мл).

## ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА

6. И у Ијд. именица средњег рода уопштен је наставак -ом: ј̄ед̄е га с *в̄оћом* Мај; Ш̄арали смо вонѣјем-*зв̄оћом* Пел; п̄окр̄ѣ *гр̄ањом* Мл; П̄окр̄ѣје га *гр̄ањом* в̄еликијем Мш; пр̄еплећ̄е *к̄ољом* Мш; На м̄оју д̄ушу мириш̄е *Лицом* (топоним); с̄оба с *о̄гњ̄иш̄иом* Мл; Б̄ило и са *ѣр̄оћом*, љдар̄ѣ пр̄оћ̄е Пеп; Н̄ек̄о је пл̄ео н̄екијем *ѣрућом* и м̄алтаријо Пеп;

За̀лијеж га с̀иришѝтом Пеп; Загра̀дијо се свאַч̀им, ш̀ир̀њом, гра̀њом Пеп; Спрѐмã ч̀орбе сà-̀у̀љом Пеп; свѐ-тõ са `у̀љом Мај; Ако је пõсно, сãмо у̀љом Маг; за̀прж̀иш `у̀љом Пеп.

7. Распо̀ложива гра̀ђа говори о ширењу форманта *-ей-* и на неке именице изван старих основа на *-и-*. Овде се дају све именице са наведеним проширењем: *јáейома* се на̀прије о̀м̀рс̀и Пеп; Прѝје се о̀м̀рс̀имо *јáейом* Н; Нѐм `у-штали ни *јãњейша*, ни *јãрейша*, *ш̀ѐлѐйша* Мај; по *дрв̀ейшу* Пеп; Цртало `идѐ прет-кòлц̀ейом Маг; Н`јесам вòдѐ дала *к̀р̀мѐйшу* Мл; Ѝмã, ѝмã са ж̀енијем *кòлц̀ейом* Мш; Сãвијемо од *гвòд̀з̀ѐйша*, нѐкõга *ш̀р̀н̀ѐйша* и такò `у-његã вòска с̀ипãмо Мај; Из оногã-о̀канц̀ейша ж̀ито излazi Н; д̀вã *брв̀анц̀ейша* Мај; Ископãш на ж̀нõме *саòнц̀ейшу* д̀вије р̀упе за д̀вã ногãра Маг; Нѐгã ис`јечеш свãкòм *чє̀ља̀дейшу* пòмало оногã-*-с̀р̀ц̀ейша* Пел; свãкòм *чє̀ља̀дейшу* пòмало дòпанѐ Пеп; Свãкòм *чє̀ља̀дейшу* ѝмã св`јѐћа Пеп; ж̀днòк *чє̀ља̀дейша* о̀бућу Пеп.

8. И у говору Г. Бирча колектив на *-аг* среће се изван корпуса именица које означавају младунчад. Нека о томе посведоче следећи примери: Нѐје б̀ило *бурãд̀и* Мш; Исцијепã онã-д̀ѝзмãд па онò-испр̀еплетѐ и з̀емљу `у̀чин̀имо Пеп; И отò-ос`јек̀у, голѐму *др̀в̀ља̀д ос`јек̀у* Пеп; д̀онес̀у в̀ел`к̀у *др̀в̀ља̀д* Пеп; *др̀в̀ља̀д* пòвел`кã `у̀зм̀у Мш; ж̀ак̀н̀у *жãрãд*; л̀уч`ла се *жãрãд* Б; Л̀уч`ла се и *жãњãд* и *жãрãд* Пеп; др̀жãли *к̀р̀мãд* Пел; В̀ито `у-менѐ пòчò ч̀уват *к̀р̀мãд* Пел; М̀и смо на̀ђали кòт-*к̀р̀мãд̀и* Пеп; Б̀ило и д̀ивије *к̀р̀мãд̀и* Л; `идѐ за *к̀р̀мãд̀ма* Мај; С̀ипãш *к̀р̀мãд`ма* на̀пољу Пеп; Жãру с̀ѐцај̀у *к̀р̀мãд`ма* Пеп; Тò се вѐинòм *к̀р̀мãд`ма* трѐсло Пеп; нѐко дã *к̀р̀мãд`ма* Пеп; нòс̀иш *к̀р̀мãд`ма* Пеп; Дãнòјка о̀дѐ о̀вцама, Гòспавã о̀дѐ *к̀р̀мãд`ма*, Г̀ина о̀дѐ крãвама Мл; Ѝмало онã-лòнчãд пр̀ијош̀њã Б; Ѝзмотã на матов̀илце, ѝмај̀у *майòв̀илцãд* Пеп; изв̀едѐ *ѝлãд* Пеп; ж̀а̀стрије[б] пòкуп̀и *ѝлãд* Пеп; `У̀зм̀у се онã-жãњєћã *п̀рамє̀нцãд* Мш; Дò-ћерала к̀р̀мачу и ш̀естеро *п̀рãсãд̀и* Мај; Ѝмãм тр̀ин̀естеро *п̀ра̀унучãд̀и* о̀[д]-с̀ћери и о̀[д]-синòвã Мај; В̀у̀кли на отијем-*саòнцãд`ма* Пеп; Свѐ пр̀еберѐ пр̀ебирак-онѐ, *ћ̀ѐлãд-он̀у* Мш; на̀прав̀иш *у̀жãд* Маг; Ѝмã она д̀вãн̀естеро *унучãд̀и* Пеп; чет̀р̀н̀естеро *унучãд̀и* ѝмãм Пеп; ѝмãм ш̀ес *унучãд̀и* Л; Прãвѐ кобас`цу о̀[д]-тије-*цр̀евãд̀и* Маг; *цр̀евãиш* се о̀ставѐ Маг; Ч̀ѐ̀љãд ми ж̀ивѐ `у-штали Пеп; `У̀стан̀у ч̀ѐ̀љãиш свã на̀-ноге Пеп; о̀вкòло ч̀ѐ̀љãиш пòс̀едај̀у Мај; А ч̀ѐ̀љãиш свã спãвај̀у Н; Д̀вãес ѝ-петеро ч̀ѐ̀љãд̀и б̀ило Б; за д̀есетеро, п̀етн̀естеро ч̀ѐ̀љãд̀и Н; Б̀ило нас је п̀етн̀естеро

чѣльади Пеп; Пуна кућа чѣльади било; нас је седмеро чѣльади Н; Туж пѣтнѣстеро чѣльади живѣло Пеп; учин<sup>н</sup>ће чѣлад<sup>н</sup>ма твојем Пел; сѣди ш-чѣлад<sup>н</sup>ма Н; над<sup>н</sup>јевѣ имена чѣлад<sup>н</sup>ма Пеп; Нѣсѣ чѣлад<sup>н</sup>ма и свѣкру, и свѣкрви Пеп.

9. У грађи се нашло и потврда плуралског наставка -и: мѣрне кѣ-јанѣди Мај; Нѣко је звѣо бѣради, а ми – фендѣљи Пеп, Мѣтнѣш мѣтке, дрѣльади Мај.

10. У говору Г. Бирча није ретка ни проширена множина на -еѣа: кѣ имѣ кака бурѣѣа Пеп; Нѣко љзмѣ дрвѣѣа и туче гра Пеп; Фино ѡд-бадњака дрвѣѣа зађељамо Мл; Ўнѣтра љбацѣш онѣ-дрвѣѣа Маг; Ўзмѣш вѣлчакѣ дрвѣѣа Мај; трѣбајѣ ти тврѣдѣ дрвѣѣа Пеп; тѣ-дрвѣѣа ѡсѣши Пеп; на дрвѣѣ<sup>н</sup>ма Маг; Мѣтнѣш оније-дрвѣѣѣ Пеп;<sup>5</sup> Твѣрићи се кѣ<sup>н</sup>ли у ѣубрѣѣ<sup>н</sup>ма Мш; Нѣкѣ шекнѣѣа волѣчакѣ бѣла Н; Хебѣѣа кѣњскѣ бѣла и самѣр Н; Бѣла су ѣ-прије хебѣѣа Пеп; Бѣла хебѣѣа и јаѣстуци ткѣни Пеп; Бѣла хебѣѣа и бѣла шарѣн<sup>н</sup>ца Пеп; пѣкрѣ се хебѣѣ<sup>н</sup>ма Пеп; Ваљѣ тѣби двѣѣста ужѣѣѣ ствѣрит Мај; На онѣ-уѣѣѣ ѡдбѣјѣш кѣв Мај; Кѣпијѣци заѣѣ и кѣпѣ, ужѣѣѣ начупѣ и вѣжѣ се Пеп; Кат-пѣжањѣмо, пѣвѣжѣмо снѣпове у-ѣтѣ-ужѣѣѣ и прѣнесѣмо свѣ на-себи клѣдњама Мл.

11. Од именица са основом на -ѣѣ- није необична ни суплетивна множина на -ѣѣ: Дѣбри му, брѣте, јѣнѣѣ Пеп; Она рѣно пушѣти јѣнѣѣ Пеп; дајте сѣли и јѣнѣѣѣма Ст, Крѣшѣ-нѣ глѣвње: кѣлко вѣрницѣ, тѣлкѣ јѣнѣѣѣ, ѣрѣсѣѣѣ Мај.

12. У грађи се нашло и поврда Гмн. без наставка: Није-тѣ бѣло двѣје кѣмѣд Пеп; Воликѣ бѣло ѡвѣѣѣ, кѣмѣд, јѣнѣѣд, ѡмлад<sup>н</sup>нѣ Л, али је чешѣе: по двѣѣста дѣбѣлѣ шљѣивѣ ѣмали ѣѣди Мај; Ѡне изѣ врѣѣѣѣ плѣѣѣѣ на-нас Пеп; бѣли ме испѣд-рѣбѣрѣ Мај; Ўдѣмо тѣмо до вѣдѣ, до Врѣлѣ Пеп; на сѣдам и на дѣвет мјѣѣѣѣ Пеп; да нѣ-мере ѡднијет гѣзѣѣѣ Пеп; сѣшло и[з]-сѣлѣ свѣје Мш; Пѣдѣсѣт сѣѣбѣлѣ слѣтѣало Пеп; Ў[з]-шѣ[с]-су сѣлѣ довѣд<sup>н</sup>ли млѣде Мл; бѣло дѣвлѣн, до кѣљѣнѣ Мш; дѣ-кѣљѣнѣ Б; На дѣсѣтерѣ мѣѣѣлѣ сѣјѣна-ѣм бѣѣѣш Мш.

<sup>5</sup> Од *дрво* се гради и збирна именица *дрвѣѣѣ*: Ѡзгѣ мѣтнѣ нѣкѣ дрвѣѣѣ Пеп; Пуш<sup>н</sup>ла се маш<sup>н</sup>на са дрвѣѣѣ Ст.

## Појединачне напомене

13. У контексту прилика у ближем и даљем окружењу овде се дају следећи подаци:

а) Зна се да је код именице *дијети* у Бирчу резултат јекавског јотовања из примера типа *ђеца* уопштен и у облицима где је вокал јат био дуг: и она *ђеџу* прòстрѣ Пеп; Да *дádеш ђеџу* грѹду ил зàр<sup>н</sup>цу Пеп; жѣна кѹкà зà-*ђеџом* Мш; Пòвòј нàправѣж *ђеџу*, мѣтнѣш по повòју пелену Пеп итд., поред: Пр̀вò смо òбав<sup>н</sup>ли з-*дијетиом* Мш (остале потврде в. у: Реметић 2006: 393; Реметић 2009: 162).

б) У говору Г. Бирча угрожена је и унифицираност *гоба* као именице средњег рода: зѣмско *дòбá* Пеп; бѣло рàтнò *дòбá* Пел; у нѣкò *дòбá* Пеп; у пријашњò *дòбá* Мат; Тò је ù-стàрā *дòбá* бѣло Пеп; у свàкā *дòбá* Л; ù-мàлā *дòба* Пеп, али: Сàт пòт-стàрѣ *дòб* нòсѣ[м] муслѣмàнскѣ дѣмије Мл.

в) Судећи по расположивој грађи, у говору Г. Бирча именица *вече(р)* искључиво је женског рода: дòбрā *вѣчѣ*, лѹди Ст, Пеп; Дòбрā *вѣчѣ*, дòбро нам дòшò Пеп; Дрѹгѹ *вѣчѣ* се сàстанѹ прѣље Мл; Дрѹгѹ се *вѣчѣ* лòмѣ пријатѣлскѣ [колач] Пеп; трѣћѹ *вѣчѣ* Мш; Òнѹ *вѣчѣ* су ùбили Јàњка Пѣјана брàта Л; Тòр се прѣставлā свàкѣ двѣје *вѣчери* Пеп.

г) Снимљени су следећи облици множине именице *јовече*: Чѣја-су-[ò]нò *гòвѣда* ù-њиви? Вр; Бѣће *лѣшòвā* òд-говѣдā Маж; Тòликò ти, домàћине, бѣло *гòвѣдā*, овáцā, шѣн<sup>н</sup>цѣ Пеп; по сѣдмерò-òсмерò *гòвѣдā* имали Маж; Òн ѣдѣ испрѣд-*говѣдā* Пеп; Ымали смо дòсти овáцā и *гòвѣдā* Пеп; Òнѣ кѹрјāци, òнѣ ùдарит и у *гòвѣда* Ст.

д) Код именица *очи* и *уши* очувани су стари двојински ликови: Ако ћеш кòгā клѣт, к̀ни га: òстò брез-òчијѹ! Пеп; Штā је прѣчѣ од òчијѹ Маж; Нѣшта му вāдѣ из ùшијѹ Пеп.

ђ) Проширена основа на *-еса* посведочена је само код именице *небо*: Онѣ-чѣле дѣгле се у *небѣса* Маж; *Небѣса* се крòз-њѹ вѣдѣ Н; Ўзмѣм онѣ-љѹске, бāцѣм у *небѣса* да ми бѹдѣ кòноплā вѣл<sup>н</sup>кā доклѣн-јā бāцѣм лѹске Мл.

## ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА -А

14. Нису ретки трагови II палатализације у Дјд. и Лјд.: лèж̄и у бèшици Мш; нàш̄о̄ј вòјсци Мш; Шт̄а-сам пúт̄а т̄ак̄о вòјсци òпр̄ала Пеп; д̄ала вòјсци т̄е-п̄аре Н; С̄ин ми б̄ӣю у вòјсци Пеп; М̄а̄јци ми је ìме А̄н̄ђа Пеп; на нòзи Ст; на ìрúзи р̄адӣю Пеп; Ò-чeму је ж̄ив̄љeло, ж̄ив̄љeло је ò-с̄ӣоци Пеп; п̄р̄ича̄ј̄у ò-с̄ӣоци, поред: Б̄ила је òзг̄о он̄а-д̄р̄шк̄а по бeш<sup>к</sup>и Мш; мòј̄о̄ј Душ̄ан̄ки Пеп; на ж̄ен̄о̄ј нòги Ст; Òш̄љика је он̄о-на-к̄л̄аски Пеп; дòш̄о м̄а̄јки Пеп; Ж̄а сам ñ̄и р̄ан<sup>л</sup>а на мòш̄ики Н; на ж̄ен̄о̄ј ч̄уки Ст; пò-д̄ацки Пеп; на-он̄о̄ј-мòш̄ики Мш; Н̄а-ìлeћки се зн̄аде м̄јeш<sup>н</sup>а Мај; Т̄и га пòкис̄елиш ù-сируш̄ки Мл; Н̄екад ù-цаки, н̄екад ù-врeћи Пеп. Иза изостанка палатализације у неким случајевима свакако стоји и природа сугласничке групе испред наставка.

15. Исто се може рећи и за I палатализацију у облицима деминутива и присвојних придева истородних именица: н̄еко м̄ет̄н̄е д̄ач<sup>ц</sup>e Пеп; ðевòјч<sup>ц</sup>a Пеп; ж̄ачицу òко-вр̄ата Л; М̄ет̄н̄еш кòј̄у кòшч<sup>ц</sup>у м̄еца у он̄ај-к̄упус Н; к̄уп<sup>л</sup>а кòшч<sup>н</sup>e, сòду ùзм̄еш па п̄р̄ав<sup>л</sup>и с̄аф̄ун Мл; Тòзлуке б̄ӣјeлe з̄авӣје до кòшч̄ӣц̄а, дò-ног̄ӯв̄а Пеп; Т̄ешко да је ìмало ì-љeба, гeб̄ир<sup>ц</sup>у, ос<sup>н</sup>ј̄еци му кр̄ишч<sup>ц</sup>у л̄еба, пòјeд̄е и ето ти Н; Ìмало смо и ìл̄ӣњачe, пòситнe кр̄ушч<sup>ц</sup>e Пеп; С ж̄ену стр̄ану кò-мòш̄ич<sup>ц</sup>a Пеп; Òб̄јес̄и с̄ӣр̄ӯч<sup>ц</sup>у пòњав<sup>ц</sup>е, òде ù-р̄ад Пеп; ц̄ј̄евч<sup>ц</sup>a б̄ила па на ц̄ј̄евч<sup>ц</sup>у Пеп; По бамбòну нам д̄ад̄е и ш̄а̄ч<sup>ц</sup>у òр̄а̄а Мај; ш̄ӣвч<sup>ц</sup>a Пеп; гòздeн̄у ш̄ӣвч<sup>ц</sup>у Пеп, поред: д̄аскица Мш; д̄аскице Мај; в̄л̄ак<sup>ц</sup>у Мл; он̄е-в̄л̄ак<sup>ц</sup>e в̄ӯч̄еш Л; Св̄ашта настр̄ужи по ð̄е̄л̄к<sup>ц</sup>у ж̄ену Мај; по ж̄ену ж̄ар̄кицу, онӣје-ж̄ар̄к̄ӣц̄а Пеп; М̄ет̄н̄е на л̄улу ж̄ӣшк<sup>ц</sup>у Пеп; ж̄а̄кице òко-вр̄ата Нај; л<sup>н</sup>ј̄еце кр̄ушк<sup>ц</sup>e Пеп; Т̄иква ñ̄икн̄е с̄у-д̄вӣје л̄ӣск<sup>ц</sup>e Мш; з̄а-д̄вӣје нòг<sup>ц</sup>e Мај; С̄а̄ц̄ак је пòдигн̄ут на нòг<sup>ц</sup>e Пеп; В̄а̄л̄а ти п̄р̄ати и он̄е-с̄ӣр̄ӯж<sup>ц</sup>e, што-се-ст̄ер̄е Пеп; ш̄ӣр̄еск<sup>ц</sup>у Мат; Нòсӣю кò-ц̄а̄к<sup>ц</sup>у в̄ун̄е Мш; ш̄ӣя̄к<sup>ц</sup>у, да ìзв̄ин̄еш, п̄реко-к̄р̄ст̄а Мш. И сугласничка група опонира палатализацији у примерима типа мòш̄к<sup>ц</sup>у Пеп; по он̄о̄ј-мòш̄к<sup>ц</sup>и Мај; Ìм̄а и з̄уб̄љ<sup>ц</sup>a л̄ӯчк<sup>ц</sup>e Пеп.

16. Изгледа да је код ж. и м. имена на -ица вокатив једнак номинативу: Дан<sup>ц</sup>a, н̄ем̄о̄ј ме п̄итат Пеп; Зòвид̄е, Дан<sup>ц</sup>a, п̄ит̄а̄ј пòпа Пеп; Шт̄а-тò т̄и р̄ад̄иш, Мил<sup>ц</sup>a? У грађи се нашла и потврда истога понашања именице кума: Ж̄а, к̄ума, ìд̄ем у С̄ар̄а̄јво Пеп. Уп. и: Б̄ошкòв<sup>ц</sup>a, о̄ћеш-сòк,



оћеш-каву? Пеп; Ё, моја *Бѡшков"ца*, л"ако је в"ама ж"ивљет Пеп; Дѡбар д"ан, *Бѡшков"ца* Пеп.

17. Зна се да су у Горњем Бирчу сасвим обични старији облици генитива множине без наставка (Реметић 2009: 161): из *Власаниц* Пеп; пр"еко-стѡ *гѡд"ин* имала Мш; ш"ез *гѡд"ин* Мл; С"рће ако је ѡд-*јабук*, ѡно ће узл"ућат, узвис"а се Пеп; н"асп"еш *ј"абук* Пеп; ис-*кѡлиб"иц* св"е уз"ели Пеп; Б"ило *кр"уш"ак*, ш"енишњаче се зв"але Пеп; Св"е завије до-оније-*мл"ад"иц* Пеп; Сл"або је б"ило *й"ушин"иц* Пеп; н"абер"еш *й"и"к"ав* Пеп; *йм"а* и ѡ[д]-*ш"реши"а* Пеп; од в"едије *ч"ар"ай* н"аправ"иш ѡбојке, поред ипак чеш"них потврда на -*а*: код *а"м"и"ца* Мај; Н"ије б"ило *а"уб"и"ца* Мш; Н"еко *йм"а* н"екије *б"аск"и"ца* Пеп; Т"акише су с"итниј"е од-*б"а"ш"ав"а* Пеп; Б"ило је *бел"ег"и"ја*, дѡбрије старинскије *бел"ег"и"ја* Мат; *Бр"ез"а* б"ило, бр"езе су б"иле кр"ајом н"ив"е Пеп; по-дв"аес оније-*бр"к"а"љ"а* Мш; н"ем"а *б"ук"ав"а* Пеп; р"ука стѡј"и *в"а"ш"ак"а* Пеп; Н"ије б"ило *в"ей"рин"а*, кр"еден"а"ца Мат; *Ўб"ли* ј"енѡг из *Власани"и"ца* Пеп; И с"ад *йм"аш* н"а-н"има дв"ан"ес оније-*гѡб"ел"а* Мат; ѡсам *гѡд"ин"а* *йм"о* Мл; *Ќ*-ѡнок ц"ј"епк"а, оц"ј"епл"ује и ѡштри *т"е-з"упце* *у-г"раб"а"љ"а* Мш; С"рће је н"ајздрав"иј"е од-оније-д"ивије *д"ив"љ"ак"а* Мш; с"астан"е се *ж"ет"ел"и"ца* Мш; По ч"ет"ри-п"ет *клад"а"њ"а* ш"ен"ц"е с"ијала Мај; Б"ило је *кл"еш"ар"а*, б"ило је дѡбрије шт"ал"а Мај; *Й*мали смо шт"алу за *кѡз"а* и за *ов"а"ц"а* Б; Тѡзлуке б"ијел"е з"авије до *кѡшч"и"ца*, дѡ-*ног"ув"а* Пеп; *Ќ*-*круш"ак"а* с"ушило се воће Л; б"ило п"уно т"ије-*љ"ес"а* Пеп; Н"абој"иш *љ"ус"ак"а* у св"ак"у р"уку Мл; Шт"а-ће ѡ[д]-стѡ м"ар"ак"а? Пеп; Вѡсак тр"еб"а т"уд"к"а око *Мл"адич"и"ца* Мш; *Й*зв"еш"а преко оније-*мѡй"ки"ца* Мш; Пѡст"ло се с"едам н"ед"ел"а Мл; с"едам н"ећ"ел"а пѡст"иш Мл; Пѡст"иш бѡжићн"е пѡсте ш"ес н"ећ"ел"а, ч"асн"е пѡсте с"едам н"ећ"ел"а Пеп; Св"е скр"еш"е с оније-*ог"ар"и"ца* Пеп; п"уна л"еса *й"аруш"и"ак"а*, шл"иве п"арушке Пеп; *Ќ*к"ај му *ћ"еб"цу*, *ѡ*к"ај му *Пел"ен"и"ца* Мл; оније-*йѡлуш"и"ак"а* *й*спеч"емо Мш; ѡд-браћ"е и ѡ[д]-*сес"и"ар"а* Пеп; Б"ило овије-*шл"ам"а*, б"ило *сит"ин"и"ца*, с"итнице тр"ешње Пел; Опред"еш з"а-*сламар"и"ца* Пеп; *й-с"иј"ен"и"ца* б"ило Пеп; Говѡр"ли су да *йм"а* *й"ив"ар"а* Пеп; В"аљ"а ти ѡпрати *ч"ар"ай"а* двѡје п"ар"а, дв"а п"ара *ч"ар"ай"а* Пеп; Н"ије б"ило *ц"ак"а* Мш; *ѐ*но *швр"ак"а* Пеп и сл.

18. Стицању увида у репартицију наставака -а и -и допринеће и следеће потврде: д"есед *бр"к"љи* Б; По п"ешес оније-*гр"ашик"и* б"ац"аш и з"а-гр"ћ"еш Мш; дв"адес-тр"идес оније-*кл"аск"и* Пеп; зв"изга стѡј"и *к"уг"ли* Н; с"к"ић"еж га с *л"иск"и* Пеп; *йм"а* и *мусл"ем"анк"и* Пеп; м"ало *й"айрайк"и* Пеп, а б"ило *йл"ет"ињ"и* св"акакије Мш; К"акије-је б"ило *с"и"ранк"и*? Пеп; Н"ије б"ило

прије пúтòвā ни шèстii Мај; седāмнèс шр̀нкi Мај; ўзмèш òт-цвāѝкi Пеп; донесè ми шèћеркi Пеп; Кúпијо се фр̀гāлiћ шèћеркi, фишек се звāо Мл.

Тò ти је од-отије-кúглā што си рāњен Пел; нèмāш шèглā Мш; Нiје бiло пúтòвā ни шèстii Пеп.

19. Одавно се зна (Реметић 1970: 127) да у говору Бирча именице *рука* и *ноia* знају за Гмн. на -ува: òд-мāлије нòгúвā Пеп; Тòзлуке бiјеле зāвије до кòшчiiцā, дò-ногúвā Пеп; Свi ћемо тāмо прāзније рúкúвā Мл; Он је и ўз-овò рāто òстò чистије рúкúвā В (о распрострањености појаве в. у: Реметић 1985: 251).

20. У контексту прилика у ближем и даљем говорном окружењу наводим и следеће чињенице:

а) У Горњем Бирчу *виле* и *г̀рāбље* увек су рl. tantum: Сāд iмајú и гвòзденè вiле Ст; лèсковè сам jā вiле сèкò Н; на средину *вилā* оније-рòгавије Мл; Вāма-ћè, ћèцо, *г̀рāбље* пòкиснут, склòнте-й у магāзу Мл.

б) Удате жене углавном се именују: 1) по мужу: Дòшла и овā-Бòждāров"ца Пеп; Бòшков"ца, оћеш-сòк, оћеш-кāву? Пеп; È, мòја Бòшков"ца, лāко је вāма жiвљет Пеп; Дòбар дāн, Бòшков"ца Пеп; Бiла Брāн"ница и отā-ми-јèна сèстрина зāова Пеп; Јèднòм сам iзбјегла с мāтерòм и сà-снаòм, овòм-Никол"ницòм Пеп; Ћèйков"ца и Рāйков"ца бiле Пеп; 2) по презимену мужевљевог братства: Jā сам Пèйићка Пеп; Ò Лúлићка, пiтāјдè пòпè смiје л се рāд"т Пеп.

в) Очева жена његовој деци из претходног брака у Г. Бирчу је *мāћија*: Бiла мāћија Бòшкова, звāла је нāнòм Пеп; Нiје се нiкат с мāћијòм свāђала Б.

г) Према савременом лику *наћве* у расположивој грађи стоји: Нāћве се звāло, тúди кúвāш лèб Пеп; Пòкупиш лèб из нāвћi Мш; вāди, снāо, лèб из нāвћi Пеп; ý-навћāма Мш.

д) Према савременом *саоне* и *саони* у Г. Бирчу је записано: Сāоне сам прāвијо сòбòм Мат; Сāна нè-могú нà-копнòј зèмљи Пеп; сāна се звāла Пеп; сāна се рāд"ла Б; Сāна нāправиш и вòзи Пеп; зāкачи зā-сāна и вòзи Пеп; нà-сāн"ма вòзиш Пеп; Довлāч"ло се сāнама Мај.

ђ) У грађи су уочени само *йòклади* мушког рода: чистi понèћелњик и бòжићни *йòклади* Пеп.

е) Према стандардном *оѡшѡина* у Г. Бирчу је: *ѡѡшѡиња* Пеп; Нѣћѣ да припаднѡ Кладњу *ѡѡшѡињи* Пеп; даѡ *ѡѡшѡињи* Пеп, Пел; ѡдѣ *ѡ-ѡѡшѡињу* Пеп; тако и: *ѡѡшѡињари* Пеп. У Г. Бирчу је и: *болѣшѡиња* Пеп; Ўдадо се за *неимѡшѡињу* Мај.

ж) чешће су *Власанице*, али се чује и *Власаница*: Ѧгерѡ краѡу и вѡла у *Власан*це Мл; Кѡћу направијо у *Власан*цама Мат; Ўб<sup>н</sup>ли јѣнѡг из *Власани*ца Пеп; из *Власани*ц Пеп; ишла у *Власан*цу Пеп.

## ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

21. У грађи се нашла по једна потврда Ијд. с наст. *-и* и *-ју*, обе у говору Мишара (Намазала се *мѡсѡи*; И *глад*ју се пѡтѡм). Од именица *уш* и *косѡи* имамо и облике Гмн. на *-ију*: Свѣ скѡнѣ с оније-*кѡсѡију* Н; Нѡшта н<sup>н</sup>јѣси ѡмѡ, нѡшта вам бѡвѡ и *ушију* Пеп; *Ўшију* бѡло, стјѣница, бѡѡ Пеп, али и: Пѡну шаку *уши*, за-вратом тѡ-изде Пеп.

22. Женски родитељ у Г. Бирчу зове се: *мајка*, *маѡер*: *Мајка* кѡвѡ лѣб, сѡје, кѡвѡ Мл; *Мајка*-јѡ[ј]-је жѡв<sup>н</sup>ла дѡго Мш; Ў-менѣ *мајка*: свѣ нѣкѡ фѡнцѡн и крп<sup>н</sup>цу Н; *мајка* ми је бѡла бѡлесна Пеп; дѡшѡ *мајки* Пеп; *Мајци* ми је ѡме *Анђа* Пеп; Ѧ, Бѡже *сѡчѡвѡј* и мајко Бѡжијѡ Пеп; Цѡк<sup>н</sup>це ѡ-рѡке и иди прѡси с *мајкѡм* жѡта Н;<sup>6</sup>

Мѡја-е *маѡѡер* двѡнѣстерѡ рѡд<sup>н</sup>ла Л; Мѡја *маѡѡер* стаде плакат Пел; *маѡѡер* ме ѡч<sup>н</sup>ла Б; Пѡкѡјнѡ *маѡѡер* ѡзмѣ мѡло сѡруткѣ жал-нѣшта кѡсело Мај; *маѡѡер* нѡје ѡмала пѡра; Ѧдѣ *маѡѡер*-ми у *Власан*це Пеп; Ѧбјес<sup>н</sup>ла ми се, бѡвѡ, *маѡѡер* Пеп; *Маѡѡер* ме бѡла свѡкѡ гѡтов дан Пеп; ѡста си *маѡѡер* Мш; Пѡкѡјнѡ ми *маѡѡер* нѡси онѣ-пријѡшнѣ кѡшуље Мат; Ў-Брај<sup>н</sup>цима, ѡе-ми-је-бѡла *маѡѡер* прѡви пѡт ѡдѡта Пеп итд.; ѡд-*маѡѡерѣ* Л; ѡ-менѣ ѡд-*маѡѡерѣ* рѡд<sup>н</sup>ца Пеп; Нѡкад-јѡј н<sup>н</sup>је ѡсовѡ *маѡѡерѣ* Ст; Дѡћѣ прѡви пѡт *маѡѡери* Мај; Штѡ нѣ-дѡш ѡ-*маѡѡери*? Пеп; Дѡли га *маѡѡери*, *маѡѡер* га дѡла мѣни Пеп; Јѣну трѣску мѡјѡј *маѡѡери* дѡде Пел; Спрѣмијо *маѡѡери* слику Н; мѡју *маѡѡер* прогѡн<sup>н</sup>ли Н; Ѧни ѡћѡрајѡ *маѡѡер* за водѡћа Н; док јѡ одвѡчем *маѡѡер* ѡ-Тѡшчу Пеп; бацале су *маѡѡере*

<sup>6</sup> У ритуалу и изговарању молбе да се пуштени рѡј пчѡла врати ова именица долази са ' акцентом: Кат-се-пѡштѣ чѣле: „Цд, мајка, Ѧд, мајка” – да се ѡне вратѣ Л; Цд, мајка, Ѧла сам ѡ-јѡ Мај. Са овим акцентом једном је посведѡчен и женски родитељ: *мајка* на[с]-зѡвнѣ Мл.

ђѐцу Мат; О[д]-зѐмљѐ га направѐм с *мѐшѐрѐм* својѐм Мл; Мирбожѐш се с ђѐцом, с *мѐшѐрѐм* Б; Сви се с ђѐцом и *мѐшѐрѐм* *измирбожѐ*, ижљѹбѐ Мај; Јѐднѐм сам избјегла с *мѐшѐрѐм* и сѐ-снаѐм, овѐм-Нѐкол"ницѐм Пеп; врат"ла се с *мѐшѐрѐм* Мл; Нѐс је ђѐстало сѐдмеро с *мѐшѐрѐм* ђѐцѐ Н; жѐв"ли с *мѐшѐрѐм* Н.

23. У Г. Бирчу се чују *ћѐрка* и *ћѐр*: мѐја *ћѐрка* Пеп; дѐћѐ ми овѐ-*ћѐрка* Пеп; Направѐм кѹћу тѐј-*ћѐрки* *Сѹ*; бѐло дѐто *ћѐрки* кат-се-ѹдѐла Пеп; рѐдила ми *ћѐр* Пеп; И дѐђе Бѐјана, отогѐ-ђдбѐрнѐка нѐшѐк *ћѐр* Пеп; бѐла кѐ[д]-*ћѐри* Пеп; Пѐ-Ђурђевнѐ јѐ-ђшла *ћѐри* Пеп; ђѐдвѐије *ћѐри* ѹдѐ Мај; ѹѐзине трѐ *ћѐри* Н; да ићѐм сѐм *ћѐр"ма* Пеп.

24. Судаѐи по двама регистрованим потврдама, именица *кѐстѐрѐи* није јѐднородна: Врѐће се прѐв"ле от-*кѐстѐрѐи* Б; ђѐт-*кѐстѐрѐи* се прѐвѐ врѐће Пеп.

25. Имајући у виду њихову разнородну специфичност, а понегде и лингвогеографски значај, на крају податак да су у говору Горњег Бирча снимљени и следећи примери: апѐрисала тѐј-*жсѹч* Пеп; Гѐвед"ма се прѐвѐ *јѐсле* Б; дѐј"ла ис-*ѹрсѐ* Мш; Мѹшко се кѐпѐ дѐ-*ѹрсѐ* Мај; преко-*ѹлѐћѐ* Мш; ѹдѐла се *ѹрѐви ѹѹиѐ* Мај; Врѐта се направѐ, *враиѹица* на трапу Л; с *враиѹица* истрѐсѐј ѹ-трап Н; Двѐје ѹзмѐ и нѐси нѐ-*ѹдвѐрама* Л; Комплѐтно се зѐвѐ *ѹзда*, а жвѐље што-ѹдѐ у ѹста Мат; Кѐ знѐ гѹслат нѐ-*гѹсле* Пеп.

## ЗАКЉУЧАК

26. Уместо посебног закључка довољно је изнети основни утисак стечен на основу понашања именица у говору Горњег Бирча. Реч је, нема никакве сумње, о идиому херцеговачко-крајишког дијалекта, прецизније казано: о представнику оне тзв. „прелазне зоне” (Ивић 2009: 25) између јуоисточне и северозападне области дијалекта, који је, као што је добро познато, миграцијама задобио широка пространства. У говору Горњег Бирча, као и те прелазне области узете у целини, видљиви су јасни трагови утицаја суседних идиома источнобосанског дијалекатског типа (творбени модел *комѹирови* : *клини* и сл.).

## Литература

- Vujičić, Dragomir (1981) „Prilog proučavanju govora Donjeg Birča”, *Radovi* (Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine LXX, Odjeljenje društvenih nauka, 21): 195–210 + карта.
- Ивић, Павле (2009), *Српски дијалекти и њихова класификација*, Приредио Слободан Реметић, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књи-жарница Зорана Стојановића, стр. 221.
- Реметић, Слободан (1970), „Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини”, *Прилози проучавању језика* (Издаје Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду), 6: 105–133.
- Реметић, Слободан (1985) „Говори централне Шумадије”, Српски дијалек-толошки зборник, XXXI: стр. I–XIX + 1–555.
- Реметић, Слободан (2006), „Јотовање у говору Горњег Бирча”, *Годишњак за српски језик и књижевност* (Филозофски факултет у Нишу), 8: 387–398.
- Реметић, Слободан (2009), „Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције (лингвистички и социолингвистички аспект)”, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, LII/1: 149–178.
- Реметић, Слободан (2013), „Српски дијалектолошки атлас у светлу језичке и дијалекатске интерференције (лингвистички и социолингвистички аспект)”, *Књижевност и језик*, Часопис Друштва за српски језик и књижевност Србије, 2: 205–230.
- Halilović Senahid (2005), *Bosanskohercegovački govori*, Jezik u Bosni i Hercegovini, Sarajevo–Oslo: Institut za jezik u Sarajevu – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, 15–51.

Slobodan Remetić

## ON THE DECLINATION OF NOUNS IN THE GORNJI BIRAČ SPEECH

### Summary

The basic inventory of declination characteristics of nouns in the Gornji Birač region originates from the 45 recorded hours of connected speech of refugees (temporarily residing in Vlasenica, Čolopek and Gornji Šepak near Zvornik) from eleven villages that are now part of the Federation of Bosnia and Herzegovina (Brdijelji, Vranovići, Lupoglavo, Majdan, Matijevići, Mladovo, Noćajevići, Pelemiši, Pepići, Starič and Stupari) and Mišar, the only settlement being within the Republic of Srpska.

The noun declination characteristics corroborate the general view that the Birač speech, overall, belongs to the Hercegovina-Krajina dialect. It is actually a typical idiom of the, so called, „transitional zone” of the widest spread Serbian dialect. In the Gornji Birač speech, as well as in the transitional zone in general, there are clear traces of influence by the neighboring idioms of the East-Bosnia dialectal type (the *kompirovi: klini* formation model).

profesorremetic@gmail.com

Божо Ђорић  
Универзитет у Београду  
Филолошки факултет

# ИЗ ТВОРБЕ РИЈЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (О СЛОЖЕНИЦАМА)

Апстракт: Сложенице су веома хетерогена творбена групација ријечи у словенским језицима, па тако и у српском. Сам појам *сложености* у дериватологији није до краја разјашњен. У овом раду ће се, насупротив традиционалном схватању, из сложеница искључити творбене формације са префиксима.

Кључне ријечи: творба ријечи, сложенице, композиција, слагање, афиксација, спојни вокал, интерфикс.

## 1. Увод

Генетски гледано *слагање (композиција)*, као творбени начин, инкорпорирано је у српски језик (што, начелно, важи и за друге словенске језике), прије свега, путем контаката са другим језицима. У прво вријеме такав ток инициран је црквенословенским као књижевним (надрегионалним) идиомом који је обиловао сложеним формацијама насталим према грчким узорима. Отуд у српском језику налазимо двотематске лексичке јединице типа *дојослов*, *дојородица*, *блајородан*, *блајодаријии*, и сл. Касније, од 16. вијека, из вишевијековног непосредног контакта са османским језиком, проистекле су дотад непознате јукстапониране структуре типа *ђул-дашија*, данас већином архаизми, али су, као творбени образац, имали доцније подстицајну улогу у преузимању сличних формација из европских језика. Први међу њима

био је њемачки, из кога потичу или су према њему створене сложене структуре типа *маскендал*, *веш-машина*, *веш-корѝа*; *ѝоалей-ѝаѝир*, *балон-свила*, *ѝермос-доѝа*, *жиро-рачун* и сл. Овакви њемачки (али и мађарски) творбени обрасци посебно су продуктивни у кулинарству (исп. *рум-ѝорѝа*, *ѝулаш-чорѝа*, *кромѝир-ѝаѝрикаш*), итд.

Средином XX вијека у српском се јављају и енглеске сложене структуре, најприје у спортском дискурсу (*докс-меч*), а након II свјетског рата овакав творбени образац шири се и у друге сфере живота (*рок-музика*, *ѝикини-костѝим*, *камѝ-ѝриколиѝа* и сл.). Посебну групацију чине структуре чији се први и други дијелови, начелно, не јављају као самосталне ријечи, а потичу из грчког и латинског језика. Налазимо их прије свега у научном функционалном стилу: у препозицији се јављају *анѝироѝо-*, *ѝио-*, *макро-*, *микро-*, *моно-*, *ниѝиро-*, *ѝиро-*, *ѝсеудо-* итд., а у постпозицији *-ѝус*, *-ѝраѝиѝа*, *-ѝром*, *-ѝил*, *-ѝилиѝа*, *-ѝоѝ*, *-ѝоѝиѝа*, *-ман*, *-скоѝ*, *-ѝека* и сл.

Посљедњих деценија, као резултат глобализационих процеса напшао је, у разним сферама човјековог живота, нов талас препозитивних компонената типа *ѝидео-*, *ѝемо-*, *ѝвро-*, *ѝко-*, *нарко-*, *нео-*, *ѝорно-*, *реѝиро-*, *секс-*, *суѝер-*, *ѝермо-*, *ѝоѝ-*, *ѝоѝинѝ-*, *ѝиѝи-*, *ѝиѝѝ-* и сл. Овакав образац, са детерминативним препозитивним сложеничким дијелом, постао је веома продуктиван прије свега у разговорном и стручном стилу, гдје се образују бескрајне сложене комбинације у којима се у другом дијелу налазе поред страних, и домаће ријечи (*ски-инѝтрукѝор*, *ски-оѝрема*, *ѝоѝ-моѝел*, *ѝоѝ-ѝѝрач*, *ѝолк-музика*, *ѝолк-зѝиѝѝѝа*, *ѝиѝер-криминал*, *ѝиѝер-сѝеѝ*).

Слагање је, начелно, карактеристично за именице и придјеве, мање за друге врсте ријечи. Давно је примијеђено да формална структура сложеница није увијек иста: једне настају простим спајањем двију или више ријечи које се без промјене „могу и растављено писати и говорити” (*оченаш* ← *оче наш*); друге имају у првом дијелу глагол (*расѝикуђа*); у трећима конституенте повезује вокал *-о-* (*ѝрн-о-кос* ← *ѝрна коса*); у четвртим први члан је рјечца *не* (*неједнак*) или какав приједлог (*ѝредѝовор*) (Маретић 1899: 363–372). Оне прве називане су касније *сраслицама*, друге *имѝераѝивним сложеницама*, треће *ѝравим сложеницама*,



а четврте су, у савременој творби ријечи, смјештене у *изведенице* (као продукт извођења или деривације).

Традиционално се у србистици сложеницом сматра вишетематска ријеч са обједињеним акцентом и семантиком која не произлази из значења конституената: *вукодлак* (←*вук и длака*), *акодбџдџа* (←*ако дбџ дџа*), и сл. Такве сложенице су старије и називају се егзоцентричним. Касније су се у језику, по угледу на сложенице других језика, прије свега њемачког, јавиле ријечи као *џџродбрџд* (←*брџд на џџару*), *џлувонијем* (*џлув и нијем*), чије је значење проистицало из семантике саставних дијелова: такве сложенице називају су *ендоцентричним*.

## 2. Именичке сложенице

### 2.1. Детерминативне сложенице

Разликују се несуфиксални и сложено-суфиксални начин творбе.

А. Несуфиксални начин непродуктиван је у српском језику. Већина сложеница је, заправо, настала по страним узорима. Чисте сложенице у другом дијелу имају просту или изведену именицу, а у првом дијелу, у функцији детерминатора, именицу, придјев, замјеницу, број, а у специјалном типу творбе и глагол. Као формант долази интерфикс. (За неке научнике ријеч је заправо о спојном вокалу, а не о морфеми.) Семантички центар сложенице је други конституент.

Тип са неизведеном именицом у другом дијелу је непродуктиван, а сложенице значе нешто неживо: *џџар-о-брџд* (њем. Dampfschiff), *џл-о-г(ј) ело* (њем. Übeltat, исп. и *нов-о-џовор* према енгл. *Newspeak*), *гв-о-брџд* (њем. Zweizahl). Једина замјеничка основа је *сам-*, а долази у читавој серији сложених формација у лику *само-*, најчешће као еквивалент страном *ауџо-*, па се тад може посматрати као префиксоид (исп. лексички пар *самоконџрола* и *ауџококонџрола*).

Много су продуктивнији типови са изведеном именицом у другом дијелу, а сложенице значе: лице (*брџд-о-власник*, њем. Schiffseigner), радњу (*машин-о-џрагња*, њем. Maschinenbau), апстрактан појам (*в/ј ер-о-исџов/џ/есџ*, њем. Glaubensbekenntnis), и сл.

Чести су називи фирми са властитом именицом у првом дијелу и интерфиксом (односно спојним вокалом) -*o-*, као *Београдџиџи*, *Приједорџиџеви*, *Бечејпревоз* и сл. У другом дијелу долази каткада везана лексичка морфема, као у *Судбоџицаџиранс* и сл.

Глаголску основу у првом дијелу имају тзв. *императивне сложенце* (назив добијен због формалног поклапања са обликом 2. лица императива), у којима се као формант јавља интерфикс (односно спојни вокал) -*i-*. Продуктиван је тип у коме други, именички, члан има функцију објекта, као у *џул-и-кож-а* (←*џулиџи кожу*), а мању скупину чине формације у којима је именички члан у функцији субјекта, као у зоониму *смрд-и-буда* (*буда која смрди*).

Посебан тип сложенца представљају тзв. *сраслице*, настале простим спајањем двију ријечи у неизмијењеном облику, као у именима градова (*Београд*), празника (*Ђурђевдан*) и сл.

Као дио научне терминологије честе су структуре типа везана лексичка морфема + именица (обично страног поријекла): *аеромеханика*, *ајроџтехника*, *анархосиндикализам*, *анџројоџеоџрафија*, *асџрофизика*, *аудиоџеџар*, *ауџоџилоџи*, *авиоџфлоџа*, *далнеоџераџија*, *диоџеџија*, *дискоџрозница*, *елеџџтромаџнеџи*, *фоџомонџаџа*, *фоџоџеџеџија*, *џалваноџераџија*, *џеофизика*, *хидроенерџија*, *макроџкосмос*, *микроџфилм*, *моноџуџиџура*, *моџонауџиџика*, *нарџоџеџоџномија* итд.

Нешто су рјеђе структуре типа именица + -*o-* + везана лексичка морфема: *диџалекџолоџија*, *лексиџоџрафија*, *џерманоџфодија*, *словеноџфил*, *словеноџфод* и сл. Каткада су оба члана везане лексичке морфеме: *аероџдром*, *хидроџбус*, *џермоџрам* и сл.

Српски је одраније имао квазисложенце типа *сџомен-џлоча*, *ваџон-ресџоран* и сл., али се њихов број посљедњих деценија увећао.

Б. Афиксација је основни творбени начин у српском језику, што има своје реперкусије и у творби именичких сложенца: већина их у својој творбеној структури поред двију основа (различите категоријалне припадности) има и два афикса – *инџерџиксе* (-*o-*, *ређе -e-*) и *суџфиксе*. У питању је тзв. комбинована творба, којом, по мишљењу граматичара, настају *сложено-суџиксалне*, односно *сложено-изведене* именице (Клајн 2002: 40, Станојчић, Поповић 2008: 166). Већ и сами називи

указују на проблем разврставања оваквих творбених формација: њихова сложена формална структура смјешта их међу сложенице, а семантичка страна њихова, проистекла из форманта (суфикса) као кључног сегмента, усмјерава их ка изведеницама. Као што примјери показују, њихова творбено-семантичка структура је хетерогена:

$N^{1+o-+V+}/a/и$  и  $N^{+o-+V+}ja$ : вршилац радње (*жен-о-мрз-а/и*, *йисм-о-нош-а*);  $N^{+o-V+}ja$ : стање (*зубо-о-дол-а*);  $N^{+o-+V+}je$ : радња (*власй-о-људљ-е*);  $N^{+o-+V+}cйво$ : дјелатност (*йосй-о-йрим-сйво*);  $N^{+o-+V+}o$ : справа (*висин-о-м/јер-o*), мјесто (*уљен-о-кој-o*), лице (*род-о-људ*), апстрактан појам (*крв-о-йок-o*), радња и производ радње (*рук-о-йис-o*);  $A^{+o-+N^{+}}/a/и$  и  $A^{+o-+N^{+}}aи$ : особа као носилац особине (*средњ-о-школ-а/и*, *средњ-о-йруй-аи*);  $Num^{+o-+N^{+}}ка$ : предмет (*гв-о-и/иј/ев-ка*);  $Num^{+o-+N^{+}}je$ : вријеме (*йир-о-м/ј/есеч-је*);  $Num^{+o-+N^{+}}aи$ : лице, носилац особине (*гв-о-мейр-аи*);  $Num^{+o-+N^{+}}cйво$ : апстрактан појам (*гв-о-жен-сйво*);  $Num^{+o-+V+}o$ : предмет: *гв-о-с/ј/ег*;  $Num^{+o-+V+}/a/и$  и  $Num^{+e-+V+}/a/и$ : особа носилац особине (*йрв-о-йим-а/и*, *йрећ-е-йозив-а/и*);  $Num^{+o-+V+}ка$ : женска особа носилац особине (*йрв-о-рој-ка*). Да овакве формације нису, строго гледано, настале слагањем, већ суфиксацијом, показује творбено-семантичка парафраза. Исп. на примјер: *женомрзац* = онај који мрзи жене, што је пандан парафрази изведенице *којач* = онај који копа. Разлика међу овим примјерима је у сложености мотивације: она је, формално, сложена у првом (*мрзи жене*), а проста у другом (*која*).

## 2.2. Копулативне сложенице

Малобројне копулативне сложенице посједују интерфикс *-о-*: *дојочовјек* (и бог и човјек), *кујојродаја* (и куповина и продаја), *йримојредаја* (примање и предаја), *сйрахойошйовање* (и страх и поштовање), те географске називе као *Аусйроујарска* (и Аустрија и Угарска) и сл.

<sup>1</sup>Кратиче: N именица, V глагол, A йридјев, Adv йрилој, Num број, Pron замјеница, PREFX йрефикс, NOM номинайив, GEN йенийив, DAT дайив, LOC локайив, sg синйулар.

Поред њих регистроване су и слабије лексикализоване формације типа *радио-тјелевизија* (радио и телевизија), *шах-маџ* (шах и мат), *цин-тјоник* (цин и тоник).

### 3. Придјевске сложенице

#### 3.1. Детерминативне сложенице

Ове двотематске структуре образују се различитим творбеним типовима:

а) са интерфиксом и суфиксом:

N+N: *рид-о-лик-џ*, *брак-о-развод-а/н* (←развод брака); N+V: *дџль-о-ждер-џ*, *злај-о-нос-а/н*, *јравд-о-људ-ив*, *јосј-о-јрим-љив*; A+N: *црн-о-кос-џ* (←црна коса), *средњ-о-еврој-ски* (←средња Европа), *разн-о-бој-а/н* (←разних боја), *слајк-о-рјеч-ив* (←слатка ријеч), *нов-о-јоди-шњи* (←нова година), *сух-о-мес-нај/сув-о-мес-нај* (←сухо/суво месо), *крив-о-кљун-асј* (←крив кљун); Num+N: *дв-о-јрд-џ* (←двје грбе), *дв-о-мејар-ски* (←два метра), *дв-о-слој-ан* (←два слоја), *дв-о-сисл-ен* (←два смисла); Num+V: *дв-о-знач-ан*, *јрво-јласир-ан*; Adv+N: *мнојо-лик+џ* (←многo ликовa); V+N: *врј-о-јлав-џ* (←вртјети главом); Pron+N: *ов-о-сјран-џ* (←ова страна); *свој-е-јлав-џ*; *свој-е-руч-а/н*; Pron+V: *св-е-ждер-џ*, *св-е-обухвај-ан* (←све обухватити), а исп. и неологизам *сам-о-финансирају-ћи* (←сам финансирати; обично о студентима који сами плаћају школовање на државном универзитету);

б) са суфиксом, без интерфикса:

Adv+N: *мнојо-сјрај-ан* (←многo спратова); Adv+V: *далеко-вид-џ* (←далеко видјети), *дрзо-ход-ан* (←брзо ходати), *лако-мисл-ен* (←лако мислити);

в) са интерфиксом без суфикса: A+A: *јамн-о-јлав*; N+A: *крв-о-жедан* (←жедан крви, тзв. рекцијска сложеница); срастањем: *сјар-мали* (←стар, мали), *знај-јељан* (←знати жељан).

## 3.2. Копулативне сложенице

Продуктиван је тип са интерфиксом *-о-*: *ѝлув-о-нијем/ѝлух-о-нијем* (←*ѝлув/ѝлух* и *нијем*), *ѝорк-о-слан* (*ѝорак* и *слан*), *дуѝ-о-силазни* (←*дуѝи* и *силазни*, назив за врсту акцента, исп. и *краѝкосилазни*, *дуѝоузлазни*, *краѝкоузлазни*), *срѝск-о-хрвайѝски* (←*срѝски* и *хрвайѝски*, некадашње име књижевног језика на централним јужнословенским просторима).

## 4. Остале сложенице

Композиција је у творби глагола непродуктивна. Конституенти су повезани интерфиксом *-о-*. Други конституент је увијек глагол, а први може бити именица (*рук-о-водиѝи* ←*водиѝи* *руком*), замјеница (*сам-о-одмањиваѝи се*) и сл.

Срастањем настају прилози (сраслице су *акодоѝда* ←*ако* Бог да, *једанѝуѝи* ←*један* пут, а полусраслице *ѝамо-амо*, *мање-више*, *данас-суѝира* и сл.), замјенице (сраслице су *ѝиѝоѝиѝа*, *којеѝиѝа*, *којеко*, *којекакав*, а полусраслице *какав-ѝакав*, *колики-ѝолики* и сл.), бројеви (сраслице су *двѝестѝа*, *ѝристѝа*, *осамдесетѝи* и сл., а полусраслице *ѝетѝ-шестѝи*, и сл.), приједлози (*изнад* ← *из* и *над*, *ѝовише*, *наѝрам* и сл.), везници (*иако*, *мада* и сл.).

## 5. Закључак

Основни творбени начин у српском (па тако и у другим словенским језицима) од најстаријих времена јесте афиксација (суфиксација и префиксација). Слагање (композиција) у прво је вријеме био мање продуктиван начин, а већу продуктивност добио је касније, као резултат контаката са језицима у којима је он заступљен у већој мјери. Отуда је у српском језику релативно мали број структура које се без резерве могу разврстати као сложенице. Многе српске творбене формације са сложенијим формалним саставом заправо нису, творбено гледано, сложенице, већ изведенице.

## Литература

- Клајн, Иван (2002), *Творба речи у савременом српском језику*, Први део, Слагање и префиксација (Прилози граматици српскога језика I), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Матица српска, Институт за српски језик.
- Маретић, Томислав (1899), *Gramatika i stilisika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Štampa i naklada L. Hartmana.
- Станојчић, Живојин – Љубомир Поповић (2008), *Грамаџика српскога језика, за ђимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Воџо Џорић

### **FROM WORD FORMATION PROCESSES IN SERBIAN (ON COMPOUNDS)**

#### Summary

The dominant word formation process in Serbian is derivation, while compounding widely falls behind with respect to the productivity. Such an understanding is at odds with the traditional understanding of the word formation processes in the Serbian studies.

coricbozo@gmail.com

Срето З. Танасић  
Институт за српски језик САНУ  
Београд

## ГЛАГОЛ *ПРОПЈЕВАТИ* У СРПСКОМ ГОВОРУ ВУЧИЈАКА

Где је бола, где је јада,  
– Песма блажи;  
Где се клоне, где се пада,  
– Песма снажи;  
Где су људи добре ћуди,  
– Песма с' ори,  
Што не можеш друкче рећи,  
– Песма збори;  
Где утехе нема друге,  
– Песма стиже;  
А где сумња све обори,  
– Песма диже.

(Ј. Ј. Змај; 1833–1904).

Апстракт: Вучијак је подручје у босанској Посавини, које се простире од Добоја источно од ријеке Босне до ријеке Саве на сјеверу и од Брода на Сави преко Дервенте до Добоја на западу. Српски говор овога краја припада источнохерцеговачком дијалекту, са свим карактеристикама тога дијалекта. У раду се говори о глаголу *iprojjevaiti* у српском говору вучијачког краја, и посебно о једном значењу које он има у овом говору – *iproћи ijjevaјући*, које је забиљежио Вук Ст. Караџић у другом издању свога рјечника, а које није познато другим рјечницима српског језика.

Кључне ријечи: Вучијак, источнохерцеговачки дијалекат, лексика, *ipro-ijjevaiti*.

У раду се говори о глаголу *iprojjevatii*, који у говору Вучијака има једно значење које није забиљежено у другим говорима нити га доносе новији рјечници српског језика. Вучијак је подручје у босанској Посавини, које сам у једном раду релативно прецизно овако одредио: „Подручје Вучијака се простире источно од ријеке Босне, наспрам [планине] Требаве. Источна граница овог подручја, грубо узето, била би, дакле, ријека Босна од Добоја до ушћа у Саву, сјеверна граница је ријека Сава од ушћа Босне до Брода. Западна граница је пут Добој–Дервента–Брод. Као и Требава, на десној страни ријеке Босне, и Вучијак је ниска планина у босанској Посавини (испод 400 метара надморске висине). До 1992. године на овом подручју најбројније је било српско становништво. Међутим, ту су живјели и Хрвати и Муслимани (данас Бошњаци), ови посљедњи претежно по градовима и ближе њих [...]. У ратним годинама хрватско и муслиманско становништво добрим се дијелом иселило. На подручју Вучијака данашње српско становништво живи преко сто педесет година, па и више. Постоје сигурни подаци о томе да неке фамилије живе на овом подручју већ од почетка деветнаестог вијека: у историјским записима неке од њих помињу се међу учесницима Поп Јовичине буне, која је била 1834. године. Међу њима је и фамилија која је тада давала попове Мајевцу и Подновљу и све до пред крај двадесетог вијека. Сасвим је реално претпоставити да су те фамилије ту живјеле и прије поменуте буне. Већина села овога краја помиње се у турском спису из 1604. године”<sup>1</sup>. Српски говор овог краја припада источнохерцеговачком дијалекту или, по новијој терминологији – херцеговачко-крајишком дијалекту<sup>2</sup>. Да додам још једну раније већ исказану напомену: „Подручје Вучијака представља географску цјелину, иако је административно подијељено у неколико општина: Добој, Модрича, Шамац, Оцак (Вукосавље), Брод, Дервента. Више су историјски него природни разлози условили да Вучијак има најтврђу границу са сјеверне стране – према Хрватској” (Танасић 2007: 289)<sup>3</sup>. Источнохерцеговачки дијалекат од Вучијака се простире на запад и југ,

<sup>1</sup> Танасић 2007, 900. Треба напоменути да и нешто западније, на подручју општине Прњавор, постоји крај који се назива Вучијак, што понекад доводи до забуне, па се неке личности из тог краја везују за наш Вучијак.

<sup>2</sup> Овакво именовање тог дијалекта Ивић је предложио у посљедњем периоду свог научног рада – Ивић 1998.

<sup>3</sup> То је вијековима била и граница између аустријске (аустроугарске) и турске државе.



а с десне стране ријеке Босне је Требава и за њу се у науци тврди да је сачувала трагове источnobосанског дијалекта. У посљедње вријеме о говору Требава у више наврата писао је професор Милан Драгичевић.

Становништво вучијачког краја бави се пољопривредом, сточарством, а обронци Вучијака погодни су и за воћарство. Као и свуда у српским крајевима, ови послови обављају се према природном календару, а у вријеме прије индустријске револуције, која је у наше крајеве стизала у деценијама послје Другог свјетског рата, за њихово обављање значајне су биле мобе. На тај начин послови су се обављали и брже и лакше – у друштву. Тако се пружала прилика младима да се свакодневно виђају и друже. И сви послови обављали су се уз пјесму. Пјевало се у току дана, у предаху, за вријеме ручка и вечере. Враћајући се с тешког посла, дјевојке би увече развијале пјесму. То је лијепо говорило о њима: не враћају се незадовољне с рада, рад им није тежак, нису ни уморне ни мрзовољне. Тако су и момци који нису били на моби знали њихово кретање и сачекивали их. Пјесмом момци и дјевојке шаљу поруке једни другима. Данас се то већ идилично вријеме прошлости Вучијака чува у сјећањима старијих генерација, а све је то лијепо одсањано и дочарано у антологијској пјесми савременог пјесника из Подновља:

Изненада, врло често / у сну видим родно мјесто: / као да сам прије зоре / иза једне шумне горе. / Тамо леже њиве цвјетне, / познанике старе сретнем, / у сну гледам тикве жуте / и прашњаве колске путе. / И волове витороге / и ораче босоноге, / слушаам знану пјесму стару / дјевојачку на бунару. / Препуне су моје груди, / дјетињство ме стално буди, / сунце сија вјечним сјајем / над храстовим нашим гајем (Драгица Ђекић).

Из досад казаног јасно је да и у говору Вучијака постоји глагол *пјевати* у његовом основном значењу (РМС 2007). Не само да се у разговору помињу пјевачи и пјесма, не само да се цијене момци који лијепо пјевају у колу и на сијелу, дјевојке које лијепо пјевају идући на њиву, враћајући се с посла него је у овом крају пјесма ушла и у пјесму; има велики број пјесмама које помињу пјесму и пјевање, које пјевају о пјесми и пјевању.

У српском језику, постоји глагол *пјеројевати*, који је настао од глагола *пјевати*, а значи слично: означава почетак пјевања. Ево како га означава наш речник српског књижевног језика:

**пропевати** јек. пропјевати **1. а.** почети певати (обично о ономе ко дотад није певао); **2.** разг. почети говорити истину, проговорити (под присилом, у истрази) (РМС 2007).

Са овим основним значењем глагол *iprojjevatii* познат је на цјелокупном српском језичком простору, у књижевном и народном језику, често се јавља и у језику лијепе књижевности, па ћемо то и илустровати управо таквим примјерима.

## [1]

1. И преко свог Дубоког рекао би да не само војници певају, но да је и шумар и сваки листак на дрвету људски глас узео и *iprojevaо*; и тако с певањем у Остружницу 8. маја на конак дођемо (Прота М. Ненадовић, Мемоари);

2. То јој се допусти, и људи је радо гледају, зашто она ником никак-ва зла није кадра учинити; и толико је сваком милија што с њом и пролеће, љупко време, долази, и славуји *iprojeвају* (Д. Обрадовић, *Басне*);

3. *Projjevaо* Ницо, ожењен човјек, почео да будаласа и немир у фамилију уноси (Б. Ћопић, *Башџа слезове доје*);

4. Његош је *iprojevaо* још као дечак (Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*);

5. Костић је *iprojevaо* врло млад, још као ђак у гимназији, крајем педесетих година (Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*);

6. Ето, ту леже прве инспирације, које заразе цео гимназијски разред те *iprojeва* (Б. Нушић, *Аудиобиографија*).

Примјери 4–6 нешто су другачији: означавају да је неко почео да пјева у смислу писања пјесама. У народним говорима, па и у говору Вучијака, углавном се јавља овај глагол са примарним значењем (1–3). Додуше, није уобичајено да се забиљежи кад је неко пропјевао, кад је почео пјевати, као што се то прати за појаву неких других способности у живот, нпр. проходати. Зато је и Ћопићев примјер специфичан. Ницино понашање је необично, он пјева на начин како то није карактеристично за одрасле – на слави, на неком послу гдје је моба, код стоке. Баш као

што је необично да се кокош оглашава слично пијетлу. А кад кокош пропјева, то не слуги на добро. И треба нагласити да се глагол *iprojjevatii* у овом значењу чешће јавља код информације да се нека птица огласила пјевањем. Кад дивљи голуб пропјева, вријеме је да се сади лук. Кукавица, српска пјевалица, пропјева, чини ми се, пред Видовдан. Такође, говори се да су млади пијетлови пропјевали. Рјечник МС 1973 за ово значење наводи само један примјер који се односи на пјесника, и то ни он није српски. Кад је посриједи друго значење које рјечник Матице српске 2007 наводи уз глагол *iprojjevatii*, треба рећи да је заиста тако: оно се углавном јавља у разговорном језику, не само да се не може очекивати у административном стилу књижевног језика већ га нема ни у књижевним дјелима. Може се срести у језику средстава информисања. Познато је и у говору Вучијака. Оно подразумијева да је неко почео говорити о нечему што је знао, а није хтио дотад да говори, не мора то чак ни бити под присилом, како се наводи у РМС.

Треће значење овог глагола, које рјечници српског језика практично не биљеже, подразумијева да је неко пјевао док је ишао, пролазио, да је неко ишао или, тачније речено, прошао пјевајући. Глагол *iprojjevatii* с таквим значењем јавља се често у говору Вучијака, на примјер:

## [2]

1. Нòћес је нèко *iprojjevō* гòре прекò брда Рàд'лов"ћа (Подновље);
2. Врèљàни *iprojjevashē* прèд зору, свù нòћ су нèђе прèлили (Подновље);
3. Бòгами, òнòм кòсòм *iprojjevashē* цўре, òдошè цркви (Подновље);
4. Трèбà пòстављат" рúчак, врàћају се жèтеоц", мàлоприје су *iprojjeval"* прèко Вìса (Подновље);
5. Òдошè и Дўгопòљци нàшòј цркви, *iprojjevashē* прекò брда Рàд'лов"ћа, чўје се и виоли́на (Подновље).
6. Да пòђемо ò ми нà збор, Врèљàнке су пòдавнò *iprojjevale* (Подновље).

Како је већ истицано, пјесма прати многе човјекове активности, не пјева се само кад су славе и свадбе, пјева се и на посиделима; дјевојке

док преду и плету – пјевају. Пјева се на ливадама док се напаса стока, пјева се код обављања њивских послова: мушкарци и жене, момци и дјевојке. Кад се на њиви последије ручка или ужине мало одмара, дјевојке се знају мало одмаћи и започети пјевати. Пјесма оних који путују посебно је важна: преко ње сазнајемо да неко пролази нашим крајем, да неко долази или одлази („Нек се чује ко гором путује” – каже пјесма у Подновљу). Обично се препознају и пјевачи па знамо да ли ће се негдје појавити ти и ти момци, те и те дјевојке; преко пјесме сазнајемо и кад је неко дошао, на збор, кад је отишао са збора, прела или сијела. У тадашњем селу, у животу људи, старијих, на један начин, младих на други начин, такве су пјесме служиле за оријентацију у разним приликама.

Као што сам већ напоменуо, примјера за овакво значење глагола *iprojjevatii* нема у нашим рјечницима, нисам их пронашао ни у књижевним дјелима, а нема их ни у грађи за рјечник САНУ. Тачније, у грађи за рјечник САНУ нашао се један примјер узет из Вукових народних пословица:

Није свачији посао испод села *iprojjevatii*.

Могло би се поставити питање, међутим, да ли се ради о значењу које се у рјечницима наводи или се ради о значењу забиљеженом у Вучијаку; у оваквој реченици може се тумачити на оба начина: у значењу које се у РМС наводи на првом мјесту или у значењу какво се јавља уз овај глагол у говору Вучијака у примјерима [2].

Такво значење глагола *iprojjevatii* у примјеру у овој пословици дао је и сам Вук Ст. Карацић. Наиме, у првом издању свога рјечника он не наводи такво значење глагола *iprojjevatii*, већ само значење *iochetii ijjevatii* (Вук Рјечник 1818). У Другом издању Вук је навео и ово друго значење тог глагола и за примјер дао управо наведену пословицу (њемачки: *singen dahingehen*, Вук Рјечник 1852). Дакле, кад је сакупио и средио српске народне пословице, Карацић је на основу дате пословице у своме рјечнику допунио значење глагола *iprojjevatii*. Рјечник ЈАЗУ уз глагол *iprojjevatii* такође даје и ово значење и једини примјер му је ова народна пословица (а – зачудо – то значење и народна пословица која га потврђује нису наведени у рјечнику МС 1973). Не доводећи у питање исправност Вуковог тумачења глагола у овој пословици, само

истичем да није искључена ни могућност да се он протумачи у значењу *йочейи йјевайи, зайјевайи*.

У Босни и Херцеговини ова се пословица чује и у варијанти с несвршеним глаголом:

Није свачије кроз село *йјевайи*.

Да је у наведеној пословици одредба за мјесто умјесто генитивом с предлогом исказана акузативом с предлогом, као у овом примјеру с глаголом *йјевайи*, тада би у њој недвосмислено било значење тога глагола: *йроћи йјевајући*. Међутим, ако је творцу народне пословице и онима који су је изговарали у вријеме кад ју је и Вук забиљежио овакво значење глагола *йройјевайи* било блиско, није било нужно бирати одредбу за мјесто која би га недвосмислено потврдила. Ни данас се у говору Вучијака не јавља овај глагол с тим значењем обавезно праћен одредбом мјеста која то значење потврђује, в. [2] 6.

У закључку. И примјер са значењем глагола *йройјевайи* у српском говору Вучијака показује колики је значај прикупљања лексике из српских народних говора. Иако је тај глагол забиљежен у Вуковим народним пословицама, иако је у другом издању Рјечника Вук уз њега дао и значење *йроћи йјевајући* или *йјевайи идући*, у шестотомном рјечнику Матице српске то значење није наведено. Да је Вуков примјер из народне пословице био подржан примјерима из народних говора, вјероватно би се то значење нашло уз глагол у томе рјечнику. А нема никаквих разлога због којих не би било мјеста таквом значењу и у српском књижевном језику. Тако се десило да готово два вијека послје објављивања Вукових пословица са примјером у коме глагол *йройјевайи* има ово значење буду обнародовани примјери из Подновља и Вучијака са истим тим значењем<sup>4</sup>. Вјероватно касно да се у књижевном језику учврсти и то значење датог глагола, али свакако није касно као потврда о лексичком богатству српских народних говора, као још једна потврда више пута изнесених тврдњи да српски језик представља највећу ризницу знања о

<sup>4</sup> Академик Слободан Реметић рекао ми је да се глагол *йройјевайи* с овим значењем јавља и у његовом родном говору – говору источnobосанских Ера. Да додам и да је и Вук уз овај глагол у првом издању свог рјечника ставио ознаку ерц.[сговачки], а у другом јуж.[но].

нашем животу. Прикупљање лексике из народних говора остаје, дакле, наш задатак од националног значаја.

## Литература

- Стефановић Карацић, Вук (1818), *Српски рјечник*, Сабрана дела Вука Карацића, Књига друга, Београд: Просвета, 1966.
- Стефановић Карацић, Вук (1852), *Српски рјечник I*, Сабрана дела Вука Карацића, Књига једанаеста (1), Београд: Просвета, 1986.
- Ивић, Павле (1998), „Српски дијалекти и њихова класификација”, *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику*, XLI/2: 113–212.
- Рјечник ЈАЗУ, *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- РМС (1973), *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књига 5, Нови Сад: Матица српска.
- РМС (2007), *Речник српскога језика* (ур. Мирослав Николић), Нови Сад: Матица српска.
- Танасић, Срето (2000), „Један тип сложене предлошко-падежне конструкције у говору Вучијака”, *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* XLIII: 589–593.
- Танасић, Срето (2007), „Двије ријеке у добојском крају”, *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* L: 899–904.

Срето З. Танасич

## ГЛАГОЛ ПРОПЈЕВАТИ В СЕРБСКОМ ГОВОРЕ ВУЧИЈАКА

Резюме

Вучијак – област в боснијској Посавини, простирает се од г. Добой к востоку од реки Босны до реки Савы в сторону севера и по линији Брод на Саве, Дервента, Добой на западе. Србскиј говор этой области принадлежит к восточногерцеговинскому

диалекту. К востоку, на другой стороне реки Босны, находится низкая гора Требава, на которой ученые находят следы восточнобоснийского диалекта. К западу и югу от Вучияка сербские говоры также принадлежат к восточногерцеговинскому диалекту. В говоре Вучияка отмечен глагол *iprojjevaīti*, известен и другим сербским говорам, причем он принадлежит и к лексике сербского стандартного языка. Между тем, словари сербского языка, напр. однотомный словарь Матицы сербской, говорят, что он значит *īocheti ījevaīti* ('начать петь') и что в разговорном языке может иметь значение *iproīovoriīti* (начать говорить о чем-то о чем раньше молчали, не говорили). В нем нет значения, которое Вук Ст. Караджич заметил в народной пословице „Није свачији посао испод села *iprojjevaīti*”, где имеет значение *iproīhi ījevaјуhi*. Это значение он добавил к этому глаголу в своем словаре 1852 года, кроме того, его приводит с этим примером и многотомный словарь Югославской академии наук и искусств из Загреба. В говоре Вучияка употребление глагола *iprojjevaīti* весьма обычно в значении *iproīhi ījevaјуhi*, которое ему приписывает Вук в упомянутой народной пословице. Интересно, что в шеститомном словаре Матицы сербской приводится только один пример при глаголе *iprojjevaīti* и он не исходит из сербского источника. Не приводится пример с народной пословицей Вука, иллюстрирующий это второе значение. Следовательно, говор Вучияка подтверждает употребление глагола *iprojjevaīti* со значением *iproīhi ījevaјуhi*, которое зафиксировал Вук Ст. Караджич, а которое более новые словари сербского языка опустили. Это показывает, сколько значимым является сбор лексики народных говоров целого сербского языкового и национального пространства.

sretotanasic@yahoo.com

Гордана Драгин  
 Универзитет у Новом Саду  
 Филозофски факултет

# КАКО СЕ ГОВОРИ ОКО НОВОГ САДА: ЈУЖНОБАЧКО И СЕВЕРНОСРЕМСКО ЗАЛЕЂЕ<sup>1</sup>

Апстракт: Говор дијалекатског залеђа Новог Сада представљен је особинама говора југоисточне Бачке и северног Срема и закључује се да монографски описан говор Новог Сада у основи најпре има шајкашки говор бачког поддијалекта шумадијско-војвођанског дијалекта, а нешто мање и говор северног Срема. Без обзира на јасну основу, говор главног града Војводине треба посматрати као засебан варијетет са мноштвом иновација на фонолошком и морфолошком нивоу.

Кључне речи: говор Новог Сада, говор југоисточне Бачке, говор северног Срема.

## 1. Увод

Значајан допринос српској урбаној дијалектологији представљен је двотомном монографијом *Говор Новог Сада (свеска 1: Фонетске особине)* из 2009. године и *Говор Новог Сада (свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прајмајичке особине)* из 2011. године у издању Филозофског факултета у Новом Саду. Пројекат је реализовао Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду. Иако је говор

<sup>1</sup> Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка исцртавања српској језичкој простора* (148001), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.



града самосвојан ентитет и мада је прилив становништва са других дијалекатских подручја у њега био прилично велики у последњим деценијама, после детаљног описа актуелног стања у говору главног града Војводине показало се да вернакулар Новог Сада чине, пре свега, дијалекатско залеђе као и употребна говорна норма стандардног језика (ГНС 1 : 9). Наиме, када се говори о говору Новог Сада, мора се поћи од његовог географског положаја, тј. од дијалекатског окружења којем припада. Јужни део Бачке, у којем је смештен Нови Сад, упућује нас на то да говор главног града Војводине посматрамо у оквиру бачког поддијалекта шумадијско-војвођанског дијалекта. Прецизније, то је југоисточни говор са центром у Шајкашкој. С друге стране, одмах преко Дунава, ту су и говори северног Срема.

## 2. Предмет и задаци истраживања

2.1. У раду ће бити речи о дијалекатском залеђу којем припада наш град, тј. најпре југоисточним бачким говорима а затим и северним сремским. Приказаће се стање у поменутим говорима на фонолошком и морфолошком нивоу, пре свега на основу досада две најобимније студије о бачким и сремским говорима (Поповић 1968: 1–248 и Б. Николић 1964: 13–212). Од помоћи је била и студија Љ. Недељков кад се посматрала прозодијска слика једног бачког говора (села Каћа) у непосредном суседству са главним градом Војводине (Недељков 1984: 267–356). Поред тога, искористила сам и своју богату необјављену грађу из Шајкашке, а нисам занемарила ни своју компетенцију будући да сам рођена и да сам двадесет и пет година живела у центру Шајкашке, у Жабљу.

2.2. У досада најсистематичнијој студији која се бави **бачким екавским говорима** (*Говор Госпођинаца у свейлосџи бачких ѿвора као целине*) Иван Поповић истиче да су ови говори најтипичнији за Војводину. Мисли се, пре свега, на специфичан војвођански вокализам као и на архаичне деклинационе облике који су у Бачкој изразитији него у Срему и Банату. Може се говорити и о неким специфичностима консонантизма које су, опет, израженије у Бачкој него у осталим деловима Војводине. Другим речима, познавањем говора Бачке добија се јасна

слика о *ојшћивојвођанском ѿворном ѿшћу* (Поповић 1964: 2). У јужној Бачкој, између Великог канала и Дунава, доста је компактних српских насеља и на југоистоку њеном, у Шајкашкој (у кућу између Дунава и Тисе), српски живаљ је најкомпактнији. Госпођинце је село које је географски смештено у сам центар Војводине, те га је Поповић узео за доброг представника централних војвођанских говорних типова и тиме приказао дијалекатски тип околине главног града Војводине. С обзиром на близину града Новог Сада (око 30 км југозападно), говор Госпођинаца у прошлости је дао доста елемената некадашњем стандардном језику. О говорима Срема најкомплетније до сада, иако не баш увек конзистентно, говори се у Николићевој студији под називом *Сремски ѿвор* (Б. Николић 1964: 13–212). За говор главног града Војводине важно је, пре свега, посматрати говор северног залеђа сремских говора.

### **3. Основне прозодијске одлике говора југоисточне Бачке и северног Срема**

3.1. За акценатску реалност, пре свега, у госпођиначком говору Поповић констатује да су узлазни акценци врло типични, с тим што је краткоузлазни акценат нешто дужи него београдски, али је довољно маркантан да би се разликовао од дугоузлазног. И наставља: „[...] Овај делимични прелаз акценатског тона на следећи неакцентовани слог – изазива код дугоузлазног често акустички утисак скраћености акцентованог слога; утисак да се дугоузлазни изговара полудуго или чак и кратко (налик на краткоузлазни); али фонолошки ту стоји представа о дугом узлазном акценту, што се при пажљивом слушању увек и слухом да утврдити” (Поповић 1968: 76–77). За краткосилазни, пак, каже се да није „нарочито типичан”, тј. једва је нешто силазнији од београдског истог акцента. Дугосилазни акценат, рекло би се, „најстандарднији” је, односно, „акценат већине наших говора” (Поповић 1968: 77).

3.2. Податке о дужењу кратког узлазног акцента у Шајкашкој даје и Љ. Недељков (Недељков 1984: 267–356). Каћ је место у Шајкашкој на десетак километара од Новог Сада, али није се нашао међу испитиваним пунктовима у Поповићевој монографији. Љ. Недељков таксативно наводи примере од само неколико именица као што су *бóрба*,

*вóжња, нóшња, змíја*, где се на месту кратког узлазног акцента јавља дуги узлазни, наглашавајући да поменута појава нема везе са кановачким дужењем. Слоготворно /р/ чува своју дужину у примерима типа: *кѣв, цѣква, ѿѣн, учвѣсѿиѿи*, док се скраћује једино у *чейвѣѿиак* (Недељков 1984: 282). Такође, секундарно се дужи и коренски вокал код неких збирних именица као што су: *ѣрѣжѣ, ѣвѣжѣ, ѣрѣбље, ѿрѣше, снѣље*... Само у неким примерима у говору села Каћа чува се и прасловенско дужење првобитних кратких вокала ако су били под акцентом: *бѣѣ, бѣј, ѣнѣј, ѣѣсѿи, дрѣб, знѣј, рѣѣ, рѣд*... Тог дужења нема у именицама као што су: *бѣк, дѣм, крѣв, ѿлѣѿи, рѣв, рѣк, скѣк, сѣк, сѿвѣр, ѿѣсѿи, ѿѣв, ѿѣр, чвѣр*. Акценат се дужи и пред сонантом и то доследно: *слѣмка, сѣнце, јѣрца, сѿѣрца, клѿници, Тѣрици, Жабѣљка, Цѿѣанка, слѿнѣвка, Рѣдѿнка, Кѣвѿљка*... (Недељков 1984: 282), *мѣмци, ѿѣлци, јѣрци*.

Што се тиче акценатских особености (најчешће само лексичких) ових говора, симптоматичне су и ове појаве: акценат *чѣвек*, а не *чѣвек*, *бѣрем, ѿѣрем, ѿмѣм* поред *ѿмѣм, дѣле, ѣѣре* поред *ѣѣле, ѣѣре, лѣвац, синѣвац, удѣвац* и акценатски ликови *ѿѣѣ, ѿмѣмо, сѣмо*, акценат одређеног вида *лѣѿи, скѣѿи* у Шајкашкој (Поповић 1964: 35, 121, 125, 99, 113, 120, 126, 108), *лѣвац* поред *лѣвац, ѿдѣм* поред *ѿдѣм* у Срему (Б. Николић 1964: 248, 293).

3.3. Што се тиче преношења акцента на проклитике, оно се овде врши „у нормалном говору” готово на све проклитике, било да је старо или ново (*нѣ лѣво, нѣ сѿѣрѿану, нѣ воду, зѣ рѣку, ѣ крѣѣ, сѣ кѣмом, ѿѣѿи црѣѿом, ѿрѣко Дунава, нѣ знам; нѣ ѿлац, нѣ крѣј, ѿѣ бириѣѣзи, брѣс кошѣља, сѣ сѣнца, ѿрѣкѣ ѣѣ, ѿкѣ карѣѣца, нѣ ѿрѣѣ*). Наглашава се и чињеница да се старо преношење врши и на везнике и то доследно и само у неким одређеним изразима: *ѿѣѣ ѿ ѿѣѣ, ѿѣѣ ѿ ѿѣѣ, ѿѣѣ ѿ ѿѣѣ, ѿѣѣ ѿ ѿѣѣ, ѣѣѣ ѿ ѣѣѣ, ѿѣѣ ѿ ѿѣѣ, ѿрѣво ѿ ѿрѣво*... (Поповић 1964: 79). Као у монографији Б. Николића о говорима Срема, тако и у студији Љ. Недељков и у мојој грађи потврђено је, уз мноштво примера, у свим категоријама речи и старо и ново преношење акцента на проклитику (Б. Николић 1964: 234–305, Недељков 1984: 282–287). Нећу наводити све истакнуте примере из ових студија него ћу само уопштити чињенично

стање у којем су могуће три врсте споја проклитике са акцентогеном речју која носи силазни акценат на почетном слогу:

1. такви у којима је преношење редовно (*нè види, нè дā... сà мном, њ̄ њо, н̄ зло...*);

2. такви у којима је преношење факултативно (*око̀д кр̀с̄ӣна : око̀ к̀р̀с̄ӣна*);

3. такви у којима се оно никад не јавља (*из њ̄̀кос̄ӣ, без м̄̀дрос̄ӣ*).

На то која ће акценатска целина (= проклитика + акцентогена реч) припадати којој од ових категорија и која ће бити фреквенција облика са пренесеним и непренесеним акценатом на проклитику, утичу најмање још три чиниоца. Ти чиниоци јесу:

1. број слогова у акцентогеној речи (и, свакако, број слогова у предлогу);

2. честа или ретка употреба израза;

3. семантички и синтаксички моменти.

Наиме, фреквенција преношења у обрнутој је сразмери са дужином акцентогене речи и проклитике, тј. неупоредиво су чешћи примери са пренесеним акценатом на проклитику код краћих, једносложних акцентогених речи с једносложном проклитиком (1). Преношење са двосложних и тросложних облика подлеже већим ограничењима, док се, рецимо, са четворосложне речи акценат преноси на проклитику само по изузетку. Љ. Недељков (1984: 283, 285) врло детаљно говори о овој појави у говору Каћа уз обиље примера и даје, рецимо, само неколико тросложних речи (увек само именица!) и само једну четворосложну (*д̄д̄ а̄јос̄ӣола*) са које се акценат преноси на проклитику. Учесталост израза пропорционална је учесталости акценатског преношења. То значи да се акценат преноси на проклитику у изразима који чине често употребљаване синтагме (2). Преношењу, такође, погодује јача семантичка и синтаксичка повезаност проклитике и акцентогене речи. У изразима који чине значењску целину, тј. чине прилошку одредбу, преношење је чешће (3) (П. Ивић – Бошњакковић – Драгин 1994: 88–89).

4. Једно од најинтересантнијих питања у војвођанској дијалектологији јесте статус неакцентованих дужина. Шајкашки говор, који нас

овде занима, типичан је војвођански, што значи да је од наслеђених дужина изгубио знатан део, али је зато у њему доста дугих очуваних слогова иза акцента које су настале секундарно. Такође, Поповић истиче да су начелно познате дужине иза свих акцената (*īēglāње, īīīāње, žlēđājīе, ūnūīра*) иако је читав низ процеса довео до многобројних скраћивања њихових. Рецимо, обавезно се скраћује дуга отворена ултима, без обзира на то да ли следи непосредно иза акцента или иза ненаглашеног слога (*шūнке, зīме, њīве, дēце; сл̀нине*). Новије дужине скраћују се у случају сажимања вокалских група на крају речи (*к̀арīо, к̀азо, īр̀до, īмо, ūīеко*). Само у два случаја дужине овога типа остају нескраћене: 1. кад се акценат преноси на проклитику са једносложне речи (*ī ја, ū њī, з̀а ш̀д...*) и 2. када иза дуге отворене ултима стоји енклитика (*ūзд̀а се, н̀е ш̀еб̀а му, žр̀еј̀у се, д̀в̀о су, īш̀о је...*). Поред тога, у говорима Шајкашке познато је и секундарно дужење у енклизи (*к̀д̀њī су, д̀н̀а се, к̀акав̀а је, ј̀д̀нī смо, ш̀ī̀а х̀е му...*). Од две ненаглашене дужине увек се скраћује друга, па ће бити: *īсīйсано, из̀д̀ај̀ник, ū К̀арловце, īр̀īī ц̀рквом, īд̀кр̀ивамо...* (Поповић 1964: 82). Љ. Недељков даје опширан списак примера за чување или утирање дужина иза акцента по Даничићевим правилима, који се типолошки, углавном, подудару са оним што је закључено у претходне две монографије и са мојом грађом (Недељков 1984: 276–281). И у целом Срему дужине иза акцента боље се чувају иза узлазних акцената, односно губе се уколико је говорни темпо бржи (Николић 1968: 228). У Срему је типична и дужина у ДИЛ мн. у наставку *-ама*: *кр̀ушк̀ама, м̀илин̀ама, к̀арлиц̀ама, в̀арниц̀ама*, сем у случајевима кад непосредно претходи узлазни акценат или дужина (наглашена или ненаглашена) (*ж̀енама, зв̀ездама, л̀ађама, д̀евојкама*). Као у Каћу, тако се и у Срему секундарна дужина иза акцента јавља у енклизи (*од м̀ен̀е су*) (Недељков 1984: 279, Николић 1968: 231).

На основу изнетих чињеница из монографија и студије о говорима Бачке и Срема може се рећи да судбина послеакценатских дужина у бачким и сремским говорима (као и војвођанским уопште) зависи махом од гласовне природе. Другим речима, то значи следеће: 1. јача је тенденција скраћивања у крајњем слогу, а у унутрашњости речи слабија (*вино̀град : вино̀гради, вѝдим : вѝдимо*), 2. у отвореном крајњем

слогу квантитет се слабије чува него у затвореном (*лѣжѣм : лѣжи*) 3. скраћивање има јачи замах иза дужине него иза краткоће (*бацамо : љѣдѣмо*) и 4. скраћивање продире снажније у слоговима којима не претходи непосредно узлазни акценат (*вѣљака, ѣднем, сѣлишиѣ*). Може се закључити да је присутна тенденција бежања дужине од краја речи (1, 2) као и да се избегава нагомилавање дужина (3) (П. Ивић – Бошњаковић – Драгин 1994: 95).

## 5. Гласовне одлике говора југоисточне Бачке и северног Срема

5.1. Што се тиче рефлекса старог вокала *jaīi*, говори југоисточне Бачке и северног Срема разликују се само у детаљима. Оба говора су екавска, тј. **Ђ** се рефлектује као *e* у већини случајева. Као и у стандардном српском језику, тако су и у овим говорима запажени икавски рефлекси **Ђ** у следећим категоријама речи:

1. у компаративу придева (*слабије, здравији...*),
2. у 3. л. сг. през. одричног глагола *јесам* (*није*),
3. у ДЛ им. ж. и м. р. на *-а* и личних заменица (*жѣни, дѣди, мѣни, шѣби...*),
4. код придева и заменица у И јд. и у неким падежима множине (*са свѣм, са лѣѣм, дѣм, од ѣдѣдини љѣди...*).

Рефлекс *i* јавиће се и у случајевима када се кратко **Ђ** нађе испред *-j-* у глаголу *додѣјаѣи*, именици *ѣриѣдиѣ* и односно-упитној заменици *ди* и њеним композитама (*нѣѣди, нѣѣди, свѣѣди, дѣѣод...*). У свим осталим примерима у идентичној позицији рефлекс **Ђ** је *e* (*сѣјаѣи, ѣрѣјаѣи, вѣјаѣи, смѣјаѣи се, сѣреја, леја*). Лексички икавизми забележени су и у речима *ѣнѣздо, ѣнѣван, сѣкира*. У јужној Бачкој само *e* среће се у речи *вѣдриѣ*. У Белићевој седмој глаголској врсти, у говорима Шајкашке, среће се *i* на месту очекиваног *e* (*живѣѣи, вѣдиѣи, сѣдиѣи*) (Поповић 1964: 40–42). Овде се, као и у већини војвођанских говора, на месту *јаѣа* јавља *i* у следећим случајевима: 1. у Л мн. им. м. и ср. р. (*нѣ коњи, нѣ коли*), 2. у префиксу *ѣрЂ-* (*ѣрисѣче, ѣрисѣѣче, ѣриѣживѣо, ѣрѣвѣдени, ѣ ѣриѣкруѣ...*), 3. у предлогу *ѣрЂг* (*ѣриѣи ѣрѣквом, ѣриѣи*

*йѣнциери, йрїд рай...*) (Поповић 1964: 41), 4. у предлогу *йрѣко* (*йрїко Дунава, йрикò тѣ вòде, йрико йамѣтїи, йрикò нѣ; йрїко д̀ан...*), 5. у заменичком *нѣ-* (*нїко, нїки, од нїкоò Шва̀бе...*). У Шајкашким говорима као једини пример за евентуалну јекавску замену јата чује се у вокативу *д̀йјейѣ*, док се у Срему поред датог примера може чути и икавски лик *д̀йїѣ* (Поповић 1964: 44, Николић 1968: 314).

У говору Срема, пак, у заменичком *нѣ-* доследно је рефлекс *ѣ* екавски (*нѣко, нѣшїо, нѣкакав*), као и у префиксу *йрѣд* (*йрѣї кућом, йрѣї к̀ума, йрѣда мно...*) (Николић 1968: 113). И у прилозима *йрѣко* и *йрѣ*, у оба говора, *јайї* се увек рефлектује екавски (*йрѣко, йрикò баре..., йрѣ йòдне, йрѣ р̀їтїа, йрѣ р̀учка...*) (Поповић 1964: 43, Николић 1968: 313). Северни сремски говори чешће имају глаголе седме Белићеве врсте на *-и-*, али их, знатно ређе, има и на *-е-* (*в̀идили, л̀ейїо, с̀едио : в̀идейїи, ж̀елейїи*) (Николић 1968: 314).

5.2. Стање типичног војвођанског вокализма огледа се потпуно у говору Шајкашке. Примећена је квалитативна опозиција између дугих и кратких */e/* и */o/* док им је артикулација знатно померена. И код ниског вокала */a/* запажена је померена артикулација, а изговор му је знатно затворенији него у већини штокавских говора (*с̀їр̀ана, к̀ажем, м̀ало, сл̀анине*) (Поповић 1964: 44). Дуги вокали */e/* и */o/* у начелу су затворенији, а кратки су отворенији од њихове стандардне боје (*м̀еса, м̀ењају, ш̀òгор, бр̀òј; с̀еје, ј̀едно, òре, òраси*). Лабијали и ликвиде могу да утичу и на отворенији изговор дугога *ē* (*йѣ̀гланѣ, р̀ей̀ко, љ̀л̀еде*). Дуго */a/* „у случају интензивнијег изговора” може и да се изговара разломљено, тј. да му изговор флукутира, а суседство лабијала и лквида често утиче и на проширену артикулацију, тј. флукуацију */ē/* и */ō/*. Ради се о томе да је резонатор при почетку изговора ужи, да би се при крају битно проширио, чак дотле да се почетно */ē/* разбија на двосложну групу са */u/* као првим елементом групе и */ē/* (или *ē, ē*) као другим (Поповић 1964: 45, 48–49). Када се нађу ван акцента, вокали се замењују другим гласовним вредностима или подлежу редукцији. Због ограниченог простора овом приликом нећу говорити о читавој лепези редуктованих вокалских вредности ван акцента у говорима Шајкашке. (В. детаљније о томе Поповић 1964: 57–66).

У говору целог Срема, иначе, изостаје изразита артикулација вокала као што је то случај у Бачкој и Банату. У говорима северног Срема вокал /a/ без обзира на свој положај у речи и квантитет поред „књижевне” има и затворену артикулацију (Николић 1968: 310). Код /ě/ и /ǒ/, слично као и у Шајкашкој, запажа се отворенији изговор и понекад „неуједначен изговор”, тј. флукуација, као и „нормалан изговор”, док ће  $\bar{e}$  и  $\bar{o}$  имати незнатно затворенији или, опет флукуирани изговор (Николић 1968: 306–310).

5.3. На основу теренског и експерименталног истраживања, у монографији о говору Новог Сада изводе се закључци о актуелном стању у фонетици говора овога града. Прозодијске особине главног града Војводине тема су девет радова прве свеске (2009, *Говор Новог Сада, свеска 1: фонетске особине*, Нови Сад, 79–245). Такође, о неким маркантним гласовним (вокалским и консонантским) особинама говора града Новог Сада говорили су Ж. Бошњаковић, С. Гудурић, Д. Урошевић, Г. Штрбац и Д. Радовановић. В. о томе 2009, *Говор Новог Сада, свеска 1: фонетске особине*, Нови Сад, 246–338.

## 6. Морфолошке одлике говора југоисточне Бачке и северног Срема

6.1. Дијалекатско залеђе (бачко и сремско) новосадског говора има доста маркантних заједничких особина и реално је очекивати да ће се бар нешто од тога појавити и у говору Новог Сада.

### 1. Именице

1) Именице мушког рода на - $\emptyset$  и средњег рода типа *село* у И јд. имају у већини случајева завршетак -ом: *нóвцом*, *мўжом*; *кдњом*, *нóжом* (Поповић 1964: 161, Николић 1968: 336);

2) У Шајкашкој ће именица *браџи* у Г мн. имати облик *браћа* а у Д *браћи* (Поповић 1964: 168);

3) У Г мн. истих именица поред најчешћег наставка -а у бројним конструкцијама и мерама за количину јавља се и -и: *сѐдам мѣйѣри*,



*дѣвѣӣ фáīи; вѣше̄ ӣӯӣ, нѣколко̄ ӣӯӣ* (Поповић 1964: 161, Николић 1968: 336);

4) А мн. чува архаични наставак *-и* само код именице *иосӣ: ѱ̄ г̄осӣи* (Поповић 1964: 162, Николић 1968: 337);

5) И и Л мн. поред новог наставак *-има* имају и стари *-и: с кд̄њи, са др̄аси, у св̄аид̄ви; с вд̄лови, з̄а коли, у Чд̄р̄ӣановци* (Поповић 1964: 163, Николић 1968: 337), *н̄а коли, с кр̄а̄ӣки р̄ук̄ави, н̄а ӣен̄цери*. За говор Госпођинаца Поповић наглашава и то да се пред завршетком *-ма* у ДИЛ мн. углавном код именица које означавају младунче јавља вокал *-а-*: *џ̄ушчӣћама, ӣй̄лӣћама* као и то да је Н јд. (и у северном Срему) само *св̄ӣњи, ӣр̄а̄сици* (Поповић 1964: 164–165, Николић 1968: 342);

6) У облицима множине мушког рода јавља се проширење *-ов-, -ев-* често и код двосложних именица: *ам̄барови, случа̄јева; чд̄й̄орови, кр̄д̄јеви* (Поповић 1964: 167, Николић 1968: 338–339). Забележена је само једна тросложна именица са овим проширењем у множини: *бӣцӣклови; бӣцӣклове* (Поповић 1964: 167, Николић 1968: 341);

7) Збирне именице с наставком *-ад* прелазе у множинску промену, тј. престају бити збирне и имају наставак *-и*, док се у говору северног Срема са незнатно слабијом фреквенцијом чују и стандардни облици са *-ад*: *на̄зимач̄ади, ј̄ун̄ади, ӣш̄ел̄ади; б̄ур̄ади, ч̄ељ̄ади, с̄ӣак̄лади; жд̄р̄е̄бад, ӣш̄ел̄ад* (Поповић 1964: 167, Николић 1968: 339);

8) *Дд̄бо*, именица средњег рода, у Шајкашкој овако гласи и индеклинабилна је (Поповић 1964: 160);

9) Именица *ӣӯӣ* у говорима јужне Бачке мењаће се као *ӣӯӣом, ӣӯӣови*, док ће у северном Срему преовладати мека промена па ће бити *ӣӯӣем, ӣӯӣеви* (Поповић 1964: 161, Николић 1968: 339). Поред тога, стара промена победиће у Шајкашкој код примера *бр̄а̄ћом, ӣер̄јом, л̄ӣӣћом, ӣр̄ӯћом* (Поповић 1964: 168);

10) Називи за етнике и неке *nomina agentis* у оба говора увек су са наставком *-ан*: *Гос̄ӣо̄ђинчан, једно̄з̄ Ка̄ћана, Бан̄а̄ћан, Коб̄ӣљчан, чд̄бан, Врд̄нӣчан, Цӣган* (Поповић 1964: 170–171, Николић 1968: 341–342), а именице *Ср̄дин* и *иос̄ӣодин* сачувале су *-ин* (Поповић 1964: 171, Николић 1968: 342);

11) Код именице *dān* у неким устаљеним изразима чува се и стара основа *gn-* у Г и Л јд.: *око Ђурђева дн̄а, о Мийировдану; ѿр̄е Кр̄с̄иова дн̄а. О Мийирову дн̄у* (Поповић 1964: 171, Николић 1968: 341);

12. И јд. именица женског рода на *-Ø* има и наставак *-jom*: *м̄иш̄ом, н̄оћ̄ом, з̄обљом; кр̄вљом, р̄ад̄ош̄ом, з̄обљом* (Поповић 1964: 175, Николић 1968: 341);

13. Једино се именице *м̄ӣи* и *к̄ӣ* са основом на *-p-* мењају овако: *м̄ӣере, к̄ери, м̄ӣери, к̄ери, м̄ӣером, к̄ером/к̄ерком* (Поповић 1964: 175);

14. Неке именице средњег рода у говорима југоисточне Бачке чија множина значи природно двојство прешле су у женски род: *д̄в̄е с̄ид̄иале, л̄ева к̄о̄ӣӣа, љ̄ јасле, ӣе к̄ље̄ӣӣе, д̄в̄е к̄о̄лене* (Поповић 1964: 175);

15. Шајкашки говори, такође, знају за колебање у парадигми код именица средњег рода (*село-села; дрво-дрвѣӣа*) и то тако што се незнатна предност даје другом типу, па ће бити: *д̄в̄а з̄р̄не̄ӣа, ӣр̄ӣ цр̄в̄е̄ӣа, у г̄н̄ӣзде̄ӣу, н̄ема ни д̄е̄ӣе̄ӣа ни д̄л̄е̄ӣе̄ӣа* (Поповић 1964: 176).

## II. Придевско-заменичка промена

1) У овим говорима није у потпуности изгубљено осећање видске разлике. У говорима Шајкашке, на пример, придеви *јаки* и *ѿреки* имају само облик одређеног вида (Поповић 1964: 177);

2) У већем броју случајева у говору Шајкашке у ГА и ДЛ јд. иза палаталног сугласника јавиће се вокал *-o-* место *-e-* (*с̄ӣарӣо̄з̄, в̄е̄ћо̄з̄, н̄а̄шо̄з̄; с̄р̄е̄д̄њо̄з̄, м̄л̄а̄ћом, у н̄а̄ӣом обича̄ју*), док ће у говору северног Срема и поред оваквих облика предност бити на страни „меких” основа (*Б̄а̄д̄ње̄з̄ в̄е̄ч̄ера, у н̄а̄ӣем м̄е̄с̄т̄ӣу, дан̄а̄ӣш̄нем*) (Поповић 1964: 182, Николић 1968: 343). У оба говора увек је само *св̄д̄*, а у Шајкашкој и *л̄д̄шо* (Поповић 1964: 182, Николић 1968: 344);

3) Поповић наглашава и чињеницу да је у Шајкашкој, као и у целој Бачкој, присвојна заменица 3. л. мн. *њ̄ин*, као и у Срему (Поповић 1964: 183, Николић 1968: 348);

4) Код присвојних придева наставци у Шајкашкој уопштени су према „тврдим” основама (*Бџишћовоџ, Ђукићовоџ, Лџазарову сџубоџу*), а у северном Срему ће се поред оваквих облика опет чешће чувати примери са очуваним наставком „меких” основа (*Корџаћова, дџцова – вџишћев, синџвљев, цџрева, џчишћев*) (Поповић 1964: 183, Николић 1968: 344);

5) Бачки говор у Л јд. за заменицу 3. л. у м. р. има два облика: *њему* и *њим* (Поповић 1964: 181), а у ДЛ јд. у ж. р. у оба говора биће *њози*, упоредо са *њоџи* (Поповић 1964: 182, Николић 1968: 349);

6) За говор Шајкашке типична је и појава иницијалног *о-* уз предлоге код заменичких основа: *с дџоџ вџја, с дџим су мџзали, дџом мџшћу* (Поповић 1964: 184–185). Иста појава запажена је и у северном Срему (Николић 1968: 348);

7) Николић скреће пажњу на то да је у северном Срему, као и целој Војводини, у ДЛ јд. придева, придевских заменица и бројева раширен наставак *-им* (*дџим Мџиру, дџим бџберу, свџким џроку, о свџјим џдслу, у џим вџмену, у дџим рџу*) (Николић 1968: 344, Поповић 1964: 179);

8) У И и Л мн. заменица постоји само стари наставак *-и* и употребљава се и уз именичке облике са новим наставком: *с мџли дџласи, за бџџиџи лџђи, с џвџџи кџњима, са дџви бџџаџи Шџбама* (Поповић 1964: 180), *с кџџи кџукави, од дџџачкџ џкишћра*;

9) У оба посматрана говора користи се само неодређени придевски вид код појединих синтагми: *бџла лџка, жџџа џасџља, сџџара свџџа, кџсела кџџуса, мџда лџка, цџна лџба* (Николић 1968: 346);

10) Придевске заменице *џакав, овакав, свакакав* у говорима које посматрамо јављају се доследно без форманта *-в-*: *џџки џ џџки, џџа вџлика, џџки нам нџ џребају; оваџи, свџџаџи* (Поповић 1964: 185, Николић 1968: 349), *кџџи си*.

### III. Глаголи

1) Што се тиче облика презентске промене, у нашим народним говорима интересентно је 3. л. мн. У говору Шајкашке код свих гла-

голских врста раширен је наставак *-гу*: *ваља́ду, њ̀гра́ду, нѐ ваља́ду, свѝраду, чѐка́ду* (Поповић 1964: 186), *ѡ̀ваду, учу́ду*. За говоре целог Срема Николић тврди да је овај наставак врло чест али не и обавезан (Николић 1968: 350);

2) За седму и осму Белићеву врсту у Срему су резервисани наставци *-е* и *-у*: *вѡ̀де, д̀чисѡ̀е, д̀длазе – ѡ̀злomu, зѡ̀бра̀ну, ра́ду* (Николић 1968: 349). Упоредо се јавља у оба говора и наставак *-ају*, у Шајкашкој само тако (Поповић 1964: 186), а у северном Срему и без интервокалног *-ј-*: *ѡ̀уцају, ѡ̀ливају, сѡ̀грају – вра̀ћају, д̀екламују, исѡ̀иѡ̀ау се, дарѡ̀вау* (Николић 1968: 350);

3) Код неких глагола који су у 3. л. мн. имали *-Ђју* сада је *-у*: *ра̀зуму, нѐ сму, д̀дсѡ̀у, ѡ̀му – сѡ̀дразуму, нѐ уму*, па ће бити и *в̀длу, б̀длу, з̀дру*, док ће у јд. бити: *в̀длем, б̀длеш, з̀дре* (Поповић 1964: 188, Николић 1968: 350);

4) Поред *м̀дѡ̀у, нѐ мо̀у* регуларно је и *м̀джем, нѐ можем*, али је увек *д̀ђу* (Поповић 1964: 190, Николић 1968: 350);

5) У јужној Бачкој дешава се да се промени презентска основа под утицајем инфинитивне и да претеже *-иваѡ̀и* : *-ивам (ѡ̀иѡ̀иѡ̀исѡ̀ивам, наѡ̀лиѡ̀ива)* поред ређег *-иваѡ̀и* : *-ујем* (Поповић 1964: 201–202);

6) Употреба аориста у оба говора знатно је ограничена. У 1. л. јд. користи се само код неких глагола (*ого, реко*). Често се дешава да се место 1. л. јд. употребљава 3. л. јд.: *ја̀ се ѡ̀рже, ја̀ ѡ̀рође* (Николић 1968: 351). Нису забележени примери за 2. л. јд. и 1. и 2. л. мн., али се зато често чује 3. л. јд. и 3. л. мн. (*ѡ̀ѡ̀али се Корѡ̀ја, ѡ̀рође – ѡ̀крѡ̀ну, зѡ̀сѡ̀ави; зѡ̀вд̀рише зѡ̀, зѡ̀лајаше – на̀сѡ̀ше, на̀месѡ̀ише*), а Николић потврђује и да се уместо 1. л. мн. употребљава 3. л. мн. (*мѡ̀ се ѡ̀зд̀равѡ̀ше, мѡ̀ се ѡ̀рек̀рсѡ̀ише*) (Поповић 1964: 190–191, Николић 1968: 351–352);

7) Сем облика *бија̀ше* није забележен ниједан пример за имперфекат у оба посматрана говора (Поповић 1964: 190, Николић 1968: 352);

8) Глаголски прилог садашњи попридевљени је облик глаголског прилога, тј сачувао се у прилозима: *држѐћи ч̀овек, ѡ̀му̀ћна ку̀ћа, м̀дѡ̀у̀ћан зѡ̀зда, д̀сѡ̀ала носѡ̀ћа, ѡ̀дѡ̀ћи (= према)...* (Поповић 1964: 193, Николић 1968: 353);

9) Трпни придев у Шајкашкој и северном Срему увек се гради доследно наставком *-н* (код глагола са основом на *-и-*): *б̄арене, крӯњен, д̄бешен – б̄ачено, д̄д̄сељени, н̄д̄ираљено*. Примећено је одступање у вези са старим јотовањем у примерима типа: *дон̄д̄ешен, изнеӣшено, одн̄д̄ешен, довеж̄ено – веж̄ен, изв̄еж̄ен* (Поповић 1964: 193, Николић 1968: 353);

10) У глаголу *ићи* у оба говора може се чути и варијанта са *-и-* и са *-а-*: *из̄а̄ђем, из̄ӣће, из̄ӣшло – из̄а̄ђем, из̄а̄шо, из̄а̄шли*, али увек *об̄ӣшо* (Поповић 1964: 195, Николић 1968: 354);

11) Глагол *врћи* (*врећи*) – *вршем* забележен је увек у овом облику, са продирањем *-и-* у 3. л. јд. иако се у Шајкашкој у р. гл. придеву могу чути облици *вр̄шили и вр̄ли* (Поповић 1964: 189, Николић 1968: 354);

12) У говору Шајкашке и северног Срема глаголи на задњонепчани сугласник никада не преносе резултат 1. палатализације у 3. л. мн. през. и увек ће бити: *в̄уку, из̄в̄уку, дов̄уку, ӣуку, н̄е мо̄гу – ӣеку, с̄еку, м̄о̄зу* (Поповић 1964: 189, Николић 1968: 354);

13) Глагол *дӣти* (*esse*) у овим бачким говорима има четири презентске основе: *б̄уде, б̄удне, б̄идне, б̄иде*, док се у северном Срему чују само *д̄уг-* и *д̄игн-* (Поповић 1964: 194, Николић 1968: 359);

14) Код сложених облика глагола *јест̄и* у Шајкашкој је регуларно и *ӣд̄ју, ӯјеш, н̄а̄ј̄е се* (Поповић 1964: 196);

15) Поред фреквентнијег *сла̄ти* чује су *шӣља̄ти* и у Бачкој и у Срему (Поповић 1964: 198, Николић 1968: 299);

16) У презентској основи глагола *ӣледа̄ти*, поред *ӣледам* биће и *џ̄л̄едим* (Поповић 1964: 204, Николић 1968: 301);

17) Футур егзактни у Шајкашкој готово увек ће се градити као у стандарду (*када д̄уге д̄ило*) (Поповић 1964: 191);

18) Облик инфинитива често је без крајњег *-и* у јужној Бачкој (Поповић 1964: 192);

19) Код глагола I врсте сугласничка група у инфинитиву разбија се уметањем вокала између основе и наставка па ће бити *д̄убӣти* место *д̄ӯӣти*, *ра̄сӣти* место *ра̄сӣти*, *оз̄ебила*, *ӣа̄сӣће* (Поповић 1964: 196);

20) Глаголи III врсте сачувани су у Шајкашкој и увек је ту формант *-ну-*: *скинутии*, *дукнутии* (Поповић 1964: 200);

21) У говору јужне Бачке у живој употреби је префикс *уз-* у ингресивном значењу: *ако узмѡрам, ако се узможе, узидеије* (Поповић 1964: 200).

6. 2. Када се пореди говор Новог Сада (в. поменуте монографије *Говор Нової Сада*) са југоисточним бачким и северним сремским говором, закључује се да је говор Новог Сада по прозодијским и акустичко-артикулационим карактеристикама ближи југоисточним бачким говорима, док би се неке морфолошке особине могле посматрати као заједничке и са говорима северног Срема. Не треба губити из вида да су монографски описи бачког и сремског говора стари око пола века и да се данас, готово је сигурно, не говори као што се тада говорило, бар не у свим детаљима. С друге стране, актуелни говор Новог Сада, као посебан варијетет, доноси низ иновација и на фонолошком и морфолошком плану у односу на дијалекатско залеђе. Може се рећи да данас иновације крупнијим кораком преузимају примат у говору града него што су то чиниле пре неких педесет-шездесет година. Пред нашим очима разграђује се и фонолошки и морфолошки систем описаних руралних говора, као и „норма” већ именованог *ујошредної сїиандарда*, односно актуелног новосадског говора.

## Литература

- Бошњаковић, Жарко (ур.) (2009), *Говор Нової Сада, свеска 1: фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду и Одсек за српски језик и лингвистику.
- Васић, Вера и Гордана Штрбац (ур.) (2011), *Говор Нової Сада, свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прајамитичке особине*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду и Одсек за српски језик и лингвистику.
- Даничић, Ђуро (1925), *Српски акценџи*, Београд: Српска краљевска академија.
- Драгин, Гордана (2000), „Лингвогеографски преглед послелекценатских дужина у Војводини (I)”, *Јужнословенски филолої* (Посвећено Павлу Ивићу), LVI (3–4): 357–378.

- Драгин, Гордана (2005), „Прозодијске особине говора спикера (новицара) РТВ Нови Сад”, *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику*, 48 (1–2): 277–282.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин (1994), „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (увод и фонетизам)”, *Српски дијалектолошки зборник*, 40: 1–419.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин (1997), „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (морфологија, синтакса, закључци, текстови)”, *Српски дијалектолошки зборник*, 43: 1–574.
- Недељков, Љиљана (1984), „Прозодијске особине говора села Каћа”, *Српски дијалектолошки зборник*, 30: 267–356.
- Николић, Берислав М. (1964), „Сремски говор”, *Српски дијалектолошки зборник*, 14 (2): 13–212.
- Поповић, Иван (1968), *Говор Госпођинаца у светилости бачких њора као целине*, Београд: Српска академија наука и уметности.

Gordana Dragin

## NOVI SAD SPEECH SPECIFITICES: THE SOUTH BAČKA AND NORTH SREM HINTERLAND<sup>2</sup>

### Summary

The paper is concerned with the dialectal hinterland of Novi Sad, videlicet, the southeastern variants of speech in Bačka as well as the north of Srem. The current state of play regarding the aforementioned speech varieties is demonstrated from a phonological and morphological stance with a primary emphasis laid on the two most significant studies of the Bačka and Srem speech (Popović, 1968:1–248 and B. Nikolić, 1964:13–212). The probe conducted on the part of Lj. Nedeljkov in 1984 is attached adequate weight. The said research is titled *Prosodic characteristics of the speech of the village of Kać*. The examples from my unpublished compendium

<sup>2</sup>The paper is excerpted from the project *Dialectal research of the Serbian language space* (148001) subsidised by the Government of Serbia Ministry of Science and Technological Development.

on the speech variants of Šajkaška are appositely interpolated as the corpus tokens. Having compared the speech of Novi Sad (see the monograph referred to as *The Novi Sad Speech*) to the southeastern Bačka and the northern Srem speech forms led to the conclusion that this speech bears more semblance in terms of approximation to the southeastern Bačka speech from the perspective of prosody and acoustic-articulation hallmarks, while some morphological features could be perceived to be in common use along with the speech of northern Srem. In conclusion, the extant speech of Novi Sad, seen as a special variety, engenders a passel of innovations, both on the phonological and morphological planes. It concurrently correlates with the dialectal hinterland. The phonological and morphological systems of the rural speech forms herein delineated are deconstructed. By the same token, the *norm* of the *usage-based standard* is dissolved as we bear witness to this process. The wording used to label the usage-based standard, specifically the prevalent Novi Sad speech was previously selected.

[gordanadragin19@gmail.com](mailto:gordanadragin19@gmail.com)



Младен Шукало  
 Универзитет у Бањој Луци  
 Филолошки факултет

## ПРОЛЕГОМЕНА ЧИТАЊУ СТЕРЕОТИПА<sup>1</sup>

Апстракт: Полазиште овог рада је настојање да се освијетли појмовни простор на који се односи ријеч „стереотип”. Скоро је увријезано осјећање да кад кажемо „стереотип”, мислимо на етничке стереотипе. Тако је настао парадокс да је и сама ријеч „стереотип” постала – *сѿереотѿиѿ*. Да би се на прави начин могао разумјети појмовни оквир оног што се именује као *сѿереотѿиѿ*, у овом чланку се дају само етимолошке и синонимијске референце као увод у шира разматрања и тумачења овог феномена.

Кључне ријечи: стереотип, клише.

Ми верујемо да *речи* о томе ... знају више од нас! да *садржавају* више него ми – и чак више него *homo*.

Пол Валери

[ова књига] жели да разјасни бит једног виђења света, *да ѿродуди смисао једне речи, ѿказујући да ова реч указује на ѿумачење дивсѿивовања* које је у једном одређеном тренутку, и само на једном једином месту, произишло из тока историје, па потом добило ранг и продужило да

<sup>1</sup> Овај текст представља уводну расправу из књиге у рукопису *Поеѿика сѿереотѿиѿа*, из које је искључен закључни, најобимнији, дио под насловом „Теоријски оквири појма стереотип”.

дејствује као нешто важеће што, иако није било филозофски поткрепљено, ипак, има метафизичко место у начину оријентисања људи у погледу своје егзистенције.

Алфред Вебер

Ријеч *сџтереотипиј* (или – *клише* – *sic!*) увукла се у све поре нашег живота, односно у све облике вербализације живота. Користимо је и када треба и када не треба. Ако се говори о стереотипу или клишеу с извјесним научним претензијама, најчешће се они разматрају у оквиру *етничких сџтереотипија/клишеа*, као да они не постоје ван простора етничитета, гдје су, свакако, најочљивији. О томе најбоље свједочи уводна уредничка напомена часописа *Нова срџска џолиџичка мисао*, који је у цијелости посвећен етничким стереотипима: „‘Стереотипи’ су једна од тема које су све до пред крај 80-тих година тавориле на маргинама академског интереса друштвених научника и јавности у бившој Југославији, јер се веровало да ће, скупа са сродним, ‘превазиђеним’ феноменима попут нације, национализма и ксенофобије, све више ишчезавати и попримати тек инцидентни и музеолошки карактер. Међутим, уместо да свену у старетинарници ‘несоцијалистичких’ феномена, етнички стереотипи и разне националне карактерологије убрзо су напросто преплавили јавни простор, увелико доприносећи његовом духовном и политичком загађењу. У деведесетим годинама, од помоћног инструмента психолошког и комуникацијског растерећења, стереотипне ‘слике о себи и другима’, циљно стваране и медијски распириване, претвориле су се у важну полуку политичке манипулације и мобилизације. Јер ‘ми’ смо, наравно, по дефиницији невини и добри, а зло је, разуме се, ‘увек са оне друге стране брда’” (3). Иако се стално тежи расвјетљавању стереотипа, ипак је настао стереотип да су сви стереотипи, углавном, „етнички стереотипи”, чиме је истовремено конструисана и проширена појмовна представа да они упућују углавном на употребу и изношење негативних обиљежја. Међутим, ако се помјери тачка гледишта са феномена етничитета, појављује се сасвим другачија слика на коју упућује овај појам.

„‘Култура’ и ‘цивилизација’”, пише недавно Тери Иглтон [Terry Eagleton], „првобитно су означавале скоро исту ствар, али у модерно

доба, као што ћемо видети, не само да су раздвојене него се сматрају и супротстављенима. У анализима модерне историје, на Немце се углавном гледало као на представнике културе, док Французи добијају прву награду као стегоноше цивилизације. Немци имају Гетеа (Goethe), Канта (Kant) и Менделсона (Mendelssohn), док Французи имају парфеме, врхунску кухињу и вино Шатонеф ди Пап (Chateauneuf-du-Pape). Немци су духовни док су Французи префињени. Ту је реч о избору између Вагнера (Wagner) и Диора (Dior). *Језиком сџереоџиџа речено*, први су претерано принципијелни, други су крајње неумољиви” [подв. М. Ш.] (13). Пола вијека раније, Миодраг Павловић је на сљедећи начин говорио о поезији Јована Дучића: „Свиђа ми се његова љубавна *Песма џиџине* у којој налазимо искуства дубље патње и дубље рефлексџе, и реторично афористична *Песма умирања*. Све у свему, осим можда *Песме суџона* и *Песме џиџине*, Дучић није написао ниједну прворазредну љубавну песму. Поред општих квалитета Дучићеве поезџе зрелог раздобља, љубавне песме су крцате гресима. То су једанпут *сџереоџиџе вешџачки болешџиве, сенџименџалне, сузне аймосфере*, затим помињане болести, туге, сете, јада, бола, које се ређају једна за другом и постају *речи џако излизаноџ смисла да се слободно мођу узајамно замениџи*. Веђина тих песама чине сентиментални бревијар, онакав какав би жене волеле да га мушкарци воде, *бревијар у коме су кључне речи*: срце, време, сређа, слутње, где се налазе и овакви псеудопсихолошки описи као ‘мрзи болно, јер љуби очајно’” [подв. М. Ш.] (138). Павловићева и Иглтонова употреба, па и поимање феномена стереотип заснива се на различитим претпоставкама, али у основи почивају на сличним полазиштима сведеног или усмјереног облика исказивања. На сложеност ових феномена необично освјетљење (боље ређи упозорење) може да нам пружи једна слика Петра Кочића. Након здравице аустријског капетана, „од наше стране подиже се Шошљага и изговори још поштенију и ријечнију бешјеђу: – Силни, ћесерокраљски геренале и војводио! (То сам му ја пришапно.) Вала ти од неба до црне земље на твоје дочеку и чествовању! Дабогда се ти, добри чојече и медено љето моје, дичио и поносио својом силом и мођи ко Локвари крађом, Дујаковци свађом, ко Павиђи десетарима, а Татиђи кантарима; ко Гомјеница делијама и калуђерима, а Лусиђи поповима; ко Стричиђи пиром, а Добрња провом; ко Перван удовицама, а Мелина цурама; ко Кочића Главица висином, а

Тимар низином; ко Кола плоскама, а Шљивно шљивама; ко Рекавице касаплуком, а Бања Лука газдинским лоповлуком и невјерлуком! Живио! И наздравље!” (209). Кочићеве ознаке типолошки функционишу попут Иглтонових етничких одредница, с тим што су оне овдје, наставши у истом етничком окружењу, преточене у стереотипне слике одређених просторних различитости.

Над овим ријечима (или појмовима) стереотип/клише надвила се „аура позитивне неодређености” (Стојковић, 1993: 14) која нас увјерава да све, у њој и око ње, разумијемо. Ако нас упитају шта је стереотип/клише, чим се наметне потреба да укажемо на садржину коју *сiтeрeo-ишii* прекрива, на ствари које треба њоме да се именују, застанемо – и тад настаје мук! „Има појмова”, каже Пол Валери [Paul Valéry], „као што су те речи које ми служе у сваком тренутку и јесу савршено јасне и тренутачне за сав свет, све док не почнемо мислити о њима, а кад их затекнемо издвојене, постају нејасне и збркане” (170). Теодор Адорно [Theodor W. Adorno] инсистира на томе да, ако хоћемо да разумијемо философију (питама се – зар само философију?), „морамо познавати и разумјети термине који се у њој употребљавају” (8).

Зато је нужно поставити питање: Шта је *сiтeрeoишii*/клише?

Да ли је то само обична ријеч која се уткала у свакодневни говор? Поштапалица? Или је термин? Појам?

Можда, чак, метафора? Симбол? Код?

Да ли је *сiтeрeoишii* само – стереотип? Или је сама ријеч, као ријеч, *сiтeрeoишii*?

У ова питања уткива се Валеријева опаска да употребне ријечи, управо зато што су употребне, „не представљају никада јасне појаве – нити чисте симболе” (168).

Можда нам се зато чини прихватљивим и изузетно корисним да слиједимо Адорново упутство: „*Зашiiо једносiiавно не урадишiiе оно шiiо се ради и у друшiiм наукама, зашiiо једносiiавно не дефинишiiе основне iiојмове. Прије свеiiа, шiiај захiiјев за дефиницијом, који се iiри iiом iiосiiавља, уoiшiiе није iiако једносiiаван како вам се, можда чини...*” (8).

Важно је ипак да знамо, како то каже Бахтин, да је ријеч „присутна у сваком чину разумевања и сваком чину тумачења” (1980: 16), премда, по Мишелу Фукоу [Michel Foucault], „оно што се види не пребива у оном што се каже” (77).

## ОД РИЈЕЧИ КА ИСКАЗУ

Сценом, с књигом у руци, шета Хамлет. Издвајамо њега, иако он није једини Шекспиров читалац. Упитан шта чита, он одговара: *Ријечи, ријечи, ријечи*. За разлику од њега, Брабанцио у *Ојделу* нешто другачије се изјашњава: „*ријечи су ријечи*” (уп. Шукало, 1990: 121).

Зашто овакав почетак?

Ништа једноставније него зато што, ипак, у *йочейку* *бјеше ријеч*, како нас од уводног версета поучава *Јеванђеље йо Јовану*. Али и зато што Жан-Пол Сартр [Jean-Paul Sartre] своју аутобиографију своди на изузетно једноставан наслов, и јер, њему, изгледа, властити живот представљају само *Ријечи* [*Les Mots*]. Иако се све „збива у језику” (Рикер [Ricoeur]: 216), не можемо се задовољити тиме да су ријечи само ријечи, јер су оне „старије од сваке меморије” (Фуко: 370). Отуд, можда, потичу Данојлићеве *муке с ријечима*, отуд израњају Тириловљеви рјечници *нових ријечи*, отуд мноштво лингвистичких покушаја образложења језичких недоумица.

Ако не желимо да дефинишемо било који појам, можемо, бар, прибјећи успостављању дефиниторног оквира, тј. „експликацији различитих значења” одређеног појма (Адорно: 11).

Шта је ријеч? И да ли је ријеч *ријеч* – појам?

„Ријеч *йас* не гризе’, увјеравају нас и упућени и народна мудрост. И не лаје, чак и не режи, и то зато што нема *йасјеј* *слова* с којим ћемо се срести и које би му то омогућило. Међутим, ништа никоме не брани да мисли другачије, да напне уши или да чува стражњицу” (Женет: 9). Овим ријечима Жерар Женет [Gérard Genette] отвара своју студију *Мимолоије. Пућ у Крайилију* (1976), која представља својеврсну интерпретацију Платоновог дијалога *Крайил*, заправо философског промишљања система именовања ствари и природе настанка ријечи и појмова. Успостављање релација између *ријечи* и *сћвари* може да

слиједи идеје неких мислилаца, попут, рецимо Лудвига Витгенштајна [Ludwig Wittgenstein], Мартина Хајдегера [Martin Heidegger] или Мишела Фукоа – свеједно, или да, попут њих самих, не ослањајући се толико на друге колико на самог себе, трагамо за феноменом претапања ријечи у ствар или ствари у ријеч.

Ипак, нужно је да се крене од најједноставнијих питања.

Дакле: *Шта је ријеч?*

Иако нас Хајдегер упозорава да нас рјечници „мало обавештавају о ономе што речи – са становишта мишљења – казују” (116), морамо им се приклањати.

У *Речнику српској језика* ријеч се дефинише као „најмања језичка јединица која има одређено значење, одређени смисао, језички знак за одређени појам” (1164). Неки лингвисти сматрају да „нема могућности да се једноставно дефинише назив ‘ријеч’” (Мартине [Martinet]: 108), што онемогућава досљедну употребу овог термина спрам других категорија лингвистичке дескрипције, „јер уобичајене дефиниције речи као ‘јединица значења’ или ‘ознаке појма’ нису од користи, због неодређености самог појма ‘појам’” (Кристал [Crystal]: 219). Чак неки настоје, по ријечима Гремаса [Greimas], да се ослободе појма ‘ријеч’ због нових синтагматских јединица, односно других облика именовања (237).

Спрам лингвистичких модела дефинисања стоје промишљања ријечи и језика која указују на философски дискурс, односно на философију језика која ће се сврстати међу водеће оријентације у мишљењу друге половине XX вијека. Не без разлога Данило Киш рећи ће да именовање ствари представља „идеал целокупне модерне књижевности, поезије и прозе подједнако” (42), премда ми се чини да то није идеал једино књижевности. Српски лингвиста Милорад Радовановић, у поговору изузетно значајној књизи Џ. Л. Остина [J. L. Austin] *Како деловати речима*, наглашава да језик није изолована чињеница која се не састоји само од ријечи и реченица, већ да је он саздан и од исказа: „Кад једном схватимо да оно што нам ваља проучавати *није* реченица, већ изрицање исказа у говорној ситуацији, тешко да ће икада више бити могућно да се не увиђа како чак и тврђење представља извођење чина” (196). То скоро подсећа на Аристотелову премису из *Реторике* (III, 11 1411 b 2) да ријечи „сликовито приказују онда кад означавају ствари у акцији”,

што ће метафорички варирати Валери, који раздваја ријечи-руке, које су „неопходне за све радње”, за бесконачан низ радњи од оних других које су само оруђа „употребљавана за хиљаду послова без разликовања” (203). У сличном тону, сматрајући да је ријеч, поред тога што је најизразитији и најчистији знак, прије свега *неујтрални знак*,<sup>2</sup> Михаил Бахтин наглашава: „Све анализоване особености речи – њена *знаковна чистотоћа*, њена *идеолошка неујтралност*, њено *суделовање у живојној комуникацији*, њена *способност да постане унујрашња реч*, те, најзад, њена *обавезна присутност као јојрашне јојаве у сваком свесном акту* – све то чини реч основним објектом науке о идеологијама. Закони идеолошког преламања бића у знаку и у свести, форме и механике тог преламања морају се изучавати пре свега на материјалу речи” (16–17).

Издвајање ријечи као посебности, што рјечници, појмовници и слични приручници углавном и чине, брише њену спрегнутост с бићем и природом казивача (не искључујемо овдје ни контекст). Зато би свако казивање о њима морало да буде уткано у сам процес казивања, односно да исказ, као резултат тог процеса, буде предмет нашег интересовања. Не без разлога, Гремас, ослањајући се на истраживања компаративне лингвистике, посебно на плану утврђивања особина ријечи, а разликујући аглутинативне и изолативне језике (зачудо, он изоставља тип флективних језика), каже да код ових првих на постоји граница између ријечи и исказа па такву ситуацију именује као „*ријечи-фразе*” („*mots-phrases*”, 237). С друге стране, компаратиста-имаголог Даније-Анри Пажо, тумачећи стереотипе, из своје перспективе покушава да успостави лексичка поља у која улазе „*кључне ријечи*” („*mots-clés*”) и „*ријечи-фантазми*” („*mots-fantasmes*”): „Стереотипи се често означавају као епитети, односно истиче се како се они стварају као помоћни, квалификативни атрибути који постају суштина у *процесу адјективизације*, али у идеално замишљеној комуникацији која претпоставља симболизацију засновану на многострукој производњи значења, стереотипи омогућавају укључивање у комуникативни *процес айридуције*” (Шукало: 2002, 42). Сва ова именована, ма колико да су присилно повезана, упућују управо на потребу да се у први план промишљања поставља исказ и казивање, јер „стереотип” је више од ријечи, без обзира на то што

<sup>2</sup> Хјелмслев [Hjelmslev] спомиње како стари кинески граматичари праве разлику међу „пуним” и „празним” ријечима (47).

„комбиновани знаци комбинују *фантоме* – а једна посебна направа омогућује да фантоми пређу у речи – и да наметну, тим речима, исту судбину коју су лаки фантоми трпели на чудном месту на коме су они робови знакова” (Валери: 171).

## РОЂЕЊЕ РИЈЕЧИ И УТВРЂИВАЊЕ ПОЈМА

Као епиграф поглављу „Истина и стереотип” у књизи *Умјетности и илузија* (1960), Е. Х. Гомбрих [Е. Н. Gombrich] наводи ријечи Имануела Канта из *Критике чистог ума* (1787): „Схематичност с којом поимамо појавни свет ... је вештина скривена тако дубоко у људској души да је тешко открити који то трајни трик Природа овде користи” (68). Кант се више неће помињати, премда ће се, у даљем дијелу Гомбриховог текста, кантовски појам *схеме* (или *шеме*) модификовати и варирати са појмовима *стереотип* и *клише* (уз још неке подударне одреднице), али не искључиво као синоними иако сви они упућују на сличне ствари, као што ће се неколико деценија касније на такав начин, у својим радовима, односити према идентичним релацијама и Умберто Еко [Umberto Eco] (уп. нпр. *Канти и кљунар*: 1997). Овај случај, да не наводимо мноштво других, говори о великој промјени цивилизацијских парадигми током XVIII вијека, када долази до (пре)именовања у свим сферама људског живота, о чему свједочи, у једном другом контексту, и Јирген Хабермас [Jürgen Habermas] тврђом да одређени феномени захтијевају своје име у одређеном тренутку (9).

Убрзан развој типографије и штампарства утицао је и на стварање термилошке апаратуре за означавање различитих ствари и поступака који су примјењивани у производном процесу. За нас су овдје битна два појма – *стереотип* и *клише*. Морамо их заједно посматрати јер многи аутори не праве разлику међу њима, попут Јурија Лотмана, који између осталог пише: „Клишеи у уметности, то није покуда, него одређен феномен који се као негативан читује само из извесних историјских и структурних аспеката. Стереотипи (клишеи) свести имају значајну улогу у сазнајном процесу и – шире – у процесу преношења информација” (1976: 370–371).



Ријечи „стереотип” и „клише” стварају и именују, као неологизме, француски типографи за сличне, али не и идентичне штампарске поступке. „Нове се ријечи стварају због потребе”, пише Рикард Симеон у свом *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива*, „да се изразе нови појмови или да се означе нове ствари, послови, институције или напросто из хира оних који говоре. Опћенито се најприје шире у затвореном кругу специјалних језика (нове ријечи у знаностима, умјетностима, књижевности) или пак у посебним сталежима људи, одакле пак прелазе у опће језике или језике свакодневне употребе кад говорна особа увиди њихову потребитост или прикладност. Неологизмима се супротставља тежња за чистоћом језика ...; неологизми могу бити створени као потпуно нови ..., или пак изобличавањем неке друге ријечи ..., или, чешће, на морфолошки начин, тј. извођењем, слагањем, аналогизмом, посуђивањем, као што се то често и у нашој дисциплини (тј. лингвистици) чини из нужде, или ради јасноће ...; ријечи што су књижевници начинили у новије вријеме. Кад их језик сасвим прихвати (ако су добро начињени), они више нису неологизми; ако нису добро начињени, они су барбаризми. Неологизми су нужни и неопходни у језику, они настају из потребе да се означе нови појмови у животу људи и друштва. Неологизми треба да се творе у духу народнога језика, тј. да се не огрешују ни о један дио његове граматике, ни о рјечничко му благо...” (904). Као и поступци (штампарски), тако су се и термини, *стереотип* и *клише*, из француског простора удјенули у све европске штампарије и језике. У Роберовом *Културолошком рјечнику француског језика* (2005) стоји да је ријеч „стереотип” први пут забиљежена 1796. године и да је настала спајањем два појма грчког поријекла – *stereos* (чврст, тврд, јак) и *typos* (лик, слика, карактер) означавајући „металну плочу, одливену са матрице, која представља копију типографског слога, а употребљава се при прештампавању или умножавању уместо поновног слагања” (наводимо дефиницију из *Речника српског језика* [1270], јер је она идентична са дефиницијом у поменутом Роберовом рјечнику). Ријеч „клише” неколико је година млађа по настанку, а први је пут евидентирана као именица 1809. године. Морфолошки представља именицу насталу од глаголског прилога (партиципа) „*cliché*”

изведеног из глагола „clicher”<sup>3</sup> створеног 1803. године да би се означила „метална или дрвена плоча на којој је утиснута или угравирана слика или цртеж за штампање” (*Речник српског језика*, 542). Ријеч „стереотип” с временом је такорећи изгубила своје основно значење и постепено нестала из штампарства (данас се говори о „фототипским” и сличним отисцима), док „клише” и даље у њему егзистира. У једном од новијих приручника за штампаре стереотип се не помиње, а појам клишеа, којем се додају пододреднице „аутоטיפија”, „фототипија”, „комбиновани клише” и „полимер клише”, описује се на следећи начин: „*Клишеом* у полиграфији називамо јеткану, ецовану (ätzen) или гравирану (Gravüre) матрицу намењену за репродукцију цртежа и слика. Израђује се хемиграфским поступком на металној или пластичној подлози (цинк, бакар, месинг, полимер) копирањем полутонских (растрираних) или фотопијских (штрихованих) позитив или негатив филмова. [...] У једном дужем временском периоду, од времена инкунабула па све до изума нових хемиграфских поступака као што су оригинални клишеи, у штампарским збирним формама користили су се дрворези” (Грозданић: 467).

Није требало дуго времена да из занатско-индустријског окружења ове ријечи искораче из своје, бартовски речено, денотативне сфере и да се почну развијати конотативни значењски елементи њихове употребе.

Клише се, у фигуративном значењу, по Роберовом *Културолошком рјечнику*, први пут евидентира 1869. године, а њиме се упућује на често кориштене појмове или изразе, као што је, рецимо, „опште мјесто”, док се књижевне, поучне и сличне употребе ријечи „стереотип”, укључујући и низ изведеница из ње, по овом рјечнику спомиње тек у XX вијеку. Међутим, у Балзаковој [Balzac] не баш познатој новели „Женски ликови II” (*Autre étude de femme*), насталој између 1839. и 1842. године, налазимо следеће реченице, а које оспоравају ово лексиколошко објашњење: „Она ријетко иде у цркву, али ће говорити о вјери и жељет ће да вас преобрати ако имате довољно укуса да бисте изигравали слободоумног човјека, јер сте на тај начин *ојворили враћа стјереотипним реченицама* [подв. М. Ш.], озбиљним изразима и гестовима које су све те жене сложено прихватиле: ‘Ах! ма није могуће! Ја сам сматрала да

<sup>3</sup> Француски лингвисти тумаче да ова ријеч представља оноματοпеју звука када матрица пада у растопљени метал, премда не искључују могућу везу са одређеним германским коријеном.

имате сувише духа да бисте нападали вјеру! Друштво се руши, а ви му одузимате његов ослонац. Али вјера у овом часу, то сте ви, то сам ја, то је својина, то је будућност наше дјеце” (II, 669).<sup>4</sup> Иако није евидентирано, та рана Балзакова метафоричка употреба и промишљање стереотипности не изненађује познаваоце његовог живота и дјела, а поговото због његове везаности за штампарије и штампарство.

Симболичко-метафоричку употребу појмова „стереотип” и „клише” као јасно утврђеног феномена, најбоље може да освијетли њихов синонимијски лексички оквир, који се могао већ наслућивати на претходним страницама.

## ПОЈАМ СТЕРЕОТИПА: УМРЕЖАВАЊЕ СИНОНИМА

На уводном мјесту тематског броја *Нова љолийичка мисао* о етничким стереотипима стављена је расправа Предрага Марковића „‘Цивилизација’ против ‘варварства’: прилог теорији заједничког етничког стереотипа”, у којој аутор даје своје виђење историје проучавања стереотипа: „За данашњу употребу је овај појам прерадио Волтер Липман у књизи *Public Opinion [Јавно мњење]* (1922). Он је први описао стереотипе као „слике у глави”, конструкције које су чињенично нетачне, ригидно нефлексибилне и засноване на нелогичном расуђивању. Ево једног његовог цитата: ...Стереотипи су оптерећени пристрасношћу, наливени привлачностима или несклоностима, спојени са страховима, жудњом, јаким жељама, поносом и надом. Штагод да описује, стереотип то процењује помоћу одговарајућег осећаја. Осим онда када намерно суспрежемо предрасуде, ми не проучавамо неког човека да бисмо просудили како је лош. Ми видимо румено девојче, свеца-свештеника, Енглеза без смисла за хумор, опасног Црвеног, безбрижног Циганина, лењог Индуса, препреденог Оријенталца, сањалачког Словена, непостојаног

<sup>4</sup>Превод Миле Ђорђевић. У оригиналу наведени фрагмент гласи: „Elle va rarement à l’église, mais elle parlera religion et voudra vous convertir si vous avez le bon goût de faire de l’esprit fort, car vous aurez ouvert une issue aux phrases stéréotypées, aux airs de tête et aux gestes convenus entre toutes ces femmes : – Ah ! fi donc ! je vous croyais trop d’esprit pour attaquer la religion ! La société croule et vous lui ôtez son soutien. Mais la religion, en ce moment, c’est vous et moi, c’est la propriété, c’est l’avenir de nos enfants” (p. 60).

Ирца, стопостотног Американца” (5–6). Липманову метафору преузеће њемачки етнограф Клаус Рот [Klaus Roth] и искористити у наслову своје расправе под насловом „‘Bilder in dem Köpfen’: Stereotypen, Mythen und Identitäten aus ethnologischer Sicht”, што ће, потом, послужити и за наслов књиге његових изабраних расправа на српском језику.

Од Липмана до Рота и Марковића видљива је потреба да се објашњење појма стереотип везује за многе друге појмове „који се до-некле преклапају са стереотипима” (Марковић, 6). Зато се чини нужним да се сачини синонимијски лексички оквир (не и његов инвентар) који упућује на феномене који се уводе у значењско поље које отвара не само именовање већ и тумачење стереотипија. Претендујући ка приказивању што шире слике о овим изучавањима, Марковић успутно спомиње и имагологију, један од методолошких образаца у науци о књижевности, као и извјесне термине, битне за приказивану лектуру, који се подударају са стереотипним функцијама и стереотипним именовањима. Оваква оријентација занимљива је из више аспекта, а они се могу посебно сагледати у програмском чланку француског компаратисте Данијел-Анрија Пажоа [Daniel-Henri Pageaux], „Од културолошке сликовнице до имагинарног” (1989), као што их је могуће повезати са погледима историчара Жака Ле Гофа [Jacques Le Goff], који прецизно дефинише хијерархију појмова *слика–представа–имаинарно*.

Како ми се чини да је бављење етничким стереотипима прије су-жавање а не освјетљавање феномена који се њиме означавају, пажњу сам усмјерио у другом правцу. Већ поменута дисциплина *имајологија* почива на појму *слике*, а овај појам је, не само за историчаре умјетности, окосница већине именовања која упућују на феномен који се, посредно или непосредно, своди на ријеч – *стереотип*. (Појам *клише* остављам у другом плану, прије свега ради оперативности излагања, али и зато што је лексиколошки већ било о њему ријеч, уз указивање на чињеницу да неки аутори клише и стереотип прихватају искључиво као синони-ме, мада би се на основу тога тешко могле објаснити различитости какве могу да настану из чињенице да *Речник књижевних термина* (1985), у редакцији Драгише Живковића, легитимизује *клише*, док се

Сајмон Блекбурн у свом *Филозофском речнику* (1994) одређује за *сџереотџиј*.<sup>5</sup>)

Филмолог Андрија Димитријевић сачинио је, како каже, „мали лексикон филмских стереотипа, клишеа, конвенција”. Покушавајући да објасни своја полазишта, он истиче како се „на једној страни наметала *баналности и истирошености* [подв. М. Ш.] филмског израза, који као да потцењује гледаоца, док се истовремено уздизао принцип подсвесног задовољства необичне филмске игре у којој гледалац током пројекције филма интуитивно потврђује или не потврђује ауторска решења, догађаје или ситуације” (7), па додаје: „Да иронија и парадокс буду још већи, *сџереотџиј, клише и конвенција*, временом се трансформишу у *археџиј* јер успева да у филму дефинише и одреди оно што већина гледалаца подсвесно жели и очекује” (14) [подв. М. Ш.]. С друге стране, амерички филолог Мајкл Рифатер [Michael Riffaterre], у свом чланку посвећеном клишеима у књижевној прози, осим што дефинише хијерархијски однос клишеа спрема стереотипа, наглашава како се „управо чини да се фигуре поларизују око *великих археџијских тема* [подв. М. Ш.] које подстичу у свим временима људску имагинацију, или драмске обрте у радњи или мисли” (172). Рифатерово и Димитријевићево довођење стереотипа/клишеа у везу са појмом архетипа може најбоље да освијетли сам Карл Густав Јунг [Carl Gustav Jung]. Он израз *археџиј* (archetypus) налази код Фила Јудеје, Иренеја, у дјелу Corpus Hermeticum, затим и код Дионисија Ареопагита: „‘Archetypus’ је објашњавајући опис платонског појма εἶδος.<sup>6</sup> За наше потребе је ова ознака прикладна и од користи, јер казује да се код колективно-несвесних садржаја ради о древним – или још боље – изворним типовима, тј. одвајкада постојећим општим сликама. Израз ‘representations collectives’, који Леви-Брил [Lévy-Bruhl] употребљава за означавање симболичких фигура примитивног погледа на свет, могао би без потешкоћа да се примени и на несвесне садржаје, јер се односи скоро на исту ствар. Наиме, примитивна *џлеменска учења* говоре о архетиповима у специјалној модификацији.

<sup>5</sup> *Филозофџски рјечник* (31989), у редакцији Владимира Филиповића, уопште не посвећује пажњу ниједном од ова два појма.

<sup>6</sup> Овај филозофски појам ваљало би поближе освијетлити не због Хусерла и феноменолога, којима је он окосница, већ због његовог вјероватног утицаја и на ауторе који настоје теоријски да образложе феномен стереотипа.

Они овде, наравно, више нису садржаји несвесног него су се већ преобразили у формуле које се преносе путем традиције, већином у форми *шајног учења*, које је уопште типичан израз посредовања колективних садржаја који изворно потичу из несвесног. Други добро познати израз архетипова су *миш* и *дајка*” (348–349).

Амерички теоретичар Џонатан Калер пише: „... постоји низ културних стереотипа или усвојеног знања које дело може користити али који не уживају исти повлашћени статус као елементи првог типа, пошто их сама култура признаје као уопштавања. Када Балзак пише да је војвода од Лантија [Lanty] био ‘мали, ружан, рошав, мрачан као Шпанац и досадан као банкар’, он користи два различита *vraisemblance*-а. Придеви се схватају као особине за које је сасвим природно и могућно да их неко има (док би, међутим, ‘био је мали, зелен, демографски, нарушило одличан *vraisemblance*, и захтевало од нас да исконструирешмо много чудан свет)” ( 212). А нешто даље додаје: „Барт [Barthes] запажа, на пример, да је Аристотелова *Реторика* у суштини кодификација општег друштвеног језика са свим *максимама* и *шојои* [подв. М. Ш.] који доприносе једној сличној логици људских поступака и омогућавају беседнику, рецимо, да му доказни поступак тече од чина побуде или од привида до стварности...” (213). Овим се, у средиште пажње позива Ернст Роберт Курцијус [Ernst Robert Curtius], чије се поставке могу разматрати на неколико равни: „Као и сентенције, и узорни примери људских врлина и слабости (*exempla*), који су нађени у античким ауторима, служе средњем веку за духовно уздизање. *Exemplum (paradeigma)* је стручни израз античке реторике почев од Аристотела и он значи ‘прича уметнута као илустрација’. Томе се касније (од око 100. године пре Христа) придружује један нови облик реторичког примера који ће бити важан за потоње доба: ‘егземпларна фигура’ (*eikon, imago*), то јест ‘отеловљење неке особине у једној личности’ [...]. Познавање најважнијих егземпларних фигура остаје у средњем веку као реквизит учене поезије. Чврст канон оваквих ликова наћи ћемо у платонизујућем песништву XII века. Они се ту јављају као *архешишови* [подв. М. Ш.] које је Божанска Мудрост из предострожности уврстила у историјски процес” (103). Иако има разлога да се у овом контексту сагледају укупне његове реторичке опаске, оне ће се овом приликом оставити по стра-

ни. Налажење грађе Курцијус сматра једном од најважнијих дијелова припремања бесједа: „Што се тиче доказа, античка теорија је управо на том пољу извела крајње оштроумне диференцијације, у које ми не смемо да улазимо. Битно је: свака беседа (па и похвална беседа) мора да неки став, или неку ствар, учини прихватљивим. Она за то мора да наведе аргументе који се обраћају разуму или осећању слушаочевом. Постоји, међутим, читав низ таквих аргумената, који се могу применити на најразличитије случајеве. То су мисаоне теме подесне за свако развијање и варирање. На грчком се оне зову κοινοί, τόποι; латински *loci communes*, у старијем немачком језику ‘Gemeinörter’ (‘општа места’). Тако кажу још Лесинг и Кант. Према енглеском *commonplace* онда је око 1770. направљен термин ‘Gemeinplatz’ (‘опште место’). Ми ту реч не можемо да употребимо, јер је она изгубила своју првобитну примену. Стога задржавамо грчки облик *topos*. Да бисмо појаснили шта мислимо: *topos* најопштије врсте јесте ‘наглашавање неспособности да се изађе на крај са грађом’; [...] *Topoi* су, дакле, првобитно помоћна средства за састављање беседа. Они су, како каже Квинтилијан (V 10, 20), ‘мајдани за изналагање токова мисли’ (*argumentorum sedes*), служе, значи, практичној сврси. Али видели смо да су обе најважније врсте беседа, политична и судска беседа, са пропашћу грчких градова-држава и римске републике ишчезле из политичке стварности и нашле уточиште у реторским школама; да је похвална беседа постала техника хваљења која се могла применити на сваки предмет; да је и поезија реторизована. То не значи ништа друго него да је реторика изгубила свој првобитни смисао и сврху постојања. Зато је продрла у све књижевне родове. Њен виртуозно изграђен систем постао је генерални именитељ, учење о форми и богатство књижевних форми уопште. То је најдалекосежнији развој у оквиру историје античке реторике. Тиме и *topoi* добијају нову функцију. Они *посијају клишеи* [подв. М. Ш.], који су књижевно опште применљиви, они се шире на сва подручја живота која књижевност узима за свој предмет и обликује. Видимо како у касној антици из промењеног осећања живота настају нови *topoi*. Један од наших задатака биће да пратимо то настајање” (119–120).

Посебну занимљивост синонимијског умрежавања око појма стереотип показује Сандер Л. Гилман [Sander L. Gilman], који се, попут

Гомбриха, надовезује на кантовски појам схеме. По њему стереотипи одражавају грубу мрежу менталних представа свијета, јер су то „*мимисесџи* [подв. М. Ш.] на основу којих се допушта одгонетање почетних биполарних представа” (14). Тешко је рећи да ли се и колико овај исказ може везивати са реторичко-нараторолошким погледима Жерара Женета, али да је могућа, ако не друга, барем метафоричка повезаност (ако је могуће говорити о метафоричности у теоријском дискурсу).

Вратимо се Рифатеру, али не због његовог увођења појма *мимесис* у контекст тумачења клишеа, већ због једне друге повезаности занимљиве за нашу културу. Он каже: „Клише је далеко да буде украс; јер ако је постао *формула* [подв. М. Ш.], то је можда и зато што се ограничења на плану означитеља могу да подударају са ограничењима на плану означеног” (171). Није тешко довести у везу његов исказ са тумачењем формуле које износи Алберт Б. Лорд: „Дошло је време кад у изучавању Хомера није више било довољно говорити о ‘понављањима’ код њега, о ‘сталним епитетима’, ‘епским клишеима’ и ‘стереотипним фразама’. Такви термини су били или сувише неодређени или сувише ограничени. Била је потребна прецизност, и рад Милмана Перија био је кулминација те потребе. Резултат је била дефиниција ‘формуле’ као ‘групе речи која се редовито употребљава под истим метричким условима да изрази дату основну идеју.’ Овом дефиницијом одстрањена је двосмисленост термина ‘понављања’; убудуће је требало да се бавимо понављаним групама речи, не понављаним призорима, иако Баура још увек примењује термин ‘формула’ на оба случаја. Истовремено, Перијева дефиниција проширује ‘формулу’ тако да она обухвата више од понављаних епитета. Штавише, отклоњен је погрдан призив који прати речи ‘клише’ и ‘стереотипно’” (68).

Овдје ћемо стати, јер даље навођење синонимијских умрежавања и повезаности није предмет овог излагања. Сусрели смо се са стереотипом, клишеом, општим мјестом, сликом, имагинарним, архетипом, топосом, парадигмом, палимпсестом, формулом, митом, бајком, а њима би се могли прикључити још амблем, симбол, артефакт, ејдетика, доминанта, феномен, икона, канон, карикатура, константа, конвенција, лајтмотив, модел, норма, објективни корелатив, прототип, симбол, скица, тема, тип, узорак итд. Посебно бих овдје подсетио на властити покушај



да се повеже стереотип и хронотоп (уп. Шукало, 2002: 241–243). У сваком случају, из свега се могу наслутити обриси могуће *поетичке стереотипије*.

Међутим, овдје је нужно да се подсетимо Хајдегерових ријечи које призивају на опрез: „Дакле, кад покушавамо да с Хегелом заподенемо мисаони разговор, ми морамо с њим да разговарамо не само о истој ствари, већ да о истој ствари разговарамо и на исти начин. *Али исто није једнако. У једнаком разлика ишчезава. У истом разлика се појављује* [подв. М. Ш.]. Она се појављује утолико наметљивије уколико се мишљење одлучније бави истом ствари на исти начин” (59–60).

## Литература

- Adorno, Teodor V (1986), *Filozofska terminologija. Uvod u filozofiju*, Preveo s njemačkog: Slobodan Novakov, Pogovor: Abdulah Šarčević, Sarajevo: Svjetlost.
- Aristotel (1989), *Retorika*, Retoriku sa starohelenskog preveo, studiju i komentare sačinio Marko Višić, Zagreb: Naprijed.
- Balzac, Honoré de (1960), *Slike iz privatnog života* (Beatrisa – Jedna Evina kći – Lažna ljubavnica – Napuštena žena – Ženski likovi (I) – Ženski likovi (II) – Gospođa Firmiani – Zapisi dviju mladih žena), druga knjiga, Rijeka: Otokar Keršovani
- Balzac, Honoré de: *Scènes de la vie privée. Autre étude de femme*, La Bibliothèque électronique du Québec, Collection, À tous les vents (Volume 616 : version 1.0).
- Bahtin, Mihail [V. N. Vološinov] (1980), *Marksizam i filozofija jezika*, preveo s ruskog Radovan Matijašević, Beograd: Nolit.
- Blekburn, Sajmon (1999), *Oksfordski filozofski rečnik*, Novi Sad: Svetovi.
- Valeri, Paul (1981), *Sveske 1*, priredio i preveo Kolja Mićević, Banja Luka: Glas.
- Veber, Alfred (1987), *Tragično i istorija*, prevela Olga Kostrešević, Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik.
- Genette, Gérard (1985), *Mimologije. Put u Kratiliju*, prijevod Nada Vajs, Zagreb: GZH.
- Gilman, Sander L. (1996), *L'Autre et le Moi. Stéréotypes occidentaux de la Race, de la Sexualité et de la MaladieI*, Traduit de l'anglais par Camille Cantoni-Fort, P.U.F.

- Gombrih, E. H (1984), *Umetnost i iluzija. Psihologija slikovnog predstavljanja*, prevela Jelena Stakić, Beograd: Nolit.
- Greimas, Algirdas Julien – COURTÉS, Joseph (1979), *Sémiotique, Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris: Hachette.
- Dimitrijević, Andrija (2000), *Udobnost razgaženih cipela*, Mali leksikon filmskih stereotipa, klišeja, konvencija..., Beograd.
- Eco, Umberto (1984), *Semiotica e filosofia del linguaggio*, Einaudi.
- Eco, Umberto (1986), *Lector in fabula*, Milano (1979): Bompiani.
- Eko, Umberto (2000), *Kant i kljunar*, prevod sa italijanskog Mirela Radosavljević i Saša Modrec, Beograd: Paideia,
- Iglton, Teri (2017), *Kultura*, preveo s engleskog Đorđe Krivokapić, Beograd: Clio.
- Jung, Karl Gustav (1984), *Psihološke rasprave*, s nemačkog preveo Tomislav Bekić, Novi Sad: Matica srpska.
- Kiš, Danilo (2007), *Gorki talog iskustva*, Beograd: Prosveta.
- Kristal, Dejvid (1988), *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Predgovor Ranko Bugarski, preveli Ivan Klajn i Boris Hlebec, Beograd: Nolit.
- Lippmann, Walte (1965), *Public Opinion*, New York: The Free Press.
- Lord, Albert B. (1990), *Pevač priča. 1. Teorija*, prevela s engleskog Slobodanka Glišić, Beograd: Idea.
- Lotman, J. M. (1970), *Predavanja iz strukturalne poetike (Uvod, teorija stiha)*, prevod i predgovor Novica Petković, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Lotman, J. M. (1976), *Struktura umetničkog teksta*, prevod i predgovor Novica Petković, Beograd: Nolit.
- Marković, Predrag (2002), „‘Civilizacija’ protiv ‘varvarstva’: prilog teoriji zajedničkog etničkog stereotipa”, *Nova politička misao, ETNIČKI STEREOTIPI, Posebno izdanje*, 3: 5–31.
- Martine, Andre (1973), *Jezik i funkcija. Funkcionalna teorija jezika*, Preveo, objašnjenja i predgovor napisao Dr Nikola Kovač, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Ostin, Dž. L., *Kako delovati rečima. Predavanja na Harvardu 1955. godine*, uredili Dž. O. Armson i Marina Zbisa, [preveo Milorad Radovanović], Novi Sad: Matica srpska.
- Pageaux, Daniel-Henri (1994), *La littérature générale et comparée*, Paris: Armand Colin.
- Rečnik književnih termina* (1985), Beograd: Nolit.

- Ricoeur Paul, (1981), *Živa metafora*, prijevod: Nada Vajs, Pogovor: Jean Lacroix, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Riffaterre, Michael (1971), „Fonction du cliché dans la prose littéraire”, *Essais de stylistique structurale*, présentation et traductions par Daniel Delos, Flammarion, Paris: 161–181.
- Rot, Klaus (2000), *Slike u glavama. Ogleđi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- ROTH, Klaus (1999), „‘Bilder in dem Köpfen’: Stereotypen, Mythen und Identitäten aus ethnologischer Sicht”, in: Valeria Heuberger – Arnold Suppan – Elisabeth Vyslonzil (Herausgeber), *Das Bild vom Anderen. Identitäten, Mentalitäten, Mythen und Stereotypen in multiethnischen europäischen Regionen*, Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main: 21–43.
- Sartre, Jean-Paul (1964), *Les mots*, Paris: Gallimard.
- Simeon, Rikard (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I, A–O, Zagreb: Matica hrvatska.
- Stojković, Branimir (1993), *Evropski kulturni identitet*, Niš: Prosveta – Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Filozofijski rječnik* (1989), u redakciji Vladimira Filipovića, Zagreb: Matica hrvatska.
- Fuko, Mišel (1971), *Riječi i stvari. Arheologija humanističkih nauka*, preveo Nikola Kovač, Beograd: Nolit.
- Hajdeger, Martin (1982), *Mišljenje i pevanje*, Izabrao i preveo Božidar Zec, Beograd: Nolit.
- Hjelmslev, Louis (1980), *Prolegomena teoriji jezika*, Prijevod – Ante Stamać, Predgovor – Mirko Peti, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Habermas, Jirgen (1969), *Javno mnjenje. Istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*, Beograd: Kultura.
- Šukalo, Mladen (1990), *Okviri i ogledala. Pitanja teksta i konteksta*, Banja Luka: Glas.
- Грозданић, Миле (2007), *Пућ до књије*, Београд: Публикум.
- Калер, Џонатан (1990), *Сѣрукѣуралисѣичка ѿеѣѣика. Сѣрукѣурализам, линѣвисѣѣика и ѿрѣучавање књижевносѣѣи*, Београд: Matica srpska.
- Кочић, Петар (1986), *Приѿовијеѣѣке, Књија I* [Сабрана дјела], Бањалука: Глас – Сарајево: Свјетлост.
- Курцијус, Ернст Роберт (1996), *Евројска књижевносѣѣи и латински средњи век*, Београд: СКЗ.

- Павловић, Миодраг (2000), *Есеји о српским јесницима* [Сабрана дела], Београд: Просвета.
- Пажо, Данијел-Анри (2008), „Од културолошке сликовнице до имагинарног”, прево М. Шукало, *Крајина*, Бања Лука, бр. 25, год. VII: 139–174.
- Речник српској језика* (2007), Нови Сад: Матица српска.
- Шукало, Младен (2002), *Одмрзавање језика. Поеџика сѣраносѣи у гјелу Миограја Булајовића*, Београд – Бања Лука: Просвета – Графид.

Mladen Šukalo

## A PROLEGOMENA TO THE READING OF STEREOTYPES

### Summary

This paper's starting point is an attempt to shed light on the conceptual space to which the word „stereotype” relates. A prevailing feeling is that when we say „stereotype”, we mean an ethnic stereotype. Thus, a paradox was created – the very word „stereotype” became *a stereotype* itself. In order to understand the conceptual framework of what *a stereotype* is, this paper provides etymological and synonymous references as a prelude to broader reflections on this phenomenon and its possible interpretations.

sukimlad@teol.net

Биљана М. Бабић  
 Универзитет у Бањој Луци  
 Филолошки факултет

# О ЈЕЗИКУ ЕПСКИХ ПЈЕСАМА КОЈЕ ЈЕ ЗАБИЉЕЖИО ПЕТАР КОЧИЋ<sup>1</sup>

Апстракт: Петар Кочић се 1909. године бавио антропогеографским истраживањима области Змијања на подстицај Јована Цвијића. Међутим, антропогеографска истраживања П. Кочића резултирала су литерарним исходом – збирком приповједака *Јауци са Змијања*. Исте године, у писми-ма које је из Бање Луке упутио Николи Кашиковићу, уреднику *Босанске виле*, Кочић је са задовољством констатовао да је „наишао у народу тога краја на пјесме, које пјевају о босанском властелину Рајку”, уз то да му је намјера да све народне пјесме о њему скупи и у *Вили* штампа. Циљ овога рада је језичка анализа двије епске пјесме о Рајку са Змијања које је том приликом П. Кочић забиљежио те су нам остале сачуване до данас, а објављене су у *Босанској вили* 1909. године.

Кључне ријечи: Змијање, епика, од Змијања Рајко, Кочић

## Кочић и епске пјесме о змијањском властелину Рајку

1.0. Кочићево родно Змијање је крај који, без сумње, баштини немалу епску грађу. Због вишевековне стране окупације дуго је и у континуитету његована епска прошлост међу становништвом Змијања те

<sup>1</sup> Први дио овог рада чини прерађено необјављено излагање ауторке на округлом столу „Кочић наш савременик”, одржаном 25. августа 2017. у НУБ РС под називом *Актуелности Кочићеве намјере из 1909. године*.

не изненађује што су многи хајдуци и бунције опјевани и заживјели у епској поезији ових простора.<sup>2</sup> Најчувенији међу опјеваним јунацима свакако је од Змијања Рајко, властелин, којег народно предање везује за учешће у Косовском боју. Међутим, најзаслужнији за то што змијањски јунак Рајко није потонуо у таму заборав је књижевник Петар Кочић. Наиме, Кочић не само да је предање о Рајку забиљежио и тиме спасио од заборав већ је и први у нашој књижевно-културној традицији који је, у правом свјетлу, јавности свог времена представио Рајка са Змијања штампајући двије пјесме о њему у *Босанској вили*. Занимљиво је и како се Кочић одлучио да то учини. Године 1909. на подстицај Јована Цвијића он се бавио антропогеографским истраживањима области Змијања и дошао до вриједне антропогеографске грађе. Међутим, књижевник Кочићевог калибра антропогеографска истраживања преточио је у литерарну грађу – настала је збирка приповједака *Јауци са Змијања*. У њој је Кочић прибиљежио народно казивање у форми легенде да је на Змијању судио од Змијања Рајко, који је водио Змијањце и на Косово, али је закаснио на кнежеву вечеру. Међутим, за овај рад од изузетног су значаја двије споменуте пјесме о Рајку са Змијања које је Кочић штампао у *Босанској вили* 1909. године (*Рајко од Змијања и Краљевић Марко* и *Од Змијања Рајко и Ђулић барјакџар*) као и два Кочићева писма упућена Николи Кашиковићу, а штампана уз наведене објављене пјесме о Рајку. У тим писмима види се Кочићево наглашено интересовање за епског јунака из родног краја као и његова намјера да све пјесме о Рајку скупи и штампа у *Босанској вили*. Изгледа да га је највише окупирао чињеница што је пронашао пјесме о босанским владарима и босанској властели из жупанског доба, јер је у писму истакао намјеру да дотадашње мишљење проучавалаца наше епике, који су једногласно сматрали да таквих пјесама нема, у том погледу оповргне.<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Више о томе у: Бабић и Милутиновић, 2017.

<sup>3</sup> Доносимо у цјелини садржај споменутих Кочићевих писама упућених Николи Кашиковићу, уреднику *Босанске виле*:

Драги мој Никола,

шаљем ти за „Вилу” ову народну пјесму „Рајко од Змијања и Краљевић Марко”.

Она је занимљива и достојна да се штампа, колико због своје љепоте, толико и због тога што се у њој опијева један босански властелин. Испитивачи наших народних јуначких пјесама једногласно су констатовали да нема народних пјесама о босанским владарима и босанској властели, као ни пјесама из жупанског доба. Изгледа да ће то њихово мишљење пасти, јер сам ја, бавећи се љетос антропогеографским проучавањем

1.1. Окренувши се национално-политичкој борби, Кочић ће своју намјеру изнесу у писмима Н. Кашиковићу оставити по страни и неће је реализовати те ће она чекати више од једног вијека да је будућа покољења остваре. Међутим, остаје чињеница да је тек Петар Кочић на прави начин скренуо пажњу широј књижевној јавности свога доба на јунака од Змијања Рајка. Интересантно је, такође, осврнути се на историјат штампаних података о Рајку прије Кочићевог објављивања пјесама о њему у *Босанској вили*. Први пут у штампаној форми змијањски јунак забиљежен је 1837. године у збирци Симеона Милутиновића Сарајлије *Пјеванија црногорска и херцеговачка* (Лајпциг) у пјесми под називом *Рајко* и под бројем 112, коју је записао од Вулине Поповића, ђака из Бјелопавлића или из манастира Острога. Потом се, хронолошки гледано, Рајко спомиње у другом издању Вуковог *Рјечника* (Београд 1935: 221):<sup>4</sup> „А нема нам са Змијања Рајка / пуно му је змијањске ракије...”

Затим слиједи збирка Богољуба Петрановића *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*. Јуначке пјесме старијег времена, књига трећа, штампана у Биограду, у Државној штампарији 1870, која „садржи двије пјесме о Рајку: *Женидба сокола с вилом* и *Женидба са Змијања Рајка*. Претпоставља се да су обе пјесме творевина гуслара Илије Дивјановића” (Бабић и Милутиновић 2017: 98). Надаље, „у *Српским*

---

области Змијање, наишао у народу тога краја на пјесме, које пјевају о босанском властелину Рајку или, боље, Ратку, по коме је и прозвано село Ратково, највеће српско село у Босни и Херцеговини. У велико сам задовољан, што ће ово питање ставити на дневни ред наша „Босанска вила”. Прими братски поздрав.

Бања Лука.

Твој: Петар Кочић

*(Забиљежио од Миле Појадића Кочића, њежака из села Рајкова, којиар кључки, Петар Кочић)*

*Бања Лука, 2. септембра 1909. го сн.* (Босанска вила, бр. 16, 17. и 18. стр. 252–3, 278–280).

*Драги Никола,*

шаљем ти за „Вилу” и ову другу пјесму о Рајку од Змијања. Ја се трудим да све народне пјесме о њему скупим и у „Вили” нашој оштампам, па ћу онда написати опет у „Вили” једну расправицу, која ће бити врло занимљива, јер ће се донијети нешто ново у проучавању наших народних пјесама. У том погледу „Вила” је стекла велике заслуге, то јој не може нико порећи. Доношењем ових пјесама она ће само још више подићи свој углед, јер су оне нешто ново.

*Могао би у 17. броју и ову пјесмицу ишамајати. Твој: Петар Кочић* (Босанска вила, бр. 16, 17. и 18. стр. 252–3, 278–280)

<sup>4</sup>Прво издање Вуковог *Рјечника* не садржи информације о Рајку са Змијања.

народним њјесмама Вука Стеф. Караџића, књига шеста у којој су пјесме јуначке најстаријех и средњијех времена, штампана у Биограду 1899. године, налазе се двије пјесме у којима се опјева Рајко са Змијања, и то: *Женидба Марка Краљевића* (забиљежио Ћ. Срда) и *Котарци и Турци* (забиљежио и Вуку послао Вук Врчевић)” (Бабић и Милутиновић 2017: 98). Не знајући за ове двије пјесме из Вукове збирке народних пјесама, Кочић је мислио да код Вука уопште „нема пјесама које пјевају јуначке подвиге од Змијања Рајка, побратима Милоша Обилића, Реље од Пазара и Бановић Страхине”.<sup>5</sup> Сљедећи податак у хронолошком низу о Рајку са Змијања јесте онај који је у *Вили* објавио Н. Кашиковић захваљујући П. Кочићу. Међутим, поред пјесама и писама штампаних у *Босанској вили* (1909), Кочић ће се Рајком бавити и у својим приповијеткама – *Змијање*, *Кроз мећаву* и у циклусу о Симеуну Ђаку. Тако ће, на примјер, промијенити име главног јунака Реље Масларића у првој у Реља Кнежевић у другој верзији приповијетке и увести „легенду о Рајку од Змијања у садржај приче. Кочић је, наиме, на основу одломка песама о прослављеном змијањском јунаку, које преноси и стари Милић, причајући историју Змијања и објашњавајући порекло Реље Кнежевића из исте лозе, довео Рајка од Змијања у везу са косовским митом” (Вучковић 1989: 128). Такође, лик Симеуна Пејића, ђака ма-настира Гомионице, има доста тога што асоцира на Рајка од Змијања.

## **Језичке карактеристике епских пјесама о Рајку које је забиљежио П. Кочић**

2.0. Јасно је, дакле, да је у периоду до Другог свјетског рата Рајко од Змијања у штампаној форми, присутан готово искључиво као епски јунак углавном у епским пјесмама. У послеријатном периоду пак он је предмет истраживања и пажње у научним радовима неколико аутора, али су се њим највише бавили Миодраг М. Вулин<sup>6</sup> и Борислав Влајић Земљанички<sup>7</sup>. С друге стране, језик и обиљежја језика у Кочићевим дје-

<sup>5</sup> <http://www.znanje.org> (очитано: 25. августа 2017).

<sup>6</sup> Миодраг М. Вулин. *Кочићева еиска дикција*, Бања Лука 2003; *Војвода од Змијања Рајко*, Путеви, часопис за књижевност и културу, бр. XV, Бања Лука 1969.

<sup>7</sup> Борислав Влајић Земљанички. *Историја жупа Бањице и Рајкова*, Београд 2011; „Народне ејске њјесме о крајишком јунаку од Змијања Рајку и Сивану Томићеву краљу срјске државе Босне”, Београд 1985.



лима с разлогом су предмет великог броја радова<sup>8</sup>, који претежно истичу чистоту и љепоту кочићевског језичког израза као и Кочићеву „чврсту повезаност с језиком родног тла”<sup>9</sup>. Међутим, на језик епских пјесама које је Кочић забиљежио није се до сада нико освртао. А познато је да унутар разноврсне књижевне грађе епска народна пјесма посједује своју „непоновљиву језичку структуру у складу са уметничком традицијом” (Крупез 2012: 631). Управо због тога, у наставку рада анализирамо језичку структуру, односно фонетске и морфолошке особине епских пјесама *Рајко од Змијања и Краљевић Марко* (у наставку: РЗМК) и *Од Змијања Рајко и Булић Барјакџар* (у наставку: РЗЂБ), које је забиљежио П. Кочић 1909. године.

## 2.1. Фонетски ниво

2.1.1. На основу грађе епских пјесама забиљежених Кочићевом руком, очито је да присутни дијалектизми у вези са рефлексима некадашњег вокала *јајѝ* припадају укупном стању које налазимо у радовима о говору Змијања (в. Петровић, 1973: 216).

Одрични облици *нијесам*, *нијеси* и сл., у истраживаним пјесмама су обични, нпр. *нијесам* (РЗМК).

2.1.2. Као што је познато, говор Змијања, али и иначе крајишки говори, одликују се редуцијама вокала као учесталом појавом. „Вокалске редуције у овом говору феномен су који је карактеристичан за све северозападне говоре наше штокавске области и у систему односа према нашим југоисточним говорима оне заузимају врло високо место” (Петровић 1973: 215). У позицијама иза акцентованих вокала редуцијама је посебно подложен вокал *и* (в. Далмација 1997, 37–38).

Ипак, морамо констатовати да су у забиљеженим пјесмама редуције вокала дириговане потребама десетерачког стиха.

а) У финалној позицији без финалног *и* јављају се везник *али*, рјечца *ли*, енклитички облик замјенице у дативу једнине, императив глагола и један инфинитивни облик. Везник *али* има на мјесту редукованог *и*

<sup>8</sup> На примјер: Андрић 1965; Скерлић 1967; Петровић 1968, 1973; Вуковић 1972; Глибановић-Вајзовић 1979; Пецо 1979; Шипка 1987; Мићевић 1987; Секулић 1999 и многи други (в. списак литературе).

<sup>9</sup> Уп. Мићевић 1981: 98–100.

написан апостроф: „*Ал'* не мере никог угледати” (РЗМК). На исти начин је обиљежена редукција *и* у упитној рјечци *ли*: „Ја ли коња ја *л'* млада јунака” (РЗМК), „Не би *л'* видли побратима свога” (РЗМК), „Не би *л'* њему опростили руке” (РЗМК); затим, у енклитичком облику замјенице: „Па *иј'* утече струму низ планину?” (РЗЂБ) и код глагола: „Рад би' био *диј'* му у невољи” (РЗМК), „*Излаз'*, курво, мејдан дијелити!” (РЗМК), „*Држ'* се брате Шарца од мејдана” (РЗМК).

Међутим, редукција вокала *и* присутна је и унутар ријечи, што је у три одабрана случаја назначено апострофом: Па удара *крил'ма* у пенцере” (РЗМК), *Ойрем'ше* ми дебела Дората” (РЗЂБ), Оде Рајко *д'јелу* двору своме” (РЗЂБ), али се јавља и без апострофа: Не би *л'* *видли* побратима свога” (РЗМК), Пола пију, пола *коњма* дају” (РЗМК),<sup>10</sup> *Чейри* стотин' бјежи у планину” (РЗЂБ).

И у иницијалној и у медијалној позицији редукције су извршене понајприје због метрике стиха епских пјесама, што показују примјери без остварене редукције: Па повика из грла *дијела*” (РЗЂБ), У коњица ноге све *чейири*” (РЗЂБ).

б) Редукције вокала *а* забиљежене су у три примјера – сва три пута у финалној позицији у ријечи, што је маркирано апострофом: „Ево има девет *јодин'* дана” (РЗМК), „Даћу теби девет *чизам'* блага (РЗЂБ), „Зар погуби шест *сјојин'* Турака (РЗЂБ).

в) Медијално *е* редуковано је у примјерима: *ајмо* (РЗМК), „За *њ'га* Срби никако не знаду” (РЗМК), а финално у: „Па *с'* удара пером у образе” (РЗМК), „Јер ми *ј'* ото на мејдану главу” (РЗМК), „Четри *сјојин'* бјежи у планину” (РЗЂБ), „Одош' виле небу у ведрине” (РЗЂБ).

г) Губљење финалног вокала *о* записано је у примјерима: „*Неј'* угледа Бегу Циганина” (РЗМК), „*Неј'* леђеном од четрнес ока” (РЗМК), „*Неј'* бијелом нагоркињом вилом” (РЗЂБ).

д) Губљење финалног вокала *у*: „Ја *ћ'* Арапу изићи на мејдан!” (РЗМК).

У погледу редукција вокала *а*, *е*, *о* и *у* јасно је да су оне извршене заради метрике епског стиха.

<sup>10</sup> Овдје није искључен ни стари облик деклинационе форме.

2.1.3. Највећи број случајева у дијалекатској грађи биљежи неакцентоване финалне вокалске секвенце *ao*, *eo* и *uo* у виду сажимања у дуго *o*. У суштини, може се рећи да вокалске скупине у говору Змијања имају судбину „какву имају и у главнини других српских говора у Босни” (Драгичевић 2002: 209). У пјесмама које је забиљежио Кочић упрошћавању су подложне финалне секвенце *ao* и *eo*, али се оне у тексту истовремено јављају и у стандардном облику (нпр. „Док је Рајко санак *усањао*” РЗЂБ). При том не постоји јединствен образац појављивања у контрахованој или стандардној форми већ је њихово присуство директно условљено потребама десетерачког стиха. Примјери су следећи:

а) *уїлего* (РЗМК), *дошо* (РЗМК), *їрошо* (РЗМК), *изашо* (РЗЂБ), *їеко* (РЗМК),

б) *оїо* (РЗМК), *Оїо* дјете (РЗЂБ), али паралелно и *оїео* дјете (РЗЂБ).

Међутим, забиљежили смо и свега један примјер сажимања медијалне секвенце *ae>e*: од *чеїрнес* ока (РЗМК).

2.1.4. Неутралисање сугласника *x*, по чему су специфични скоро сви српски говори (о губљењу овог гласа у западнијим српским говорима в. Козомара 2016), у више примјера посвједочено је и у пјесмама које је забиљежио П. Кочић. Дакле, у анализираним пјесмама губљење сугласника *x* може се наћи у све три позиције у ријечи (иницијална, медијална и финална):

а) *оће* (РЗМК), *ајмо* (РЗМК), *иљаду* (РЗЂБ), „*ладно* пити вино” (РЗЂБ), „*Ајде*, брате, перо и *арїију*” (РЗМК),

б) *заманула* четири целата (РЗМК), *наранише* (РЗМК), *меане* (РЗМК), „*Одја* Рајко дебела Дората” (РЗЂБ), младом *Влаињом* (РЗЂБ), *Ману* (РЗЂБ),

в) *Одма* (РЗЂБ), „Рад *ди'* био, мио побратиме” (РЗМК), „Рад *ди'* био бит' му у невољи” (РЗМК), „*Преїадо'* се да ћу погинути” (РЗМК), „*Ја завика'* грлом бијелијем” (РЗМК), „*Не ди'* теби поклоніо виле” (РЗЂБ),.

Сугласничка скупина *xv* замијењена је сугласником *v* у примјерима: „*Вала* теби, мој посинко Рајко” (РЗЂБ), *увайио* (РЗМК), *увайише* (РЗМК), *їривайише* (РЗЂБ), *їривайи* (РЗЂБ).

2.1.5. Јекавско јотовање спроведено је у ограниченом броју лексема а њим су осим сугласника *л* и *н*, обухваћени и сугласници *д* и *џ* али и сугласник *с* (в. Петровић 1973: 226): *иђе* (РЗМК), *виђе* (РЗМК), *ђе* (РЗМК), *Вође* (РЗМК), док *голеће* од Змијања Рајко” (РЗМК), *шједи* (РЗМК), *шједе* (РЗМК), да ћу ш њоме *ошјећи* му главу (РЗМК), *шједоше* (РЗМК), Рајко *шједи* (РЗЂБ), *Шједе* с вилом ладно пити вино” (РЗЂБ). Овом приликом треба напоменути и сљедеће: премда су лексеме са јотованим *с* у контакту са сугласником *ј* поријеклом из вокала *јаџ* наведене у облику *шј*, јасно је да је у питању фонема *џ*, односно лексеме: *џеди*, *џеде*, *оџећи*, *џедоше*.

2.1.6. У грађи смо пронашли и примјере гласовних промјена мањег захвата у погледу потврђених примјера.

а) Деназализација сугласника *м* из медијалне групе *мн*: у тавници (РЗМК).

б) Секундарно *н* у грађи се појављује у једном примјеру: *доџлен* (РЗЂБ).

в) Секундарно *ј* нашло се у: *џуј* (РЗМК).

г) Језички ротацизам у примјеру: Ал' не *мере* никог угледати” (РЗМК).

## 2.2. Морфолошки ниво

2.2.1. Старије деклинационе форме спорадично се појављују. Тако грађа биљежи сљедеће случајеве: Богом *великијем* (РЗМК), „Ја завика' грлом *дијелијем*” (РЗМК); „Збогом *вами*, двије вјерне слуге” (РЗЂБ), „И *Турком* је Бога називао” (РЗЂБ), „Рајко шједи, пије с *Турци* вино” (РЗЂБ).<sup>11</sup>

2.2.2. Вокатив умјесто номинатива у функцији граматичког субјекта такође је уобичајен у епским пјесмама: Проговара *Ђулић Барјакџару* (РЗЂБ), А говори *Ђулић дарјакџару* (РЗЂБ). Наравно, и овдје је у питању чување мелодијске и ритмичке структуре епске пјесме.

2.2.3. Форме неодређеног придјевског вида су учестале, што није необично за нашу епiku: *млада* јунака (РЗМК), Опрем'те ми *дедела*

<sup>11</sup> Образац старе тврде промјене придјева и замјеница и данас је веома заступљен у западнијим српским говорима (в. Козомара 2016: 692).

Дората (РЗЂБ), Одја Рајко *дебела* Дората (РЗЂБ), све *жуџа* дуката (РЗЂБ), „Па повика из грла *дијела*” (РЗЂБ), „И он иде *зелену* језеру” (РЗЂБ), „Оде Рајко *д’јелу* двору своме” (РЗЂБ). На широку пољу азачкоме (РЗМК), али евидентирали смо и нешто рјеђу појаву одређеног придјевског вида: „Па је даје *сивоме* соколу” (РЗМК).

2.2.4. Једним примјером потврђена је данас већ архаична форма презента од глагола *знаџи*: никако не *знаду* (РЗМК).

2.2.5. Уз облик *дијаше*, који данас углавном представља једини остатак облика имперфекта у западнијим српским говорима, у пјесмама о Рајку које је забиљежио Кочић употребијељен је још један глагол у облику имперфекта: не *дијаше* (РЗМК), не *мојаше* (РЗМК).<sup>12</sup>

2.2.6. Појава крњег перфекта посљедица је епског десетерца: један *дио* Краљевићу Марко (РЗМК), Кад *изишли* на поље азачко (РЗМК), Бијеле јој *савезане* руке (РЗЂБ).

## Закључне напомене

3.0. Петар Кочић се биљежећи двије епске пјесме о Рајку са Змијања, анализиране у нашем раду, сврстао у не тако бројне сакупљаче наше фолклорне грађе с подручја Крајине. Језичке особености истраживаних пјесам на фонетском и морфолошком нивоу свједоче о богатству и особености дијалекатског језичког израза Кочићевог родног краја, који се у потпуности подудара са језиком Кочићевих књижевних дјела. Епске народне пјесме иначе, па тако и ове које је Кочић забиљежио, остале су на најбољи могући начин свједок и чувар језичког стања ранијих времена.

На основу издвојених примјера евидентно је да су већа одступања од стандардног српског језика и стања на фонетском плану те да су фонетизми бројнији у анализираној грађи. Међутим, одмах ћемо истаћи чињеницу да је њихово присуство врло често директно условљено потребама десетерачког стиха. То потврђује паралелно присуство дијалекатских и стандардних форми појединих лексема, чија дистрибуција је у директној зависности од епске метрике (*изашио* поред *усањао*, *ошо*

<sup>12</sup> Ова категорија, иначе, ријетко се сусреће и у језику писаца XIX вијека (в. Бабић 2012: 194).

али и *оѿео*, *чеѿри* али и *чеѿири*). На морфолошком плану уочљиве су старије деклинационе форме (*великијем*, „збогом вами, двије вјерне слуге”, „И Турком је Бога називао”, „Рајко шједи, пије с Турци вино”), а остале појаве (форме неодређеног придјевсог вида, вокатив умјесто номинатива) типична су карактеристика језика епских пјесама.

## Литература

- Андрић, Иво (1965), *Земља, људи и језик Пеѿра Кочића*, Београд: Завод за издавање уѿбеника СР Србије.
- Бабић, Биљана (2012), *Орѿоѿрафске и језичке каракѿтерисѿишке у шѿиамѿанѿим дјелима Павла Соларића*, Бања Лука: Филолошки факултет.
- Бабић, Биљана (2017), „Лексика епских стихова Хаѿи Стаке Скендерове”, у: *Хаѿи Сѿака Скендерова и срѿска кулѿура у Босни и Херѿеѿовини*, зборник, ур. Јелена В. Јаѿић и Биљана М. Бабић, Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
- Бабић, Биљана – Милутиновић Љубомир (2017), *Од Змијања Рајко – еѿска диѿоѿрафија и сабране ѿјесме*, Никшић: Институт за српску културу.
- Влајић, Борислав Земљанички (1985), *Народне еѿске ѿјесме о крајѿишком јунаку од Змијања Рајку и Сѿевану Томићевићу краљу срѿске државе Босне*, Београд.
- Влајић, Борислав Земљанички (2011), *Исѿорија жуѿа Баѿице и Раѿкова*, Београд.
- Вуковић, Јован (1972), „Кочићев језички израз”, *Наш књижевни језик данас*, Сарајево.
- Вулин, Миодраг М. (1969), „Војвода од Змијања Рајко”, *Пуѿеви, часоѿис за књижевност и кулѿуру*, бр. XV.
- Вулин, Миодраг М. (2003), *Кочићева еѿска дикѿија*, Бања Лука: Филозофски факултет.
- Вучковић, Радован (1989), „Модерност дела Петра Кочића”, у: *Од Ђоровића до Ђоѿића*, Сарајево: НИШРО „Ослобођење”.
- Глибановић-Вајзовић, Ханка (1979), „О тумачењу ријечи оријенталног поријекла у дјелу Петра Кочића”, у: *Зборник радова о Пеѿру Кочићу*, Сарајево: Институт за језик и књижевност.
- Далмација, Стево (1997), *Ијекавски ѿовори Поѿкозарја*, Бањалука: Народна и универзитетска библиотека „Петар Кочић”.

- Драгичевић, Милан (2002), „Судбина самогласничких секвенци у данашњем говору требавских Срба”, *Српски језик* VII/1–2, Београд.
- Козомара, Драгомир (2016), Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Украине, *СДЗД LXIII*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Крупез, Оливера (2012), „Лексичка структура поетског текста као основа наставне интерпретације на примеру народне епске песме *Женидба Душанова*”, *Радови Филозофској факултету Универзитета у Источно Сарајеву*, бр. XIV/1, Источно Сарајево: Филозофски факултет.
- Мићевић, Коља (1981), Слова: Кочићева слава, у: *Зборник радова шестих београдских преводачких сусрећа*, Београд.
- Окука, Милош (2007), *Појања и казивања у скрдна и бесудна времена: књижевнојезичка даштина босанских и херцеговачких Срба под њурском влашћу*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петровић, Драгољуб (1968), Употреба падежа у језику Петра Кочића, *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду*, књ. XI, бр. 1.
- Петровић, Драгољуб (1973), *О говору Змијања*, Нови Сад: Матица српска.
- Пецо, Асим (1979), „Слика западnobосанских говора у писаној ријечи Петра Кочића”, у: *Зборник радова о Петру Кочићу*, Сарајево: Институт за језик и књижевност.
- Секулић, Исидора (1999), „О језику Петра Кочића”, у: Петар Кочић, *Изабрane приповејке; Јазавац пред судом*, Београд.
- Скерлић, Јован (1967), Петар Кочић, у: *Историја нове српске књижевности*, Београд: Просвета.
- Шипка, Милан (1987), „Језик Петра Кочића: увод, приступ, извори, граматика”, *Радови Института за језик у Сарајеву*, књ. XIII.

Биляна М. Бабич

## **К ВОПРОСУ О ЯЗЫКЕ ЭПИЧЕСКИХ ПЕСЕН ЗАПИСАННЫХ ПЕТРОМ КОЧИЧЕМ**

Резюме

В настоящей работе рассматриваются важнейшие особенности языка в двух эпических песнях записанных Петром Кочичем, из окрестности г. Баня Лука, или точнее в области Змияния. Неотделимая часть наследия Змияния, это личность от Змияния Райко, который является благородным помещиком, он непобедимый борец против тиранов и гнетущих, черезвычайно лояльный, в первую очередь справедливости и родине. Записи эпических песен возникли в начале XX века. П. Кочич включил их в журнал «Босанска вила» (1909). Материал эпических песен, записанный кириллицей в районе Змияния ждал основательную филологическую интерпретацию свыше от одного столетия и в этом смысле настоящая работа является скромным вкладом в данном направлении.

[biljana.babic@ff.unibl.org](mailto:biljana.babic@ff.unibl.org)



Дијана Црњак/ Драгомир Козомара  
Универзитет у Бањој Луци  
Филолошки факултет

# ТКАЧКА ЛЕКСИКА БАСТАСА<sup>1</sup>

**Апстракт:** У раду је дата лексичко-семантичка анализа ткачке терминологије Бастаса (Босанско Грахово), утврђена је мотивисаност забиљежених лексема, као и удио домаће и стране лексике.

**Кључне ријечи:** ткачка лексика, Бастаси, лексичко-семантичка анализа, мотивисане лексеме, поријекло забиљежених лексема.

## 1. Уводне напомене

Предмет овог рада јесте инвентар ткачке терминологије у Бастасима, селу у општини Босанско Грахово, које је до посљедњег рата било насељено српским старосједјелачким живљем.

Становници Бастаса вијековима су живјели традиционалним начином живота, који је подразумијевао и текстилну радиност у сеоским домаћинствима. Предмети текстилног покућства и одјевних предмета углавном су настајали ткањем на хоризонталном разбоју, а ова дјелатност била је један од главних послова сваке жене. За израду тканина коришћена је махом домаћа сировина животињског и биљног поријекла, прије свега овчија вуна (које је, због развијеног овчарства, било у изобилју), те конопља и лан.

Домаћа текстилна радиност у Бастасима задржала се до осамдесетих година 20. вијека, када се, усљед крупних друштвеноисторијских промјена, домаћинства све више окрећу куповним предметима. Самим

---

<sup>1</sup> Овај рад, који представља скромну нит у ткању живота, посвећујемо успомени на драгог професора и колегу дијалектолога Милана Драгичевића.

тим, и лексика која је пратила ове послове прешла је у пасивни лексички фонд. Сада се она биљежи у последњи час, да би се покушала спасти од заборавља. То је поготово значајно због чињенице да су многи басташки Срби током последњег рата напустили своја огњишта и отишли у расијање, па сваки сличан лексички прилог представља важно свједочанство о материјалној и духовној култури овдашњих људи.

Говор овог краја припада источнохерцеговачком дијалекту, прецизније његовој источној скупини сјеверозападног огранка.<sup>2</sup>

У прикупљању материјала коришћен је Упитник за прикупљање ткачке лексике Ј. Марковић,<sup>3</sup> у којем су питања углавном формулисана од значења ка лексеми (нпр. Како се зове направа за ткање?), а понека су општег карактера (нпр. Које врсте ткања постоје?).<sup>4</sup> Акцентована грађа груписана је у оквиру шест тематских цјелина: *Раздој и дијелови раздоја, Ткање и производни ткања, Мјере у ткачкој лексици, Радње у*

<sup>2</sup> У раду *Судбина вокалских скупина у говору Бастаса (код Босанској Грахова)* Д. Козомара навео је: „Према општој класификацији (в. Драгичевић 1986: 226–228, Ивић 1996: 146 и Драгичевић 2001: 86–87) говор Бастаса по својим особинама припада источној скупини сјеверозападног огранка источнохерцеговачког (херцеговачко-крајишког) дијалекта. Овај говор до сада није био предмет обимнијих дијалектолошких радова. Скромни прилози аутора овог рада: необјављени дипломски рад *Фонетске особине говора села Бастаса* (Козомара 2000), *Млињарска ѿрминологија Бастаса* (Козомара 2002), те прије двадесетак година попуњен упитник приликом прикупљања дијалекатске грађе за потребе израде *Српској дијалектолошкој ајласа* – једини су радови који су за тему имали искључиво говор Бастаса. Проф. Н. Рамић, изучавајући јатовску проблематику у говорима југозападне Босне, дио дијалекатске грађе узео је и из говора Бастаса, који су му, између осталих, били један од пунктова истраживаног ареала (обједињене радове в. у Рамић 2010). Проф. М. Дешић у студији о западнобосанским ијекавским говорима (Дешић 1976) допирао је до Бастасима сусједне Нутлашице. У вези са говором Бастаса треба поменути и рад Ђ. Чустовић о говору становништва Ливањског поља (Чустовић 1961), гдје је нешто података (не баш поузданих) дато и о говорним особинама Срба ијекаваца. У оквиру дијалекатских истраживања говорā централне, југоисточне и југозападне Босне (БХДЗБ 1990) Бастаси се нису нашли на списку пунктова, а најближе истражени пунктови српских говора били су већ помињано сусједно село Нутлашица и ливањско село Бојмунте, које је од Бастаса удаљено десетак километара источно према Ливну. И за податке који су се тамо нашли мора се рећи да су готово неупотребљиви” (2018: 514–515).

<sup>3</sup> Ријеч је о Упитнику за прикупљање ткачке лексике, насталом на Филозофском факултету у Нишу у оквиру пројекта „Лексиколошка проучавања говора југоисточне Србије”.

<sup>4</sup> Наше информаторке биле су старије жене, изворни говорници, одлични познаваоци ткачке радиности. Међутим, будући да су се ткањем престале бавити прије готово 40 година, није искључено да су понешто омашиле.

*тїкачкој радиносїи, Nomina agentis и Помаїала у тїкачкој радиносїи.* У оквиру лексичко-семантичке анализе ишло се за утврђивањем мотивисаности забиљежених лексема, а бавили смо се и удјелом домаће и стране лексике.

Колико нам је познато, ткачком терминологијом бавили су се лингвисти на терену призренско-тимочког (Богдановић/ Првуловић 1993, Јанков 2004, Марковић 2006) и источнохерцеговачког дијалекта (Комадинић 1992, Савић 2011, Шкрбина 1979<sup>5</sup>). У лексичкој збирци Ј. Марковић имали смо сигуран ослонац, преузевши готово у потпуности ауторкина методолошко-техничка рјешења. С друге стране, будући да сами не знамо готово ништа о ткачком занату, а Ј. Марковић неријетко даје врло штурa објашњења, приликом дефинисања појединих лексема често смо посезали за рјечничком грађом Б. Савић, која је лексеме наведене у своме рјечнику детаљно тумачила.<sup>6</sup>

## 2. Лексичко-семантичка анализа

### *Разбој и дијелови разбоја*

1. Као општи назив направе за ткање јавља се лексема *тї̀ара*. Иначе, тара се правила од *дї̀ко<sup>а</sup>в<sup>не</sup>*.

2. 'Даска на којој ткаља сједи' означава се називом који у основи има глаголску лексему *сједјетїи: сјѣдалица/ сјѣдал<sup>ца</sup>*.

2.1. Назив *сї́йон*, за 'једну од три средишње даске на разбоју, ради његовог ојачања', мотивисан је на основу радње (> оно чиме се сапиње).

3. За 'бочне рамове разбоја' користи се прасловенска изведеница *сї́дїише*.<sup>7</sup>

<sup>5</sup> У овом раду дат је лексички материјал с простора који наши дијалектолози убрајају у источнохерцеговачке говоре, притом наглашавајући, као и ауторка рада, да је ријеч о „граничном подручју између штокавскога и кајкавскога нарјечја” (Шкрбина 1979: 137).

<sup>6</sup> Овлашним поређењем прикупљене ткачке лексике са лексиком Великог Блашка установили смо разлике на лексичком, фонетском и морфолошком плану, што је и очекивано, с обзиром на дијалекатске особености Бастаса.

<sup>7</sup> Скоково тумачење поријекла ове лексеме (1973: 330) ближе нам је од оног које дају Клајн/ Шипка (нлат. *stativum* од *stativus* 'постојан'; 2006: 1170).

4. За семему 'дрвени дио којим се разбој ослања о под' забиљежена је лексема *сїдїе*, мотивисана сличношћу са дијелом човјечјег тијела.

5. 'Дио на који се намотава оно што је изаткано' именује се дво-чланом лексемом *шўїљб врїї"ло*.

5.1. 'Задњи дио таре, на који се намотава основа' такође карактерише структурни тип Adj + N: *окруїлб врїї"ло*.

6. Нема разлике у именовању дијелова таре на које се ставља предње односно задње вратило – и једно и друго назива се *сїдїїшва*.

7. Лексемом *зайїњача*, чији је мотивациони основ глаголска лексема *зайїњати*, именује се 'дугачка мотка која се увлачи у отвор задњег вратила и не дозвољава да се основа сама одмотава'.

8. Радњом је мотивисан и назив *зайїезало*, за 'мању дрвену нараву која се увлачи у отвор на предњем вратилу и фиксира га'.

9. За семему 'дио таре кроз који се провлаче нити основе' јавља се лексема *брдо*.

9.1. Према материјалу од којег је израђено разликујемо *дреново* и *мўкињово брдо*.

9.2. 'Дијелови брда' су *шїїке* и *зўїци*, који су такође израђивани од *дреновинѐ* или *мўкињѐ*.

9.3. Према густини брдо може бити *рѐћѐ* и *їўшїћѐ* односно *гўжѐ* и *шїрѐ*, у зависности од ширине оног што се тка.<sup>8</sup>

9.4. С обзиром на то коју ширину ткање треба да има, разликујемо брда различите дужине: *брдо оїї иѐїї чїнї*, *брдо о гѐсеїї чїнї* и *брдо оїї иѐїїнѐсїї чїнї*.

9.5. Према намјени брдо може бити: *брдо за илїїно*, *брдо за клїшње*, *брдо за врѐће*, *брдо за шїорбе*, *брдо за шїордакове* и *брдо за бїсаїе*.

10. 'Дио таре у који се смјешта брдо' именујемо лексемом *брд"ла*.

10.1. Лексема *брд"ла* користи се и за именовање оба дијела брдила – и горњег и доњег.

<sup>8</sup> За *шїорбе* и *шїоркрле* су *їжї*, а за *їрбсїїрке* *шїрї*.

11. За семему 'дио таре кроз који се провлаче нити основе, а начињен је од конца и омогућава стварање зијева' јавља се лексема *ни̋и̋и̋*.<sup>9</sup>

11.1. Према материјалу од којег су израђени нити могу бити *и̋р̋и̋ен̋и̋/ и̋р̋и̋ен̋и̋* и *в̋унен̋и̋*.

11.2. Према намјени нити су *ӳж̋и̋* и *и̋и̋р̋и̋*.

12. Семема 'дио разбоја преко којег иду канапи на којима висе нити' именује се двјема синонимичним једночланим лексемама турског поријекла: *ка̋и̋и̋и̋* и *ко̋на̋и̋ч̋и̋*.

13. За 'дио који лежи на земљи и помоћу којег се, притискањем ногом, повлаче нити' користи се назив *и̋д̋д̋лож̋ње*, вјероватно мотивисан именицом *и̋од̋ло̋а*.

13.1. Врсте подложњи јесу: *дв̋и̋ и̋д̋д̋лож̋ње* и *ч̋е̋и̋ри̋ и̋д̋д̋лож̋ње*<sup>10</sup> односно *дв̋а̋ и̋д̋д̋лож̋ња* и *ч̋е̋и̋ри̋ и̋д̋д̋лож̋ња* – што значи да ова именица у множини има и мушки и женски род.

14. Семеме 'дрвена даска са зарезаним ивицама помоћу које се праве нити' одговара деминутив *д̋а̋ш̋ч̋ца*.

15. За 'два танка дрвена штапа која се постављају у основу између задњег вратила и нита ради бољег зијева' јавља се назив *ц̋и̋ј̋е̋и̋ци*.

16. Семеме 'дрвени штап на који се привезу нити основе како би се учврстила и намотала на вратило' одговара лексема *и̋и̋и̋а̋и̋*.

17. 'Рам у који се ставља смотана потка' зове се *в̋ра̋и̋ло*.

17.1. За 'дрво, заоштрено на крајевима, које се користи умјесто чунка за ткање дебљег конца' употребљава се лексема *к̋л̋и̋а*.

17.2. Семеме 'средишњи дио, дрвце које се провлачи кроз цијев', одговара лексема *с̋р̋џ̋е*, мотивисана на основу сличности положаја који заузима.

18. За семему 'мали округли дрвени ваљак, калем на ткачком разбоју, на који се намотава пређа' користи се лексема *ц̋и̋ј̋ев*.

<sup>9</sup> Информаторке су ову лексему употребљавале у мушком и женском роду.

<sup>10</sup> *Дв̋а̋ ка-се са дв̋а̋ ни̋и̋а̋ и̋к̋а̋, а ч̋е̋и̋ри̋ ка-се на̋ и̋р̋ан̋е̋ не̋и̋и̋о̋ и̋к̋а̋.*

## Ткање и производи ткања

1. Како биљежи Ј. Марковић, „да би се отпочело са ткањем, потребно је припремити нити – основу, кроз које ћемо провлачити нити потке” (2006: 29). У Бастасима се ’нити основе’ именују лексемом *òснова*, а ’попречне нити које се уткивају у основу при ткању’ зову се *й̑д̑йка*.

2. ’Растојање између нити кроз које се провлачи основа’ назива се *з̑ј̑ѐв*.

2.1. Зијев може бити добра и тада се именује сложеном лексемом *д̑òбра з̑ј̑ѐв* и лоша – *сл̑да з̑ј̑ѐв*.

Када се уђе у собу у којој тка, ткаља се поздравља ријечима: *Вòл̑к̑а̑ й̑и з̑ј̑ѐв, м̑ашал̑а̑* – уз подизање ноге.<sup>11</sup>

3.1. С обзиром на коришћени материјал ткање може бити: *в̑унен̑ò, й̑р̑шен̑ò/ й̑р̑шен̑ò* и *й̑амучн̑ò*.

3.2. Материјали који се могу употријебити за потку јесу: *в̑уна, к̑ар̑й̑ан̑а̑ в̑уна на й̑ар̑таше* и *вл̑ачен̑а̑ в̑уна на й̑р̑ѐбене*.

3.3. За семему ’нит добијена од оваца’ јавља се проста лексема *в̑уна*.

3.3.1. Лексемама *й̑р̑ам̑ен̑ка* и *р̑уда* именује се ’лијепа, квалитетна вуна’.

3.3.2. За ’вуну лошег квалитета’ употребљава се сложена лексема *й̑уй̑òљива в̑уна*.<sup>12</sup>

3.3.3. За семему ’вуна лошег квалитета која је скинута испод репа и око ногу’ забиљежена је лексема *òреј̑на*, мотивисана дијелом тијела животиње.

3.3.4. Семеме ’прљава вуна’ одговара сложена лексема *с̑ј̑ѐрава в̑уна*.

3.3.5. Вуна почупана са одране коже именује се описно – *òс̑ир̑у̑й̑ан̑а̑ в̑уна*.

3.3.6. За грубу вуну каже се да је *òш̑и̑ра в̑уна*.

3.4. Пртена нит добија се прерадом биљке *Sanabis sativa*, која се у народу назива *кòној̑а*.

<sup>11</sup> Формула благослова са зијевом праћена дизањем ноге широко је потврђена на јужнословенском простору. Више о томе в. у Сикимић 1998: 173.

<sup>12</sup> *Тò је òн̑а̑ ш̑иò се òй̑р̑ѐде ðѐдело, й̑а се нòс̑й̑ у в̑а̑љало да се й̑р̑в̑ѐ ðи̑љци.*

3.4.1. За кудјељу лошег квалитета каже се да је *крџија*, уз напомену да је боља *власна*.

3.4.2. Семеди 'нит добијена од кудјеље лошег квалитета' одговара лексема *кучна*.

3.4.3. 'Ручно влачена конопља' означава се сложенем лексемом *прѣбенѣи кѣноиља*.

3.5. Лексемом *ваѣи* (ар.) именује се семема 'памук који се преде'.

4. Природна боја материјала може бити: *дѣјелѣ*, *црнѣ* и *сињавѣ*.

4.1. Као материјал за фарбање користили су се: *брѣћ*,<sup>13</sup> *ѣравна*, *кѣѣрва*, *чаћ*, *лѣкавна* и *јасенова кѣра*.<sup>14</sup>

4.2. Фарбањем су се добијале слѣдеће боје: *црвенѣ*, *црнѣ*, *зѣленѣ*, *жѣѣиѣ*, *ружавѣ* (тј. ружичаста), *лѣѣѣѣѣиѣ* и *мѣѣрѣ*.

5. Лексемом *ѣрѣћа*, мотивисаном радњом *ѣресѣи*, означава се семема 'нит припремљена за ткање'.

5.1. Према дебљини и броју нити од којих је сачињена разликујемо *ѣрѣћу ѣ двѣ нѣѣиѣ* и *ѣрѣћу ѣ ѣрѣ нѣѣиѣ*.

6. 'Тканина добијена ткањем' именује се глаголском лексемом *ѣкѣње*.

6.1. За 'тканину од конопље, лана или памука' каже се да је *ѣрѣшенѣ/ѣрѣшенѣ ѣкѣнна*.

6.2. 'Платно од конопље' зове се *ѣрѣшенѣ/ѣрѣшенѣ ѣлѣѣино*, од памука је *ѣѣмучнѣ*, а од лана *лѣненѣ ѣлѣѣино*.

6.3. Платно за кошуље означава се простом лексемом *ѣѣс*, која представља фонетску варијанту турцизма *ѣѣз*.

6.4. 'Дебља вунена тканина за сељачко одијело и одјевне предмете' звала се *сѣкно*. Иначе, домаћице су правиле *ѣѣнкѣ* или *ѣѣѣнѣ сѣкно*.

6.5. Лексемом *сѣкно* именује се семема 'платно од вуне за израду мушког одијела'.

<sup>13</sup> Брѣћ м бот. 'вишегодишња зељаста биљка *Rubia Tinctorium* из ф. *Rubiaceae*, усправног стабла и пршљенасто уређених листова' (РСЈ 2007: 115).

<sup>14</sup> Од коре младих ораха, лишћа или коре црног јасена и од чађи добијала се црна боја, црвена и ружава *од брѣћа*, жута *од лѣкавна*, зелена *оѣи кѣѣрѣѣ*, а остале боје су се куповале.

6.6. Према врсти материјала од којег се тка разликујемо: *вуненō*, *ӣамучнō*, *ланенō* и *ӣр̄иенō*/ *ӣр̄иенō* *ӣкање*.

6.7. Према начину израде разликујемо следеће врсте ткања: *ӣкање у два нӣӣа*, *ӣкање у четири нӣӣа*, *кӣћење*,<sup>15</sup> *равнō* *ӣкање*, *иверање*,<sup>16</sup> *ӣкање на ӣране*,<sup>17</sup> *ӣрӯастиō* *ӣкање*<sup>18</sup> и *кџкастиō* *ӣкање*.<sup>19</sup>

6.7.1. Како истиче и Ј. Марковић (2006: 33), у веома тешке врсте ткања спада тзв. *ӣкање на ӣрстӣе*.

6.8. Према намјени ткање може бити за: *ча̄шафе*, *кл̄аӣње*, *ћѣд̄аг*, *д̄иса̄е*, *ӣор̄бе*, *вр̄еће*, *ид̄сове*<sup>20</sup> и *ӣр̄ѣаче*.

7. Семеди 'један дио изатканог прекривача' одговара назив *ӣдла*.

7.1. За семему 'прекривач из два или три дијела' јављају се сложене лексеме *кл̄аӣња о дв̄и/ӣрӣ ӣдле*.

8. 'Остатак основе који на крају отпадне' именује се лексемом *ур̄ежња̄ци*.

9. За семему 'одјећа од домаћег сукна које није ваљано у ваљалу' регистрована је сложена лексема *равнō сукно*.

10. Турцизмом *ча̄кшире* именују се 'мушке сукнене панталоне'.

11. Семеди 'кратак капут од домаћег сукна' одговара позајмљеница из италијанског *ко̄ӣран*.

12. За 'вунени прслук који су носили овчари' забиљежен је турцизам *јелек*, који се неријетко јавља у деминутиву *јелеч̄ӣ*.

13. Лексемом *кџуља* именује се 'дио мушке или женске одјеће најчешће израђиван од пртеног или памучног платна'.

14. 'Ткана женска сукња' означава се домаћом лексемом *мџра*<sup>21</sup> и обликом *вџа*, која представља фонетску варијанту турцизма *futa*.

<sup>15</sup> *Двӣ же̄не на̄ рӯке на̄снуж̄у. Једна̄ за̄вѣж̄е на̄ један̄ кра̄ј ӣ ид̄чн̄е кӣћење, а др̄ӯӣа на̄ ӣрстӣе ӣрџме̄ћ ӣрџӯ за̄ кӣћење.*

<sup>16</sup> *Ив̄ерање* је врста ткања при којем се праве шаре, мотиви на тканини (зато се за вунену пређу различите боје каже да је *ӣверана*). Према ријечима наших информаторки – *иверање је најсидријѣ*.

<sup>17</sup> *Увед̄е се ӣрџа у четирӣ нӣӣа и ка-се ӣрџме̄ћ, ра̄д̄е̄ ӣо р̄еду и нӣӣи ӣ ӣд̄глож̄ње.*

<sup>18</sup> *Ӣрӯастиō ӣкање је ка-се ӣрав̄е̄ ӣор̄даковӣ ӣӣо се нџ̄е̄ на̄ рамену.*

<sup>19</sup> *Ӣма̄ кџкастиō – ка-се ӣрав̄е̄ ӣр̄ѣаче или ӣор̄бе.*

<sup>20</sup> *Ӣасовӣ су он̄о ӣӣо се ӣӣше̄ на̄ мӯшк̄а ӣ же̄нск̄а од̄јела.*

<sup>21</sup> Ова лексема мотивисана је придјевом *модар*, који, како Скок наводи, има велику улогу „у терминологији одијевања”. Скок биљежи именицу *модрина* (Чилипи, Кона-





24. Семема 'ткана пртена крпа у којој се циједио сир' именује се двјема морфофонетским реализацијама од исте основе: *цјѐд<sup>н</sup>ло* и *ц<sup>н</sup>јѐйка* – мотивисаним намјеном.

25. 'Тканина којом се покривао хљеб' зове се *кр<sup>н</sup>ињаца* – у основи јој је именица *крух*, а мотивација је заснована на намјени датог предмета.

26. Турцизмом *му<sup>н</sup>й<sup>н</sup>й* именује се 'тканина којом се покривају волови или коњи'.

27. Семеме 'парче кудјелне тканине, обично у облику квадрата, којим се прекривала врећа на врху' одговара лексема *з<sup>н</sup>с<sup>н</sup>й<sup>н</sup>брањ*, мотивисана радњом *зас<sup>н</sup>й<sup>н</sup>ријети*.

28. Лексемом *й<sup>н</sup>к<sup>н</sup>а<sup>н</sup>ца*, чија је мотивациона база глагол *й<sup>н</sup>кайи*, именује се 'ткани вунени појас'.

29. Семеме 'четвртаста ткан крпа са четири узице на рубовима, за ношење хране на њиву' одговара прасл. лексема *й<sup>н</sup>овр<sup>н</sup>зача*, мотивисана радњом *й<sup>н</sup>оврази<sup>н</sup>йи*. Иначе, повразаче су прављене од остатка тканине.

30. За семему 'ткани пртени или памучни убрус' као лексичка реализација јављају се двије синонимичне лексеме: турцизам *й<sup>н</sup>ѐшк<sup>н</sup>йр* и домаћа лексема *р<sup>н</sup>уч<sup>н</sup>йк*, мотивисана намјеном.

31. Лексемама *кр<sup>н</sup>йара*, мотивисаном материјалом, и *гр<sup>н</sup>о<sup>н</sup>ља*, чија је мотивација заснована на изгледу, упућује се на семему 'простирка за под исткана од старих тканина исјечених на траке'.

## Мјере у ткачкој лексици

1. Семему 'мјера за дужину основе, растојање од врхова прстију до рамена, 60–70 цм' означава турцизам *а<sup>н</sup>рш<sup>н</sup>йн*.<sup>24</sup>

2. Домаћим лексемама *й<sup>н</sup>а<sup>н</sup>сма* (ж. р.) и *й<sup>н</sup>а<sup>н</sup>сам* (м. р.) именује се 'мјера од 12 окица за ширину основе'.

2.1. 'Количина од 10 нити' назива се (*јѐдна*) *ч<sup>н</sup>йн*.

2.2. Простом лексемом *ж<sup>н</sup>йца* означава се 'једна нит основе'.

3. 'Мјера којом се мјери дужина изатканог' назива се *а<sup>н</sup>рш<sup>н</sup>йн*.

<sup>24</sup> Уп. и т. 3, те т. 1 у семантичком пољу *Помајала у й<sup>н</sup>качкој радинос<sup>н</sup>йи*.

4. Семеми 'количина конца намотаног у круг' одговара турцизам *к̇анч̇о*.<sup>25</sup>

5. Лексемом *к̇л̇у̇й̇ко* означена је семема 'конац, пређа и сл. намотани у смотак лоптастог облика, који се може одмотавати у само једној нити'.

5.1. 'Клупко које се може одмотавати у двије нити истовремено' именује се сложеном лексемом *ш̇у̇й̇љ̇о̇ к̇л̇у̇й̇ко*, мотивисаном изгледом.

6. Лексема *й̇уж̇ва* за 'мали смотуљак потке намотан на дијелу шаке' мотивисана је изгледом тог предмета, тј. глаголом *з̇й̇уж̇ва̇и̇и*.

7. Турцизмом *ш̇у̇ра* и његовим деминутивом *ш̇у̇р̇ца* именује се 'свежањ памучног конца'.

8. Семеми 'цијев, калем на који се намотава конац, предиво' одговара лексема *к̇и̇ши̇ћ*, чија нам је мотивација непровидна.

9. За 'комад увлачене вуне' јавља се лексема *й̇р̇а̇м̇е̇н*.

9.1. 'Грубо, сирово, необрађено влакно као остатак при преради конопље или лана' зове се *к̇у̇ч̇на* (уп. и т. 3.5.2).

10. 'Комад направљен од ручно влачене конопље, тј. конопљина влаканца припремљена за предење', именује се домаћом лексемом *к̇у̇д̇ља*, која је фонетизам облика *к̇у̇д̇је̇ља*.

11. Лексемом *р̇у̇но* означава се 'количина ошишане вуне од једне овце'.

12. 'Ваљкасто намотана тканина' назива се *ш̇р̇у̇да*, будући да обликом подсеђа на истоимени музички инструмент.

13. За 'отпад од конопље' забиљежили смо лексему *й̇о̇з̇де̇р*.

## Радње у ткачкој радиности

1. 'Скидање вуне с оваца' назива се *ш̇и̇ш̇а̇ње* или *с̇т̇и̇р̇и̇ж̇е̇ње*, од глагола *ш̇и̇ш̇а̇ти* (3. л. једн. презента *ш̇и̇ш̇а̇*) односно *с̇т̇и̇р̇и̇ћи* (*с̇т̇и̇р̇и̇же*).

2. 'Шишањем скинути вуну око ногу и репа, прије шишања цијелог овчијег крзна' каже се: *о̇ш̇и̇ш̇а̇ти* (*о̇ш̇и̇ш̇а̇*) и *о̇с̇т̇и̇р̇и̇ћи* (*о̇с̇т̇и̇р̇и̇же*).

<sup>25</sup> Као и Клаић (1974: 614), и Скок наводи идентичност значења с турским *kangal*, мада сматра да је извор за ову лексему срлат. *cancelli* 'врста конца' (1972: 33).

2.1. 'Дјелимично шишање овнова, уз остављање брегова вуне' назива се *кóлāње*, од гл. *кóлаи̑и* (*кóлā*).

3. 'Скидање прљавштине са вуне' именује се глаголском именицом *и́рање*, од гл. *и́раи̑и* (*и́ерē*).

4. 'Растресање вуне да би из ње испала прљавштина' назива се *ка̀рши̑ање* и *и́редēна̑ње*, од гл. *ка̀рши̑аи̑и* (*ка̀рши̑āм*; лат. *cardare*) односно *и́редēна̑и̑и* (*и́редēнā*).

5. Радња 'претварања очешљане вуне у ваљкасту форму' именује се лексемом *влáчēње*, од гл. *влáчи̑и̑и* (*влáчй̑*).

6. 'Одвајање нити од дрвенкастог дијела' зове се *си̑у̑и̑а̑ње*, од гл. *си̑у̑и̑аи̑и* (*си̑у̑и̑ā*).

7. 'Обрађивање конопље гребенима' назива се *и́редēна̑ње*, од гл. *и́редēна̑и̑и* (*и́редēнā*).

8. 'Добијање нити из вуне, конопље, лана или памука' означено је гл. именицом *и́редēње*, од гл. *и́рēси̑и* (*и́рēде*).

9. 'Радња упредања двију и више нити' назива се *и́реи́редāње*, од гл. *и́реи́редāи̑и* (*и́рēи́рēдā*).

10. 'Бојење нити' зове се *фа̀рба̑ње*, од гл. *фа̀рба̑и̑и* (*фа̀рба̑*).

11. 'Радња намотавања нити са парчета на цијев' назива се *намо̑и̑а̑ва̑ње*, од гл. *намо̑и̑а̑ва̑и̑и* (*намо̑и̑āвā*).

12. Када се при мотању нити удвостручују, утростручују итд., та радња означава се спојем V + Prep + N<sub>Acc</sub>: *у̀во̀д<sup>и̑</sup>и̑и̑ у̀ ни̑и̑е*.

13. Радња супротна претходној, када се више нити раставља на појединачне, назива се *разд̀ра̑ја̑ње*, од гл. *разд̀ра̑ја̑и̑и* (*разд̀ра̑ја̑*).

14. 'Припремање основе' зове се *сно̀ва̑ње*, од гл. *сно̀ва̑и̑и* (*сно̀је*).

15. 'Намотавање основе на вратило' означава се лексемом *на̀ви̑ја̑ње*, од гл. *на̀ви̑ја̑и̑и* (*на̀ви̑ја̑*).

16. 'Провлачење нити између зубаца брда' зове се *у̀во̀ђēње*, или описно: *у̀во̀ђēње жи̑ца̑*.<sup>26</sup>

17. 'Радња којом замршене нити треба размрсити' назива се *разм̀р̀си̑ва̑ње*, од гл. *разм̀р̀си̑ва̑и̑и* (*разм̀р̀си̑вā*).

<sup>26</sup> А ако се *и́рēварй̑* иа уву́че двй̑ жи̑це, на̀и́равй̑ се *и́рēшка* и зовē се *близна̑ци*.



29. Када ткани предмет почне да се расткава на крају, каже се *р̀ас̀ӣб се*.

30. Када се с временом ткани предмет прориједи у средини, кажу *р̀аз̀гр̄о се*.

31. Ткана женска сукња може се сашити тако што се *у̀ф̀а̀л̀ӣа̄*.

32. Лексемом *ѝр̀ѐло* именује се семема 'скуп жена које се окупљају да би домаћину помогле у предењу'.

32.1. 'Жене учеснице прела' називају се *ѝр̀ѐље*.

33. Зупци се учвршћују тако што се *з̀а̀мѐћ̄у* или *в̀о̀ш̀т̄ӣе̄*.

### *Nomina agentis*

1. 'Мајстор који прави и продаје брда' назива се *б̀р̀д̄а̀р*.

2. Лексемом *г̀р̀нд̄а̀р*, мотивисаном радњом *г̀р̀нд̄а̀ӣи*, означава се 'човјек који чешља вуну уз помоћ направе специјално за ту намјену'.

3. Семеме 'особа која уз помоћ специјалне машине претвара вуну у ваљкасту форму спремљену за предење' одговара лексема *в̀л̀а̀ч̄а̀р*, мада се и ту среће лексема *г̀р̀нд̄а̀р*.

4. За 'жену која влачи вуну или помаже у ручном влачењу вуне' јавља се лексема *в̀л̀а̀ч̄ӣља* (< *в̀л̀а̀ч̄ӣӣ*).

5. За семему 'жена која упредањем претвара вуну у нит, тј. преде', забиљежили смо лексему *ѝр̀ѐља*, мотивисану радњом *ѝр̀ѐстӣи*.

6. Лексемом *с̀н̀о̀в̄а̀ља* (< *с̀н̀о̀в̄а̀ӣи*) именује се 'женска особа која навија пређу на вратило'.

7. Лексемом *ѝк̀а̀ља* (< *ѝк̀а̀ӣи*) упућује се на семему 'жена која тка'.

8. Семема 'занатлија који се бави бојењем пређе и тканине' означена је турцизмом *б̀о̀ј̄а̀џӣја*.

### *Помајала у ѝк̀а̀чкој радиносӣи*

1. Лексемом *а̀р̀ӣш̄ӣн* именује се 'метална направа која одржава ширину изатканог'.

2. Семема 'ролна на којој је намотан памук за основу' означена је турцизмом *кӱлем* и домаћом лексемом *кличак*.

3. Семеме 'справа за чешљање вуне' одговара лексема *дрнда*. Њени дијелови су *чушљара* (фонетизам мотивисан радњом) и *дрндара* (од гл. *дрндаши*).

4. 'Машина за влачење вуне' именује се лексемом *влачара*, која указује на намјену датог предмета.

5. За семему 'справа с гвозденим зупцима којом се гребена, чешља вуна, конопља или кудјеља' јавља се лексема *ирѣдени*.

5.1. 'Направа за чешљање и извлачење вуне; даска с ручком и металним зупцима' назива се *іаріаше* (од лат. *cardiare*). Дијелови ове справе јесу *дрво* и *зуйци*.

6. 'Направа од три дрвене даске на којој се млаћењем одваја дрвенкасти дио конопље од нити' именује се лексемом *сиуџа*.

6.1. За 'дио ступе којим се удара по конопљи (средишња даска)' јавља се лексема *надијача*, мотивисана радњом *надијаша*.

6.2. Семема 'дијелови ступе између којих се налази набијача' као лексичку реализацију има назив *дӱске*.

7. 'Дрвена направа с једним рачвастим крајем и другим у облику слова Т на коју се намотава пређа' назива се *рӱшичӱ*.

8. За 'направу на коју се ставља парче пређе за мотање' забиљежили смо лексему *вӱишлиӱ*.

8.1. Дијелови витлића су: *шруџина/ шруџичӱ*, *сӱвинца*, *крси* и *шӱичце*.<sup>27</sup>

9. За семему 'дрвена справа за коју се причврсти вуна при предењу' јавља се лексема *ирѣшлца*.

10. Лексемом *врѣдено* упућује се на 'дрвени обао штап са два зашиљена краја на који се намотава вуна или конопља при предењу'.

10.1. 'Велико вретено за предење и препредање, одн. за намотавање основе' назива се *груџа*.

11. За 'справу за сновање пређе' забиљежили смо лексему *кӱлӱ*.

<sup>27</sup> *Вӱишлӱ* *імӱ двӱ шӱи*ке – *једна шрекӱ груѣ*, а *шрѣӱа одӱздӱ шӱо* се *нашӱичӱ* на *њу*. *Трѣӱа* се у *шруџичӱ сӱӱӱ*. *Имајӱ јӱш чӱшри маӱӱ шӱи*ке на *крају шӱо држӱ* *канчӱ*.

12. Лексемом *йр̀ак̀љача*, мотивисаном радњом *йра̀иши*, именује се 'дрвена лопатица којом се удара по платну при прању'.

### 3. Закључна разматрања

У раду смо ткачку лексику Бастаса представили у оквиру шест тематских цјелина.

Лексичко-семантичком анализом дате терминологије указали смо на мотивационе и семантичке аспекте забиљежених лексема. Када је ријеч о мотивационој структури анализираних грађе, већина домаћих лексема има провидну мотивацију, и то: значење намјене (нпр. *кр̀у̀шња-ча*, *ру̀чнѝк*, *сј̀едалица*/*сј̀едалѝца*, *цј̀еда̀ло*/*цј̀јѐтѝка* итд.), агенса (нпр. *бр̀дѝр*, *вла̀чѝр*, *вла̀чѝља*, *др̀ндѝр*, *йр̀еља*, *сно̀ваља* итд.), мотивацију по сличности (нпр. *ср̀це*, *сѝдѝе*, *йру̀ба* – назив предмета без деривационих елемената), према дијелу тијела животиње (нпр. *ор̀еѝѝна*), према положају који заузимају (нпр. *йод̀ла̀ваѝч*), према боји (нпр. *дѝљац*), према неким особинама (нпр. *др̀оља*, *шар̀енѝца*), према материјалу (нпр. *кр̀йара*, *сл̀марѝца*) и сл.

Називи сложених лексема углавном су мотивисани особином (нпр. *до̀бра зѝјев*, *сла̀ба зѝјев*, *дѝшѝра вѝна*, *йу̀йдо̀љива вѝна*, *сј̀ерава вѝна* итд.), намјеном (нпр. *бр̀до за кла̀шње*, *бр̀до за йѝдр̀бакове*, *бр̀до за дѝсаѝе* итд.), врстом материјала од којег су израђени (нпр. *др̀еново бр̀до*, *му̀кињово бр̀до*, *йр̀шенѝ йка̀ње* итд.), бојом (нпр. *дѝјела̀ мо̀дра*/*вѝда* итд.), начином вршења радње (нпр. *йка̀ње на йрсѝе*, *йка̀ње у̀ два нѝѝа* итд.)

Основни фонд забиљежене ткачке терминологије јесте словенски, што не изненађује, будући да се тиче реалема које везујемо за најстарији слој материјалне културе, а удио страних ријечи је занемарљив.<sup>28</sup> Као што је и очекивано, највише је турцизама (нпр. *ар̀шѝн*, *дѝс*, *до̀јаѝија*, *ва̀ша*, *јелек*, *ка̀иши*, *кан̀чѝ*, *ко̀наѝчѝѝи*, *му̀ѝѝѝ*, *йу̀ра*, *ча̀кишере*),<sup>29</sup> а забиљежили смо двије лексеме из латинског (*ка̀рѝѝаѝи*, *мр̀ђела*) и по једну из италијанског (*ко̀йѝран*) и њемачког језика (*му̀сѝѝра*).

Док за именовање неких семема не постоје домаћи еквиваленти, ни лексичка варијантност није ријетка. Тако семема 'ткана женска сукња'

<sup>28</sup> Позајмљенице су идентификоване према Клајн/ Шипка 2006 и Скок 1971–1974.

<sup>29</sup> О удјелу турцизама у лексици куће и покућства в. Црњак 2010.



одговара домаћа ријеч *модра* и турцизам *вуда*, за 'ткани предмет који се употребљава као узглавље' јављају се турцизам *јасишук* и домаћа лексема *йоділадвѣч*, 'ролна на којој је намотан памук за основу' означена је турцизмом *калем* и домаћом лексемом *кличак*, а за 'ткани пртени или памучни убрбус' биљежимо турцизам *йешикѝр* и домаћу лексему *ручник*.

Надамо се да ће резултати до којих смо дошли бити основа и подстицај за нека будућа лингвистичка истраживања, нпр. за поређења с ареалима за које у науци постоје подаци, да би се утврдило у којој се мјери ткачка лексика Бастаса разликује од ткачке лексике других истраживаних крајева.

## Литература

- Богдановић, Недељко – Борислав Првуловић (1993), „Лексика узгоја конопље и лана села Штитарца”, *Прилози из филолиниџистике*, 1: 63–68.
- БХДЗБ (1990), „Говори централне, југоисточне и југозападне Босне”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, VI: 1–358 (дио грађе коју је обрадио Д. Вујичић, 7–124).
- Дешић, Милорад (1976), „Западнобосански ијекавски говори” *Српски дијалектолошки зборник*, XXI: 1–316 + карте.
- Драгичевић, Милан (1986), „Говор личких јекаваца”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII: 7–238 + карте.
- Драгичевић, Милан (2001), „Најзападнији српски говори данас”, *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност*, књига I: 79–89.
- Ивић, Павле (1996), *О језику*, Група аутора, Република Српска Крајина, Книн–Београд: 143–158.
- Јанков, Тајјана (2004), „Лексика прераде вуне и конопље у селу Горње Гарѣ”, *Лесковачки зборник*, XLIV: 351–372.
- Клајић, Вратолуб (1974), *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb: Zora.
- Клајн, Иван – Милан Шипка (2006), *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Козомара, Драгомир (2000) *Фонетске особине њвора села Бастаса*, Дипломски рад у рукопису, Бањалука: Филозофски факултет.
- Козомара, Драгомир (2002), „Млинарска терминологија Бастаса”, *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност*, II–2: 197–200.

- Козомара, Драгомир (2018), „Судбина вокалских скупина у говору Бастаса (код Босанског Грахова)”, *Српски језик*, XXIII: 513–522.
- Комадинић, Гроздана (1992), *Ткачка лексика Драїачева*, Београд: Научна књига.
- Марковић, Јордана (2006), *Ткачка лексика југоисточне Србије*, Ниш: Филозофски факултет.
- Рамић, Никола (2010), *О јайтовским изоџосама*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- РСЈ (2007), *Речник српскоја језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Савић, Биљана (2011), „Из ткачке терминологије Великог Блашка код Бањалуке”, *Годишњак за српски језик и књижевност*, XXIV/11: 141–158.
- Сикимић, Биљана (1998), „Неука млада”, *Кодови словенских култура*, 3: 163–185.
- Skok, Petar (1971–1974), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU.
- Црњак, Дијана (2010), „Турцизми у лексици куће и покућства”, *Филолој*, II: 169–181.
- Џустовић, Ђенана (1961), „Narodni govor”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Etnologija: 91–117.
- Шкрбина, Злата (1979), „Терминологија ткања и обраде лана и конопље у селима Билогоре с напоменама о локалним говорима”, *Прилози проучавању језика*, 15: 137–148.

Dijana Crnjak/ Dragomir Kozomara

## THE LEXIS OF THE WEAVERS FROM BASTASI

### Summary

The paper presents the lexis of the weavers from Bastasi within six different thematic units: *Loom and parts of the loom*, *Weaving and products of weaving*, *Measurements in the lexis of weavers*, *Operations in the weaving trade*, *Nomina agentis*, and *Tools in the weaving trade*. The lexical-semantic analysis of the given terminology shows

the motivational and semantic aspects of the recorded lexemes, as well as the share of domestic and foreign lexis.

The basic fund of the recorded weavers' terminology is Slavic, which is expected since it concerns the realemes connected with the oldest layer of material culture. The share of foreign words is insignificant, and most of them are of Turkish origin, which is not surprising considering the social and historical circumstances in which these lexemes were borrowed from that language.

dijana.crnjak@ff.unibl.org  
dragomir.kozomara@ff.unibl.org

Драгомир Козомара  
 Универзитет у Бањој Луци  
 Филолошки факултет

# МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ ГОВОРА ЧЕЧАВЕ<sup>1</sup>

Апстракт: У раду су описане морфолошке особине говора Чечаве, села у сјевероисточном дијелу општине Теслић. На основу прикупљене дијалекатске грађе презентоваће се морфолошке одлике деклинационих, конјугационих и дијелом непромјенљивих ријечи у говору Чечаве, те ће се стање у овом говору поредити са говорима у ближем и даљем окружењу.

Кључне ријечи: говор Чечаве, морфологија, источнохерцеговачки (херцеговачко-крајишки) дијалекат.

## Уводна напомена

1. Дијалектолошко истраживање говора Чечаве започето је прије петнаестак година и досадашњи резултати тих истраживања били су одбраћен магистарски рад (Козомара 2005), те на основу њега два

<sup>1</sup> Ово је дио магистарског рада у рукопису који је под менторством проф. др Милана Драгичевића одбраћен 2005. године на Филозофском факултету у Бањој Луци (Козомара 2005). У међувремену је о теслићком говору писао и сам покојни проф. Драгичевић и објавио запажене студије, а и шира околина Теслића обухваћена је не малим бројем дијалектолошких истраживања (в. Козомара 2016 и тамо наведену литературу). У овом раду измјене рукописа из 2005. године биће само у домену уобличавања према обрасцу зборника, а то је из два разлога – први је из пијетета према професору Драгичевићу, чије сам све сугестије уважио приликом израде магистарског рада, и жеља ми је да се у неким дијеловима препозна и његов стил изражавања; други је разлог што ће монографија о говору Чечаве ускоро у цијелости бити штампана и тада ће се употпунити новим подацима и накнадним сазнањима. На овом мјесту, углавном, остаће се грађи да говори сама за себе.

објављена прилога (Козомара 2007 и 2009). У уводним дијеловима поменутих радова већ су наведени прелиминарни подаци о Чечави, те се они овдје неће понављати.

Територијално најближа мјеста Чечави која су била предмет (скромних) дијалектолошких истраживања јесу сусједна села Укриница<sup>2</sup> и Станари (Козомара 2003). Географски положај Чечаве даје нам могућност да говор овог насеља према познатој класификацији проф. Драгичевића (1986), Ивића (1996: 146) и Драгичевића (2001) сврстамо у источну скупину сјеверозападног огранка источнохерцеговачког (херцеговачко-крајишког) дијалекта.

## Грађа

### А) ДЕКЛИНАЦИЈА

Именице мушког рода

Вокатив јединине

2. Већина ових именица углавном има наставак *-е* ако им се основа завршава на тврди сугласник:

*бр̄а̄ӣе, Др̄а̄і̄ане, др̄ӯже* (али и *др̄ӯї*), *ћ̄еде, з̄е̄ӣе, к̄уме, ма̄і̄арче, м̄омче* (или чешће *м̄омак*) *на̄роде, о̄че, р̄о̄ћа̄че, с̄іне, С̄і̄џ̄ѡане, с̄і̄р̄і̄че* итд.

У погрдном обраћању, најчешће уз број *један*, вокатив је једнак номинативу: *кр̄мак ј̄едан, ма̄і̄арац ј̄едан* и сл.

И вокатив именица *мачак, ѡа̄шак* и *ш̄е̄шак* једнак је номинативу (в. Тешић 1977: 53).

Код вокатива именица чија се основа завршава на палатал, највише долази наставак *-у*: *м̄ла̄д̄і̄ћу, ѡ̄р̄і̄ја̄ӣељу, Пр̄о̄д̄а̄нов"ћу, Пр̄о̄д̄"ћу, С̄і̄џ̄а̄нојев"ћу, ѡ̄ч̄"ӣељу*, али имамо и потврда гдје се само јавља наставак *-е*: *к̄о̄в̄аче, М̄ілоше, св̄і̄р̄аче, Ђ̄роше*.

Говори се и: *в̄о̄з̄ач, ѡ̄џ̄ѡ̄ач, св̄і̄р̄ач* и сл.

Вокатив именица које се завршавају на *р* најчешће има наставак *-е*: *і̄о̄вед̄аре, ћ̄евере, к̄о̄манд̄і̄ре, Л̄аз̄аре, ма̄јс̄і̄оре, М̄і̄ш̄і̄ре, М̄о̄м̄і̄ре, ѡ̄р̄о̄фесоре, с̄екре̄ш̄аре, ц̄аре*.

<sup>2</sup> Укриница је била један од пунктова (број 183) обухваћених истраживањем у: ГСиСИБ.

Наставак -у потврђен је у: *дурáзеру млї̀нāру*, а синкретизам номинатива и вокатива у: *гр̀у̀т̄ар* (код млаћих), *ї̀с̄ар*.

Још у вези с вокативом једнине треба рећи да се овдје наведени облици који се односе на занимања не могу у потпуности прихватити јер су они изнуђени од информатора и у говору Чечаваца, као, уосталом, и у другим говорима, ријетко се јављају.

### Инструментал једнине

3. У овом говору инструментал једнине уопштен је наставком -ом без обзира на основу ријечи (Ивић 1985: 136). Осим у примјерима који су карактеристика књижевног језика: *др̀а̀шом*, *ї̀рāдом*, *ї̀џдом*, *з̀удом*, *м̀омком*, *ї̀р̀с̄ї̀ом*, и сл., наставак -ом редовно долази и иза палаталних сугласника: *возáчом*, *ї̀р̀едељом*, *ж̀р̀вњом*, *ковáчом*, *крáљом*, *куйáчом*, *м̀ишом*, *м̀ужом*, *нóжом*, *ї̀ањом*, *ї̀р̀ї̀јаї̀шељом*, *ї̀родавáчом*, *Прóдићом*, *ї̀ўжом*, *Сáвков"ћом*, *Симѐун"ћом*.

Тако је и у примјерима: *ї̀џевером*, *кóнцом*, *млї̀нāром*, *д̀цом*, *ї̀лацом*, *ї̀р̀авцом*, *свѐцом*, *секретї̀аром*, *ц̄аром*.

Са наставком -ом изговара се и именица *ї̀уї̀*: *ї̀уї̀ом*.

### Употреба форманата -ов/-ев

4. Множински облици који су проширени формантима -ов/-ев показују другачији гласовни синхармонизам од облика који су као примјери наведени за Ијд. Овдје се, наиме, иза палаталних сугласника готово редовно јавља инфикс -ев:

*з̀еचेви*, *ј̀ежеви*, *к̀ључеви*, *кр̀а̀еви*, *крáљеви*, *м̀ишеви*, *нóжеви*, *д̀чеви*, *стї̀рї̀чеви*, а такво стање је и у положају иза *р*: *м̀ј̀ехуреви*, *ї̀ї̀јуреви*, *ц̄ареви* (али *вї̀рови*).

Говори се *ї̀уї̀шови* и *ї̀уї̀шеви*.

Занимљиво је ово стање упоредити са констатацијом М. Николића, који каже да „говори СП спадају у оне којима влада однос *мáљом/*

*маљеви... и нóжом/нóжсеви*” (Николић 1991: 337), и ту се запажа „хронолошки редослед нарушавања односа у двома категоријама”<sup>3</sup>.

Са формантом *-ов* имамо забиљежен само облик *жрѣвњови* (али и *жрѣвњи*).

Аналогијом према *бубњайи* говори се и *бубњави*.

Иза тврдих сугласника, очекивано, уопштен је инфикс *-ов*:

*брѣіови, дркови (и дрци), вірови, вѣкови (и вѣци), іѣлудови, ірѣдгові, ѣднові, зїдгові, зѣдгові,<sup>4</sup> кѣшлові, крѣдові, кѣкові, мѣхѣові, ѡрлові, іѣдїові, сїнові, іѣдѣкові, шѣвові.*

„Из овога се прегледа види да је (осим за једносложне именице – Д. К.) проширена множина карактеристична пре свега за именице прозодијског типа *іѣдлѣд-іѣдлѣда* и *гѣвѣр-гѣвѣра*, а да се не јавља у именица типа *іѣдїѡк-іѣдїѡка, жївїѡй-жївїѡїа, јѣнѡк-јѣнѡка, дрѣїїїћ-дрѣїїїћа* итд.” (Николић 1991: 336).

#### Генитив множине<sup>5</sup>

5. Најчешћи наставак за Гмн је *-а*: *вѣлѡвѣ, гѣнѣ, глѣнѡвѣ, іѣзвѡрѣ, комѣнїсїїѣ, кѡњѣ, крѣсїѡвѣїѣ, крѣмѣкѣ, крѣсїѡвѣ, кѣрузѣ, лѣїкѡвѣ, лѣнѣїѣ, лѡїѡвѣ, мѣнѣсїїїрѣ, мѣѣгѣдѣ, мѣїѣрѣ, млѣдїїѣ, нѣїѣкѣ, ѣдѣчѣїѣ, ѣїѣнѣкѣ, іѣїѣ, іѣклѡнѣ, ірѣзнїкѣ, рѣгѡвѣ, Рѣїїѣ, рїѣдѣрѣ, Срѣдѣ, іѣдѣкѡвѣ, улѣрѣ, чѣмѣїѣ, чѣїїнїкѣ, чѣдѣнѣ* итд.

Наставак *-ї* потврђују:

*дѣсѣт сѣїїї, зѣдї, імѣ пѣдѣсѣт сїїїїї, ѣдї, мѣїїї, мјѣсѣїї, мрѣвї, ѣсѣм іѣрї, пѣдѣсѣт фѣнїнїї, црвї* <sup>6</sup>.

Именица *їѡсї* у Гмн има два облика: *їѡсїїїї* и *їѡсїї*.

<sup>3</sup> Реметић 1985: 227. На истој страни даље стоји: „За изједначавање облика двеју основа требало је уклонити једино разлику у инструменталу. Препрека истој тежњи у множини била је неупоредиво тежа, јер се аналошким процесима опире *-ев* у свим падежима.”

<sup>4</sup> Јасна је разлика између *зуба* као дијела тијела и *зубова* на појединим алаткама.

<sup>5</sup> „Савремени говори Босне и Херцеговине [...] пружају доста неуједначену слику. Истина, облик на *-а* је најчешћи, али не и једини” (Пецо 1993: 219).

<sup>6</sup> И у околини Дервенте је *црвї, мрѣвї, зѣдї*, (Баотић 1983: 74).

Нулти наставак забиљежен је само у једном примјеру: *к̄р̄ма̄*<sup>7</sup>.  
Нема потврда за наставак *-̄у*.

#### Датив-инструментал-локатив множине

6. Једини наставак у ДИЛМн, слободно се може рећи, јесте наставак *-ма*<sup>8</sup>:

*д̄ор̄ицама, їрагд̄ома, гл̄ановма, гр̄уїовма, з̄удма, к̄д̄иловама, к̄џмовма, л̄оїовма, ма̄јст̄орма, ме̄ђегма, м̄јес̄ецама, муш̄ка̄р̄ицама, но̄жесма, д̄їан̄ицама, д̄чевма, њар̄иизанма, њд̄їовма, њд̄словма, Р̄усма, св̄аїовма, С̄р̄дма, Т̄омићма, њд̄чковма, ч̄дбанма, ч̄еїн̄ицама* итд.

У грађи имамо неколико примјера у којима се јавља наставак *-ма*: *з̄удма, к̄д̄ма, по їрагд̄ома, у С̄їан̄арма*.

Будући да се ови облици јављају и у форми карактеристичној за говор Чечаве: *з̄удма, к̄д̄ма, по їрагд̄ома, у С̄їан̄арма*, мало је вјероватно да би то могли бити остаци двојине. Прије би могле бити редукције вокала *и*, дакле фонетска, а не морфолошка промјена.

#### Појединачне напомене

7. „Да није увијек лако одредити однос учесталости јединских проширења с *-ин* и оних без овог наставка, показују следећи примјери” (Драгичевић 1986: 135):

*Љ̄б̄д̄љ̄ан, О̄среч̄ан, Ӯкр̄њ̄ч̄ан; Рас̄ї̄ӯшанн, ц̄ї̄анн*.

Именице мушког рода на *-а* типа *Илија, Никола, Јовица*, као и именице *војвода, їазда, комишија* и сл. мијењају се по обрасцу треће Стевановићеве врсте и имају синкретизам номинатива и вокатива.

Двосложна мушка имена на *-е* и *-о* са дугоузлазним акцентом на првом слогу типа *Миле, Раде, Божо, Перо* такође се мијењају по трећој

<sup>7</sup> Нулти наставак у неким другим босанскохерцеговачким говорима много је фреквентнији (в. Пецо 1993: 219–220).

<sup>8</sup> О разноврсности наставака ДИЛМн у западнбосанским говорима в. у Дешић 1976: 219–221.



Стевановићевој врсти. Вокатив се од номинатива разликује у акценту, који се у облику вокатива редовно јавља у дугосилазној интонацији.

Уравнати су облици генитива и акузатива у категорији неживо у примјерима типа: *кúпио је њ̀лфа*, *прѡдѡ је мерцѣдеса* и сл.

Именица *орао* у овом говору гласи: *ѡрле*.

Говори се *сѣѣж*.

Именица *рати* мушког је рода.

Множина именице *лијек* гласи *л<sup>н</sup>јѣкови*.

Именица *сиром*ах има два облика: *сѣрѡм̄ак*, *сѣром̄ака*, *сѣром̄аку*, *сѣром̄ака*, *сѣром̄аче*, са *сѣром̄аком*, о *сѣром̄аку* и: *сирѡм̄ак*, *сиром̄ака*, *сиром̄аку*, *сиром̄ака*, *сѣром̄аче*, са *сиром̄аком*, о *сиром̄аку*<sup>9</sup>.

Хидроним *Дунав* увијек је у мушком роду.

Овако гласе карактеристични облици именице *дан*: Нјд: *г̄ан*, Гјд: *г̄ана*, Ајд: *г̄ан*, Нмн: *г̄ани*, Гмн: *г̄ан̄а*. Каже се: *гв̄а г̄ана*, *ѣр̄и г̄ана*, *чѣѣри г̄ана*.

#### Именице средњег рода

#### Инструментал јединице

8. У Ијд именица чија се основа завршава на палатал најчешће је уопштен, као и код именица мушког рода, наставак *-ом*: *ѣрѡдѡм*, *ѣрѡжѡм*, *лиѣшѡм*, *ѣрѡлѣѡм*, *ѣруѡм*, *ѣрѡѡм*, *ѣѣѣѡм*. Са наставком *-ем* имамо примјере у: *ѣдѣ ѣдѡем*, *р̄ан̄и се ѣдѡрѡем*.

#### Датив-инструментал-локатив множине

9. И овдје је случај као код именица мушког рода – редовно је наставак *-ма*: *дѣрѡма*, *дѣрума*, *кр̄илма*, *лиѣма*, *мјѣсѣма*, *чѣлма*.

#### Појединачне напомене

10. Именице *ѣрасе* и *ѣшеле* у множини имају облике: *ѣр̄асѣи*, *ѣѣѡѣи* (Гмн *ѣр̄асѣа̄*, *ѣѣѡѣа̄*) или умјесто множине долазе облици колективних именица: *ѣр̄асѣади*, *ѣѣл̄ади* (Г *ѣр̄асѣади*, *ѣѣл̄ади*).

<sup>9</sup> За Укриницу је наведено само *сѣрѡм̄ак* (ГСИСИБ: 204).

Именица *йиле* у множини гласи: *й̄̀л̄̀һи*, али и за њу је карактеристичан колективни лик: *й̄̀л̄̀а̄г*.

Именица *јаје* мијења се по следећем обрасцу: Нјд *ја'е*, Гјд *ја'е̄ша*, Дјд *ја'е̄шу*, Ајд *ја'е*, Ијд *ја'е̄шом*, Лјд на *ја'е̄шу*; Нмн *јаја*, Гмн *јаја̄*, ДИЛмн *ја'има*.

Именица *уво* има овакву промјену: Нјд *ӯво*, Гјд *ӯва*, Лјд на *ӯву*, Нмн *ӯши*, Гмн *ӯш'ју*, ДИЛмн *ӯш'ма*.

У парадигми именица *око* изгледа овако: Нјд *о̄ко*, Гјд крај *о̄ка*, Лјд на *о̄ку*, Нмн *о̄чи*, Гмн *о̄ч'ју*, ДИЛмн *о̄ч'ма*.

Говори се: *чеља́де*, *чеља́де̄ша*, *че̄ља̄д*, *че̄ља̄ди*.

Лјд именице *раме* гласи на *ра̄мену*, Нмн *раме̄на*, Гмн *раме̄на̄*.

Средњег је рода именица *й̄̀азуво*. Ијд гласи пот *й̄̀азуво̄м*.

Каже се *й̄̀ре̄рӣшӣе*.

Генитивни облик именице *гре̄шешце* гласи *гре̄шешце̄ша*.

Лјд именице *гно*: на *гнӯ*.

Индеклинабилна је именица *й̄̀одне̄*.

Именица *дрво* мијења се овако: Нјд *др̄во*, Гјд *др̄ве̄ша*, Лјд на *др̄ве̄шу*. Облици множине кад означавају „*ono što je isječeno za vatru i građu*” гласе: Нмн *др̄ва*, Гмн *др̄ва̄*, ДИЛмн *др̄в'ма*. С друге стране, ако значе „*ono što raste sa stablom i granama*”, умјесто множинског облика јавља се збирна именица *др̄вее̄ће* (Маретић 1905/06: 160).

Забилежили смо: Нјд *й̄̀л̄д*, Лјд на *й̄̀л̄ӯ*, Нмн *й̄̀л̄а̄*.

За именицу *года* имамо: *ста̄ра̄ год̄а̄*, Г *ста̄рӣје год̄а̄*.

## Именице женског рода на *-а*

### Вокатив једнине

11. Наставак *-о* редовно имају именице у примјерима типа: *гре̄в̄о̄јко*, *же̄но*, *к̄ӯхо*, *се̄стӣро*, *џӣџӣо*, *џӯро*, као и двосложна лична имена која у Н имају дугоузлазни акценат: *Ан̄ђо*, *Бӣљо*, *Б̄о̄јо*, *Б̄осо*, *Д̄есо*, *Мӣко*, *Мӣро*, *На̄го*, *Пе̄шӣро*, *Ро̄со*, *Сӣа̄но*.

Тако је и у: *к̄ӯкав'цо*, *љӯш'цо*, *й̄̀ӣцо*. Наставак *-о* употребљава се и у погрдним изразима: *буд̄ало* једна, *к̄од'ло*, *кр̄аво*, *кр̄мачо*.

Вокатив једнак номинативу имају именице на *-а* које означавају родбинске односе: *ба̀ба, ма̀ма, сѝрѝна, иѝѝка, љ̀на* те именице облика: *А̀нка, Босѝлѝка, Бѝрка, Бр̀анка, Видѝѝка, Дес̀анка, Мѝлка, Ра̀дојка, Са̀вка.*

Наставак *-а* имају и женска имена на *-ица*: *Бр̀анкѝца, Данѝца, Душѝца, Зѝрѝца, Сл̀авѝца.*

#### Датив-локатив једине

**12.** У говору Чечаве код именица женског рода на *-а* није досљедно извршена друга палатализација.

Осим примјера у којима је ова гласовна промјена спроведена: *Амѝрѝци, Ба̀њалѝци, дар̀аци, књѝзи, нѝзи, рѝци*, срећу се и: *владѝки, дјевојки, карики, кѝлѝјевки, крѝшки, кѝчки, ма̀чки, смрѝки, сѝѝдики, иѝѝки*, а тако је и у: *А̀нки, Бѝрки, Босѝлѝки, Дес̀анки, Са̀вки.*

Наравно, говори се: *ба̀ки, сѐки.*

#### Генитив множине

**13.** Најчешћи је наставак *-а̀*:

*ба̀ба, дрѝсака̀, во̀да, ѝдѝна̀, ир̀абѝла̀, дјевојака̀, змија̀, ја̀бука̀, ко̀са, крѝшака̀, кѝжавѝца̀, кѝћа̀, ма̀рака̀, ма̀уна̀, ма̀чкака̀, на̀ћава̀, нѝзрѝва̀, ова̀ца̀, иѝѝака̀, Пла̀на̀, рѝба̀, сѝрѝана̀, цѝра̀, чѐла̀, шѝѝива̀, шѝѝара̀* итд.

Наставком *-а̀* обухваћени су и некадашњи дуалски облици *руку* и *ноју*. У интервокалном положају развија се сонант *в* па ови облици у говору Чечаве гласе: *ру̀кѝва̀, нѝѝѝва̀*<sup>10</sup>.

Наставак *-ѝ* забиљежен је у: *ма̀ркѝ, кѝвчѝ.*

#### Датив-инструментал-локатив множине

**14.** У овим се падежима увијек јавља наставак *-ама*:

*ба̀бама, ир̀абѝлама, дјевојкама, ја̀букама, ма̀чкама, нѝама, ру̀кама, шѝѝивама* итд.

<sup>10</sup> Ово, поред *ру̀кѝ* и *нѝѝѝ*, наводи и Баотић (Баотић 1983: 127).



## Именичке замјенице

### Личне замјенице

**18.** Деклинација личних замјеница у чечавском говору мање-више идентична је деклинацији коју срећемо у књижевном језику.

1) Лична замјеница првог лица једнине: *ја* ти г<sup>о</sup>в<sup>о</sup>р<sup>о</sup>р<sup>о</sup>и<sup>м</sup>, ст<sup>а</sup>ни кра<sup>ј</sup> мене, да<sup>ј</sup> т<sup>о</sup> м<sup>е</sup>ни, ако н<sup>е</sup> зна<sup>ш</sup>, пи<sup>т</sup>а<sup>ј</sup> м<sup>е</sup>не, <sup>е</sup>во га с<sup>а</sup> м<sup>н</sup>о<sup>м</sup>, зна<sup>ш</sup> св<sup>е</sup> <sup>о</sup> мени. Енклитички облици: при<sup>ч</sup>а<sup>ј</sup> ми, гл<sup>е</sup>д<sup>ај</sup> ме, т<sup>о</sup> <sup>о</sup>стави за<sup>а</sup> ме.

2) Лична замјеница другог лица једнине: н<sup>е</sup> зна<sup>ш</sup> *и*и ч<sup>е</sup>чавск<sup>и</sup>је љ<sup>у</sup>ди, <sup>о</sup> *и*еде т<sup>о</sup> н<sup>и</sup>сам ч<sup>у</sup>ла, да<sup>ће</sup> <sup>о</sup>н *и*е<sup>д</sup>и, *и*е<sup>д</sup>е св<sup>а</sup>шта <sup>и</sup>нтересу<sup>је</sup>, <sup>и</sup>ће с *и*о<sup>д</sup>о<sup>м</sup> Б<sup>о</sup>р<sup>к</sup>о, <sup>е</sup>то с<sup>ј</sup>е<sup>н</sup>а п<sup>о</sup> *и*е<sup>д</sup>и. Енклитички облици: д<sup>о</sup>бро *и*и ка<sup>ж</sup>е, н<sup>е</sup>ка *и*е још.

3) Личне замјенице трећег лица једнине: с<sup>а</sup>д <sup>о</sup>н <sup>о</sup>де, с<sup>к</sup>и<sup>н</sup>и гр<sup>а</sup> с *њ*е<sup>а</sup>, *њ*е<sup>му</sup> је св<sup>е</sup> <sup>и</sup>сто, гл<sup>е</sup>д<sup>ај</sup> *њ*е<sup>а</sup>, <sup>о</sup>де ш *њ*и<sup>м</sup>, п<sup>о</sup> *њ*е<sup>му</sup> м<sup>о</sup>ш св<sup>а</sup>шта. Енклитички облици: н<sup>е</sup>ма<sup>а</sup> *ја*, пом<sup>о</sup>зи *му*, н<sup>о</sup>си *ја*. При преношењу акцента на проклитику јавља се енклитика *ња*: за<sup>а</sup> *ња*, п<sup>о</sup>д<sup>а</sup> *ња*; <sup>о</sup>на ра<sup>д</sup>и у чар<sup>а</sup>пари, а<sup>ј</sup> бр<sup>е</sup>ж *њ*е, *њ*о<sup>ј</sup> д<sup>о</sup>лазе С<sup>а</sup>вков<sup>и</sup>ни, *њ*у<sup>у</sup> учи М<sup>и</sup>ра Ст<sup>е</sup>ванова, с<sup>а</sup> *њ*о<sup>м</sup> је, <sup>о</sup> *њ*о<sup>ј</sup> ти је св<sup>е</sup> р<sup>е</sup>кла. Енклитички облици: <sup>и</sup>ма ли *је*, запр<sup>и</sup>јети *јој* да<sup>а</sup> је ва<sup>м</sup>о.

Лична замјеница трећег лица једнине средњег рода у Н има облик *оно* (би<sup>ће</sup> *оно* бр<sup>з</sup>о г<sup>о</sup>тово) а у осталим падежима облички је идентична са личном замјеницом трећег лица једнине мушког рода.

4) Лична замјеница првог лица множине: б<sup>и</sup>ли смо *ми* ј<sup>у</sup>ч<sup>е</sup> <sup>у</sup> Тесл<sup>и</sup>ћу, с<sup>ј</sup>еде к<sup>о</sup>д *нас*, *на*ма <sup>о</sup>стан<sup>е</sup> ш<sup>л</sup>й<sup>в</sup>а, и не пи<sup>т</sup>а<sup>ј</sup>у *нас*, с *на*ма ст<sup>а</sup>ну<sup>је</sup>, п<sup>а</sup>де п<sup>о</sup> *на*ма. Енклитички облици: ка<sup>ж</sup>у<sup>у</sup> *нам*, в<sup>о</sup>л<sup>е</sup> *нас* ко л<sup>у</sup>к <sup>о</sup>чи.

5) Лична замјеница другог лица множине: м<sup>о</sup>рете *ви* <sup>о</sup>стат, <sup>о</sup>д *вас* <sup>ћу</sup> у Пр<sup>о</sup>д<sup>и</sup>ће, <sup>е</sup>то *ва*ма з<sup>е</sup>та, <sup>и</sup> *вас* т<sup>о</sup> ч<sup>е</sup>ка, с *ва*ма <sup>ћ</sup>емо л<sup>а</sup>ко, <sup>на</sup> *ва*ма<sup>а</sup> <sup>је</sup> т<sup>е</sup>рет. Енклитички облици: ј<sup>у</sup>ч<sup>е</sup> *вам* д<sup>о</sup>ђе к<sup>у</sup>м, бр<sup>и</sup>га *вас*.

6) Личне замјенице трећег лица множине у Н имају облик *они*, *оне*, *она*, у ГА *њи*, у ДИЛ *њима*. Енклитички облици: <sup>и</sup>ма ли *и*, <sup>е</sup>но *им* га у Ку<sup>л</sup>аш<sup>и</sup>ма, пи<sup>т</sup>а<sup>ј</sup> *и*.

7) Повратна замјеница *себе* овако се мијења: ГА *себе*, Д *себи*, И с<sup>а</sup> *со*б<sup>о</sup>м, Л <sup>о</sup> *се*би. Енклитички облик ове замјенице увијек гласи *се*. Форма *си* није посвједочена ни у једном примјеру.

## О осталим личним замјеницама

19. Именичке замјенице *ко* и *шио/шиа* такође се најчешће подударају са стандардним облицима: Н *кò*, *шиò/шиа̄*, Г *кò̄а/кò̄а*, *че̄а*, Д *кòме/кòме*, *чему* А *кò̄а/кò̄а*, *шиò/шиа̄*, И с *к̄им*, (*ш*) *ч̄им*, Л о *кòме*, о *чему*.

Ако се у косим падежима употријеби приједлог, ови облици гласе: *н̄и о̄и ко̄а*, *н̄и о че̄а*, *н̄и за ко̄а*, *н̄и за ш̄а*, али и: *од н̄ико̄и*, *од н̄иче̄а*, *за н̄ико̄и*, *за н̄иш̄а*.

За упитно значење облици *шиа* и *шио* приближно се једнако употребљавају: *шӣй р̄адиш*, *шӣй гл̄едаш*, *шӣй ти тò тр̄еба*, *шӣй йд̄еш* и сл.

Облици *нико* и *ниш̄а* деклинирају се на сљедећи начин: Н *н̄ико*, *н̄иш̄а*, Г *н̄ико̄а*, *н̄иче̄а*, Д *н̄иком*, *н̄ичем*, А *н̄ико̄а*, *н̄иш̄а*, И *н̄и с к̄им/с н̄ик̄им*, *н̄и ш ч̄им/с н̄ич̄им*, Л *н̄и о ком/о н̄иком*, *н̄и о чему/о н̄ичему*.

Неодређена замјеница *неко* у промјени изгледа овако: Н *н̄еко*, Г *н̄еко̄а*, Д *н̄екоме*, А *н̄еко̄и*, И с *н̄ек̄им*, Л о *н̄еком*.

Неодређена замјеница *н̄еш̄ио*, сем у овом лику, јавља се доста често и у форми *н̄еш̄а*.

Замјеница *св̄ако* у Н понекад гласи *св̄ак*. Деклинира се као замјеница *нико*.

## Придјевске замјенице

20. За придјевске замјенице карактеристично је да су у великој мјери сачувале промјену старих тврних основа<sup>12</sup>.

### Облици једнине присвојних замјеница

#### Мушки род

Н	мòј	твòј	њ̄его̄в	свòј	н̄аш
Г	мòга	твòга	њ̄еговòг	свòга	н̄ашег/н̄ашог
Д	мòме	твòме	њ̄еговòм	свòме	н̄ашем/н̄ашом

<sup>12</sup> То је одлика многих наших говора. Исп., нпр., Симић 1978: 43, Драгичевић 1986: 150, Пецо 1964: 141, Буровић 1980: 286 и др.

И мòй̄јем твòй̄јем њèгов̄ијем свòй̄јем нàшӣјем  
 Л ò мòме ò твòме о њèгов̄ом ò свòме о нàшем/нàшом

Н вàш њй̄òв  
 Г вàшег/вàшог њй̄овòг  
 Д вàшом/вàшем њй̄овòм  
 И вàшӣјем њй̄ов̄ијем  
 Л о вàшом/вàшем о њй̄овòм

Облици А једнаки су Н за категорију неживо, а у категорији за живо А је једнак Г.

#### Женски род

Н мòја твòја њèгова њèна/њèзина свòја  
 Г мò'е твò'е њèговè њèнè/њèзинè свò'е  
 Д мòјòј твòјòј њèговòј њèнòј/њèзинòј свòјòј  
 А мòју твòју њèгову њèну/њèзину свòју  
 И мòјом твòјом њèговòм њèнòм/њèзинòм свòјом  
 Л о мòјòј о твòјòј о њèговòј о њèнòј/њèзинòј о свòјòј

Н нàша вàша њй̄ова  
 Г нàшè вàшè њй̄овè  
 Д нàшòј вàшòј њй̄овòј  
 А нàшу вàшу њй̄ову  
 И нàшòм вàшòм њй̄овòм  
 Л о нàшòј о вàшòј о њй̄овòј

Средњи род у Н има ове форме: *мò'е, твò'е, њèйòво, свò'е, нàше/нàшо, вàше/вàшо, њйòво*. Деклинација је потпуно иста као за мушки род.

Облици множине присвојних замјеница

Мушки род

Н	мò'и	твò'и	њèгови	свò'и
Г	мòй̄је	твòй̄је	њèгов̄ије	свòй̄је
А	мò'е	твò'е	њèгове	свò'е
ДИЛ	мòй̄јем	твòй̄јем	њèгов̄ијем	свòй̄јем

Н	нàши	вàши	њйови
Г	нàшӣје	вàшӣје	њйов̄ије
А	нàше	вàше	њйове
ДИЛ	нàшӣјем	вàшӣјем	њйов̄ијем

Облици Нмн женског рода гласе: *мò'е, твò'е, њèгове, свò'е, нàше, вàше, њйове* и мијењају се као и претходно наведени облици мушког рода.

Форме средњег рода изгледају овако: *мòја, твòја, њèгова, свòја, нàша, вàша, њйова*. Деклинирају се по јединским облицима присвојне замјенице ж. рода *свòја*.

Облици једине показних замјеница

Мушки род

Н	òв̄ај/òв̄и	т̄ај/т̄о̄и	òн̄ај/òн̄и
Г	òвог̄а	т̄òга	òног̄а
Д	òвом̄е	т̄òме	òном̄е
И	òв̄ијем	т̄ијем/т̄о̄ијем	òн̄ијем
Л	о òвом̄е	о т̄òме	о òном̄е

За синкретизам А важи исто као у присвојним замјеницама.



## Женски род

Н	òв̄а	т̄а/тòј̄а	òн̄а
Г	òв̄е	т̄е/тòј̄е	òн̄е
Д	òв̄ој	т̄ој/тòј̄ој	òн̄ој
А	òв̄у	т̄у/тòј̄у	òн̄у
И	òв̄ом	т̄ом/тòј̄ом	òн̄ом
Л	о òв̄ој	ò т̄ој	о òн̄ој

Замјенице средњег рода овог типа у Н гласе òв̄о, *ш̄ò/ш̄òј̄о*, òн̄о. Мијењају се као òв̄ај/òв̄и, *ш̄ај/ш̄òи*, òн̄ај/òн̄и.

Множински облици Н ових замјеница су сљедећи: òв̄и, *ш̄и/ш̄òи*, òн̄и; òв̄е, *ш̄е/ш̄òје*, òн̄е; òв̄а, *ш̄а*, òн̄а.

За мушки и женски род карактеристични су падежни наставци који су наведени за множинске облике присвојних замјеница.

Облици средњег рода имају стандардну деκлинацију.

По промјени типа òв̄ај мијењају се и замјенице: *ка̀к̄ав/ка̀к̄и*, (о)в̄а̀к̄и, *н̄ека̀к̄ав/н̄ека̀к̄ви*, *к̄д̄л̄к̄и*, *св̄а̀к̄и*.

Замјеница *који* овако се мијења: *к̄òи-к̄ò'е̄и-к̄ò'ем-к̄ò'е̄и-к̄òијем-о к̄ò'ем*.

Карактеристични облици замјенице *сав*: једнина: Нмр *с̄ав*, ср *св̄è/св̄ò*, Гмр *св̄е̄а̄*, Дмр *св̄ему*. Множина: Нмр *св̄ӣ*, жр *св̄è*, ср *св̄а̄*, Г *св̄ӣју*, Д *св̄èм̄а̄*.

## Придјиви

**21.** Као и за придјевске замјенице, и за придјеве је карактеристично да у њиховој деκлинацији преовлађују наставци некадашњих тврдох основа.

а) Примјери за Ијд мушког рода и ДИЛмн: *ò'ј̄ел̄ијем*, *ò'а̄ӣш̄ијем*, *в̄èл̄ик̄ијем*, *вр̄'ј̄ед̄н̄ијем*, *ò'ò'д̄р̄ијем*, *з̄ел̄ен̄ијем*, *м̄л̄а̀д̄ијем*, *м̄ал̄ен̄ијем*, *с̄т̄ӣа̀ј̄ск̄ијем*, *с̄т̄ӣа̀р̄ијем*, *ш̄вр̄д̄ијем*, *ц̄р̄вен̄ијем*...



Према Драјан, Марко, Сидеван и сл. имамо: Драјанов, Марков, Сидеванов.

## Бројеви

### 23. Деклинација основних бројева

Н један, једно	једна	два	двѝје	три
Г једног(а)	једнѐ	двају	двѝју	трију
Д једном(е)	једној	двама	двѝма	трѐма
А = Н или Г	једну	два	= Н	= Н
И једнијем	једном	двама	двѝма	трѐма
Л о једном(е)	о једној	о двама	о двѝма	о трѐма

Број *четири* јавља се у облицима *четири/четири/четири*. Деклинира се као број *три*.

За бројеве *два*, *три* и *четири* карактеристично је да су најчешће непроменљиви. У мушком роду присутна је и тенденција да се ови бројеви супституишу бројним именицама *двојица*, *тројица*, *четворица* ако означавају људска бића.

Каже се: *иѝти*, *шѝти*, *сѝдам*, *ѝсам*, *дѝвети*, *дѝсети*.

(О бројевима од '11 до '19 в. Козомара 2005: 33.)

Остали основни бројеви: *двадесѝти/двадѝсти*, *тридесѝти/тридѝсти*, *четрдесѝти/четиерѝсти*, *педесѝти/пездесѝти/шѝдесѝти*, *седамдесѝти*, *осамдесѝти*, *деведесѝти*, *стѝд*, *двѝстѝо/двѝстѝа*, *тристѝо/тристѝа*, *четиристѝо*, *иѝстѝо*, *шѝстѝо*, *сѝдамстѝо*, *ѝсамстѝо*, *дѝвестѝо*.

Редни бројеви мијењају се по придјевској промјени: *иѝвѝо*, *двѝвѝо*, *трирѝо*...

Примјери збирних бројева и њихове (врло ријетке) деклинације: НА *двѝе*, *тридѝе*, Г *двѝа*, *триа*, ДИЛ *двѝма*, *трима*.

Почев од броја *четири* уравни се суфикс *-еро* за творбу збирних бројева: *четиверо* (имамо забиљежено: Г *четиѝери*, ДИЛ *четиѝерма*), *иѝшѝеро*, *двадѝшѝеро* итд.

Примјери бројних именица: *гвд'ица*, *четвѡр"ца/четвѣр"ца*, *седмѡр"ца*, *деветѡр"ца*; *сидѡи"на*, *иљада*, *иѣи"ца*, *дѣсѣйка* итд.

#### Напомена о придјевско-замјеничкој промјени

**24.** Осим наставака старих тврђих основа, који су доминантни у говору Чечаве, јављају се, сасвим очекивано и наставци меких основа.

Ијд и ДИЛмн: *бр̄зим*, *з̄еленим*, *кр̄уйним*, *л̄аіаним*, *ц̄рвеним*; *в̄аиш̄им*, *н̄аиш̄им*, *ѡв̄им*, *ѡн̄им*;

Гмн: *ѡіаиш̄и*, *в̄исокӣ*, *г̄убокӣ*, *ж̄уш̄и*, *л̄ањскӣ*; *в̄аиш̄и*, *н̄аиш̄и*, *њ̄ѣіов̄и*.

Јављање промјене по наставцима меких основа најчешће је у функцији дисимилатора промјене по тврђим основама. Исп.: *ѡв̄и*, *н̄аиш̄ије*, *ѡни*, *р̄асиш̄ишкије*, от *ӣр̄вије*, *ч̄ечавски* љ̄уд̄и.

На крају, обратићемо пажњу на квантитет вокала у рефлексу *јаӣа* који се јавља у промјени по старим тврђим основама.

О дужини на другом дијелу двосложног супституента *јаӣа* у западнобосанским ијекавским говорима већ је доста речено (исп. Драгичевић 1980: 169–170 Дешић 1976: 108 и тамо наведену литературу).

За примјере које смо ми овдје навели као поређење можемо узети Драгичевићу констатацију да је у грађи имао и мањи број примјера „са изразитом дужином првог дијела рефлекса *јаӣа* (*мѡј̄ије* и др.)”. На истом мјесту Драгичевић каже да су такве примјере биљежили Ластавица и Наранчић, што значи да те дужине „нису случајне” (Драгичевић 1980: 170).

Кад је у питању ова појава, највише подударности са стањем у говору Чечаве налазимо код Н. Рамића. Чини се и да је његова тврђња прихватљива за дефинисање наведеног проблема: „До таквог стања могла је довести напоредна употреба истих облика различитих форми – са наставцима тврђих и са наставцима меких основа, преко односа типа *мѡј̄и*: *мѡј̄ије*, до форме *мѡј̄ије*, у ген. пл. замјеничко-придјевске промјене нпр.” (Рамић 1999: 425–427).

## Б) КОНЈУГАЦИЈА

### Прости глаголски облици

#### Инфинитив

25. Инфинитив се скоро увијек јавља са потпуно или дјелимично редукованим финалним *и* (низ примјера в. у Козомара 2005: 32).

Глаголи треће Стевановићеве врсте неријетко имају облике типа: *īresānīī*, *īriīēīnīī*<sup>а</sup>, *skīnīī*, *stīēīnīī*<sup>а</sup>, *sūknīī*<sup>а</sup>.

Према *макнуџи* и *џакнуџи* имамо: нѣ смијѣ нѣко се *макеџи*, не може се ни *џакеџи*.

Није забиљежено удвајање наставка у *изјесџи*, *расџи*, *џлесџи* (исп. Петровић 1978: 104).

#### Презент

26. Најчешће је овај глаголски облик у морфолошким цртама подударан са презентом који се употребљава у књижевном језику.

Глагол *моћи* у 1. лицу једнине презента има облике: *моџу*, *можем*, *моџем*.

Наставак -у има и глагол *хџијеџи*: *џџу*, *нѣџу*.

Према презентској основи на -џи треће лице множине увијек је са наставком -е: *ваџе*, *нѣсе*, *раџе*, *џраџе* и сл.

#### Имперфект

27. Ако се изузме једини забиљежени облик *дијаџе*, може се констатовати да је имперфект у овом говору мртва категорија.

#### Аорист

28. Аорист се врло често чује у говору Чечаве.

1. лице једнине: *ја вџџе*, *ја се џкрџенџу*, *џзе* и *саџбра*, кад *ја џџлеџа*, *џџи* *ја џџу*;

2. и 3. лице једнине: *џџо* *ти џраџи*, *рџче* *ти мџни*; *џно* *га сџџе*, *каџо* *га џн џџлеџа*,

Прво и друго лице множине увијек се граде наставцима *-ишо* и *-ише*, а треће лице множине наставком *-ше*: *дођошмо, куйишмо, доцашмо, рекошмо; доошше, ириђошше, уђошше; дођоше, иосукаше, иошсекоше, иоженишсе, иоудашсе, ушсекоше*.

### Императив

**29.** Према презенту глагола типа *-ијем* долази редовно до потпуне редукције финалног *j*: *заси, засише, идокри, идокрише, ирдоли, ирдолише, сакри, сакрише, уди, удише*.

Имамо у грађи: *дрди, издрди*.

Редукције финалног *и* у облицима императива честе су у примјерима: *дјеш тамо, гриш то, вdz га, ндс је*.

Потпуне редукције медијалног *и* понекад имају овакве посљедице: *буше поздрављени, ише тамо, јеше с нама, сјеше још*.

Партикула *-ге* честа је у облицима императива: *гајге ми капут, гржде дво, ионезде дрва, иричувајге га, унезде га у кућу*.

### Сложени глаголски облици

#### Перфект

**30.** Мноштво је примјера који потврђују употребу овог глаголског облика. И у говору Чечаве то је глаголско вријеме које је доминантно при исказивању радњи што су се вршиле у прошлости:

*ди'о сам овде, дјеча су идоца'ала раније, млади су идишовали старије, није било ко сада, окуи'вали су се код оваца, попа су дћерали, расиш'о сам међу доста дјецe, са смо сишли овде, свe смо ми то заслуж'ли, тако'е било, то'е било прије рата, то'е војска подела, то смо ми свe морали, љв'јек сам пољопривреду раг'ла, чу'о сам јање*.

#### Плусквамперфект

**31.** Употребљава се само ако се радње не могу исказати перфектом или аористом:

*дили се осел'ли у Игалију, било га избац'ло и школе, ди'о му најрави'о пштол, нарот се ди'о одбати'о*.

## Футур

**32.** Изједначени су облици футура I без обзира на то да ли је инфинитивни наставак *-ӣи* или *-ћи*:

*дјежаћу, лѣдаћемо, гѣћу, грѣжаћеш, знѣћу, имаћемо, јешћемо, кѣваћу, мораћешѣ, назваћѣ те, ирѣдаћемо, сѣићешѣ;*  
*гѣћу, ићешѣ, наћеш, ђсјећѣ, ирѣћемо, рѣћемо вам.*

За футур II немамо много потврда:

*ако дѣгѣмо ишли, ако дѣгѣ дшла у Слѣвѣнију, ка се дѣду врѣћатӣ.*

## Потенцијал

**33.** За сва лица уједначена је енклитика *ди*:

*гѣшо ди да сам мѣго, знѣла ди ти да ђћеш, рѣдо ди ђна ишла на пѣсѣ, и мѣ ди лѣдали, ако ди ви гѣшли, и мѣ ди с вама дѣли, нѣ ди ти дѣло дѣбро с нама.*

## Глаголски придјев

**34.** Наставци за творбу глаголског придјева трпног исти су као у књижевном језику али је њихова расподјела веома неуједначена.

Услед контакта Чечаваца са несрпским живљем нешто је чешћа употреба наставка *-ӣи*: *гѣӣа, гѣӣо, вјѣнчѣӣи, вјѣнчѣӣа, најунѣӣо, најравѣӣо, ђирѣӣо, ђсѣавѣӣи, ђсѣавѣӣа, ђсѣавѣӣо, ђӣкѣӣа, иѣкуӣӣа, ирѣгѣӣо, ирѣлӣи, ирѣлӣӣа, рѣсѣавѣӣа, сѣкрѣӣи, сѣкрѣӣа, сѣсѣавѣӣо, слѣмѣӣо, ѣгѣӣа, ѣрѣгѣӣо.*

Са наставком *-н* имамо: *дѣцѣано, зѣклѣн, кѣвѣана, кѣвѣано, ђзигѣано, иѣдлѣӣано, рѣсѣирѣѣн.*

Наставак *-ен* потврђују: *гѣдиѣен, гѣдиѣѣна, исӣѣѣчен, исӣѣѣчена, гѣнѣшѣно, исӣлѣӣѣна, ђсѣавѣѣен, иѣчѣна, иѣжѣвѣна, иѣдмужѣна, иѣӣшѣвѣна, ирѣдиѣен, ирѣлӣѣвен, сѣкрѣѣвѣна, сѣирѣѣна, слѣмѣѣен, сѣӣшѣна, ирѣѣшѣна, укиѣѣна.*

(О облицима глаголског придјева радног в. Козомара 2005: 34 63–64.).

## Глаголски прилози

35. Немамо ниједну потврду за глаголски прилог прошли.

Глаголски прилог садашњи није чест. Ако се овај глаголски облик употријеби, финално *и* редовно је редуковано – дјелимично или потпуно: *оде њевајућ*, *остаде лѣдајућ* за *њим*, *ради сѣдећ*, *црче њлачућ*.

## Поједини глаголи и групе глагола

36. Глагол *видјети*: инф. *видѣти*; през. *видѣм*, *видѣши*, *видѣ*, *видѣмо*, *видѣтиѣ*, *видѣ*; аор. *видѣ*, *видѣше*, *видѣшмо*, *видѣшѣ*, *видѣше*; имп. *види*, *видиѣ*.

Глагол *сѣвати*: инф. *сѣвати*; през. *сѣвѣм*, *сѣвѣши*, *сѣвѣ*, *сѣвѣмо*, *сѣвѣтиѣ*, *сѣвати*; имп. *сѣви*.

Глагол *љувати* има презент *љувѣм*, *љувѣши*, *љувѣ*, *љувѣмо*, *љувѣтиѣ*, *љувѣ*.

Говори се *врѣшѣти*, *врѣши*, *врѣшиѣ*.

Глаголски придјев радни глагола *чешѣти*: *чешѣ*, *чешѣла*; сврш. *(ѣ)дчешѣла*.

Глагол *рвати се* у 3. л. мн. през. гласи *рвѣ се*.

Према инфинитиву *држати* имамо: през. *држѣм*, *држѣши*, *држѣ*, *држѣмо*, *држѣтиѣ*, *држѣ*; имп. *држи*, *држиѣ*; гл. пр. сад. *држѣћ*.

Глагол *сѣвати* има синоним *ѣвати*.

Према *узмати* през. има облике: *ѣвѣм*, *ѣвѣши*, *ѣвѣ*, *ѣвѣмо*, *ѣвѣтиѣ*, *ѣвати*; аор. *ѣвѣ*, *ѣвѣше*, *ѣвѣшмо*, *ѣвѣшѣ*, *ѣвѣше*; имп. *ѣви*.

Глагол *дати*: през. *дѣвѣм*, *дѣвѣши*, *дѣвѣ*, *дѣвѣмо*, *дѣвѣтиѣ*, *дати*; али и *дѣвѣм*, *дѣвѣш*...

Глагол *ѣти*: инф. *ѣти*; през. *ѣвѣм*, *ѣвѣши*, *ѣвѣ*, *ѣвѣмо*, *ѣвѣтиѣ*, *ѣти*; имп. *ѣви*.

Глагол *гођи*: инф. *гођи*; през. *гођѣм*, *гођѣши*, *гођѣ*, *гођѣмо*, *гођѣтиѣ*, *гођѣ*; аор. *гођѣ*, *гођѣше*, *гођѣшмо*, *гођѣшѣ*, *гођѣше*.

Обично је *ѣвѣћ*; през. *ѣвѣвѣм*, *ѣвѣвѣши*, *ѣвѣвѣ*, *ѣвѣвѣмо*, *ѣвѣвѣтиѣ*, *ѣвѣвѣ*; гл. пр. р. *ѣвѣшѣ*.



Глагол *оџићи*: инф. *òџић*; аор. *òде, òдошмо, òдошџе, òдоше*; имп. *оџици*; гл. пр. р. *òџо, òшла* и *òџи"шò, òџи"шла*.

Глагол *унџи* код старијих је још веома чест.

Глагол *џоџрчаџи* чест је у форми *џòџећ*".

Уз глагол *сјесџи* не јавља се енклитика *се*.

За глагол *сџићи* у презенту имамо записано *сџиџује*.

За глагол *одрежаџи* имамо записан р. пр. *òдреџò*.

Гл. пр. р. глагола *клечаџи*: *клéчò, клéчала*.

Говори се: *нàџео се, сàџео се*.

Презент од *искаџи*: *џиџџем, џиџу*.

Глагол *донџеџи*: инф. *дòн"џеџи*; аор. *дòнесе, донèсошмо, донèсошџе, донèсоше*; гл. пр. р. *дòни"ò, дòн"џела*; гл. пр. тр. *донèшен, донешèна, донешèно*. У значењу *донџеџи* користи се и глагол *џонџеџи*: *џонèси ми рàкиџе*.

Глагол *умриџеџи*: инф. *џмр"џеџи*"; през. *џмрèм, џмрèш, џмрè, џмрèмо, џмрèџе, џмру*; гл. пр. р. *џмрò/џмрò џмрла*.

Глагол *сисаџи*: инф. *сìсаџи*"; 3. л. јд през. *сìса*; 3. л. мн през. *сìсаџу*; гл. пр. р. ср *сìсало*.

Презент глагола *џознаваџи*: *џòзнà'ем* и *џòзнàм*.

Глагол *додџиџи*: инф. *дòдџиџи*"; несвр. *додџиваџи*" и *додџиџаџи*"; през. *дòдџивàм* и *дòдџиџам*.

Глагол *свлачити*: 3. л. јд през. *свлàчи*; гл. пр. р. ж *свúкла*.

Глагол *џраџи*: презент *џерèм, џерèш, џерè, џерèмо, џерèџе, џеру*; аор. *òџра, òџрашмо, òџрашџе, òџрашè*; тр. пр. *òџра̀на* и *òџра̀џа*.

Глагол *џорџеџи*: 3. л. јд през. *џòри*; аор. *изòдре*; р. пр. ж *џòрела*.

Глагол *џресџи*: инф. *џрèсџи*"; 3. л. мн през. *џрèсемо*; тр. пр. ж *џрèшена*.

Глагол *сјеџи*: 3. л. мн през. *с"џéкú*.

Глагол *имаџи*: инф. *џмаџи*"; през. *џмàм, џмàмо, џмаџу*; р. пр. *џмò, џмала, џмали*.

Глагол *из/ио/јесѝи*: инф. *јѝсѝи, иѝдјесѝи, иѝзјесѝи*; през. *јѝдѝем, јѝдѝеш, јѝдѝе, јѝдѝемо, јѝдѝеѝе, јѝдѝу*; иѝдијем, иѝдијеш, иѝдије, иѝдијемо, иѝдијеѝе, иѝдијѝу; иѝзједѝем, иѝзједѝеш, иѝзједѝе, иѝзједѝемо, иѝзједѝеѝе, иѝзједѝу; р. пр. иѝо; имп. *јѝдѝ*.

Глагол *(ис)иѝеѝи*: инф. *(ис)иѝеѝи*; през. *(ис)иѝеѝем, (ис)иѝеѝеш, (ис)иѝеѝе, (ис)иѝеѝемо, (ис)иѝеѝеѝе, (ис)иѝеѝу*; аор. *иѝиѝеѝе*; р. пр. ж *исиѝекла*; тр. пр. ж *иѝеѝена*; имп. *иѝеѝи*.

Према инф. *врѝиѝи* през. 3. л. јд гласи *врѝи*. У употреби је и глагол *кѝѝа*.

Напоредо је *оѝѝлиѝиѝи* и *оѝѝјѝелиѝиѝи*.

Глагол *куѝоѝаѝиѝи*: инф. *куѝоѝаѝиѝи*; през. *куѝиѝујем, куѝиѝујеш...*;

р. пр. *куѝиѝовѝ, куѝиѝовѝала*; имп. *куѝиѝуј*.

Глагол *иѝлијѝеѝиѝиѝи*: инф. *иѝљѝѝиѝи*; 3. л. мн през. *иѝљѝѝеѝу*.

Глагол *жѝѝиѝи*: инф. *жѝѝаѝиѝи*; 1. л. мн през. *жѝѝаѝѝемо*; имп. *жѝѝаѝи*; р. пр. мн м *жѝѝи*; тр. пр. ж *иѝожеѝѝена*.

Глагол *врѝи*: инф. *врѝиѝи*; 3. л. мн през. *врѝиѝу*; имп. *врѝиѝиѝе*; р. пр. *врѝо* *врѝиѝѝи* свр. *ѝврѝо*.

Према *иѝочѝѝиѝи* 1. л. мн през. гласи *иѝѝчѝнѝемо*.

Каже се *иѝзјѝаѝѝе*; *иѝзјѝаѝиѝо*, *иѝзјѝаѝиѝла*.

Глагол *слѝмиѝиѝи*: през. *слѝдѝмиѝи*; имп. *слѝдѝми*.

Глагол *(са)зрѝиѝи*: инф. *зѝрѝиѝи*; 3. л. јд и мн през. *зѝриѝ, зѝрѝе*; р. пр. *зрѝиѝо, сазѝѝриѝо сазрѝиѝо, зрѝѝла*.

Глагол *иѝкаѝиѝи*: инф. *иѝкѝаѝиѝи*; 3. л. јд и мн през. *иѝкѝаѝ, иѝкѝаѝѝу*; р. пр. ж *иѝкѝала, иѝкѝале*.

Глагол *иѝрѝиѝи*: инф. *иѝрѝиѝи*; 2. л. мн през. *иѝаѝрѝѝе*; р. пр. *иѝрѝѝ, иѝрѝѝла*.

Према *саѝиѝраѝиѝи* имамо забиљежено: 3. л. јд през. *саѝиѝарѝе*; 3. л. јд и мн аор. *саѝиѝраѝиѝ, саѝиѝраѝиѝе*.

Напоредо се употребљавају глаголи *иѝиѝиѝи* и *иѝиѝаѝиѝи*; 3. л. јд през. *иѝиѝје* и *иѝиѝаѝ*.

Говори се: *гѝѝѝаѝ, иѝиѝрѝиѝи* и *иѝѝиѝе*.

Р. пр. глагола *иѝокиснѝиѝи*: *иѝѝкисѝо*.

Глагол (о)зѣйсѣи: инф. зѣйсѣи<sup>и</sup>, ѡзѣйсѣи<sup>и</sup>; през. зѣдем; р. пр. ж зѣдла, ѡзѣдла; аор. озѣдошмо.

Каже се сѣасѣи; сѣасѣи; сѣашен.

За инф. слѣи през. гласи шѣлѣ.

Глагол ѣриовѣјѣдѣи: инф. ѣриов<sup>и</sup>јѣдѣи; 3. л. јд през. ѣриѡв<sup>и</sup>јѣдѣа; имп. ѣриѡдвѣди; р. пр. ж ѣриѡв<sup>и</sup>јѣдала.

Глагол извинѣи се има презент ѣзвинѣм се, ѣзвинѣш се, ѣзвинѣш се и сл.

Инфинитив ѣусѣиѣи: несвр. ѣушѣиѣи, свр. ѣушѣиѣи.

Говори се: гѡиѣиѣи (дохватити); през. гѡиѣам; имп. гѡиѣи.

Од примјера итеративних глагола интересантни су: кад су *долажѣвали*, шѣн<sup>и</sup>ца нѣје *ражѣвала*, тѡ сам *чувѣвѡ* ѡ старѣје лѣдѣи, јѣ сам *шѣвѡ* сѣт ѣ пѡ пѣшкѣ до Плѣнѣа.

## Прилози

37. За прилоге чији се ликови разликују од стандардних доста потврда наведено је у Козомара 2005: 39–42 44). Овдје издвајамо слѣдеће:

1) Прилози за мјесто:

Прилог *овдје*: *вѡе*, *вѡи*, *вѡј*, *ѡв*, *ѡвдѣкѣ*, *ѡвикѣ*.

Прилог *ѣу*: *ѣуѣе*, *ѣуѣек*.

Прилози *ѡдавѣ*, *ѡданѣ*, *ѡдѣилѣ*: *ѡдѣлѣ*, *ѡндѣлѣ*, *ѡѣлѣ*.

2) Прилози за начин:

*Дѡѣе* ѣ *дѡѣе* – употребљѣва се уз глагол *ѣи* са значењем *ѣи* у ѣарѡвѣма.

Прилог *ѣјѣшке*: *ѣјѣвѣ*.

Прилог *скѡро*: *јѣко*.

Прилог *ручно*: *рѣчки*.

3) Прилози за вријеме:

Имамо у грађи: *дѣнасѣе*, *ѡндѣре*, *ѡѣиѣеч* (малѡприје), *сѣнѡћѣе*.

## Закључак

Из изложене грађе видљиво је да говор Чечаве припада скупини млађих штокавских говора херцеговачко-крајишког (источнохерцеговачког) дијалекта. Међу интересантнијим особинама издвајају се ове:

1) И иза тврдых и иза палаталних сугласника у Ијд именица мушког и средњег рода уједначавање иде у правцу наставка *-ом*: *дòĭађајом, койáчом, весéљом, њрòљећом* и сл., док је у множини именица мушког рода које су проширене формантима *-ов-/-ев-* иза палаталних сугласника уравнато *-ев-*: *дичеви, зèчèвā, дчеви* итд.

2) У Гмн именица *-а* и *-е* промјене најчешћи је наставак *-ā* а са наставком *-ī* на читавом подручју обично се јављају облици: *зудī, мрāвī, úстīī, црвī*.

3) Облици придјевских замјеница, придјева и бројева карактеристични су по промјени и старих тврдых и старих меких основа: *двī/ двīје црнī/ црнīје грўī/ грўīје*.

4) У употреби преовлађују стандардни облици придјевских замјеница мада се могу чути и ликови типа: *кàкī (какав), нīкī (никакав), свāкàкī (свакакав), ĭĭдā (та), ĭĭдī (тај)* и сл.

5) Збирни бројеви редовно се јављају са суфиксом *-еро*: *чèĭверо, ĭĕĭтеро* и др.

6) У облицима инфинитива и радног глаголског придјева глагола 3. Стевановићеве врсте обично се остварује промјена *-ну-* > *-ни-*: *крéниī"-крén"ла, ĭĭĭниīī"-ĭĭĭн"ли* и др.

7) Уравнати су наставци 1. и 2. лица множине аориста у правцу *-шмо, -шīе*: *рèкошмо-рèкошīе...*

8) Сасвим су обични ликови глаголског придјева трпног у формама: *дстāвīīĭо, ĭрīкујīīī, сàстāвīīīа* и сл.

## Литература

Baotić, Josip (1983), „Ikavskošćakavski govori u okolini Dervente”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, IV: 7–208.

- Белић, Александар (1999), *Историја српског језика* (Фонетика, Речи са деklinацијом, Речи са конјугацијом), Изабрана дела Александра Белића, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вуковић, Јован (1938/39), „Говор Пиве и Дробњака”, *Јужнословенски филолоџ*, XVII: 1–113.
- ГСиСИБ (1985), „Говори сјеверне и сјевероисточне Босне”, обрадили Д. Вујичић, Д. Брозовић, А. Пецо и Ј. Баотић, *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник*, V: 7–379.
- Дешић, Милорад (1976), „Западнобосански ијекавски говори”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXI: 1–316 + карте.
- Драгичевић, Милан (1980), „Рефлекси јата у данашњим личким говорима”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXVI: 147–233.
- Драгичевић, Милан (1986), „Говор личких јекаваца”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII: 7–238 + карте.
- Драгичевић, Милан (2001), „Најзападнији српски говори данас”, *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност*, књига I: 79–89.
- Ђуровић, Радосав (1980), „Рефлекси јата у околини Прибоја”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXVI: 235–317 + карте.
- Ивић, Павле (1985), *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад.
- Ивић, Павле (1996): П. Ивић, *О језику*, Група аутора, Република Српска Крајина, Книн–Београд: 143–158.
- Козомара, Драгомир (2003), „Кратак преглед консонантског система говора села Станари код Добоја”, *Српски језик*, VIII/1–2: 637–643.
- Козомара, Драгомир (2005), *Говор Чечаве (села у сјевероисточном дијелу оштинине Теслић)*, магистарски рад у рукопису, Бањалука: стр. 141.
- Козомара, Драгомир (2007), „Важније фонетске особине говора Чечаве”, *Српски језик*, XII/1–2: 235–258.
- Козомара, Драгомир (2009), „Акцентске особине говора Чечаве”, *Српски језик*, XIV/1–2, Београд: 533–547.
- Мареџић, Томо (1905/06), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Николић, Мирослав (1991), „Говори србијанског Полимља”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVII: 1–549.
- Петровић, Драгољуб (1978), *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад – Загреб.
- Пецо, Асим (1964), „Говор источне Херцеговине”, *Српски дијалектолошки зборник*, XIV: 1–200 + карта.

- Пецо, Асим (1993), „Из деклинационе проблематике босанско-херцеговачких говора”, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXXVI/2: 207–231.
- Рамић, Никола (1999), „Стање континуаната јата у говору Срба доњег Ливањског поља”, *Српски језик*, IV/1–2: 419–446.
- Реметић, Слободан (1985), „Говори централне Шумадије”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXI, XIX + 555.
- Симић, Милорад (1978), „Говор села Обади у босанском Подрињу”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXIV: 1–124.
- Тешић, Милосав (1977), „Говор Љештанског”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXII.

Dragomir Kozomara

## MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE ČEČAVA SPEECH

### Summary

The paper describes the morphological characteristics of the speech of Čečava, a place in the northeast part of the Teslić municipality. The position of this place within the Eastern Herzegovinian dialect has been determined on the basis of relevant dialectal examples.

kozomara.dragomir@yahoo.com

Александра Р. Лончар Раичевић  
Универзитет у Нишу  
Филозофски факултет

# ОСНОВНЕ ПРОЗОДИЈСКЕ ОСОБЕНОСТИ ГОВОРА ЗЛАТИБОРА

Апстракт: Овај прилог представља део ширег истраживања које је обављено за потребе израде докторске дисертације<sup>1</sup>. У раду се представљају основне црте акценатског система говора Златибора: инвентар и дистрибуција, природа акцената, преношење акцената на проклитику и неакцентовани квантитет. Један од циљева рада је употпуњавање дијалекатских спознаја о прозодијским особинама речи овог новоштокавског говора, које може послужити и приликом ревизије актуелне прозодијске норме српског језика.

Кључне речи: акценат, прозодијски систем, новоштокавска акцентуација, акценатска норма.

## 1. Увод

Приликом одабира теме *Прозодија речи њовора ужичкој краја* аутор ових редова имао је у виду два момента: најпре чињеницу да је прозодија ужичког говора у ужем смислу још увек недовољно истражена (Ђуровић, 1993), а затим и податак да истраживања новоштокавских

---

<sup>1</sup> Докторска дисертација под називом *Прозодија речи у њоворима ужичкој краја одбрањена* је 12. 2. 2016. године на Филолошком факултету у Бањој Луци, под менторством проф. др Милана Драгичевића. Чланови комисије били су проф. др Срето Танашић и доц. др Драгомир Козомара.





на северном делу области зване Стари Влах, граничне области између Рашке, Херцеговине и Босне и лежи у областима општина: Чајетина, Ужице и Нова Варош у Златиборском округу. Административни центар Златибора је варошица Чајетина, али је центар Златибора у сваком другом погледу – градић Краљеве Воде (Златибор), познато туристичко место.

Златиборска висораван опкољена је са свих страна планинама, високим од 1400 до 1600 метара: на југу Муртеницом, на западу Великим и Малим Торником, на северу Грудом и на истоку Градином и Чиготом. По многобројним косама и брдима златиборских планина растурена су села среза златиборског округа ужичког (Мићић 1925: 215–220).

Села која се налазе на самом Златибору су: *Алин Подшок, Бијелā Ријџка, Бранџици, Бѳрађа, Гђлово, Гђсћиље, Добрђселица, Дрђилица, Дрђнова, Жђљине, Јђдланица, Јђсеново, Крђмна, Крђвā Ријџка, Кђђћани, Љђђиш, Мђкрā Гђра, Мђшвейџе, Нђђдина, Ођковица, Ођко, Рђдница, Рђ жђнсћиво, Рђдине, Сђмеђњеве, Сиројђјно, Сђђншћица, Сћђђбло, Тђрнава, Ўвац, Шђљивовица* и др. На обронцима Златибора, тј. на прелазима ка суседним планинама – Тари, Пониквама, Јадовику, Мучњу – налазе се села *Бђјоска, Врђици, Дрђжњик, Дрђјџићањ, Зђђјишћица, Кђчџер, Љђђбање, Мђчкаћи, Нђкојџевђћи, Рђвни, Скрђжђиш, Сћђђјђри, Трђјикова* (Мићић 1925: 215–220).

### 3. Златибор – историја и порекло становништва

Када је реч о самом називу планине, оно што је познато јесте да се у средњем веку овај крај налазио у оквиру жупе Рујно, административне области Рашке, па је и цели Златибор носио такво име. Оно потиче од кржљаве биљке руја, која се користила за бојење (штављење) коже и извозила се у Дубровник, а данас расте по селима Семеђњеву, Стублу и Увцу. Од XVIII века све више се користи назив *Златибор*, а и 1855. године је, приликом нове административне поделе Србије, Рујански срез подељен на Ариљски и Златиборски, па име *Златибор* доспева и у званичне документе.

Пошто је историја језика готово неодвојива од историје етникума, Видан Николић у једном прилогу о говору ужичког краја (Николић,

2014) напомиње да су Цвијићеви сарадници на етнографским истраживањима покрили готово цео ужички крај, па наводи да на овом терену „има старинаца, али врло мало” и да се „ипак највећи део нашег живља налази на територијама различитим од средњовековних”. Миграције су почеле у XV веку после турских освајања наших земаља и трајале су до краја XIX века. Николић наводи да су „у метанастазичким кретањима ови крајеви били успутна станица или су примали становништво које је трајно остајало”. Најјача струја од свих била је динарска, а највећи број досељеника је из источне Херцеговине. „У деловима Херцеговине који су 1878. и 1913. године припали Црној Гори живело је веома покретљиво, снажно и експанзивно сточарско становништво, које се необично брзо проширило на све крајеве, па и на ове делове западне Србије” (Николић, 2014).

#### 4. Основне особине прозодијског система

Говор ужичког краја спада у говоре са новоштокавским прозодијским системом, познаје тонске и квантитативне опозиције и обухвата шест прозодема: четири акцента (два силазна и два узлазна), неакцентовану дужину и краткоћу. Дистрибуција акцената одговара правилима размештаја акцента у осталим новоштокавским говорима.

Слог/акценат	једини	први	унутрашњи	крајњи
дугосилазни	+	+	-	-
краткосилазни	+	+	-	-
дугоузлазни	-	+	+	-
краткоузлазни	-	+	+	-

Једносложне речи могу имати само силазне акценте (*gân, sâiî, křsîi, idî*); акценти силазне интонације јављају само на првом слогу двосложних и вишесложних речи (*srěha, ïzazōv*); акценти узлазне интонације јављају се на свим слоговима вишесложних речи (*javiiîi, karâkîier, karakîierîsîiika*), осим на последњем, који је увек без акцента. Неакцентована дужина јавља се искључиво у постакцентатској позицији (*věrujēm, vradācā*).

Анализирана акценатска грађа потврђује општепознату чињеницу да говори ужичког краја имају основне карактеристике млађих новоштокавских говора, те да у њима постоје све књижевне алтернације као категорије, а разлике се огледају само у појединостима, на које ћемо се овом приликом још једном осврнути. Преношење акцената на проклитике је жива, али не и доследна појава; добро се чувају неакцентоване дужине – тенденција уклањања дужина најчешће се јавља у позицији после силазних акцената.

Гледано у целини, може се рећи да говори златиборског краја потврђују велики број алтернација у падежним облицима именица из Даничићевих *Српских акцената* (Даничић, 1925). Ако занемаримо појединачна одступања од Вуковог и Даничићевог система, која се одnose на прелазак појединих лексема из једног у други прозодијски тип, или бројне аналогиије, јер она ни у ком случају не могу бити пресудна за одређивање физиономије овог говора, као најмаркантније особине акценатских алтернација у деклинацији именица могу се издвојити следеће:

#### 4.1. Акценатско двојство *gr̥iōvā/gr̥iōvā*

Именице са краткосилазним акцентом на иницијалном слогу номинатива и акузатива множине у Гмн. могу имати краткосилазни акценат на иницијалном слогу или дугоузлазни акценат на пенултими: *v̥kōvā/vukōvā*, *īrādōvā/īradōvā*, *gr̥iōvā/gr̥iōvā*, *z̥iđōvā/zidōvā*, *k̥mōvā/kumōvā*, *si̥nōvā/sinōvā*. Вук-Даничићеве акценти типа *īradōvā* чују се у говору становништва овог краја у примерима: *br̥kōvā* Ја Ро, *zidōvā* Си, *kumōvā* Ја Си, *gr̥iōvā* Ја Ро Си Тр, Ја *sinōvā* Ро Си Тр, међутим бројни су и примери са непомереним нагласком *gr̥iōvā* БЗ До Зл, *z̥iđōvā* До Ја, *si̥nōvā* До Ја Ни Ро, *k̥mōvā* До Зл Ја<sup>4</sup>

4.2. Акценат датива, локатива и инструментала множине *gr̥iōvima* још увек се може чути у говору становништва овог краја, као што наводи и Даничић (Даничић 1925: 21–22): *vukōvima* Ја, *īradōvima* Ро

<sup>4</sup> Србијанско Полимље (Николић 1991: 98) *vukōva/v̥kōvā*; Говор Пиве и Дробњака (Вуковић 1940: 204) *īlāsōvā/īlāsōvā*; пљеваљски (Ружичић 1927: 127) увек је *gr̥iōvā*; Ужичка Црна Гора (Марковић 2011: 46) *v̥kōvā/vukōvā*.

Си, *зигòвима* Ја Си, *кумòвима* Ро Си, *свайòвима* Си, *синòвима* Ро Си<sup>5</sup>. Чешће је у употреби *ираòовима* БЗ До Зл Ја Љу, *кумовима* До Ја Љу Тр, Ја Ни Ро, *реòовима* Го До Љу, *снеòовима* БЗ До Љу Си Тр, *сино-вима* БЗ До Ја Љу Ни Си. Именица *век* у дативу множине јавља се са дугоузлазним акцентом *векòвима* Љу Ро, међутим забележили смо је у ретким случајевима и са дугоузлазним акцентом у генитиву једине (из 19. *век*а Си).

4.3. Тросложне именице са дугоузлазним акцентом на другом слогу у генитиву множине најчешће задржавају дугоузлазни акценат: *задáйáкá*, *комáра̑ца̑*, *й̑рену̑йáкá*. Међутим, уколико у номинативу има још слогова испред слога са узлазним акцентом, у говорној пракси уочавају се различити начини наглашавања генитива множине:

4.3.1. Један је да се задржи узлазни акценат: *комáра̑ца̑*, *мушкáра̑ца̑*, *й̑алачíнáкá*, *Србијáнáца̑*, *й̑рену̑йáкá*, *Црноíòра̑ца̑* (овај модел је најдоминантнији у говорима златиборског краја);

4.3.2. Друга могућност је пребацавање силазног акцента за слог унапред, који при том постаје краткоузлазни: *кòмáра̑ца̑*, *й̑алàчíнáкá*, *Срби́јáнáца̑* (овакву могућност норма једино и признаје, али такве случајеве нисмо забележили);

4.3.3. Дугосилазни акценат на трећем слогу од краја у генитиву множине (први је на то упозорио Вукушић) уобичајен је у говору западних новоштокаваца: *комáра̑ца̑*, *Србијáнáца̑*. Према нашим запажањима, овакав акценат није карактеристичан за говорнике златиборског краја и забележен је у мањем броју случајева, иако је уобичајен у суседним говорима (Николић 1991: 112): *Босáнáца̑*, *добровòља̑ца̑*, *й̑ийòмáца̑*, *Црноíòра̑ца̑*.

4.4. Именице на *-ад* које у номинативу имају краткоузлазни или краткосилазни акценат, у ДИЛ мн., поред *дурáдима*, *й̑рãсáдима*, могу имати и акценат типа: *јарáдима*, *й̑ашчáдима*, *й̑расáдима*, *й̑елáдима*, *унучáдима*.

<sup>5</sup> Ужичка Црна Гора (Марковић 2011: 383) *свайòвима*; србијанско Полимље чешће *ираòовима* (Николић 1991); пљеваљски (Ружичић 1927: 127) *груòовима/груòòвима*, Љештанско (Тешић 1977: 77) *свайòвима/свайòвима*; Говор Пиве и Дробњака (Вуковић 1940: 200) *кумòвима*, *синòвима*, али је обично и *й̑лãсовима*, *ре̑йòвима*.

4.5. Акценатски тип *село–сѐла* реализује се на следећи начин: Нмн – Амн: *сѐла /сѐла*; Гмн: *сѐлā, сѐлā*. Типу *село–сѐла* (Даничић 1925: 63) припадају: *рѣдро* Си, *чѣло* Ро. Ова прозодијска алтернација не врши се доследно у златиборском говору и бележимо различите примере у облицима плурала: *рѣбра* Ро, *рѣбāрā* Ро, *рѣбрима* Ро, *нāша сѐла* Ро, *нāша сѐла* Ја, *и–сѐлā* Си, *на сѐлима* Ро, *ио сѐлима* Ја<sup>6</sup>.

4.6. Двосложни хипокористици типа *Љубо/Љуба* завршавају се у номинативу на *-о* и деклинирају се по моделу *Љубо–Љуба–Љубу*.

4.7. Од посведочених дужина којих нема код Даничића, у овим говорима јављају се дужине:

4.7.1. На придевским наставцима *-ав, -аси* јављају се постакцентске дужине:

*дāлāв, длѣсāв* Ја, *илѣдāв* Ма Ро Си, *иṛдāв* До, *иṽдāва* Си, *длāкāв* Го, *грднāв* Си, *жѣлāва* Си, *жѣћкāси* БЗ, *зндјāва* Ро, *кѣлāв* Ни, *клѣмѣāв* Ст, *кдѣкāси* Ја, *лѣкāв* Ст, *мṛшāва* Си, *мѣйāва* Ја, *иѣйāв* Ја, *иṽрāв* Си Ст, *рāйāв* Го, *рāчвāсиа* Ст, *сѣвкāси* Ја, *слѣнāв* Ро Си, *иṽрāйāв* Тр, *ћѣлāв* Ја, *цṛнкāси* Ни, *иṽйāв* Ја. Придевски наставак у *чѣйāв* Ја/*чѣйāва* Ро Си, *чѣйāва* Ја/*чѣйāва* Си, *чѣйāво* Си може бити дуг или кратак.<sup>7</sup>

4.7.2. Неакцентовани квантитет јавља се и на првом слогу наставка *-ама* у дативу, инструменталу и локативу множине именица *а-* основа<sup>8</sup> у следећим случајевима:

<sup>6</sup> Дублетне облике именица *село, рѣдро* налазимо у суседним говорима: србијанско Полимље (Николић 1991, 116) Нмн. *сѐла/сѐла*, Гмн. *сѐлā/сѐлā*, Лмн. *ио сѐлима/сѐлима*; Ужичка Црна Гора (Марковић 2011: 389) Нмн. *сѐла/сѐла*, Гмн. *сѐлā/сѐлā*, Лмн. *ио сѐлима/сѐлима*; Горобиље (Николић 1972: 641) Гмн. *сѐлā*; ускочки (Станић 1982: 123), Љештански (Тешић 1977: 179), пљеваљски (Ружичић 1927: 133) Нмн. *сѐла*, али *иѣра, рѣбра*, Ортијеш (Пецо, 1961) само *сѐла*.

<sup>7</sup> Дужину на придевском наставку *-ав* имају следећи говори: Горобиље (Николић 1972: 648), Равни (Ђуровић 1988: 179), Ужичка Црна Гора *иāрав/иāрāв* (Марковић 2011: 403), србијанско Полимље (Николић 1991: 82): *иāрав/иāрāв* дели новоштокавски полимски говор – овај наставак је редовно дуг у прелазном полимском; пљеваљски (Ружичић 1927: 142) има двојаке наставке.

<sup>8</sup> У Даничићевим *Српским акценцима* нема коментара о дужини падежног наставка *-āма*. Прем Решетару, који бележи примере типа *кѣћāма, дѣквāма*, у говорима Црне Горе и Боке Которске ова дужина секундарног је карактера, а он је ограничава само на именице у којих је испред *-āма* краткосилазни акценат (наведено према Ђукановић 1995). Ј. Вуко-

4.7.2.1. Иза краткосилазног акцента на првом наредном слогу (може се јавити и у позицији која није непосредно испред наставка):

У дативу множине могу се јавити облици са дужином на наставку или без дужине. Облици са дужином карактеристични су за источне крајеве Златибора: *др̑дл̑ма* Си, *д̑жк̑ма* Љу Ро, *в̑л̑ма* Љу Тр, *ж̑иц̑ма* Љу Си, *кр̑в̑ма* Љу Ро Си Тр, *кр̑шк̑ма* Љу Си Ро, *к̑ћ̑ма* Си Тр, *м̑џ̑ма* Ро, *њ̑в̑ма* Ро, *св̑дб̑ма* Љу Ро Си, *сл̑в̑ма* Љу Ни, *сл̑к̑ма* Си, *с̑дб̑ма* Љу Ро Си Тр, *ш̑љ̑в̑ма* Љу Си, *ш̑иј̑л̑ма* Тр, *ш̑ум̑ма* Љу Ро, док на западној страни доминирају ликови без дужина: *д̑рама* До, *в̑л̑ма* До, *к̑л̑дама* До, *кр̑шк̑ма* Ја, *к̑ћ̑ма* Ја, *м̑јкама* До, *њ̑вама* До, *св̑дб̑ма* До, *сл̑вама* До, *ч̑шама* Ст, *ш̑љ̑вама* Ја, *ш̑ум̑ма* Ја.<sup>9</sup>

4.7.2.2. Иза краткосилазног акцента која није непосредно испред наставка:

У дативу сингулара чују се ликови са дужином на медијалном слогу: *ј̑д̑дин̑ма* Љу Го Ро Си Тр, *з̑ј̑рад̑ма* Љу Ро, *ј̑д̑бук̑ма* Љу Ро Си, *ј̑ј̑ог̑ма* Љу Си Тр, *к̑чиц̑ма* Ро, *н̑д̑ниц̑ма* До, *н̑в̑ин̑ма* Ро, *д̑б̑ав̑з̑ма* Љу Ро Си, *д̑ј̑рад̑ма* Ро Си Тр, *ј̑д̑с̑еј̑ма* Си, *с̑ј̑хран̑ма* Љу Ро.

На источној страни доминирају облици без поста акценатских дужина: *ј̑д̑динама* До Ја, *к̑чицама* Ја, *д̑ј̑радама* Ст, *с̑ј̑хранама* До.

4.7.2.3. Иза краткоузлазног акцента:

У дативу сингулара може се јавити дужина на медијалном слогу: *ј̑ра̑д̑уљ̑ма* До, *д̑о̑лин̑ма* Љу Си, *к̑а̑шик̑ма* Ст Тр, *к̑о̑лид̑ма* Љу Ро Си, *к̑о̑шуљ̑ма* Ја Љу, *л̑и̑вад̑ма* Ро Си, *ма̑каз̑ма* Ро, *ма̑лин̑ма* Ро Си Тр, *ј̑е̑лен̑ма* Си, *ј̑е̑ћ̑ин̑ма* Љу Си, *ј̑д̑ња̑в̑ма* Си Тр, *ј̑ри̑колиц̑ма* Ја, *с̑е̑кириц̑ма* Љу Си, *с̑и̑д̑о̑лиц̑ма* Ро Си Тр, *ј̑ну̑к̑ма* Љу Ро Си, *ха̑љ̑ин̑ма* Си, *ц̑ре̑јуљ̑ма* Си, *ча̑рай̑ма* Љу Ја Си, а појава се чешће јавља на источној страни Златибора.

---

вић наводи да се та појава односи на све случајеве „именица ж. р. на а где непосредно пред наставком *-ама* не долази кратки или дуги узлазни акценат” (Вуковић 1940: 226).

<sup>9</sup>Правац пружања *-ама/-ама* у суседним говорима: Љештанско (Тешић 1977: 174) *-ама*, Равни (Ђуровић 1988: 179) *-ама*, србијанско Полимље (Николић 1991: 78–81) *-ама* (у средишњим и западним деловима србијанског Полимља) *-ама*, Горобиле (Николић 1972: 637) *-ама*. Говори Црне Горе такође нису јединствени када је реч о овим облицима, па Николић (Николић 1991: 81) констатује „како у Пиви и Дробњаку имамо *-ама* (*-ама*), а јужно и југоисточно одатле и од Пљеваља само *-ама*, то значи да ова изоглоса пресеца и северни део Црне Горе”.

На западној страни и граници са Републиком Српском чешћи су ликови без дужине: *кашикама* До Ја Ст, *кòлидама* До Ја, *мàлинама* До Ја, *òпрагама* До Ја Ст, *йèћинама* До Ја, *сàхранама* До Ја, али има и примера са дужинама: *стйòлицāма* Ја Ст, *чàрайāма* До Ја Ст.

4.8. Ново дуљење вокала пред финалним сонантом јавља се у следећим акценатским типовима:

4.8.1. Редовно је дуг завршни слог у номинативу јединине присвојних придева који се завршавају на *-ин*: *жèнйн*, *сèсйрйн*.

4.8.2. Финални слог дуг је и код присвојних придева мушког рода који се завршавају на *-ов/-ев*: *Блāйойèв*, *Дрāйанòв*.

4.9. Када је реч о прозодијским особинама глагола, можемо закључити да у великој мери постоје слагања са Вуковим и Даничићевим системом. Као најмаркантније прозодијске карактеристике глагола издвајамо:

4.9.1. У говору златиборског краја устаљена је употреба инфинитива са дугоузлазним акцентом код глагола типа *йрèсйи*: *вèсйи* Љу Ни Си, Ро, *вўћи* БЗ Ја, *гòћи* БЗ Го Љу Ја Ма Ро Си, *наћи* Ро Си, *йòћи* Зл Ја Љу Ни Тр, *йрèћи* Го Ро, *сйћи* Зл Љу Ни, *йрèсйи* Ја Ро.<sup>10</sup>

Познато је да у многим говорима херцеговачко-крајишког типа постоји акценатско двојство у облицима инфинитива: *гòћи/гòћи*, *наћи/наћи*, *йрèсйи/йрèсйи*<sup>11</sup>.

4.9.2. Када је реч о глаголима двосложних основа типа *исйрèсйи*, уобичајено је: *говўћи* Ја, *извèсйи* Ја Ни Си, *извўћи* БЗ Ја Ма Ни, *исйрèсйи* Ја Ни Ро Си Ст, *огрāсйи* Ро, *йовўћи* Љу Ро Си. Може се чути и: *исйрèсйи* Љу, *òййћи* Ја.<sup>12</sup>

<sup>10</sup> Горобиле (Николић 1972: 640), Ужичка Црна Гора (Марковић 2011: 409); у новоштокавском делу србијанског Полимља чешће се јавља *гòћи* него *гòћи* (Николић 1991: 159); говор Пиве и Дробњака (Вуковић 1940: 306) *гòћи* и *гòћи*, Горобиле (Николић 1972: 640), пљеваљски (Ружичић 1927: 169) *гòћи*, Ужичка Црна Гора (Марковић 2011: 409) *гòћи*.

<sup>11</sup> В. Говор Пиве и Дробњака (Вуковић 1940: 304), ускочки (Станић 1982: 159).

<sup>12</sup> Када су у питању глаголи овог типа, у говорима србијанског Полимља се „у (југо) источним новоштокавским говорима који имају инфинитив на *-и* овај акценатски лик јавља заједно са *говўћи* и сл.” (Николић 1991:158). Овај облик јавља се и у Љештанском (Тешић 1977: 183), Пива и Дробњак (Вуковић 1940: 305).

4.9.3. Сложени глаголи типа *исїлєсїи* гласе: *довєсїи*<sup>13</sup> БЗ Ја Тр, *зайїдєћи* ЗЛ, *изрєћи* ЗЛ, *исїдєћи* БЗ Ро/*исїдєћи* До Си, *исїлєсїи* Си/*исїлєсїи* До Си Ст, *одвєсїи* Ја, *їомдєћи* Ја, *їровєсїи* Ст, *развєсїи се* Ро.

Наведени закључци указују на постојање приличног броја дублетних глаголских форми<sup>14</sup>, које се често могу јавити и у истом месту. Ако се занемаре таква одступања (*здржїм/здржїм, їрочїїїїм/їрочїїїїм*), овај новоштокавски говор ипак показује велики степен подударња са Вуковим и Даничићевим системом акцената глагола, али исто тако и са суседним западносрбијанским говорима.

4.10. У вези са акцентом заменица најважније карактеристике су:

4.10.1 Генитив и акузатив именичких заменица *ја, їи, он/оно, седе, ко, шїи*, у златиборском говору гласе: *мєнє/мєне, їшєдє/їшєде, сєдє/сєде, њєїї/њєїа, кдїї/кдїа/кдїа, чєїї/чєїа*;

4.10.2 У дативу јединице јавља се акценат: *мєни/мєне, їшєди /їшєде*;

4.10.3. Генитив и акузатив личних заменица *ми, ви, они* јављају се у следећим облицима: *вїс, нїс, њїх, њїї, њїї* (*зї њїї, у њїї*). На западној територији Златибора познат је облик *нїс(ке)*, док је на источној страни *нїс*.

## 5. Неакцентоване дужине

Као што је својствено и осталим говорима источнохерцеговачког типа, и у овом говору дужине се могу налазити само у позицији иза акцентоване силабеме. Анализирана грађа показује да се у златиборском говору добро чувају поста акценатске дужине, а да се губљење неакцентованих силабема јавља само у ограниченом броју примера, при чему редуција најчешће захвата слоге иза силазних акцената. У овој позицији редуковању су подложне дужине у речима са отвореном и затвореном ултимом.

<sup>13</sup> У србијанском Полимљу је *довєсїи*, ретко *довєсїи* (Николић 1991: 159). Други облик је одлика говора који су западније од србијанског Полимља, нпр. Пиве и Дробњака (Вуковић 1940: 306–307).

<sup>14</sup> Николић ову појаву доводи у везу са пореклом становништва више него са дијалекатском разуђеношћу говора (Николић, 1991: 197).



5.1. Извесна колебања запажају се код глагола са основом на *-је* у позицији (˘ + ˘ +˘); укидање квантитета уочено је само у појединачним примерима (*вѣрује* Ја, *о̀дбијем* Ја Ро, *ѝдѣијем* Ја), а грађа показује да ипак доминирају ликови са дугим завршним вокалом.

5.1.1. У позицији (˘ +˘) забележени су појединачни случајеви скраћивања дужина који су одлика суседних говора: *ѝрѣдем* Ро, *ѝому̀зеш* Ро.<sup>15</sup>

5.1.2. У позицији (˘ +˘) код глагола: *ѝрѣјем* БЗ, *дѣје* Љу, *ѝијем* БЗ, *ѝијем* БЗ; код бројева: *дѣвети* Ма Ро, *дѣсет* Ма Ро. Иначе је иза кратко-силазног акцента дужина најотпорнија у примерима типа *мѣсѣца* БЗ Зл Го Си, *ѝдѣиѣра* Ја Си, *ѝу̀ѝдѣлка* Ни, *рѣђака* Зл Ма.

5.1.3. У позицији (˘ +˘) код глагола: *ка̀же* До Зл Ро, *крѣће* Ни Си, *кѣиши* Си, *мѣра* Љу, *нѣма* Љу Си, *ра̀ди* Ја Ни, *ра̀де* Ро, *сѣрѣми* Ро.

5.1.4. Неакцентована дужина у позицији (˘ + ˘ +˘): *завијају* Си, *наићају* Си, *нѣмају* БЗ Го Тр, *ѝиѣају* Си, *узѣају* Си.

У свим примерима у којима је дошло до губљења постакценатског квантитета реч је о тзв. позиционом губљењу дужина, док се у случајевима када је дужина облички диференцијална тј. обавезна у овом говору не јавља скраћивање: *иза кѣћа*, *нѣколико љѣдѣ*.

## 6. Закључне напомене

Анализирана акценатска грађа потврђује чињеницу да говор Златибора има основне карактеристике млађих новоштокавских говора, те да у њему постоје све књижевне алтернације као категорије, а разлике се огледају само у појединостима, које смо овом приликом назначили само у основним цртама. Гледано у целини, може се рећи да говори златиборског краја потврђују велики број алтернација у падежним облицима именица из Даничићевих *Српских акцената* (Даничић, 1925).

Како овај говор припада источнохерцеговачком говорном типу, у његова маркантна обележја спада и новоштокавско преношење акцената на проклитику, које се јавља „у случајевима када то захтевају принципи новоштокавске акцентуације, тј. када (˘) и (˘) не представљају прасловенске силазне акценте и када аналогија није пореметила првобитне

<sup>15</sup> Тако је у пљеваљском: *ѝрѣсем*, *ѝрѣдем* (Ружичић 1927: 149).

односе” (Николић1970: 40). Преношење акцената на проклитику је у говорима ужичког краја жива, али не и доследна појава, па као и у многим другим говорима херцеговачко-крајишког типа, она није ни издалека доследно спроведена као код Даничића.<sup>16</sup> Силазни акценти најчешће се преносе на предлоге, везнике (углавном *и* и *ни*) и одричну речцу *не*, али се у овом говору у улози проклитике могу јавити и неке друге (понекад и акцентогене) речи, нпр. основни бројеви (*двѣ ѿгине*), а знатно ређе и неки прилози (*йó кила*).

Као што је својствено и осталим говорима источнохерцеговачког типа, и у овом говору дужине се могу налазити само у позицији иза акцентоване силабеме. Анализирана грађа показује да се у златиборском говору добро чувају поста акценатске дужине, а да се губљење неакцентованих силабема јавља само у ограниченом броју примера, при чему редуција најчешће захвата слоге иза силазних акцената.

Сматрамо да ће прикупљена и анализирана акценатска грађа и истраживање прозодијског нивоа језичке структуре овог новоштокавског говора допринети прецизнијем сагледавању акценатског система српског језика и приступњу пословима ревизије прилично запуштене акценатске норме.

## Литература

- Вуковић, Јован (1940), „Говор Пиве и Дробњака”, *Српски дијалектолошки зборник*, X: 187–417.
- Даничић, Ђура (1925), *Српски акценџи*, Београд–Земун: Посебна издања Српске краљевске академије.
- Ђуровић, Радосав (1992), „Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине”, *Српски дијалектолошки зборник XXXVIII*: 9–378.
- Ђуровић, Радосав (1993), „Ужички говори”, *Зборник за филологију и лингвистику XXXVI/1*: 143–152.

<sup>16</sup> Многи говори у Србији имају факултативно преношење: Ужичка Црна Гора (Марковић 2011: 360), Горобиље (Николић 1972: 633), Љештанско (Тешић 1977: 175), Тршић (Николић 1968: 387). За усочки говор се наводи да „спада у говоре у којима је преношење акцената на проклитику редовна појава”, али да „то ипак не значи да је појава апсолутна” (Станић 1982: 88).

- Ђуровић, Радосав (1988), „О неким прозодичким и гласовним особинама говора Равни код Титовог Ужица”, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXXI: 177–180.
- Ивић, Павле (1991), *Главне линије развоја прозодичког система у српскохрватском језику*, Изабрани огледи II, Из историје српскохрватског језика, Ниш.
- Ивић, Павле (1994), *Српскохрватски дијалекти: њихова структура и развој. Књ. I. Оштри размајрања и штиокавско наречје*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јокановић-Мијлов, Јелица (2012), *Прозодија и говорна култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, Библиотека књижевност и језик, књига 42.
- Марковић, Славољуб (2011), „Говор Ужичке Црне Горе”, *Српски дијалектолошки зборник*, LVIII, Београд: 343–668.
- Мићић, Љубомир (1925), „Златибор”, *Антропогеографска истраживања, СЕЗб*, 19, Београд: 497–502.
- Николић, Берислав (1966–67), „Упитник за испитивање акцената у штокавским говорима”, *Јужнословенски филолоџ XXVII*, св. 1–2: 307–336.
- Николић, Берислав (1970), *Основи млађе новоштиокавске акценације*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Николић, Видан, (2014), *Говор ужичког краја*, <http://www.graduzice.org/userfiles/files/govoriuzickogkraja.pdf>>.5. 6. 2014.
- Николић, Мирослав (1972), „Говор села Горобила код Ужичке Пожеге”, *Српски дијалектолошки зборник*, XIX: 625–746.
- Николић, Мирослав (1991), „Говори србијанског Полимља”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVII: 1–548.
- Петровић, Драгољуб – Снежана Гудурић (2010), *Фонологија српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Ресо, Асим (1961), „Акцент села Ортијеша”, *Научно друштво NR Bosne i Hercegovine, Града*, X: 5–51.
- Ресо, Асим (1971), *Основи акцентологије српскохрватског језика*, Београд: Научна књига.
- Пецо, Асим (1971а), „Вук-Даничићеви акценатски принципи и наша стандардна прозодичка норма”, *Наш језик*, н. с. књ.18, св.1–2: 93–102.

- Рамић, Никола (2012), „Актуелна питања из српске ортогоније”, *Хоризонти и њихови предели на јужнословјанским езици*, Универзитетско издаваштво „Паисий Хилендарски”: 191–202.
- Реметић, Слободан (2012), „Текстови из говора источнобосанских Ера”, *Српски дијалектолошки зборник*, LIX: 487–636.
- Ружићић, Гојко (1927), „Акцентски систем пљеваљског говора”, *Српски дијалектолошки зборник*, III: 113–176.
- Станић, Милија (1974), „Ускочки говор”, *Српски дијалектолошки зборник* XX: 1–259.
- Тешић, Милосав (1977), „Говор Љештанског”, *Српски дијалектолошки зборник* XXII: 159–328.
- Челиковић, Боривоје (2010), „Ужички крај”, *Насеља, Порекло становништва, обичаји*, *Службени гласник САНУ*, Београд.

Aleksandra Lončar Raičević

## PRIMARY PROSODIC FEATURES OF THE ZLATIBOR SPEECH

### Summary

This paper is a part of a wider research presented in the doctoral thesis that was defended in Banja Luka in 2016 under the mentorship of professor Dragičević. The paper deals with the primary features of the accent system in the speech of Zlatibor and examines the nature of the accents used in that area, their classification and distribution, their transfer to proclitics and the position of unaccented lengths. One of the aims of the work is to contribute to the existing knowledge on prosodic features of the words belonging to this Neo-Shtokavian dialect which may be of use in the revision of the existing prosodic norm in Serbian.

aleksandra.loncar.raicevic@filfak.ni.ac.rs

Саша Д. Шмуља  
Универзитет у Бањој Луци  
Филолошки факултет

# МИКРОТОПОНИМИЈА СЕЛА ДОЊА ИЛОВА И ГРАБИК ИЛОВА<sup>1</sup>

Апстракт: Рад је написан на основу ономастичке грађе прикупљене на терену, у лѐто 2001. године. Топономастичко истраживање подразумијева интерпретацију микротопонимске грађе, која је највећим дијелом реализована примјеном методе класификације. Полазна тачка класификације биле су творбена, односно семантичка анализа. Истраживачки дио рада, поред интерпретације микротопонима, садржи и резултате доономастичког дијела истраживања, који се у првом реду односе на микрорегију ова два села. Дио структуре рада чине и табеларни прегледи творбене, односно семантичке класификације, затим завршна биљешка и регистар појмова (топономастичке грађе).

Кључне ријечи: микротопоними, класификација, творбена анализа, семантичка анализа.

1. Уводне напомене. Прикупљање ономастичке грађе започето је у катастарском уреду у Прњавору, гдје је из књига са списковима парцела извршена ексцерпција назива. Затим су обављени прелиминарни разговори са информаторима, након чега се испоставило да готово свака одредница (микротопоним) има географску локацију, тј. постоји на терену, да су називи актуелни и да постоји својствен изговор назива денотата. Према томе, није била неопходна израда радних мапа (према

<sup>1</sup> Овај текст представља дипломски рад одбраћен у новембру 2001. године на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци под менторством проф. др Милана Драгичевића.

бројевима парцела и према постојећим плановима) које би дужим путем довеле до географског положаја парцеле са списка.

У фази детаљних разговора информатори су посвједочили о именима, изговору, локацији и семантичкој компоненти имена њива, шума, заселака, те водених токова и извора у Доњој и Грабик Илови. Прикупљене информације чине материјал, од којег је добар дио снимљен на касете. Тако је потврђен и допуњен списак службених података, односно катастарских потеса, захваљујући информаторима Ђ. М. (1925), З. Њ. (1932), П. Т. (1936), С. Ј. (1948) и Б. З. (1958).

Структура рада дијелом је усвојена према структури магистарске тезе Јасне Хаџимејлић (1987), у првом реду када су у питању класификације и терминологија (нпр. термини слободне и компоноване форме код семантичке класификације итд.).

2. Доономастички дио истраживања. Овај дио рада садржи историјске податке, податке о становништву, поријеклу хидронима *Илова*, а обавјештава и о карактеристикама локалног говора.

2.1. *Историјски њодаци*. Када је у питању локални топономастикон, све је јасно што се тиче ојконима *Градџик Ђлова*. Међутим, занимљив је податак у вези са старим називом за село *Доња Ђлова*. Наиме, некадашњи назив био је *Табак Ђлова*, који је чест у употреби и данас (у говору мјештана, па и катастру). Још увијек је живо сјећање на бега Мухамеда Табаковића, чије је породично име, у форми надимка, и послужило за конструкцију двочланог ојконима (каких је у прњаворској општини, када су у питању „Илове”, службено пет). У микротопонији су сачувани остаци лексике карактеристичне за владавину овакве врсте. То су микротопоними изведени од ријечи оријенталног поријекла (арман, чардак, бег итд.). Према свједочењу информатора, Доња Илова је носила назив *Табак Илова* до формирања Сељачке радне задруге, када јој је Димитрија Душанић промијенио име. Данас ником од мјештана није познато да ли је враћен стари назив села или је компонента „Доња” иновација у топонимији. Још мање се зна о томе како се Доња Илова звала прије бега (или бегова) Табаковића.

2.2. *Становништво, земљиште, међе*. У Доњој Илови и Грабик Илови живе Срби православне вјероисповијести, већином старосједиоци. Уз њих ту живи неколико породица италијанске националности, која, у далеко већем броју, настањује сусједно село *Шивор* (још од аустроугарског времена), као и неколико породица Украјинаца. Код овдашњег становништва усталио се назив *Галцијани*, којим називају припаднике националности досељених на ове просторе са словенског сјевера и истока, а сам назив потиче од назива области Галиција у јужној Пољској и западној Украјини. У микротопонији ова два села сусрећемо неколико назива изведених од облика „Шокац” и „Галцијан”, који су несумњиво настали према вјерским и националним карактеристикама ових народа. Већина од укупне површине земљишта у атарима Доње и Грабик Илове у приватном је власништву. Земљиште је равничарско и брежуљкасто. Оба села су у непосредној близини града Прњавора. До њих се долази старим путем Прњавор–Дервента. Границу микро-регије ових села, према новом, магистралном путу између Дервенте и Прњавора, чине рибањи у Штрпцима, који се налазе на десној обали ријеке Вијаке (чија је притока Илова). На том мјесту Вијака раздваја *Ширџице* и Доњу Илову, односно Штрпце и *Палачкџице*. У близини је и *Карџић*, по димензијама једино право брдо.

2.3. *Микрорегија прњаворских Илова*. Хидроним Илова је назив ријеке која протиче кроз сјеверни дио прњаворске општине. Њено ушће у ријеку Вијаку је само десетак километара узводно од ушћа Вијаке у Укрину. Овај хидроним је елемент којим је мотивисано име пет села која чине територијално повезани низ сјеверно и сјевероисточно од града Прњавора. Уједно је и органска географска нит која их повезује. Према службеним подацима, то су слједећа села са заједничком другом компонентом ојконима: *Доња Илова*, *Грабик Илова*, *Велка Илова*, *Печенеј Илова* и *Шереј Илова*. Ово поглавље садржи објашњења поријекла прве компоненте у топонимској конструкцији наведених села.

У првом дијелу ојконима *Доња Илова* је придјев, који категорисше просторни однос (у овом случају тока ријеке) и који, као и сваки такав, стоји у одређеноме придјевском виду. Прва компонента назива Грабик *Илова* је облик изведен од апелатива *град* (*Грабик*, тако се врло често чује у локалном говору, дакле без наредног *Илова*). *Печенеј* је,

вјероватно, као и *Табак* турско породично име или надимак, и то према племенском називу *Печенези*, варварског народа турске крви (РЈАЗУ, IX 741). Најзад, Шерег Илова (такође, врло често и самостално *Шереј*) име је села чија је прва компонента ријеч која води поријекло од руске ријечи *шеренѝа*, мађарске *sereg*, пољске *seręg*, а значи бојни ред, чета, односно стадо, јато, чопор (РЈАЗУ, XVII, 544). „Службена” је и Велика Илова.

Иако је формално познато пет, сваки од упитаних мјештана на питање колико има Илова одговара седам или чак девет. Тек послије извршеног набрајања установи се да неке од њих нису у „званичном попису”. Овакав својеврстан аутоматизам приликом одговора на питање о бројности Илова последица је неколицине узрока. Наиме, у данашње вријеме, у свијести неких од старијих житеља овог подручја, *Жгрѣдѹша*, чак и *Кѝладе* (иако само повећи засеоци Велике, односно Грабик Илове) слове као посебне Илове. С друге стране, број претходних компоненти у двочланом ојкониму очигледно је редукован. Недостају „опоненти”: Горња (која се понекад у набрајању и помене), те Мала Илова (као нпр. Мала Сочаница и сл.). А да ли су некад и постојале, апсолутна је непознаница.

2.4. *Хидроним Илова, објашњење и ѝоријекло*. Посебно је значајна чињеница да се у говору овдашњег становништва, када је ријеч о било којем од ових села, каже врло често и самостално *Илова*. У народу је, судећи по томе, поодмакао процес осамостаљења топонима у односу на прву компоненту двочланог назива. Исто тако, и ктетик гласи само *ѝловскѝ* (-а; -ѝ) и етник само *ѝловчѝн* (-ка), а не рецимо *доњоиловски* и сл. Код Грабик Илове и Шерег Илове ктетик и етник граде се самостално и од прве компоненте ојконима.

Хидроним *Илова* понаша се двојако – као именица женског рода, па се тако и мијења (*ѝлова*; *ѝловѣ*; *ѝлови*) и као придјев одређеног вида и женског рода (*ѝловѝа*; *ѝловѣ*; *ѝловѝј*). Затим, у генитиву и локативу, умјесто облика *из Илове* и *у Илови* (односно *у Иловој*), у говору се сусрећу и облици *из Јаловѣ* и *у Јаловѝј*, облици који упућују на етимологију ријечи. Наиме, руско *яловый* значи неплодан, а и у српском ријеч има исто значење. Облици „Илова” и „иловача” посвједочени су у РЈАЗУ. Заједнички им је коријен прасловенског поријекла, који се



манifestује: у старословенском у облику иль (исто је и у руском), у чешком jil, у пољском jil итд. То су облици који дефинитивно потврђују семантику хидронима, јер је то у структури ријечи *Илова* значењска морфема.

2.5. *Карактеристике локалног говора.*<sup>2</sup> Говор ових села припада новоштокавском, источнохерцеговачком дијалекту, и то његовоме сјеверозападном огранку. Неке карактеристике идиома могуће је учити већ у топономастикону.

Новоштокавска политонија овдашњег говора видљива је и у досљедно спроведеном преношењу силазних акцената на проклитике – и старом и новом. Из микротопонимске грађе су сљедећи примјери старог преношења (*За дрдом; Под дрдом*) и новог преношења (*Под тробљем; Код језера; Баре код млина* итд.).

Карактеристика локалног говора су и акценатске алтернације које сусрећемо нпр. у микротопонимима *Жесџик/Жесџик; Крџичџик/Крџичџик; Расџик/Расџик*, дакле у изведеним облицима овог типа, као и алтернација *Баџча/Баџча; Тезје/Тезје*.

Веома су честе и редукције вокала *и* у одређеним позицијама у структури микротопонима и уопште у локалном говору. Најчешће се редукује самогласник *и* у претпоследњем слогу у структури ријечи, првом од два кратка када је у питању квантитет: *Јазавч<sup>и</sup>не; Башчур<sup>и</sup>на; Барџи<sup>и</sup>на; Бејлџч<sup>и</sup>на; Газг<sup>и</sup>ћа џезје; Градич<sup>и</sup>ћ; Ђур<sup>и</sup>но дрдо; Куџиџи<sup>и</sup>не* итд. Постоје примјери редукције вокала *и* у претпоследњем слогу, али не непосредно након наглашеног слога: *Њивер<sup>и</sup>ца; Полич<sup>и</sup>ца; Јанков<sup>и</sup>на; Душан<sup>и</sup>ћа дрдо* итд. У примјерима *Бјел<sup>и</sup>чка кдса; Вџл<sup>и</sup>ко џдље* редукован је вокал *и* у слогу који претходни финалном дугом. У примјеру *Бџаг<sup>и</sup>ница* (поред алт. *Бџагин<sup>и</sup>ца*) редукован је вокал *и* који није ни непосредно послје акцентованог слога ни непосредно прије ултима (као у већини примјера). Дакле, готово редовна је редукција вокала *и* у суфиксима *-ица* и *-ина*. И у финалном положају самогласник *и* се редукује: *Букџи<sup>и</sup>; Влахџ<sup>и</sup>/Лаџ<sup>и</sup>; Пјесков<sup>и</sup>; Травњџи<sup>и</sup>; Међџи<sup>и</sup>* итд., као и у именима заселака: *Сџнчан<sup>и</sup>; Трив<sup>и</sup>чев<sup>и</sup>ћ; Галџџан<sup>и</sup>; Гџл<sup>и</sup>ћ* итд.

<sup>2</sup> Од писања овог рада до данас, говорно подручје Прњавора у више наврата било је предмет дијалектолошких истраживања. Новији подаци у суштини су потврдили оно што је овдје констатовано. Више о томе в. у Козомара 2016.

Степен редукције условљен је говорним тактом и креће се у распону од дјелимичне до потпуне редукције, у готово свим примјерима.

У локалном говору, осим самогласника *и*, у одређеним позицијама у ријечи редукцији подлијеже и самогласник *у*. Нпр. у микротопонимији *Пал'чак*, умјесто *Палучак*, и у антропонимији *Бџунов'ћ*; *Трудија*, умјесто *Бџуновић*; *Трудија*.

Карактеристичан је и случај наглашавања вокала *и* краткоузлазним акцентом у суфиксу *-ица* тамо гдје би се у противном десила редукција: *Бар'ица*; *Вод'ица*; *Баши'ица*; *Клуй'ице*; *Шум'ица* у поређењу са *Кос'ица*; *Стр'анч'ица* итд. Овакав акценат (умјесто очекиваних *Бар'ица*; *Вод'ица* итд.) спречава редукцију вокала *и*, и то најчешће када би се, приликом потпуног редуковања *и*, у непосредном контакту нашли сугласници који би створили услове за неку од фонетских алтернација (*Водца*, *Баши'ица* итд.).

У микротопономастикону села Доња Илова и Грабик Илова, вокал *и* сусрећемо и у тзв. неслоговном положају. До неслоготворног квалитета самогласника *и* долази након губљења интервокалног *ј*: *Ба'ица*; *Ури'ица*; *Или'не стр'ане*; *Гру'ића дуковац*.

Карактеристика локалног говора је и потпуно одсуство сугласника *х*: *Лау'љ*; *Рас'иик*; *Арманов'на*; *Гр'ор'ишије*. Такође, постоје и примјери супституције *х* неким другим сугласником, најчешће сонантом (*Лаву'љ*; *Орај*), али и сугласником *к* (*Микаилова њива*).

Јекавско јотовање је, осим сугласника *л* и *н*, обухватило и друге сугласничке фонеме. Постоје тако и микротопоними у којима је посвједочено јотовање дентала *с*: *Ѕече*, *Ѕел'не*.

Уз напријед наведене примјере из *Јаловѐ*; *у Јаловѓ* и сл. једнако су занимљиви примјери *Јали'на* умјесто *Или'на* (локални празник), *јали* умјесто *или* (тй *јали* ѓн), *Јалисија* умјесто *Јелисија* (мушко име).

Ниједна од карактеристика локалног говора, изузев примјера са губљењем *х* и његовим супституентима, није забиљежена у службеном попису микротопонима.

3. ИНТЕРПРЕТАЦИЈА МИКРОТОПОНИМСКЕ ГРАЂЕ. Представљање грађе микротопонима села Доња Илова и Грабик Илова према творбеним и

према семантичким критеријумима. Приликом класификовања грађе микротопономастикона, и код плана форме и код плана садржаја, слиједи даље разврставање назива. Као помоћно средство искориштена је метода табеларних прегледа у обје наведене варијанте груписања назива заједно са подтипovima у оквиру сваке од њих. Табеларни преглед обухвата и процентуалну заступљеност сваке од групација у оквиру двије основне варијанте.

3.1. *Класификација према творбеном критеријуму.* У овом сегменту рада микротопонимска грађа класификована је према структурним особинама облика. Сваки поједини облик сврстан је у једну од три основне скупине које обухватају микроназиве према начину организације топоформације. Од најједноставнијих до најсложенијих облика, наведене скупине обухватају:

(1) основне облике, тј. облике у номинативима једнине и множине сва три рода (јер постоје примјери за сваки род), облике неизведене афиксима;

(2) изведене облике, облике изведене афиксима, топоформантима, укључујући и облике номинатива множине (из скупине основних облика) изведене обличким афиксима *-ов-* и *-ев-*;

(3) компоноване облике, тј. топономастичке синтагме, елидиране топономастичке синтагме и један композит, дакле једину сложеницу у микротопономастикону Доње Илове и Грабик Илове.

Тамо гдје се за то указала потреба, постојећа класификација на творбене скупине је продубљена. Према томе, овај сегмент рада обухвата и интерпретацију творбених подтипова.

3.1.1. *Основни облици.* У ову скупину сврстани су микротопоними који се јављају у формама номинатива једнине и номинатива множине мушког, женског, односно средњег рода, а чије облике не карактерише афиксација. Облици номинатива једнине имају наставке *-ø*; *-а*; *-о* и *-е*, а облици номинатива множине наставке *-и*; *-е*; *-а*, при чему разликујемо флексију (наведене наставке) од суфиксације. Уједно, то су и подтипови ове прве скупине у оквиру творбене класификације.

(1) Облици неизведени афиксима, са такозваним нултим наставком јесу облици номинатива једнине мушког рода: *Брѝјеѝ; Вѝс; Гај; Дѝ; Крѝј; Луѝ; Орај; Пѝлучѝак*;<sup>3</sup> *Рѝдак*;<sup>4</sup> *Рѝшиѝ; Тѝк*.

(2) Облици неизведени афиксима, у номинативу једнине женског рода препознатљиви су по наставку *-а*: *Ада; Азна; Ба̀ра; Ба̀шча/Ба̀шча; Бра̀зда; Бр̀еза; Ђ̀лова; Ђ̀дала; По̀њава*;<sup>5</sup> *Сѝр̀ана; Тез̀а; Шѝлѝшѝра*.

(3) Облици неизведени афиксима, у номинативу једнине средњег рода са наставком *-о*, или његовом преглашеном варијантом *-е*, нешто су малобројнији: *Бр̀до; Вр̀ело; Јез̀еро; Пѝ̀ље*.

(4) Облици неизведени афиксима, у номинативу множине мушког рода са наставком *-и* које се редукује јесу: *Вла̀уљ<sup>и</sup>/Ла̀уљ<sup>и</sup>; Лав̀уљ<sup>и</sup>; Орас<sup>и</sup>*. Као што се види из билежења микротопонима, карактеристика је локалног говора напријед поменута редукција вокала *и* у финалном положају у структури ријечи.

(5) Облици неизведени афиксима, у номинативу множине женског рода са наставком *-е* су: *Аде; Ба̀ре; Бра̀зде; Лѝније; Лѝије; Лу̀ке/Лу̀ке; Њ̀ије; Тез̀е/Тез̀е; С̀ече*.

(6) Облици неизведени афиксима, у номинативу множине средњег рода са наставком *-а*, заступљени су само једним примјером: *По̀ља*.

Облик номинатива множине има и микротопонима *Ка̀мење*. Као и све збирне именице, у дијахроној перспективи, коначан облик је добио у процесу новог јотовања. Сврстава се у групу облика неизведених афиксима у номинативу множине мушког рода.

3.1.2. *Изведени облици*. Према творбеном критеријуму класификације микротопонима села Доња Илова и Грабик Илова у ову скупину спадају облици изведени афиксима. Као творбена средства, најчешћи топоформанти су суфикси, а најчешће творбене базе су фитоними,

<sup>3</sup> У творбеној класификацији коју сам извршио овом приликом, узео сам за релевантно синхроно стање. Када је у питању ова скупина, нисам тумачио дијахронију, нпр. облика *Пѝшѝк; Пр̀дој*, који су приједлошко-падешке конструкције. Релевантан је њихов облик у номинативу једнине (окамењена приједлошко-падешка веза).

<sup>4</sup> И ово је номинатив једнине, али онај облик који не треба сврстати у скупину микроназива типа *Љѝшѝк; Тр̀вњак; Сѝр̀њак*, јер су они суфиксалне изведенице за разлику од облика *Рѝдак; Тѝчак; Меѝјари<sup>и</sup>* и слично, гдје имамо тзв. непостојано *а*, које води поријело од полугласа у јакој позицији.

<sup>5</sup> Једини облик који не завршава наставком *-а*, карактеристичним за женски род, јесте микротопоним *Рѝван*, именица четврте деклинационе врсте.

разни географски термини (као деапелативне), те антропономи (као депропријативне топооснове).

Као што је речено, најчешћи тип извођења је суфиксација, а најчешћи суфикси као творбени форманти су суфикси *-ица (-ице)*; *-ишиџе*; *(-ов-; -ев-) + -ина (-ине)*, *-ик*; *-ац (< љкџ)* и други.

Један од најчешћих суфикса којима су изведене топооснове микротопономастикона Доње Илове и Грабик Илове јесте суфикс *-ишиџе*. Овај творбени формант гради облике из реда тзв. *potina loci*. Овим суфиксом изведени су слџеђи микроназиви: *Амбарџишиџе*; *Бујарџишиџе*; *Грђорџишиџе*; *Зодџишиџе*; *Ијралџишиџе*; *Конојљџишиџе*; *Кодшарџишиџе*; *Кућџишиџа*;<sup>6</sup> *Мљџишиџе*; *Мљџишиџе*; *Рјажџишиџе*; *Рџџишиџе*; *Рџџишиџе*; *Сџџишиџе*; *Теочџишиџе*; *Цјјанџишиџе*; *Црквџишиџе*; *Чардјачџишиџе*.

Топооснове које су изведене суфиксом *-ишиџе* разнородне су, а о томе ће бити ријечи приликом семантичке класификације, гдје ће такође сви микроназиви бити интерпретирани и разврстани с аспекта етимологије.

Слџеђи суфикс којим су изведени бројни микротопоними јесте суфикс *(-ов-; -ев-) + -ина*. У неким случајевима у облицима ове групе назива, основа је проширена обличким афиксима *-ов-* и *-ев-*, а у неким случајевима не. Топооснова микротопонима *Армановна*, *Вјудовна* и *Јанковна* проширена је обличким афиксом *-ов-* и изведена, од нове творбене базе (посесива), суфиксом *-ина*. Микроназиви *Милдшевна* и *Шарчевна* такође су настали тако што је крајњи облик изведен суфиксом *-ина*, који се додаје на већ постојећи посесив. Притом, облички афикс *-ев-* палатализује крајњи сугласник основе антропонима (из реда личних надимака) у микротопониму *Шарчевна*. Истим поступком изведена је и творба микротопонима *Крчевна*, који сусрећемо и у алтернативним облицима када су у питању акценти, тј. поста акценатски квантитети (*Крчевна*/*Крчевна*/*Крчевна*). Преостали облици изведени су тако што се директно на топооснову додаје суфикс *-ина*, који се овдје сусреће и у множинском облику (*-ине*): *Башична*; *Белучна*; *Сјудлна*; *Торна*; *Чардјачна*; *Кућџишиџа*; *Слјџична*, односно *Кџсне*;

<sup>6</sup> Овај облик изведен је суфиксом *-ина*, који се додаје на основу већ постојећег топонима *Кућџишиџе*, изведеног суфиксом којим се изводе облици из ове групе. Наведен је у оба случаја, а убраја се у облике са суфиксом *-ина*.

Сел<sup>не</sup>; Јазавч<sup>не</sup>; Колиб<sup>не</sup>. У ову групу могу се сврстати и примјери типа Барѐй<sup>на</sup> и Башчур<sup>на</sup>, заправо аугментативни облици изведени суфиксима -еѝина и -урина.

Сљедећи подтип афиксалних изведеница чине облици карактеристични по суфиксу (-ов-; -ев-; -ин-) + -ац. Дакле, основа (коју чине фитоними, зооними, антропоними и др.) проширује се посесивним суфиксом -ов-; -ев- или -ин- да би се тек на тај облик додао суфикс -ац. Бројност, односно заступљеност овог топоформанта у микротопономастикону Доње Илове и Грабик Илове није као у претходно наведеним скупинама суфиксално изведених облика. Групу са суфиксом -ац (који води поријекло од суфикса -ѝкѝ (-ѝсѝ) из групе старих деминутивних суфикса) чине сљедећи микроназиви: Ба<sup>на</sup>ц; Буковац; Градовац; Јеловац; Још<sup>кова</sup>ц; Кленовац; Лединац; Марјановац; Раковац; Царевац. Микротопоним Лединац захтијева посебно објашњење. Највјероватније је да је топооснова била придјев *леден*,<sup>7</sup> а не апелатив *лед* проширен посесивним суфиксом -ин-. Дакле, првобитно *Леденац* је аналошким путем алтернирало у *Лединац*, по угледу на облике овога типа, који су бројнији.

У посебну скупину се сврставају и имена заселака која су углавном антропонимског поријекла. У Доњој Илови су сљедећи засеоци: Аксѐнѝ<sup>ћ</sup>; Бџунов<sup>ћ</sup>; Винч<sup>ћ</sup>; Вуков<sup>ћ</sup>; Га<sup>ћ</sup>; Галцијан<sup>ћ</sup>; Зор<sup>ћ</sup>; Мила<sup>нов</sup>ћ; Новаков<sup>ћ</sup>; Кудр<sup>ћ</sup>; Пав<sup>це</sup>; Сим<sup>ћ</sup>; Том<sup>ћ</sup>; Три<sup>чев</sup>ћ; Тубоње; Трудије (< Турудије); Шмѝље. Грабик Илова се дијели на двије скупине заселака, и то Гџрѝи Грабѝк, који обухвата засеоке Миѝир<sup>ћ</sup>; Санчан<sup>ћ</sup>; Ву<sup>инов</sup>ћ; Тодоров<sup>ћ</sup>; Маѝ<sup>ћ</sup>; Ду<sup>јаков</sup>ћ и Доњѝи Грабѝк, који обухвата засеоке Гру<sup>ић</sup>; Си<sup>ан</sup>ћ; Божунов<sup>ћ</sup>; Сар<sup>ћ</sup>.

Један од деминутивних суфикса, суфикс -ић, такође је заступљен у микротопономастикону: Бун<sup>ар</sup>ћ; Градич<sup>ћ</sup>; Грџд<sup>ћ</sup>; Дџдр<sup>ћ</sup>. Топооснова Дџдр<sup>ћ</sup> је квалитативни придјев *гџд(а)р*, облика Грџд<sup>ћ</sup> и Бун<sup>ар</sup>ћ апелативи *ѝрџд* и *џунар*, а основа облика Грџдич<sup>ћ</sup> је већ постојећи изведени лик Грџбѝк.

Облици изведени суфиксом -ѝк чине групу микротопонима са искључиво фитонимском топоосновом. У многим облицима топо-

<sup>7</sup> У питању је извор хладне, ледене воде, по којем је и парцела добила назив.

формант микропонима је, поред суфикса *-ик*, његов аломорф *-иц-* са наставком *-и* у номинативу множине (дакле *-ици*). Јављају се и у формама са одређеним акценатским алтернацијама: *Брѣзѣик*; *Букѣик*/*Букѣиц*; *Вишњѣик*; *Грабѣик*; *Жѣсѣѣик*/*Жѣсѣѣиц*; *Јасѣиц*; *Јошѣик*/*Јошѣиц*; *Клѣник*; *Крѣшѣик*/*Крѣшѣиц*; *Расѣѣик*/*Расѣѣиц*; *Трѣшњѣик*; *Цѣрик*. Облик *Жѣсѣѣик*/*Жѣсѣѣиц*, према тумачењу мјештана настао је од имена биљке *жѣсѣѣика*, тј. од назива врсте траве која ту расте. Међутим, вјероватније је да је првобитни облик фитонима био *жѣсѣѣа*, од којег је и изведено *Жѣсѣѣик*. Исто важи и за *јошѣика* (< *јоха*).

Када су у питању акценти, сви ови облици имају краткоузлазни акценат у првом слогу, са изузетком назива *Жѣсѣѣик*; *Крѣшѣик*, који се јављају и са акценатским алтернацијама. Акценти упућују на то да су микропоними *Грабѣик*; *Клѣник* и *Цѣрик* изведени од основе фитонима у генитиву једине. На основу наглашену краткоузлазним акцентом додаје се дуги по квантитету топоформант *-ѣик*. Дакле, *ѣрѣд-ѣрѣд(а)*; *клѣн-клѣн(а)* и *ѣѣр-ѣѣр(а) + -ѣик*. Према овом моделу акценат су добили и сви остали микроназиви из ове групе.

Посебну творбenu скупину чини неколико микроназива изведених суфиксом *-ѣк*. То су: *Иѣвѣк*/*Иѣвѣк*; *Трѣвњѣк*; *Дѣдрѣк*; *Лѣѣиѣк*; *Сѣѣрњѣк*. Јотован крајњи сугласник основе облика *Трѣвњѣк* објашњава се тако што је творбена база, придјев *ѣѣрѣвнѣ*, добила неслоговно *и* након извођења суфиксом *-ѣк*. Отуда резултати јотовања.

Суфикс *-уша* је топоформант четирију микропонима: *Боѣдѣнуша*; *Јанѣуша*; *Плѣвѣуша*/*Плѣвѣушѣ*; *Поѣрѣѣуша*. Облик *Плѣвѣуша* карактеристичан је по изузетно слабом, понекад и изостављеном, изговору сонанта *в* у међусамогласничком положају.

Скупину микропонима изведених суфиксом *-(ј)ѣча* и његовим дериватима (*-њѣча* и *-овѣча*) представљају супстантивизовани придјев, односно придјевске основе облика *оѣруѣо* у микропониму *Оѣруѣѣча*, основе придјева *зѣбрѣни* у *Зѣбрѣњѣча*, те апелатив *коѣѣур* у *Коѣѣѣрача*. Овдје спада и микроназив *Врѣшовѣча*.

Суфикс *-(ј)ѣра* је творбени формант који гради *nomina agentis* и *nomina loci* женског рода. Као топоформант обухвата невелики број микропонима: *Буѣѣѣѣра*; *Зѣѣѣѣра*; *Пѣѣѣѣра* и *Чѣѣѣѣра*.

Облички афикси *-ов-* и *-ев-* граде, као инфикси између основе и наставка у номинативу множине, облике: *Брѐѝов<sup>и</sup>*; *Тѹков<sup>и</sup>*; *Церов<sup>и</sup>* и *Пјѐсков<sup>и</sup>*.

Суфикс *-ило (-ила)* и суфикс *-уља* изводе по један микротопоним: *Моч<sup>и</sup>ла*; *Поирѐкуља*.

Деминутивни суфикс *-ица (-ице)* један је од најчешћих када су у питању микроназиви Доње Илове и Грабик Илове: *Барѝица*; *Башиѝица*; *Башичица*; *Водѝица*; *Врдица*; *Клуйѝице*; *Кос<sup>и</sup>ца*; *Лѝиѝице*; *Малѝица*; *Њивер<sup>и</sup>ца*;<sup>8</sup> *Полѝица*; *Подѝреч<sup>и</sup>ца*; *Сѝон<sup>и</sup>ца*; *Сѝранч<sup>и</sup>ца*; *Ўздрѝице*; *Ўрѝица*; *Шумѝица*. У ову групу сврстао сам и микротопоним *Пољѝице/Пољѝиће*, такође изведен деминутивним суфиксом за средњи род.

Суфиксом *-ница* изводе се три микротопонима: *Бѹјаг<sup>и</sup>ница/Бѹјагѝица* (у Грабик Илови *Бѹјаг<sup>и</sup>нице*), те *Подѝробн<sup>и</sup>ца* и *Подѝкућн<sup>и</sup>ца*, који су настали суфиксацијом приједлошко-падешке везе *ѝод ѝроб(љем)* и *ѝод кућ(ом)* – од елидиране топономастичке синтагме *Њива ѝод ѝробљем*; *Њива ѝод кућом*.

Микротопоним *Чѐчѝавка* је по поријеклу етник, а микротопоними *Међуводе* и *Дојажа* окамењене приједлошко-падешке конструкције.

3.1.3. *Комѝионовани облици*. Топономастикон ових села, када је у питању творбени критеријум класификације микроназива, зна и за компоноване облике. И ова се скупина назива денотата дијели, и то на подгрупу топономастичких синтагми, елидираних топономастичких синтагми и ону који чини један композит, једини у оба села који се такође сврстава међу компоноване облике.

(1) Скупина топономастичких синтагми карактеристична је по томе што у ова два села постоје само три трочлане топономастичке синтагме: *Бѝаре кѝд млина*; *Лука кѝд крушкѝ* и *Урија код ѝѝиѝа*.

(2) Све остале синтагме су двочлане и карактерише их такође зависни међусобни однос чланова синтагме. Карактеристичне су и по разнородној зависној компоненти, о чему ће бити ријечи у посебном поглављу. Двочлане топономастичке синтагме Доње Илове и Грабик Илове су: *Бѐѝова ѝзна*; *Бѝел<sup>и</sup>чкѝ кѝса*; *Вѝел<sup>и</sup>кѝ ѝдѝе*; *Вѝдѝов дрѝијеѝ*; *Вѹков<sup>и</sup>ѝа*

<sup>8</sup> Облик *Њиверица* изведен је суфиксом *-ица* који се додавао на облик *Њивѐр(а)к*, тј. на основу *Њивѐр-*.



*стӣудл<sup>н</sup>на; Га̀зд<sup>н</sup>а ӣѝѝѝе; Галѝѝѝѝанскӣ ӣӯӣ; Го̀рње̄ ӣд̄ље; Гру̀<sup>н</sup>а̀ ду̀ковац; Ду̀жн̄а̀ бра̀зда; Ду̀шан<sup>н</sup>а̀ др̀до; Бу̀р<sup>н</sup>о̀ др̀до; Жѝвкова̀ ба̀ра; Зо̀р<sup>н</sup>а̀ кр̀чев<sup>н</sup>на; Зо̀р<sup>н</sup>а̀ ма̀јдан; Зо̀р<sup>н</sup>а̀ ӣӯӣ; Јо̀в<sup>н</sup>а̀ ӣд̄ље; Ла̀гна̀ во̀да; Јѝѝѝескова̀ ко̀са; Ма̀јдан ӣӣјеска; Ма̀ла̀ ба̀ра; Ма̀ркoв̄ л̄ӯӣ; Ма̀рково̀ др̀до; Мика̀илова̀ њива; Ра̀вн̄е̄ њиве; Ра̀г<sup>н</sup>а̀ до̀бала; Са̀вин̄ ӣдо̀шок; Сѝм<sup>н</sup>а̀ др̀до; Сѝм<sup>н</sup>а̀ ӣӯӣ; Сѝм<sup>н</sup>а̀ ша̀шиба̀ра; Срѐдње̄ др̀до; Сѝан<sup>н</sup>а̀ др̄ӣје̄т; Сѝаниши<sup>н</sup>а̀ др̄ӣје̄т; Сѝо̀јкoв̄ īāj/Сѝо̀јкин̄ īāj; Тѐш<sup>н</sup>а̀ ӣѝѝѝе; То̀в<sup>н</sup>лова̀ у̀рӣја; То̀дoрово̀ др̀до; То̀м<sup>н</sup>а̀ а̀зна; То̀м<sup>н</sup>а̀ ӣӣјесак; То̀м<sup>н</sup>а̀ ӣӯӣ; Ц̄а̀рева̀ до̀ра; Шо̀качкӣ ӣдо̀шок.*

(3) Сљедећу подскупину компонованих облика чине елидиране топономастичке синтагме. Изостављена је прва компонента (апелатив *њива* и у једном примјеру *шума*), а остатак синтагме функционише самостално као приједлошко-падешка конструкција у процесу срашћивања. Код неких примјера то је и очигледно у тзв. сандхијским спојевима. Нпр. *њива Џз кућу* и *њива Код цѝсѝѝе*. Сви микротопоними ове врсте, семантички, указују на положај денотата: *Вишӣе куће̄; За̀ др̀гом; За̀ ра̀сѝом; Изн̄а̀д куће̄; Ко̀д језера; Код лѝјеск̄е; Ко̀д лӣӣѝе; Код ра̀сѝа; Нӣжѝе куће̄; По̀д др̀гом; Под̄ īā<sup>н</sup>ем; Под̄ īрoд̄љем* (шума).

(4) Једина сложеница у микротопономастикону Доње Илове и Грабик Илове јесте назив *Шаши<sup>н</sup>бара* (који је и раније поменут као управни члан топономастичке синтагме *Сѝм<sup>н</sup>а̀ ша̀ши<sup>н</sup>бара*). Формално, интерфикс овог композита је вокал *-и-*, међутим, у дијахроној перспективи, то је тематски вокал некадашњих *-ī-* основа, којима је припадала и именица женског рода *шаши*; *шаши* итд. судећи према данашњем облику и припадности четвртој деклинационој врсти.

3.2. *Класификација према семантичком крииѝеријуму.* Највећи број микротопонима ова два села има очигледан мотив номинације, што значи да је етимологија савршено јасна, тј. семантички прозирна. Класификација је извршена на значењске типове и то према одређеним посебностима на семантичком плану подјеле и разврставања микроназива. Тумачење и груписање значењских типова, познато је, представља унутрашње поље дјеловања у вези са интерпретацијом микротопонимије. Већина микроназива, дакле, иманентним својствима самог облика указује на семантику. Остатак микротопономастикона, који би иначе

био значењски непрозиран, протумачили су информатори. То је случај, рецимо, са примјерима *Пал'чак*; *Дџажа*; *Полој* и сл. Њих су, семантички, интелептирали сами информатори. Ипак, један микропоним (*Смѣндерево* < *Смѣдерево*) остао је непротумачен. Овом приликом се тај микроназив за њиву без нарочитих особености (у Грабик Илови) помиње и издваја. Није обухваћен ни творбеном ни семантичком класификацијом, па тако није ни заступљен у табеларном прегледу. Прегледности ради, семантичка класификација обухвата посебно значењску интелептацију слободних форми, а посебно значењску интерптацију компонованих микропонима. У групу слободних облика уврштени су основни и афиксално изведени облици творбене класификације. Хидроними чине посебну скупину и то је прегледно приказано и у табели. Компоновани облици ће посебно бити интерптирани са семантичког становишта. Код неких је за то релевантан управни члан топономастичке синтагме, а код највећег броја је то зависни члан.

3.2.1. *Семантичка класификација слободних форми*. Већ је речено да се условним називом „слободне форме” подразумијевају микроназиви из групе основних облика и микроназиви из групе афиксално изведених облика творбене класификације. Двије су подскупине настале семантичким разврставањем слободних (а и компонованих) форми.

(1) Скупина депропријативних назива, која обухвата микропониме са антропонимском семантичком базом: *Јанкуша*; *Тодорово брдо* итд., те неке микропониме са етнимском основом: *Бујарџије*; *Цијанџије* итд.

(2) Скупина деапелативних назива, која обухвата микропониме са разнородном семантичком базом, најчешће фитонимског поријекла или семантичком основом према географском објекту, положају денотата итд.

Скупину депропријативних назива чине микропоними чија је семантичка база:

(а) Антропоним:

- лично име: *Бојдануша*; *Јанков'на*; *Јанкуша*; *Марјановац*; *Милџев'на*; *Милџије*.

- лични надимак: *Ба̀нац* (према надимку *Ба̀ја*) и *Ша̀рчевна* (према надимку *Ша̀рац*).

У питању су називи денотата према личном имену, односно надимку некадашњег власника. У Доњој Илови и Грабик Илови нема микротопонима из групе слободних форми који су настали према породичним презименима (када се изузму називи заселака, раније наведени у оквиру творбене класификације), односно према породичним надимцима.

(б) У скупину депропријативних назива семантичке класификације „слободних форми” спадају и два микротопонима за које се може рећи да у значењској основи облика имају етноним: То су *Бу̀јаршѝше* и *Цѝјанѝшѝше*, оба у Грабик Илови. Дакле, два денотата чија су имена мотивисана једном истом појавом. Наиме, ту су некада боравили Цигани (настанили се, продавали робу итд.), а мјештани су их звани *Бу̀јарима* због тога што су вјеровали да долазе из Бугарске.

Скупину деапелативних назива чини неупоредиво већи број микротопонима чија је семантичка база разнородна.

(а) Фитоними су у највећем броју заступљени у микротопономастикону, пошто се јављају у семантичкој основи четрдесет и три микроназива: *Бр̀еза*; *Бр̀езѝк*; *Бу̀јадара*/*Бу̀јадница*/*Бу̀јадина*; *Бу̀јадница*; *Буквѝк*; *Бу̀ковац*; *Вѝшѝњѝк*; *Влаху̀љ*/*Лаву̀љ*; *Влау̀љ*; *Вр̀дица*; *Гра̀бик*; *Гра̀дичѝћ*; *Гра̀довац*; *Гра̀оршѝше*; *Жестѝк*/*Жестий̀к*; *Зд̀бишѝше*; *Зуквара*; *Ива̀к*/*Ива̀к*; *Јадучѝк*; *Јасѝц*; *Јеловац*; <sup>9</sup> *Јошѝк*; *Јошковац*; *Клѐнѝк*; *Клѐновац*; *Конојлѝшѝше*; *Кру̀шчѝк*/*Кру̀шчѝк*; *Кру̀шчѝц*; *Лаву̀љ*; *Лѝје*; *Лѝјице*; *Лбѐшѝјак*; *Орај*; *Орас*; *Оскоруша*; *Ра̀жшѝше*; *Рд̀жшѝше* (< рогоз); *Ру̀ши*; *Трѐшѝњѝк*; *Церѝк*; *Церов*; *Чешѝљу* (лат. *dispacus silvester*); *Чечавка* (крушка).

(б) Зооними су такође заступљени у микротопонимским семантичким базама: *Јазавчне*; *Ра̀ковац*.

(в) Према пољопривредним терминима настали су микротопоними *Ба̀шча*/*Ба̀шча*; *Башѝјица*; *Башична*; *Башичу̀рна*; *Бра̀зда*; *Бра̀зде*.

<sup>9</sup> Јеловац је шума у којој нема јеловине и никада је није ни било. Међутим, некада се на *ма̀сла* (сеоски празник) ту износила храна и дочекивали гости. Пило се и *јело*, па је највјероватније тако и Јеловац добио име, каже информатор. Несумњиво је да је микротопоним настао по узору на чест начин именовања денотата са фитонимском осномом.

(г) Географски термини такође чине семантичку основу и то великог броја микротопонима: *Ага; Аге; Б̄ара; Б̄аре; Бар̄ей"на; Бар̄ица; Б̄рдо; Б̄р̄ијеј; Б̄р̄е̄тов"; Г̄ај; Д̄б; Ј̄езеро; Ј̄уї; Њ̄иве; Њ̄ивер"ца; Ђ̄дала; Ђ̄осоје; П̄ље; П̄ља; По̄љице/По̄љиће; По̄тток; Ш̄умица.*

(д) У микротопономастикону Доње Илове и Грабик Илове, односно у семантичкој бази микроназива чувају се и неки оријентални термини: *Арманов"на; Б̄е̄лук/Б̄е̄луч"на; Чар̄д̄ач"на/Чар̄д̄ачара/Чар̄д̄ач̄ишӣе.*

(ђ) И положај њиве утицао је на мотивацију назива: *Вис; Д̄ојажа* (њива којој је изузетно тешко прићи, која је на „дурваластом” мјесту); *Заб̄рд̄њача; Кр̄ај; Ј̄уке; Ј̄уке* (и у једном и у другом селу у близини ријека); *Ме̄ђарци; Ме̄ђуводе; Под̄іродн"ца; По̄йреч"ца/По̄йр̄екуша; По̄йр̄екуља; По̄йкућн"ца; С̄ир̄ана; С̄ир̄анч"ца; Т̄ук; Туков"; Уз̄брг"це.*

(е) Семантика неких микротопонима открива и конфигурацију земљишта: *К̄дс"не; Полич"ца; Пров̄алија; Пр̄окој; Р̄аван.*

(ж) Постанак има такође улогу у мотивисању назива денотата: *Кр̄чев"на/Кр̄чев"на/Кр̄чев"на, С̄ече.*

(з) Према облику денотата су слједећи микротопоними: *Ко̄ш̄урача; Ліније; Ок̄руіача; П̄а̄л"чак (< П̄алуч̄ак);* тј. неправилна (по облику) лука; *Р̄едак.*

(и) Према објекту који се некад налазио или се налази на денотату или у близини денотата, слједећи су називи: *Амбар̄ишӣе; Бун̄ар"ћ; Гр̄д̄б"ћ; Кл̄уїице; К̄олид"не; К̄дшар̄ишӣе; Кӯћ̄ишӣ"не; Ма̄јдан; М̄л̄ӣишӣе; Теоч̄ишӣе; Тор"на; Точак; Цр̄кв̄ишӣе.*

(ј) Према квалитету или некој особини која упућује на квалитет, именовани су слједећи микротопоними: *Кам̄ење; Моч"ла; Пӣј̄есак/П̄ј̄ескови; П̄ла̄в̄уша; Полој* (често плави и мочварно је); *С̄ел"не* („осијава” се, руни земљиште – ерозија тла); *С̄ир̄ња̄к; Тр̄ав̄ња̄к; Ш̄икара; Ш̄ӣишӣра* (посјечена, млада шума).

(к) И догађаји који су се десили у вези са денотатом утицали су на име микротопонима: *С̄ел̄ишӣе; Уз̄уї̄ација (< Уз̄ур̄і̄ација),* земља која никад није била власништво онога који ју је присвојио и почео обрађивати.

(л) Неки административни термини који се, због семантике, не могу сврстати ни у једну од скупина дефинитивно, издвајају се и мо-

твишу називе микропонима *Їрaлїишїе*; *Сл̑їи"на*; *Тезїе/Тезїе* и *Ц̑ревац*. Први микропоним не може се сврстати дефинитивно у „и” скупину, иако јој је најближи, јер се није ниједна њива, него само сеоско игралиште тако називало. Микропоними *Сл̑їи"на* и *Тезїе/Тезїе* најближи су скупини „ј”, односно „е”. Тек након информаторовог тумачења сазнајемо да је микропоним *Сл̑їи"на* настао према квалитету земљишта (које је зими поплављено, с тим што не леди, као бања, слатина). Исто тако, сазнајемо да *Тезїе/Тезїе* подсјећају на трговачки пулт, по конфигурацији земљишта, чији је један дио издигнут. Микропоним *Ц̑ревац*, као и *Ц̑рева їора* из скупине компонованих форми спада такође у ову групу са административним терминима у семантичкој основи (према аустроугарском термину).

(љ) Према намјени денотата такође су мотивисани неки микроназиви: *К̑осица*; *Сїон"ца*; *Ўрија*; *Ўрије*; *Ўрїи"ца*. Ова посљедња три микропонима означавају „њиву у којој је свакоме и свачијој стоки дозвољено ићи, јер ондје немају богзна шта наћи”.

(м) Посебну групу чине и хидроними: *Ѕзна*; *Водїца*; *Вр̑ело/Вр̑елце*; *Вр̑їовача*; *В̑уков"ћа сїїудл"на*; *Сїїудл"на* (извори); *Пл̑в̑уша*; *П̑оњава* (потоци) и *Їлова* (ријека).

3.2.2. *Семантїчка класификација комїонованих форми*. Све компоноване форме су у творбеној класификацији подијељене на топономастичке синтагме (трочлане и двочлане) и елидиране топономастичке синтагме, као и једну праву сложеницу која се ту убраја. Од тога се полази и код семантичке анализе. Наиме, топономастичке синтагме као компоноване форме садрже идентификатор и диференцијатор, односно зависни члан и апелатив (управни члан). У зависности од распореда топоелемената у оквиру топономастичке синтагме, семантичка анализа компонованих форми обухвата неколико подскупина, с тим што се из семантичке перспективе посебно посматрају поједини чланови топономастичких синтагми.

(а) Прву скупину чине компоноване форме код којих је на првом мјесту апелатив као управни члан: *Б̑аре к̑од млина*; *Лука к̑од крушк̑е*; *Ўрија код їуїа*; *М̑ајдан їијеска*. Дакле, на првом мјесту је идентификатор, а на другом диференцијатор. Прва три микропонима сврставају се у групу чији су називи мотивисани положајем денотатора, а

последњи међу микротопониме чији су називи мотивисани објектом номинације.

(б) Другу скупину чине све преостале топономастичке синтагме (изузев напријед наведеног микротопонима Мајдан пијеска), презентоване у сегменту рада под бројем 3. 1. 3. (2). Код њих је на првом мјесту диференцијатор, зависни члан, а на другом мјесту у распореду топоелемената – управни члан, тј. апелатив.<sup>10</sup>

(в) Трећи скупину чине тзв. елидиране топономастичке синтагме. Као што је у сегменту 3.1.3. (3) наведено, структуру ових облика чине осамостаљени зависни чланови некадашњих топономастичких синтагми које су семантички сврстане у скупину назива мотивисаних положајем денотата. То су самостални диференцијатори који дају неку врсту локализацијског одређења.

3.2.3. *Зависни члан у комбинованим формама.* Зависни члан у улози диференцијатора такође је потребно семантички класификовати с обзиром на то да је у највећем броју случајева релевантан при одређењу мотива номинације. Нешто лакши посао је када је у питању идентификатор који је најчешћи апелатив из реда географских термина, чак и ако је изостављен: брдо, њива, пут, бријег, обала итд.

Зависни члан топономастичке синтагме може да буде:

(а) Из реда присвојних придјева (-ов; -ев; -ин): *Видџов дрџјеј; Ђур'но дрдо; Живкова дара; Марков луј; Марково дрдо; Микшилова њива; Раг'на дбала; Савин идџок; Тод'лова јрија; Тодорово дрдо; Сидџков њј/Сидџкин њј* (који се семантички сврставају у групу микротопонима чији су називи мотивисани личним именом); *Беова азна* (оријенталним термином); *Царева џора* (административним термином).

(б) Из реда посесивних генитива: *Вуков'ћа сџудл'ћа; Газг'ћа џезје; Гру'ћа дуковац; Душан'ћа дрдо; Зор'ћа крчев'ћа; Зор'ћа мајдан; Зор'ћа џуш; Јов'ћа идље; Сџм'ћа дрдо; Сџм'ћа џуш; Сџм'ћа шаш'дара; Сџан'ћа дрџјеј; Сџаниш'ћа дрџјеј; Теш'ћа џезје; Тџм'ћа азна; Тџм'ћа џјесак; Тџм'ћа џуш.* Сви ови микротопоними сврставају се у групу чији су називи мотивисани породичним именом.

<sup>10</sup> У ову скупину спада и сложеница *Шаш'дара*, код које је распоред управо овакав: зависни члан – управни члан.

(в) Из реда квалитативних придјева: *Горње њдље*; *Средње дрдо* (који се сврставају у скупину микротопонима чији су називи мотивисани положајем денотата); *Дужна брџда*; *Равне њиве* (обликом); *Ладна вода* (квалитетом); *Љескова кдса* (фитонимом); *Вел<sup>н</sup>кџ њдље* и *Мала дара* (квантитетом).

(г) Све трочлане и све елидиране топономастичке синтагме сврставају се у скупину микротопонима чији су називи мотивисани положајем денотата.

(д) Зависни члан микротопонима *Мајдан њијеска* је градивна именица, а сам назив се сврстава у групу микротопонима чији су називи мотивисани објектом номинације.

(ђ) Посесивне форме на *-скџ* су у примјерима *Галџијански њуџ* (микротопоним који се сврстава међу оне чији су називи мотивисани етнонимом *Галџијан*); *Бјел<sup>н</sup>чка кдса* (надимком) и *Шокачки њдшок* (вјерским критеријумом).

(е) Микротопоним *Шаш<sup>н</sup>дара* сврстава се у скупину чији је назив мотивисан квалитетом земљишта (баровито земљиште на којем расте шаш).

4. УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА. Као што се види из рада, неки облици нису сврстани у афиксалне изведенице, иако то, формално, јесу: *Поџок*; *Прд<sup>н</sup>кој*; *Проваџија* итд. Том приликом њихов облик је тумачен из дијахроне перспективе. Синхроно (што је условни термин), ови облици су неизведени афиксима, тј. творбеним средствима релевантним у микротопонимији, дакле топоформантима (као што су микротопоними из неке друге скупине творбене класификације).

Може се овоме додати и податак да су микротопоними почели настајати са формирањем насеља у 16. вијеку. Са семантичког становишта, образовање микроназива завршено је почетком 20. вијека, јер су посљедњи специфични микроназиви мотивисани аустроугарским терминима (*Царевац*; *Царева њдра*). Микротопономастикон се богати и данас, али само формама са посесивним генитивом, нпр. *Зор<sup>н</sup>ћа крч<sup>н</sup>ев<sup>н</sup>на*, од некадашњег *Крч<sup>н</sup>ев<sup>н</sup>на*; *Вуков<sup>н</sup>ћа сџуд<sup>н</sup>на* итд.

Иначе, микротопоними Доње Илове и микротопоними Грабик Илове цјеловито су интерпретирани као топономастичка грађа микрорегије. Табеларни прегледи садрже информацију о укупном броју назива и показују да је тај број различит у оквиру творбене у односу на укупан број назива у оквиру семантичке класификације. У табелу са прегледом творбене класификације уврштени су и алтернативни називи за исти денотат, нпр. *Чардàчџиџиџе/Чардàчара/Чардàч*"на као три назива за једну парцелу. Са аспекта творбене анализе ове микротопониме посматрао сам као три назива, а са аспекта семантичке – као један (према објекту који се некад налазио на денотату). Ипак, ни семантички критеријум не доноси тачан број микротопонима, јер се поједини понављају, тј. заједнички су за оба села (као и, уосталом, у оквиру творбене класификације). Тачан број микроназива је тек у регистру микротопонимске грађе, гдје је наглашено који су називи алтернативни и који се називи понављају у оба села. Регистар грађе садржи и кратак опис денотата (оних најспецифичнијих) и то према ријечима информатора са терена.

## Литература

- Богдановић, Недељко (1986), „Микротопонимија Голака”, *Ономајолошки њрилози* VII: 483–498.
- Бошковић, Радосав (2000), *Основи ујоредне њрамајџике словенских језика*, Београд: Требник.
- Драгичевић, Милан (2000), *Сџиси о зајаднијим срџским џоворима*, Бања Лука: Медиа центар Прелом.
- Ђурић, Момчило (1985), „Ономастика Љубомира”, *Ономајолошки њрилози*, VI: 191–438.
- Козомара, Драгомир (2016) „Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Украине”, *Срџски дијалектџолошки зборник*, LVIII: 582–733.
- Маројевић, Радмило (2000), *Срџски језик данас*, Београд: ЗИПС.
- РЈАЗУ, Рјечник hrvatskoga или srpskoga jezika, Zagreb: JAZU, I–XXIII.
- Стефановић, Димитрије (1985), „Из микротопонимије Сентандреје”, *Ономајолошки њрилози*, VI: 185–190.
- Хаџимејлић, Јасна (1987), „Микротопонимија требињске Ластве”, *Ономајолошки њрилози*, VIII: 63–218.



Saša Šmulja

**MICROTOPYNYMY OF THE VILLAGES OF DONJA  
ILOVA AND GRABIK ILOVA**

Summary

This paper is based upon onomastic material gathered during fieldwork in the summer of 2001. A toponomastic research implies interpretation of microtoponym material gathered mostly by means of classification method. The starting point for classification was a word formation, that is, semantic analysis. The research part, apart from interpretation of microtoponyms, contains also the results of sideline research related primarily to the micro region of these two villages. There are tables featuring word formation, that is, semantic classification as well, along with a closing comment and glossary (toponomastic material).

sasa.smulja@ff.unibl.org

## ТАБЕЛА БРОЈ 1 – ПРЕГЛЕД ТВОРБЕНЕ КЛАСИФИКАЦИЈЕ

УКУПАН БРОЈ ОБЛИКА (УКЉУЧУЈУЋИ И АЛТЕРНАТИВНЕ ЗА ИСТИ ДЕНОТАТ): 258

ОСНОВНИ ОБЛИЦИ		
Падеж/ број/ род	Заступљеност у микропо- нимији	Процентуално
N sg. m	22	8,52
N sg. f	19	7,36
N sg. n	5	1,93
N pl. m	5	1,93
N pl. f	10	3,87
N pl. n	1	0,38
N pl. засеоци	27	10,46
УКУПНО	89	34,49

ИЗВЕДЕНИ ОБЛИЦИ		
Афикси	Заступљеност у микропо- нимији	Процентуално
-иште	17	6,58
-ина	19	7,36
-ац	10	3,87
-ић	4	1,55
-ик	12	4,65
-ак	5	1,93
-уша	4	1,55
-(j)ача	4	1,55
-(j)ара	4	1,55

(-ов-; -ев-)+и	4	1,55
-ило	1	0,38
-уља	1	0,38
-ица	18	6,97
-ника	3	1,16
-ка	1	0,38
приједлошко- -падешке конструкције	2	0,77
УКУПНО	109	42,24

КОМПОНОВАНИ ОБЛИЦИ		
	Заступљеност у микротопо- нимији	Процентуално
Трочлане топоно- мастичке синтагме	3	1,16
Двочлане топоно- мастичке синтагме	42	16,27
Елидира- не топоно- мастичке синтагме	14	5,42
Сложе-нице	1	0,38

УКУПНО	60	23,25
--------	----	-------

**ТАБЕЛА БРОЈ 2 – ПРЕГЛЕД СЕМАНТИЧКЕ  
КЛАСИФИКАЦИЈЕ**

УКУПАН БРОЈ ОБЛИКА (ОДРЕЂЕНИ БРОЈ МИКРОНАЗИВА СЕ  
ПОНАВЉА): 246

	МОТИВ НОМИНАЦИЈЕ	СЛОБОДНЕ ФОРМЕ	%	КОМПОНОВАНЕ ФОРМЕ	%
	Депропријета-тивна	лично име	6	2,43	11
презиме		26	10,56	17	6,91
надимак		2	0,81	1	0,40
етноним		3	1,21	1	0,40
фитоним		43	17,47	1	0,40
Десепелативна скупина	зооним	2	0,91		
	пољопривредни термин	7	2,84		
	географски термин	22	8,94		
	оријентални термин	3	1,21	1	0,40
	положај	17	6,91	19	7,72
	конфигурација	5	2,03		
	постанак	2	0,81		
	облик	5	2,03	2	0,81
	објекат	13	5,28	1	0,40
	квалитет	10	4,06	2	0,81
	догађај	2	0,81		
	административни термин	4	1,62	1	0,40
	намјена	5	2,03		
	хидроним	9	3,65		
	квантитет			2	0,81
	вјерски критеријум			1	0,40

УКУПНО	186	75,60	60	24,39
--------	-----	-------	----	-------

РЕГИСТАР МИКРОТОПОНИМСКЕ ГРАЂЕ

Àда, њива у Грабик Илови

Àде, њива у Доњој Илови

Àзна, извор у Доњој Илови

Àксѐнт"ћ", заселак у Доњој Илови

Àмбарѝште, њива у Грабик Илови

Àрманов"на, њива у Доњој Илови, некадашњи арман

Ба"нац, њива у Грабик Илови

Бàра, њива у Доњој Илови и Грабик Илови

Бàре, њиве у Доњој Илови које су исушене од воде под којом су биле, да би се „привеле култури”

Бàре кòд млина, њиве у Доњој Илови

Барѝсак, њива у Грабик Илови

Барѝт"на, њива у Доњој Илови са које „вода није одлазила”

Барѝца, њива у Доњој Илови и Грабик Илови

Баштѝца, њива у Грабик Илови

Бáшча, њива у Доњој Илови

Бáшча, њива у Грабик Илови

Бáшч"на, њива у Доњој Илови

Башчѝца, њива у Доњој Илови

Башчур"на, њива у Грабик Илови

Бѝглук/Бѝглуч"на, њива у Доњој Илови

Бѝгова àзна, њива у Доњој Илови

Бјѝл"чкà кòса, њива у Грабик Илови

Богдàнуша, њива у Доњој Илови

Бѡжѹнов"ћ", заселак у Доњој Илови

Божѹнов"ћ", заселак у Грабик Илови

Брѡзда, њива у Доњој Илови и Грабик Илови

Брѡзде, њива у Доњој Илови

Брѡдо, њива у Доњој Илови и Грабик Илови

Брѡгов", њива у Доњој Илови и Грабик Илови

Брѡза, њива у Доњој Илови и Грабик Илови

Брѡзѡк, њива у Доњој Илови и Грабик Илови

Брѡјег, њива у Доњој Илови и Грабик Илови

Бѹгарѡште, њива у Грабик Илови

Буѡдара/Буѡад"ница/Буѡадин"ца, њива у Доњој Илови на којој је расла буѡад, које је сада пуно мање, јер је то биљка која „хоће чисту земљу, чист простор”

Буѡад"нице, њива у Грабик Илови

Буѡквѡк/Буѡквиц", њива у Доњој Илови и Грабик Илови

Буѡковац, њива у Грабик Илови

Бунѡр"ћ, њива у Грабик Илови

Вѡл"кѡ пѡље, њива у Грабик Илови

Вѡдѡв брѡјег/Вѡдов"на, њива у Доњој Илови

Вѡнч"ћ", заселак у Доњој Илови

Вѡс, њива у Грабик Илови

Вѡшѡ кућѡ, њива у Грабик Илови

Вѡшњѡк, њива у Грабик Илови

Влаѡуљ"/Лауљ", њива у Доњој Илови слабијег земљишног квалитета, ораница испод које је седра и даје слаб род. Некада су влауљи били познати по томе што „мало искласа, а тешко избрада”

Влауљ, њива у Грабик Илови

Водѡца, извор у Доњој Илови

Врѡйца, њива у Грабик Илови

Врѡло/Врѡлце, извор у Доњој Илови

Вртовача, извор у Доњој Илови који је добио назив по томе што се вода „увртала” или су је копачи вртјели

Вѹнов<sup>н</sup>ѣ, заселак у Грабик Илови

Вѹков<sup>н</sup>ѣа стѹбл<sup>н</sup>а, извор у Доњој Илови

Вѹков<sup>н</sup>ѣ, заселак у Доњој Илови

Гѣзд<sup>н</sup>ѣа тѣзге, њива у Доњој Илови

Гѣј, шума у Доњој Илови и Грабик Илови, тако се зове јер је сађе-на, „гајена”

Гѣл<sup>н</sup>ѣ, заселак у Доњој Илови

Галцијани, заселак у Доњој Илови

Галцијанскѣ пѹт, пут у Доњој Илови

Гор<sup>н</sup>ѣ пѹље, њива у Грабик Илови

Граб<sup>н</sup>ик, шума у Грабик Илови

Граб<sup>н</sup>ич<sup>н</sup>ѣ, шума у Доњој Илови

Граб<sup>н</sup>овац, шума и њива у Грабик Илови

Гра<sup>н</sup>орѣште, њива у Грабик Илови

Гр<sup>н</sup>ѹб<sup>н</sup>ѣ, њива у Грабик Илови

Гр<sup>н</sup>ѹѣа бѹковац, шума и њива у Грабик Илови

Гр<sup>н</sup>ѹѣ, заселак у Грабик Илови

Даб<sup>н</sup>рак, врела у Грабик Илови

Дѹ, њива и шума у Грабик Илови

Дѹбр<sup>н</sup>ѣ, њива у Грабик Илови

Дѹјажа, њива у Грабик Илови

Дѹжнѣ брѣзда, њива у Грабик Илови

Дѹјаков<sup>н</sup>ѣ, заселак у Грабик Илови

Душан<sup>н</sup>ѣа бр<sup>н</sup>до, њива у Доњој Илови

Ђур<sup>н</sup>ѹно бр<sup>н</sup>до, њива у Доњој Илови

Жест<sup>н</sup>ик/Жест<sup>н</sup>ик, њива у Доњој Илови

Живкова б<sup>н</sup>ара, њива у Грабик Илови

Забр<sup>н</sup>д<sup>н</sup>ѣча, њива у Грабик Илови

З̑а брдом, њива у Грабик Илови  
 За ра́стом, њива у Грабик Илови  
 З̑д̑биште, њива у Грабик Илови  
 З̑р̑"ћа кр̑ч̑в̑"на, њива у Доњој Илови  
 З̑р̑"ћа ма́јдан, њива у Доњој Илови  
 З̑р̑"ћа п̑т, пут у Доњој Илови  
 З̑р̑"ћ", заселак у Доњој Илови  
 З̑уквара, њива у Доњој Илови, која је добила нази по зукви која  
 ту највише расте  
 Їв̑к/Їв̑к, шума у Доњој Илови и Грабик Илови  
 Їграли̑ште, њива у Грабик Илови  
 Їли̑"не стра̑не, њива у Грабик Илови  
 Їлова, ријека у Доњој Илови и Грабик Илови  
 Јаб̑ч̑ик, њива у Грабик Илови  
 Јаз̑вч̑"не, шума у Грабик Илови  
 Јанков̑"на, њива у Доњој Илови  
 Јанкуша, њива у Доњој Илови која је добила име по извору  
 Јаси̑ц", шума у Грабик Илови  
 Језеро, њива у Доњој Илови и Грабик Илови  
 Јеловац, шума у Доњој Илови  
 Јов̑"ћа п̑ље, њива у Грабик Илови  
 Ј̑ши̑к/Ј̑ши̑к, шума у Доњој Илови и Грабик Илови  
 Ј̑ш̑"ковац, њива у Грабик Илови,  
 Ка̑ме̑ње, њива у Грабик Илови  
 Кл̑не̑ик, њива у Грабик Илови  
 Кл̑новац, шума и њива у Грабик Илови  
 Клупи̑це, њива у Грабик Илови  
 Код̑ језера, њива у Грабик Илови  
 Код̑ лиј̑ск̑е, њива у Грабик Илови  
 Код̑ лип̑е, њива у Грабик Илови



Код рáста, њива у Грабик Илови  
 Кòлиб"не, њива у Грабик Илови  
 Кòнопл̑иште, њива у Грабик Илови  
 Кòс"не, њива у Доњој Илови  
 Кòс"ца, њива у Грабик Илови  
 Котùрача, њива у Грабик Илови  
 Код цèстè, њива у Доњој Илови  
 Кòшар̑иште, њива у Грабик Илови  
 Крај, шума у Доњој Илови  
 Крушч̑ик/Крушч̑ик, њива у Доњој Илови и Грабик Илови  
 Крушчиц", њива у Грабик Илови  
 Крчев"на/Крч̑ев"на/Крч̑ев"на, њива у Доњој Илови гдје су биле  
 шуме, а овај назив је добила јер није  
 Кудр"н", заселак у Доњој Илови  
 Кућишт"не, њива у Грабик Илови  
 Лавуљ", њива у Грабик Илови  
 Ладн̑а вода, извор у Грабик Илови  
 Лединац, извор у Доњој Илови  
 Лѝније, њива у Грабик Илови  
 Лѝп"це, њива у Доњој Илови која је добила име по трави која је ту  
 некад расла. Сада те траве нема (има је само гдје се не оре), а на липу  
 је подсећала јер је имала лист сличан њој, а коријен попут штрика,  
 танак, али га запрега није могла прекинути. Тек у новије вријеме су  
 коријење ове траве трактори поиспрекидали.  
 Луг, њива у Доњој Илови  
 Лука кòд крушкè, њива у Грабик Илови  
 Луке/Лѝке, њиве у Доњој Илови и Грабик Илови  
 Лѝскова кòса, њива у Грабик Илови  
 Лѝшт̑ак, шума у Грабик Илови  
 Мајдан, њива у Доњој Илови  
 Мајдан пијеска, њива у Доњој Илови

Ма̀ла̄ ба̀ра, њива у Доњој Илови  
 Малеш"ца, њива у Доњој Илови  
 Марја̀новац, њива у Грабик Илови  
 Ма̀ркѡв лу̀г, шума у Доњој Илови  
 Ма̀рково бр̀до, њива у Доњој Илови  
 Ма̀т"ћ", заселак у Грабик Илови  
 Међа̀рц", шума и њива у Грабик Илови  
 Међу̀воде, њива у Грабик Илови  
 Мика̀илова њива, њива у Грабик Илови  
 Мила̀д"нов"ћ", заселак у Доњој Илови  
 Милѡшѐв"на, њива у Доњој Илови  
 Миљѡ̀ште, њива у Грабик Илови  
 Мѝтр"ћ", заселак у Грабик Илови  
 Млѝнѡ̀ште, њива у Грабик Илови  
 Мо̀ч"ла, њива у Доњој Илови гдје је било мочварно  
 Нижѐ кућѐ, шума и њива у Грабик Илови  
 Но̀ва̀ков"ћ", заселак у Доњој Илови  
 Њивѐ, њиве у Доњој Илови  
 Њивѐр"ца, њива у Грабик Илови  
 Обала̀, њива у Доњој Илови  
 О̀града, њива у Грабик Илови  
 Окру̀гача, њива у Доњој Илови  
 О̀скору̀ша, њива у Грабик Илови  
 О̀соје, њива у Доњој Илови  
 О̀рај, њива у Доњој Илови  
 О̀рас", њива у Доњој Илови  
 Па̀в"це, заселак у Доњој Илови  
 Па̀л"чак, њива у Грабик Илови  
 Пијеса̀к/Пјесков", њива у Доњој Илови и Грабик Илови која је до-  
 била такав назив јер је земљиште пјесковито

Плав̄уша/Плав̄уша̄, поток и њива у Доњој Илови  
 Пѡд брдом, њива у Грабик Илови  
 Под гáчѣм, њива у Грабик Илови  
 Пѡд грѡбљѣм, њива у Грабик Илови  
 Пѡдгробн"ца, њива у Доњој Илови  
 Пѡлич"ца, њива у Грабик Илови  
 Пѡлој, њива у Доњој Илови, предио гдје плави  
 Пѡље/Пѡља, њиве у Доњој Илови и Грабик Илови  
 Пољице/Пољиће, њива у Доњој Илови и Грабик Илови која је до-  
 била име тако што је прокрчено мало поље, а затим проширивано  
 Попрѣкуља, њива у Доњој Илови, низбрдица, орала се попријeko,  
 преко брда  
 Пѡпреч"ца/Попрѣкуша, њива у Грабик Илови  
 Пѡњава, поток у Грабик Илови  
 Пѡткућн"ца, њива у Доњој Илови  
 Пѡток, шума у Доњој илови  
 Провáлија, њива у Грабик Илови  
 Прѡкоп, њива у Грабик Илови  
 Пустара, њива у Грабик Илови  
 Рáван, шума и њива у Грабик Илови  
 Рáвнѣ њйве, њиве у Грабик Илови  
 Рáд"на ѡбала, шума и њива у Грабик Илови  
 Рáжйште, њива у Грабик Илови  
 Рáковац, њива у Доњој Илови гдје је било ракова, посебно у прољеће  
 гдје су они излазили из воде и „пасли”, а „могао си их и накупити”  
 Рáстйк/Рáстйк, шума у Доњој Илови  
 Рѣдак, њива у Грабик Илови  
 Рѣпйште, њива у Доњој Илови која је добила име по томе што се  
 ту некад сијала и скидала репа  
 Рѡжйште, њива у Доњој Илови

Рѹшт, њива у Грабик Илови  
 Сáвин пòток, шума и њива у Грабик Илови  
 Сáнчан", заселак у Грабик Илови  
 Сáр"ћ", заселак у Грабик Илови  
 Сèлїште, њива у Доњој Илови и Грабик Илови која се тако зове  
 јер је одатле свако селио ко год би дошао  
 Сїм"ћа бр̀до, њива у Доњој Илови  
 Сїм"ћа п̀т, пут у Доњој Илови  
 Сїм"ћа шáш"бара, њива у Доњој Илови  
 Сїм"ћ", заселак у Доњој Илови  
 Сїон"ца, њива у Грабик Илови, „њива прве класе”  
 Сèл"не, њива у Доњој Илови на којој се земљиште „осијавало”,  
 порозно тле „једне године овакво, друге онакво”  
 Сèче, њива у Доњој Илови крај ријеке, њива која је некада била  
 шума, па је сасјечена, окрчена и приведена култури  
 Слáт"на, њива у Доњој Илови која је подводна, а вода зими не  
 залеђује, „пиштолине”  
 Смèндерево, њива у Грабик Илови  
 Спòменїк, извор у Доњој Илови  
 Срèдње бр̀до, њива у Грабик Илови  
 Стáн"ћа брїјег, њива у Грабик Илови  
 Стàниш"ћа брїјег, њива у Грабик Илови  
 Стојкòв гáј/Стојкїн гáј, шума и њива у Грабик Илови  
 Стрáна, њива у Грабик Илови  
 Стр̀анч"ца, њива у Грабик Илови  
 Стр̀њáк, њива у Грабик Илови  
 Ст̀убл"на, извор у Грабик Илови  
 Тезге/Тèзге, њиве у Доњој Илови које по конфигурацији подсећају  
 на трговачки пулт

Тѳочѳште, њива у Доњој Илови на којој је некад био теочак, преграда у којој су одвајана телад

Тѳш"ћа тѳзге, њиве у Доњој Илови

Тов"лова ѱрија, њива у Грабик Илови

Тодоров"ћ", заселак у Грабик Илови

Тодорово брдо, њива у Доњој Илови

Том"ћа пѳт, пут у Доњој Илови

Том"ћ", заселак у Доњој Илови

Тор"на, њива у Грабик Илови

Точак, њива у Грабик илови са „точком”, односно водом

Трѳвњѳк/Трѳвњѳаци, њиве у Доњој Илови и Грабик Илови

Трѳшњѳик, њива у Грабик Илови

Трѳв"чев"ћ", заселак у Доњој Илови

Трѳдије, заселак у Доњој Илови

Тѳбоњѳића ѳзна, извор у Доњој Илови

Тѳбоњѳића пѳт, пут у Доњој Илови

Тѳбоње, заселак у Доњој Илови

Тѳк, њива у Доњој Илови и Грабик Илови

Туков", њива у Доњој Илови, слична полуострву јер је крај ријеке на мјесту гдје она „замотава”

Ѕзбрд"це, њива у Грабик Илови

Ѕзупѳција, њива у Грабик Илови

Ѕрија, њива у Грабик Илови

Ѕрија код пѳта, њива у Грабик Илови

Ѕрије, њива у Доњој Илови

Ѕрѳ"ца, њива у Доњој Илови

Ѕз кућу, њива у Доњој Илови

Цѳрева гѳра, њива у Грабик Илови

Цѳревац, њива у Грабик Илови

Цѳрѳк, шума и њива у Доњој Илови и Грабик Илови

Цѣров", шума у Грабик Илови

Цѣганиште, њиве у Грабик Илови

Црквѣште, црква и гробље у Грабик Илови

Чардѣч"на/Чардѣчара/Чардѣчѣште, њива у Доњој Илови

Чѣчѣвка, њива у Грабик Илови

Чѣшљуг, њива у Доњој Илови и Грабик Илови која је добила назив по чешљуги, крупној трави на којој нарасте цват који како остари буде бодљикав

Шѣрчев"на, њива у Доњој Илови

Шѣш"бара, њива у Доњој Илови

Шѣкара, шума у Доњој Илови и Грабик Илови

Шѣштра, њива у Грабик Илови, прокрчена шикара

Шмѣље, заселак у Доњој Илови

Шѣкачки пѣток, њива и поток у Грабик Илови

Шумѣца, шума у Доњој Илови

Мијана Кубурић Мацура  
Универзитет у Бањој Луци  
Филолошки факултет

# РЕЧЕНИЦЕ СА УСЛОВНОКОНЦЕСИВНОМ СЕМАНТИКОМ У РОМАНУ „ГЛУВИ БАРУТ” БРАНКА ЋОПИЋА

Апстракт: У раду се инвентаришу и анализирају реченице са условно-концесивном семантиком у роману „Глуви барут” Бранка Ћопића, које у овом дјелу чине доминантно средство за исказивање концесивних односа. Рад садржи преглед србистичке и сербокroatистичке литературе о овом типу реченица, кроз коју се даје и приказ структуре условноконцесивног сегмента концесивног семантичког поља и његове позиције у том пољу, те систематизацију реченица којима су поједини дијелови тог сегмента репрезентовани у анализираном тексту.

Кључне ријечи: концесивност, условноконцесивна семантика, реченице, везници, субординација, координација.

## 1. УВОД

### 1.1. Избор теме

Истраживање реченица са условноконцесивном семантиком у Ћопићевом роману „Глуви барут” као тема се наметнуло из неколико разлога. На првом мјесту, избор теме произашао је из увида да овај

тип реченица представља доминантно средство за исказивање концесивног значења у посматраном роману, бројно надмашивши чак и, у савременом српском језику знатно фреквентније, узрочноконцесивне реченице с везницима *иако*, *мада* и *ипрема* или приједлошко-падежне конструкције са узрочноконцесивном семантиком.<sup>1</sup> Друго, иако је реченицама са овим значењем посвећено неколико значајних радова који бацају доста свјетла на овај дио концесивног семантичког поља, у њима се не помињу неки специфични типови условноконцесивних реченица које се региструју у корпусу на којем се овај рад заснива, а литература није указала ни на одређене врсте координираних реченица са овом семантиком, првенствено реченице са алтернативним условноконцесивним значењем. Напослијетку, ово истраживање је спроведено и с циљем да допринесе бољем познавању синтаксичких средстава која су специфична за језички израз Бранка Ћопића.

## **1.2. Преглед литературе о реченицама са условноконцесивним значењем**

О реченицама са концесивним значењем у савременом српском језику зна се релативно много. Са једне стране, оне представљају можда и понајбоље описан сегмент система концесивних синтаксичких јединица српског језика, али је, с друге стране, очигледно и то да је наша лингвистика овом проблему прилазила или са примарним циљем инвентарисања везничких средстава (ако говоримо о граматичким приручницима) или дајући детаљне описе само појединих специфичних врста концесивних реченица, без шире слике која би дала комплетан одговор на питање класификације концесивних клауза. У сваком случају, постојећа литература нуди чврсту основу за даља истраживања клауза с концесивним значењем, било у савременом српском језику као цјелини, било у дјелима појединих наших писаца.

Прилично исцрпне прегледе концесивних везника налазимо у свим нашим старијим граматичким и синтаксичким приручницима: у

<sup>1</sup> Тврдње које се односе на стање у савременом српском језику износимо на основу једног ширег истраживања синтаксичких јединица са концесивним значењем које је обухватило корпус репрезентативан за савремени српски језик (необјављена докторска дисертација *Систем синтаксичких концесивних јединица у савременом српском језику*, одбрањена 2014. године на Филолошком факултету у Бањој Луци).



Маретићевој Граматици (Маретић 1963: 550), у *Грамаџици хрвајско-српскога језика* Брабеца и др. (1961: 211–212), у *Синтакси српскохрвајскога књижевног језика* Миодрага С. Лалевића (1962: 224), у Стевановићевој граматици (Стевановић 1969: 874–875) и др. Међутим, тек у неким новијим граматицама помињу се и везници односно реченице које бисмо могли сврстати у граничне случајеве, тј. реченице које се својим значењем сврставају на периферију концесивног семантичког поља, интерферирајући с неким другим значењима, нпр. у *Грамаџици српскохрвајског језика за стиранце* ауторки П. Мразовић и З. Вукадиновић (1990: 375, 535–539) и *Практичној хрвајској грамаџици* Драгутина Рагуџа (1997: 434–435).

*Грамаџика хрвајскога језика за гимназије и висока училишта* Јосипа Силића и Иве Прањковића (Силић и Прањковић 2005), једина је грамика која јасно разграничава узрочнодопусне и „увјетнодопусне“ реченице. Аутори наводе слjedeће: „Допусне реченице настају на два начина. Први је начин да се супротност удружи с узрочношћу, па су такве допусне реченице у релацији према узрочнима. (...) Други је начин да се супротност удружи с увјетом, па су такве допусне реченице у релацији према увјетнима” (Силић и Прањковић 2005: 349).

За условнодопусне – увјетнодопусне реченице аутори наводе слjedeће: „Увјетнодопусне реченице могу се, као и увјетне, подијелити на реалне (стварне), потенцијалне (могуће) и иреалне (нестварне), па се онда може говорити о:

1. О реалнодопусним реченицама, нпр. Ако је и уморан, долази на састанке; Ако је и уморан, доћи ће на састанак; Ако је и био уморан, дошао је на састанак, Ако и буде уморан, доћи ће на састанак; Ако си и уморан, дођи на састанак;
2. О потенцијалнодопусним, нпр. Ако би и био уморан, дошао би на састанак; Кад би и био уморан, дошао би на састанак;
3. О иреалнодопусним реченицама, нпр. Да је и уморан, дошао би на састанак; Да је и био уморан, дошао би на састанак; Да је био и уморан, дошао би на састанак; Да буде и уморан, дошао би на састанак.

Као што је видљиво из наведених примјера, у реалнодопусним реченицама долази везник *ако*, у потенцијалнодопуснима везници *ако*

и *кад*, те у иреалнодопуснима везник *да*, с тим да је свима њима својствена појачајна честица (интензификатор) (*н*)*и*. Видљиво је такођер да у реалнодопусним реченицама долазе временски облици или облици императива (слично као и у узрочнодопусним реченицама, с тим да у њима не долазе облици футура другог), у потенцијалнима долазе облици кондиционала првог и у основној и у зависној суреченици, а у иреалнодопусним долазе у зависној суреченици, и то обвезатно, облици кондиционала првог, а у основној облици презента, перфекта или футура другог” (Силић и Прањковић, 2005: 350–351).

Мимо граматика, реченицама са условноконцесивним значењем бавило се, у оквиру својих студија и радова који су посвећени концесивности или је се само узгред дотичу, неколико аутора са овог лингвистичког простора.

Сложене реченице с концесивном клаузом Ксенија Милошевић (1986: 33–45) класификује у двије групе – оне које припадају општеконцесивном и оне које спадају у парцијалноконцесивни, тј. комбиновани модел. Као карактеристику општеконцесивног модела ауторка издваја то да „предмет допуштања није посебно маркиран неким граматичким средством – него се распознаје по смислу, а у усменој комуникацији може бити истакнут ритмичким сегментирањем и акцентом – или само једним од ових инструмената” (Милошевић 1986: 36). У сложене реченице овог типа концесивне клаузе уводе се везницима *мада*, *ипрема*, *иако*, који су међусобно замјенљиви без ограничења, а овим се везницима као интензификатори значења могу придруживати и концесивне партикуле *иџак* и *иџак* – *и*, које могу означавати концесивну релацију и без семантички маркираног везника. Функцију исказивања концесивних релација у овом случају могу вршити и партикуле *макар* и *ма*, те партикула *нека* и везнички комплекс настао разлагањем везника *иако* на његове компоненте: кондиционални везник *ако* и партикулу за истицање *и*. Ауторка наводи и примјерима поткрепљује још неке моделе којима се исказује концесивно значење овог типа (глаголска лексема у позицији предиката може сугерисати концесивну релацију, као и адверзативна везничка средства).

Када говори о парцијалноконцесивним, тј. комбинованим моделима сложених реченица са концесивном клаузом, Ксенија Милошевић

их објашњава као разне врсте стандардних модела зависнослужених клауза у чију се семантичку структуру укључује концесивни фактор. То су модели у које се концесивна клауза уводи неким типом неодређене замјенице или концесивном партикулом *макар*, укидајући ограничење у погледу идентитета субјекта, објекта, у погледу квалитета појава или предмета, локалне детерминације, темпоралне детерминације, начина радње, квантитативне детерминације, карактера радње, избора узрочног фактора, допушта се одређена сврха неке акције или се укида ограничење у погледу комплемента семикопулативног глагола у конструкцији перифрастичког предиката. Тако ауторка на основу анализираног корпуса дефинише једанаест врста парцијалноконцесивних модела сложених реченица са концесивном клаузом, и то: субјекатскоконцесивне, објекатскоконцесивне, квалитативноконцесивне, локалноконцесивне, темпоралноконцесивне, модалноконцесивне, квантитативноконцесивне, консекутивноконцесивне, финалноконцесивне, каузалноконцесивне и предикатскоконцесивне.

Ауторка наводи да је у систему којем припада концесивна клауза семантички најближа кондиционалној, јер и једна и друга исказују одређени услов, а ти услови се разликују на основу своје адекватности у односу на ефекат који се остварује. Ауторка наводи и да сложена реченица са концесивном клаузом има и модалну парадигму која је паралелна оној коју има реченица са кондиционалном клаузом. Тако она наводи следеће парове реченица као илустрацију те паралеле:

*„реалне кондиционалне и концесивне клаузе*

а) Ако на мору пада киша, нећемо ићи на излет.

б) Ако на мору и пада киша, ићи ћемо на излет.

– евентуалне кондиционалне и концесивне клаузе

а) Ако сутра буде падала киша, нећемо ићи на излет.

б) Ако сутра и буде падала киша, ићи ћемо на излет.

– *ипотензијалне кондиционалне и концесивне клаузе*

а) Ако (кад) би сутра падала киша, не бисмо ишли на излет.

б) Ако (кад) би сутра и падала киша, ишли бисмо на излет.

– *иреалне кондиционалне и концесивне клаузе*

а) Да је јуче падала киша, не бисмо ишли на излет.

б) Да је јуче и падала киша, ишли бисмо на излет” (Милошевић 1986: 36).

Иво Прањковић (Прањковић 2001а) даје парадигму концесивних клауза посматрајући их, са једне стране, у суодносу са каузалним значењем, а са друге – у суодносу са кондиционалним значењем. На основу тога, Прањковић наводи да се могу разликовати четири типа реченица које он радно именује и примјерима поткрепљује на следећи начин:

„1. узрочнодопусне (*Иако је ујоран, не усїјева; Иако је ујоран, неће усїјеши; Иако је дио ујоран, није усїио*)

2. реалнодопусне (*Ако је и ујоран, неће усїјеши; Ако и буде ујоран, неће усїјеши; Ако је и дио ујоран, није усїио*)

3. потенцијалнодопусне (*Ако ди/кад би и дио ујоран, не би усїио*)

4. иреалнодопусне (*Да је и ујоран, не би усїио; Да је и дио ујоран, не би усїио; Да је дио и ујоран, не би усїио и сл.*)” (Прањковић 2001а: 49).

У раду *О неким синтаксичко-семантичким трансформацијама на релацији: кондиционалности – нејација – концесивности* Душанка Звекић Душановић (2007: 271–279) скреће пажњу на условноконцесивне клаузе које настају укључивањем супротности у кондиционалне клаузе, приказује стање у нашој литератури која се бави овом темом (углавном у граматикама и уџбеницима) и указује на потребу да „и овај тип зависног односа добије адекватан опис и своје место у систему зависних реченица” (Звекић Душановић 2007: 278).

Дакле, наша је лингвистика указала на чињеницу да се концесивност једним својим дијелом заснива на узорку, тј. значењу неадекватног узрока, а другим дијелом на значењу неадекватног услова. Та су подручја обједињена у јединствен систем заједничком карактеристиком да и једно и друго значење представљају одступање од очекиваног, било условно или узрочно предодређеног слиједа догађаја, при чему се неадекватна узрочна или условна основа језички експлицира, а стварна основа остаје неексплицирана. Овим подручјима припадају различита изражајна средства, која, под одређеним синтаксичким условима, могу да стоје или у центру концесивног семантичког поља, као једнозначно

концесивне јединице, или на периферији концесивног значења, интерферирајући са другим значењима.

### **1.3. Истраживачки корпус**

У роману „Глуви барут” Бранка Ћопића, који представља истраживачки корпус за овај рад, забиљежено је 36 примјера који су узети као грађа за разматрање у овом истраживању. Иако су у савременом српском језику фреквенцијски доминантна нека друга средства за исказивање концесивног значења, првенствено узрочкоконцесивне реченице, и то оне с везником *иако* и конструкције датива с приједлогом *уйркос*, приликом ексцерпирања примјера уочено је да реченице са условноконцесивном семантиком, првенствено оне са везником *макар*, као и неке координиране реченице са условноконцесивном интерпретацијом, представљају доминантно средство за исказивање концесивних односа у овом роману.

## **2. ТИПОВИ РЕЧЕНИЦА СА УСЛОВНОКОНЦЕСИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У РОМАНУ „ГЛУВИ БАРУТ” БРАНКА ЋОПИЋА**

Реченице које су тема овог рада представићемо разврставајући их у двије главне групе – субординиране и координиране реченице са условноконцесивном семантиком.

### **2.1. Субординиране реченице са условноконцесивном семантиком**

Субординиране реченице са условноконцесивном семантиком забиљежене у роману „Глуви барут” разврстаћемо, пратећи систематизацију Ксеније Милошевић (1986: 33–45), на општеконцесивне и парцијалноконцесивне моделе условноконцесивних реченица, указујући на одређене формалне и семантичке специфичности у оквиру сваке од ових група.

### 2.1.1. Општеконцесивни модели условноконцесивних реченица

Општеконцесивне моделе условноконцесивних клауза карактерише, на првом мјесту, чињеница да садржај који је њима исказан представља садржај који није реализован, па ни сазнајно потврђен и који представља хипотетички неадекватни основ за реализацију радње из надређене клаузе. Као њихова секундарна особина, на основу које ступају у опозицију према другој групи условноконцесивних клауза – клаузама са парцијалним обухватом, издваја се чињеница да се у њима не маркира неки специфичан предмет допуштања, тј. концесивношћу се обухвата цијели садржај клаузе или се „предмет допуштања (...) распознаје по смислу, а у усменој комуникацији може бити истакнут ритмичким сегментирањем и акцентом – или само једним од ових инструмената” (Милошевић 1986: 36).

Овај модел условноконцесивних реченица показује велику и семантичку и, у неким случајевима, велику формалну блискост са условним реченицама, јер и настају простим укључивањем адверзативног елемента у њихову структуру. Из овакве сродности проистиче и чињеница да опште условноконцесивне клаузе показују исту модалну парадигму као условне клаузе, тј. на основу природе/степенa реалности услова који се у њима износи, оне могу бити реалне, потенцијалне и иреалне. Дакле, будући да условне клаузе представљају семантичку основу општих условноконцесивних клауза, оне имају паралелну парадигму, тако да и међу њима разликујемо, на основу степена реалности услова који се у њима износи, реалне, потенцијалне и иреалне условноконцесивне клаузе.

У роману „Глуви барут” забиљежили смо субординиране реченице с реалним, али не и реченице с потенцијалним и иреалним условноконцесивним значењем.

Најфреквентнији модел субординираних општеконцесивних реченица са условноконцесивним значењем у анализираном корпусу представљају реалне условноконцесивне клаузе с везником *макар* – забиљежили смо осам оваквих реченица:

Нема онда више ни страха ни узмака, има само незамјенљиво заошијано напријед, *иа макар њред њим био чийав Мароко, изазивачки узвийлан и зайаљен.* (8); Његова пркосна природа није дозвољавала

пада ни предаје, *ѿа макар ѿо било и у мислима*. (19); С њим ваља отворено и поштено, *ѿа макар се за врајтове ирабили*. (41); Како ћеш му отргнути поглед с ових мирних успаваних предјела, па да једног дана почне да се бије за далеку румену пругу на хоризонту чији одсјај чаробњачки трепти у души, обећава, зове и мами, *ѿа макар ѿо било и на ѿолу садљу*. (42); Одсјећи му пупак од Подгорине, *ѿа макар ѿа мало и заболело*. (96); Ја само могу да се пробијам, прса у прса, *ѿа макар брда иреда ме навалили*. (212); Ваља га гурнути натраг у Мрачај, *ѿа макар ми Шарени баѿаљон сѿиѿао усред Јаруѿа*. (273); Његов ће аутомат остати ослоњен на ову обалу, *ѿа макар се морао ѿући до ирла у води*. (278).

У свим забиљеженим реченицама примјећује се употреба партикуле *ѿа* у препозицији у односу на везник *макар*, а у неким примјерима и употреба партикуле *и* у постпозицији. Те партикуле, које појачавају концесивно значење, уз једнозначно концесивни везник *макар* представљају плеонастичке елементе – њиховим елидирањем не нестаје и не постаје мање прозирна концесивна релација међу клаузама.

У једном забиљеженом примјеру – знатно рјеђе у односу на самосталну форму, везник *макар* комбинује се са полифункционалним везником *да*, што условљава употребу временског облика у предикату зависне клаузе. На тај начин формиран, сложени везник *макар да* такође има реално условноконцесивно значење:

Радекићу, пружи ми руку, *ѿа макар да си већ ваињу на ону друћу сѿрану!* (267).

Депредикатизоване варијанте реалних условноконцесивних реченица с везником *макар* такође су релативно честе у анализираном корпусу (забиљежили смо шест таквих примјера):

Послије малопређашњег необичног доживљаја, када је, *макар и у сну*, био поново окружен својим интербригадирцима, пробраним и опробаним револуционарима, Тигру дође посебно тешко ово немило рано буђење. (9); (...) упорно избјегавајући да га на корзу, *макар и закрајко*, виде у друштву неке „госпођице”. (117); Само да није овога, *ѿа макар и Булаѿа, макар и Кајетановић!* (223); (...) да је сад бог дао једну каву, *макар и јечмену*. (232); Откинула се и пошла увјерена да је он, *макар и мршав*, може и мора извести. (280).

Треба поменути да је у корпусу регистрована и једна непотпуна клауза с овим везником:

Ником ја више не дам да ме стрпа у оне презрене и одбачене, заостале на пола пута, ником, *џа макар...* (196).

У корпусу је забиљежена и једна реченица с везником *џамаман да*, насталим комбиновањем везника-партикуле *џамаман* и полифункционалног везника *да*, уз употребу партикуле *џа*. Овом реченицом исказује се исти тип условноконцесивног значења, тј. овакве су реченице синонимне реченицама с везником *макар (да)*.

Чујеш ли ти, гардијски црвендаћу... одбиј од мале, јер ће бити крвавих кошуља, *џа џамаман да си краљ Пеџар!* (16).

У роману смо забиљежили само једну реченицу с реалним условноконцесивним значењем из које се, због природе везника, јасно може увидјети веза условноконцесивног са условним значењем:<sup>2</sup>

*Ако већ џамо џ навраџе*, гледају да то буде по дану и накратко, па ни то не пролази без пецкања и злобних примједби. (227).

Клаузе овог типа на очигледан начин показују своје поријекло од условних клауза са реалним типом услова. Оне су преузеле везничка средства реалних условних клауза и, интензификацијом помоћу партикуле *и*, превеле их у концесивне везнике. Код везника овог типа, тј. кад се партикула налази иза везника, било у контактної било у дистантној позицији, она има верификативни карактер, тј. само семантичку, а не граматичку улогу. Наиме, постпозитивна партикула не формира са условним везником нови, сложени концесивни везник (како је то случај кад се партикула *и* налази испред везника *ако*), већ само предодређује примарно концесивну вриједност релације која се на тај начин успоставља међу клаузама. Чињеницу да овакве партикуле не формирају сложени везник потврђује управо то што се могу појавити и уз сами условни везник и у дистантној позицији, као и то да уз негирани предикат и саме подлијежу негацији (Ковачевић 2008: 76–77).

<sup>2</sup> У савременом српском језику, условноконцесивне реченице са везницима насталим интензификацијом условних везника знатно су фреквентније од оних с везницима који су по поријеклу партикуле.



### 2.1.2. Парцијалноконцесивни модели условноконцесивних реченица

Парцијалноконцесивни модели са условноконцесивним значењем представљају комбиноване моделе у којима се концесивни елемент „укључује у разне стандардне семантичке моделе субординираних клауза и на тај начин обогаћује семантичку структуру основног модела, односно семантичког односа који је у тој структури основни” (Милошевић 1986: 42), тј. у овим моделима значење концесивности обухвата и релативизује значај увијек само једног дијела синтаксичке структуре. Због свега тога, ове клаузе припадају самом рубу концесивног семантичког поља, тј. подручју интерференције концесивног и других значења.

Парцијалноконцесивне клаузе подразумевају следеће:

- допуштањем је обухваћен („концесуиран”) само један члан реченичне организације у зависној клаузи;
- у том процесу потпуно се укида релевантност датог реченичног сегмента за реализацију ситуације представљене надређеном клаузом, тј. било који облик тог сегмента не може представљати адекватан основ за реализацију надређене предикације; ова њихова особина може се, како наводи Прањковић, окарактерисати као „хабитуалност (лат. *habitualis* = уобичајен, сталан, непрекидан)” (Прањковић, 2001б: 59);
- реченични сегмент који је на овај начин „концесуиран” добија значење „хипотетичке неодређености”, тј. концесивни елемент не јавља се као фактиван, као спозната чињеница, него само као нешто што је могуће, али о његовој реализацији немамо реалног сазнања.

Парцијалноконцесивни модели клауза у реченицу се, у највећем броју случајева, уводе општим замјеницама и замјеничким прилозима као везничким средствима.

У анализираном корпусу забиљежили смо следеће моделе ових клауза:

а) Квантитативноконцесивни модел

У квантитативноконцесивним клаузама, значење концесивности прикључује се значењу квантитета. Овај модел клауза представља најфреквентнији модел парцијалноконцесивних клауза у савременом српском језику, а у роману „Глуви барут” забиљежили смо сљедећа три примјера:

*Ма колико цијенили борбеност̄ дрварских њарѣизана, својих друѣова, домаћи су их гледали помало сажаљиво, као бескућнике који су им дошли малтене у најам да гину ту пред туђим селима, у туђем крају. (24); Ма колико ѣоворили и ѣунили се, Стојан је опет умιο с њима накрај да изађе. (89); И ма како се ѣреувеличани ѣласови ѣроносили о засједама и ноћним ликвидацијама, Стојан је знао још страшније ствари (...) (90).*

Као везничка средства овог модела парцијалноконцесивних клауза у два забиљежена примјера јавља се општи замјенички прилог *ма колико*, а везник *ма како*, који се појављује у језику и као везник модалноконцесивног модела, у трећем овдје забиљеженом примјеру има квантитативно значење (то потврђује могућност супституције везником *ма колико*, без промјене у значењу).

б) Објекатскоконцесивни модел

Објекатскоконцесивним моделом парцијалноконцесивних клауза укида се ограничење у погледу идентитета објекта, тј. ове клаузе носе информацију да се ситуација које је садржана у надређеној клаузи реализује без обзира на идентитет објекта. Једини забиљежен примјер је сљедећи:

*Шѣа мислио да мислио, мене, вјере ми, нећеш у опортунисте и слабиће! (52).*

У наведеном примјеру парцијалноконцесивно значење исказује се удвојеним обликом предиката у парцијалноконцесивној клаузи, тј. формом односно-упитна замјеница + крњи перфекат + полисемантични везник *да* + крњи перфекат. Наведеном формом додатно се појачава ирелевантност, тј. указује се на потпуну неважност објекатског елемента за реализацију надређене предикације. Овакви модели се, уопште, међу

свим парцијалноконцесивним клаузама ријетко срећу и можемо рећи да су стилски маркирани, па и да представљају особеност Ћопићевог израза.

#### в) Локалноконцесивни модел

Локалноконцесивни модел подразумејева укључивање концесивног значења у мјесну локализацију надређене радње, чиме се укида важност те локализације за реализацију те радње. У корпусу су забиљежена три примјера:

*Гдје ти било да било*, иза посљедње засједe, ипак их чека оно главно и коначно: (...) (191); *Јадна, самохрана мајко, увијек је теби најтеже, ја ма њдје се и ма заштио райнови водили!* (Ћопић, 267). *Бори се једнако ма гдје се нашао, ма њдје ја њоставили.* (273).

И овдје у првом примјеру налазимо сличан начин формирања парцијалноконцесивне клаузе као што је то у примјеру којим је представљен објекатскоконцесивни модел: мјесни замјенички прилог (који предодређује мјесно значење парцијалноконцесивне клаузе) + крњи перфекат + полисемантични везник *да* + крњи перфекат.

У другом забиљеженом примјеру локалноконцесивни модел придружен је каузалноконцесивном моделу парцијалноконцесивних клауза.

#### г) Квалитативно-посесивни модел

У роману „Глуви барут” забиљежили смо једну парцијалноконцесивну реченицу с квалитативно-посесивним значењем:

Тај глас да „војска иде”, *ја ма чија она била*, подсијецао је људима ноге и ледио утробу (...) (199).

Квалитативно-посесивни модел М. Ковачевић (2008: 76) помиње као засебан модел парцијалноконцесивних клауза, чиме додатно проширује једанаесточлану скалу парцијалноконцесивних клауза К. Милошевић (1986: 39–41), наводећи примјер „*Чију њог кућу њосјеџиши*, добро ће те угостити”. Овај модел подразумејева укидање релевантности припадности неког појма за реализацију предикације из надређене клаузе.

#### д) Модалноконцесивни модел

Модалноконцесивним клаузама исказује се ирелевантност модуса – начина вршења радње, тј. чињеница да начин на који се врши нека радња нема никаквог утицаја на реализацију надређене предикације. У роману „Глуви барут” забиљежили смо један такав случај:

*Ма како се њосџавио, леђа ти нису сигурна.* (223).

#### ђ) Каузалноконцесивни модел

У каузалноконцесивним клаузама укида се релевантност узрока реализације глаголске радње. Овакве клаузе у језику су ријетке<sup>3</sup> – једини примјер који смо забиљежили је сљедећи:

Јадна, самохрана мајко, увијек је теби најтеже, *ња ма њгје се и ма зашџо райови водили!* (Ђопић, 267).

У овом примјеру се паралелно, један уз други, јављају и локалноконцесивни и каузалноконцесивни модел, а каузалноконцесивни је представљен клаузом са општим замјеничким прилогом у позицији везника – *ма зашџо*. Оваквом формулацијом постиже се ефекат потпуне ирелевантности узрочне детерминације радње („без обзира на узрок рата”). И овдје се може примијетити улога партикуле *ња* у појачавању концесивног значења.

## 2.2. Координиране реченице са условноконцесивном семантиком

Однос концесивности настао је семантичким комбиновањем односа супротности, као једног од основних односа у језику и ванјезичкој стварности, и комплексног односа каузалне или кондиционалне условљености. Чињеница да логички однос супротности стоји у самој сржи концесивног значења условила је и могућност исказивања концесивних релација неким типично адверзативним језичким средствима.

<sup>3</sup> Примјер забиљежен у роману „Глуви барут” представља једини овакав примјер забиљежен у корпусу на којем је засновано истраживање спроведено у оквиру израде докторске дисертације *Систем синџаксичких концесивних јединица у савременом српском језику*.

На допусни смисаони однос као подтип односа супротности у језику у нашој лингвистици први је указао М. Ајановић у раду у којем критикује традиционална схватања независносложених реченица као реченица у којима клаузе стоје у лабавом односу, односу скоро потпуне самосталности (Ајановић, 1953, 1954а, 1954б). Анализом примјера независносложених реченица које се могу наћи у свим традиционалним граматицама Ајановић показује да односи у координацији нису потпуно независни и да сваки од типова независносложених реченица има своје семантичке подтипове. Тако он у оквиру супротних реченица издваја и подтип са допусним значењем, који поткрепљује примјерима из граматица: *Он је њамејно њоворио, али је у неким сѡварима ѡрејѡерао; Ја ѡсејно вадим, а оно ме уједа; Иѡла кроз златно и сребро ѡрође ѡа је ојејѡ ѡола; Ја сам царица, ѡак немам златној раздоја* (Ајановић, 1953: 139).

Миодраг С. Лалевић у *Синѡакси срѡскохрватскоја књижевној језика* (Лалевић, 1962) наводи да се допусном реченицом исказује допуштање или уступање ономе што се исказује главном реченицом и да се њоме даје могућност да се изврши или не изврши радња главне реченице. Лалевић запажа да су, због таквих својих особина, ове реченице сличне независним супротним реченицама, „али се лако и разликују: супротне су реченице приређене, допусна је споредна према својој главној, тј. објашњава уступање да би се извршило оно што се казује главном реченицом. Уп. (...) *Ја ѡа зовем, он се не одзива*, и сл. Из тога што се он не одзива не бисмо очекивали даље звање, али се оно ипак дешава. У зависно сложеној реченици јаче је истакнута зависност, указује се на радњу зависне реченице која се ипак врши и поред тога што се не би очекивало” (Лалевић, 1962: 223–224).

Занимљива запажања о супротности и супротним реченицама даје М. Стевановић. Он наводи да се супротним реченицама називају оне реченице у којима оно што се њима казује стоји у некој међусобној вези по смислу, али је оно што се износи у другој по нечему супротно или барем неподударно са садржајем претходне реченице. Као везнике супротних реченица Стевановић наводи следеће: *а, али, већ, нејо, но, док, ѡа иѡак, ѡа и ѡри ѡом, ѡа и ѡоред ѡоја, ѡак, међуѡим* итд., међу којима су, дакле, и многи везници са концесивним конкретизаторима везничког значења (Стевановић, 1969: 767–783).

Што се новије наше литературе тиче, односа супротног и концесивног значења дотичу се Иво Прањковић, Ксенија Милошевић и Милош Ковачевић. Иво Прањковић, у студији о координацији у хрватском језику (1984: 37–38), критикује превише усложњену традиционалну подјелу координираних реченица и предлаже подјелу на три основна типа: саставне, супротне и раставне. Пишући о оваквој подјели и дајући аргументе против издвајања закључних и искључних реченица као посебних типова, квалификујући их као смисаоне односе међу клаузама саставних и супротних реченица, Прањковић као посебан смисаони однос који се може исказивати супротним реченицама наводи и концесивни однос („Видиш, ја сам ослобођена од заклетве, а ипак сваки који окуси моју љубав, моју безумну страст, мора умријети и остати вјечно уза ме да ми свира чаробне мелодије (Раос, 28)”).

К. Милошевић (Милошевић, 1986: 41) наводи да адверзативни везници *а* и *али* могу да се јаве као концесивни конектори, а М. Ковачевић, у раду у ком даје критику издвајања закључних и искључних клауза као посебних врста (Ковачевић, 1998: 39), као један од семантичких подтипова супротности, поред односа конфронтације, компензације, ексклузивности и других, издваја и однос концесивности као један од смисаоних односа који се изражавају супротним реченицама, и илуструје га примјером: „Није био јачи, ни паметнији, ни старији од осталих дечака у дружини, а ипак су га сви слушали (Д. Ненадић, 108).”

Да би се адверзативним реченицама уопште могли исказати концесивни смисаони односи, први и неопходан услов је тај да адверзативни садржаји у својој семантици имају концесивну логичку импликацију – у првој клаузи износи се неадекватан основ за реализацију садржаја који слиједи у другој клаузи. Најчешће се у језику адверзативним реченицама исказују узрочноконцесивни односи, а знатно нижом фреквенцијом (али већом формалном разноврсношћу) одликују се супротне клаузе са имплицитном условноконцесивном семантиком, тј. реченице у којима први садржај нема сазајно потврђену вриједност и који се јавља као неадекватан/недовољан услов за реализацију другог по реду садржаја. Овакве реченице јављају се и у асиндетској и у синдетској форми.

У свим забиљеженим адверзативним реченицама (и синдетским и асиндетским) са условноконцесивним значењем у овом роману ре-

гистровали смо употребу облика императива у првој од клауза, био то „прави” императив за друго лице или облик императива за треће лице, који се гради помоћу партикуле *нека*.

У корпусу смо забиљежили двије реченице с везником *а* којима се исказује условноконцесивна семантика:

Сијечи, коси колико ти драго, а оно ти за косом опет ниче... (80);  
Сасијечи ти Ђулагу до коријена, а други ће ти Ђулага сам доћи, не треба ти за то ни мукe ни труда. (81).

С друге стране, забиљежили смо и три асиндетске реченице са истом семантиком и са идентичном струкуром (императив у првој клаузи):

А тамо на крају пута, у замагљеној ријечној долини, слутили су чађаво гвоздено чудовиште коме они, говори ти шта хоћеш, ипак нису дорасли. (109); Нек он говори шта хоће, ја знам свој посао. (123); (...) нек ратује ко хоће, нама није до тога. (125).

Други тип координираних клауза са условноконцесивним значењем у роману „Глуви барут” можемо окарактерисати као синтаксичке структуре са алтернативном условноконцесивном семантиком. За њих су специфичне слједеће три кључне особине:

- то су структуре са условноконцесивном, и то потенцијалном вриједношћу;
- за разлику од „правих” потенцијалних условноконцесивних клауза, код ових структура говоримо о минимално двије потенцијалне „отежавајуће” околности за реализацију предикације из надређене клаузе;
- те потенцијалне околности, тј. ситуације, повезане су међусобно као клаузе у дисјунктивном односу, и међусобно су семантички опречне, те у концесивну релацију ступају са надређеном клаузом.

У анализираном корпусу забиљежили смо слједеће такве реченице: А чим би, у ријетким приликама, закратко остала без посла, сложила би руке у крило и остала тако, занесена и жалосна, као да се мири с некаквом великом невољом којој се, *хоћеш-нећеш*, већ сјутра мора жртвовати. (16); *Хѣшо не хѣшо*, Тигар је почео да запажа

како му се међу овим омладинцима крави срце. (125); Нагледаћеш се ти овога чуда *ја хѿјела не хѿјела*. (242); Противиш се, је ли? *Проѿиивио, не ѿроѿиивио*, сажећи ћу читаву Подгорину, буде ли требало. (159).

Ове структуре имају нешто комплекснију форму од уобичајених асиндетских реченица. Будући да се њима исказује постојање минимално двије потенцијалне „отежавајуће” околности за реализацију имплицитно координиране предикације, карактерише их постојање дисјунктивне везе којом се исказују те околности, која, као цјелина, ступа на семантичком плану у концесивну релацију са том предикацијом. То су, дакле, јукстапониране структуре у којима први дио има облик раставне конструкције.

„Редупликоване” клаузе, тј. дисјунктивне клаузе у синдетској или асиндетској форми, у посматраном корпусу појављују се, у два различита облика:

- глаголски придјев радни + његова одрична форма (*хѿио не хѿио*; *хѿјела не хѿјела*; *ѿроѿиивио (се), не ѿроѿиивио*),
- потврдни облик + одрични облик 2. лица презента (*хоћеш-нећеш*).

Концесивна семантика оваквих реченица заснована је на чињеници да оне, заправо, представљају комбинацију два потенцијална условна низа опречне семантике који срastaју у један. Притом један од тих низова представља низ адекватног услова и посљедице, а други представља низ неадекватног услова и посљедице. На тај начин се у алтернативну, дисјунктивну везу доводе двије опречне ситуације, од којих је једна повољна за реализацију надређене предикације, а друга неповољна, а тиме се постиже и ефекат ирелевантности било повољног, било неповољног услова у том односу са надређеном радњом. Другачије речено, комбиновањем два условна низа крајње опречне семантике релевантност услова уопште, какав год он био, смањује се до минимума и укида се.



### 3. ЗАКЉУЧАК

Реченице са условноконцесивном интерпретацијом представљају у Топићевом роману „Глуви барут” доминантно језичко средство за исказивање концесивних односа. Међу регистрованим реченицама уочавају се субординиране, али и координиране, и то адверзативне реченице са овом семантиком. Субординиране реченице заступљене су у анализираном роману реалним општеконцесивним реченицама с различитим типовима везничких средстава, те парцијалноконцесивним реченицама, које смо представили сврставајући их у различите синтаксичко-семантичке моделе. Међу координираним реченицама са условноконцесивним значењем уочавају се двије основне групе: адверзативне реченице са обликом императива у првој клаузи, те „алтернативноконцесивне” реченице, које одликује употреба специфичне дисјунктивне везе која ступа у однос са јукстапонираном предикацијом.

### Литература

- Ајановић, Мустафа (1953), „’Независно’ сложене реченице и однос простих реченица у њима”, *Наш језик*, V (св. 3–4): 134–147.
- Ајановић, Мустафа (1954а), „’Независно’ сложене реченице и однос простих реченица у њима”, *Наш језик*, V (св. 5–6): 206–221.
- Ајановић, Мустафа (1954б), „’Независно’ сложене реченице и однос простих реченица у њима”, *Наш језик*, V (св. 7–8): 278–291.
- Брабец, Иван – Мате Храсте – Сретен Живковић (1961), *Грамајика хрвајско-српској језика*, Загреб: Школска књига (лат.).
- Звекић Душановић, Душанка (2007), „О неким синтаксичко-семантичким трансформацијама на релацији: кондиционалност – негација – концесивност”, *Зборник Мајице српске за филолојију и лингвистику*, 50 (1–2): 271–279.
- Ковачевић, Милош (1998), *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа – Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.
- Ковачевић, Милош (2008), „Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица”, *Српски језик у контексту*, Зборник радова са научног скупа Српски језик, књижевност, уметност, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац.

- Кубурић Мацура, Мијана (2014), *Систем синтаксичких концесивних јединица у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација, одбрањена 2014. године на Филолошком факултету у Бањој Луци.
- Лалевић, Миодраг С. (1962), *Синтакса српскохрватскога књижевног језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника НР Србије.
- Маретић, Томо (1963), *Грамаџика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб: Матица хрватска (лат.).
- Милошевић, Ксенија (1986), „Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује”, *Научни састајник слависта у Вукове дане*, Реферати и саопштења, 15/1.
- Мразовић, Павица – Зора Вукадиновић (1990), *Грамаџика српског језика за сџранце*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића (лат.).
- Прањковић, Иво (1984), *Координација у хрватском књижевном језику*, Загреб: Свеучилишна наклада Либер (лат.).
- Прањковић, Иво (2001а), „Изражавање допусности”, *Друга хрватска складња, Синтаксичке расправе*, Загреб: Хрватска свеучилишна наклада (лат.).
- Прањковић, Иво (2001б), „Хабитуалне реченице”, *Друга хрватска складња, Синтаксичке расправе*, Загреб: Хрватска свеучилишна наклада (лат.).
- Рагуж, Драгутин (1997), *Практична хрватска грамаџика*, Загреб: Медицинска наклада (лат.).
- Силић, Јосип – Иво Прањковић (2005), *Грамаџика хрватскога језика за ђмназије и висока училишта*, Загреб: Школска књига (лат.).
- Стевановић, Михаило (1969), *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*, Београд: Научна књига.

## Извор

- Бранко Ђопић, *Глуви даруи*, Просвета – Београд, Свјетлост – Сарајево, Веселин Маслеша – Сарајево, 1975.

Mijana Kuburić Macura

**CONCESSIVE CONDITIONAL CLAUSES IN  
BRANKO ČOPIĆ'S NOVEL *GLUVI BARUT (SILENT  
GUNPOWDER)***

Summary

This paper indexes and analyses the clauses predominantly used by Branko Čopić to express concessive relations in his novel *Silent Gunpowder*. It provides an overview of the Serbian and Serbo-Croatian literature dealing with this type of clause, while also presenting the structure and position of concessive conditionals within the broader field of the semantics of concession. In addition, it gives a systematic overview of the clauses in the text representing specific parts of that segment. Among the inventoried clauses, there are both subordinate and coordinate (adversative) clauses belonging to the semantics of concession. The subordinate clauses in the text take the form of real-case general concessive clauses with different types of conjunctions, and of partial concessive clauses classified according to different semanto-syntactic models. The coordinate clauses expressing concessive conditional meanings may be grouped as either adversative clauses containing an imperative followed by the main clause, or as alternative concessive conditionals containing a disjunct in relation to a juxtaposed predicate

mijana.kuburic-macura@ff.unibl.org

Горан Милашин  
Универзитет у Бањој Луци  
Филолошки факултет

# ТЕРИТОРИЈАЛНА УРАЗНОЛИЧЕНОСТ ЈЕЗИКА И СТИЛИСТИКА

Апстракт: Језик се, у зависности од низа фактора, испољава у различитим видовима – варијететима, а процес којим се то остварује назива се уразноличавањем (варирањем, диференцирањем, раслојавањем и др.). У литератури је издвојено неколико типова овог процеса, а један од основних свакако је територијално уразноличавање, којим се стварају дијалекти – варијетети језика што се реализују претежно у говору, и то на ограниченом подручју, а предмет су проучавања дијалектологије. Међутим, дијалекатске језичке црте понекад се уводе и у разноврсне текстове, односно функционалне стилове (прије свега књижевноумјетнички, затим сценаристички, журналистички и публицистички). У раду се из стилистичког угла освјетљавају функције које дијалекатска обиљежја имају управо у таквим случајевима, те се, самим тим, указује на преплитање дијалектологије и стилистике.

Кључне ријечи: територијална уразноличеност језика, дијалекти, стандардни језик, стил, дијалектологија, стилистика.

1. Језик, као што је добро познато, представља вишефункционално средство које се прилагођава условима комуникације, односно говорниковим потребама и циљевима, при чему настају његови видови – *варијетети*. Процес чији је резултат постојање тих различитих ликова

једнога језика назива се *уразноличавањем* (*варирањем, диференцирањем, раслојавањем језика* и др.).<sup>1</sup>

Неким од варијетета инхерентна је вриједносна компонента (стандардни језик : нестандардни варијетети, писмена реализација : усмена реализација, формални варијетети : неформални варијетети), те се они метафорички схватају као смјештени на различитим позицијама у вертикалној равни. Други пак постоје у хоризонталном простору – дијалекти, нпр., у физичком, а функционални стилови, идиолекти и сл. у метафоричком, друштвеном (Klikovac 2008a: 136–139). Јасно је и да они настају различитим типовима диференцирања, од којих се, као основни, издвајају: а) социјално, б) територијално, в) индивидуално и г) функционално (в. Radovanović 1979: 63–82, Katnić Bakaršić 2001: 57–69, као и тамо наведену литературу).

1.1. Није, међутим, увијек лако направити оштру границу међу појединим врстама уразноличавања, као ни појединим варијететима, пошто се они често преклапају, и то на више планова. Тако, на примјер, дистрибуција језичких црта зависи и од територије којој припада неки говорник, али и његове друштвене припадности те статуса;<sup>2</sup> исти говорник може говор мијењати у зависности од тога да ли је ситуација формална или неформална; функционални стилови имају своју писмену и усмену реализацију итд. Стога се уразноличеност језика мора посматрати као посљедица укрштања вертикалне и хоризонталне равни (Kovačević/Badurina 2001: 14–16). С тим у вези, за стилистичка истраживања посебно је занимљиво активирање дијалекатских језичких

<sup>1</sup> О терминима који означавају постојање и стварање језичких варијетета в. Klikovac 2008a. Управо је у том тексту, као пандане постојећим, ауторка предложила термине: *уразноличавање* ('стварање језичких варијетета') и *уразноличеност* ('постојање језичких варијетета', тј. 'резултат уразноличавања језика'). Иако још увијек нису широко прихваћени у нашој литератури (за разлику од, нпр., термина *раслојавање/раслојеност језика*), они су, без сумње, сасвим адекватни с обзиром на природу појаве коју именују (будући да изазивају сасвим јасну менталну представу), те је један од њих, како се може видјети, нашао своје мјесто и у наслову овог рада.

<sup>2</sup> Слабост ранијих дијалектолошких радова огледала се у једнодимензионалном приступу, тј. усредсређености само на географски простор на коме се појављују неке језичке црте. Међутим, „са протоком времена и развијањем софистициранијих метода посматрања уочено је да на појединим пунктовима не говоре сви исто, јер постоји диференцирање у зависности од генерације, пола, степена образовања и других друштвених параметара” (Bugarski 2009: 79–80), те је при разматрању дистрибуције језичких обилежја узет у обзир и тзв. социјални простор.

обиљежја, насталих територијалним варирањем језика, у разноврсним текстовима, односно функционалним стиловима. У раду се освјетљавају функције које дијалектизми имају управо у таквим контекстима, у којима територијално и функционално уразноличавање утичу једно на друго, те се, самим тим, указује на преплитање двију дисциплина – дијалектологије и стилистике.

2. Дијалекти су варијетети језика који се остварују претежно у говору, и то на ограниченом подручју, а предмет су проучавања дијалектологије. Обично се супротстављају књижевном (стандардном) језику, те се сматрају нестандартним, рустичним језичким ликовима – доводе се у везу са сеоским становништвом, радничком класом и осталим социјалним скупинама нижег статуса, мада неки аутори наглашавају да је и стандардни језик заправо само (нормирани) дијалекат, а да ниједан дијалекат није лингвистички супериоран у односу на остале (Chambers/Trudgill 2004: 3).<sup>3</sup> Може се, ипак, јасно уочити да „постоји социјални фактор који нивелише језичку реалност једнога народа; село тежи да напусти своје језичке навике да би се што више у културно-социјалном погледу приближило граду” (Ivić 1997a: 78–79), што свакако утиче на статус дијалеката, посебно периферних. У нашим приликама, како сматрају Драгослав Михаиловић (2008) и Бојан Јовановић (2008), то се првенствено односи на говоре, а с њима и културу југа Србије, који су остали изван вуковске језичке реформе и успостављеног обрасца књижевног језика, под утицајем политике

<sup>3</sup> Розина Липи Грин снажно је критиковала идеологију језичке норме и стандардизације у САД (Lippi Green 2012, прво издање 1997). Она ту идеологију дефинише као на-клоњеност апстрахованом, идеализованом и хомогеном говору који намећу и одржавају водеће институције и који као свој модел узима писани језик, иако је он произишао првенствено из говора више средње класе (Lippi Green 2012: 67). У овој се књизи на различитим примјерима показује како се одвија језичка субординација (*language subordination process*), тј. стављање нестандартних варијетета, вернакулара, у подређен положај. Посебно занимљива илустрација јесте говор ликова у Дизнијевим анимираним филмовима – док се позитивни ликови увијек служе стандардним језиком, у говору негативних ликова појављују се језичка обиљежја периферних дијалеката или маргинализованих социјалних група, што може створити предрасуде према људима који се служе тим варијететима, и то већ у дјечјем узрасту (Исто: 101–129). Ипак, поједини аутори сматрају како је овакво њено становиште можда помало једнострано и сувише песимистично (Coupland 2007: 89).

вођене у XIX вијеку, а нарочито вишедеценијске југословенске културне и језичке политике.<sup>4</sup>

3. Територијално уразноличавање језика, како је већ истакнуто, примарно је предмет проучавања дисциплине која се назива дијалектологија, али може бити, као и сви остали типови, важно за стилистику.<sup>5</sup> То се, прије свега, односи на случајеве у којима је неки дијалекат „употријебљен у неочекиваном контексту, кад је он средство говорне карактеризације лика или постизања одређеног аргументативног или естетског ефекта” (Katnić Bakaršić 2001: 68–69). Ово својеврсно

---

<sup>4</sup> На овакав однос према говорима и култури југа Србије (на примјеру рецепције дјела Борисава Станковића) указује и Радивоје Микић: „[...] али је за нас важно да се и кад је реч о Станковићевој потреби да локалне говоре користи из истих оних разлога из којих за тим облицима посежу и други српски писци [што активирају обиљежја централних српских дијалеката, шумадијско-војвођанског и херцеговачко-крајишког – оп. Г. М.] користе двоструки критеријуми па да Станковићу буде замерано оно што се другим писцима одобрава. Оно што може бити оправдано за увођење двоструких критеријума у вредновању језичке праксе наших писаца тешко да може бити и прихватљиво, а то је чињеница да Борисав Станковић припада оном говорном подручју које је, после Вукове језичке реформе, остало у целини изван књижевног језика. То је увело и потребу да се на читаво подручје коме припада Борисав Станковић гледа на један посебан начин – као на подручје са којег долазе они који кваре српски језик и спречавају учвршћивање језичке реформе. А пошто је књижевност језичка уметност, тиме се писцима са овог подручја ускраћује једно важно изражајно средство” (Микић 2008: 71–72).

<sup>5</sup> „Сва четири типа раслојавања могу бити предмет проучавања у лингвистичкој стилистици; истовремено, неки су типови примарно стилистички (функционално-стилско раслојавање), док су други примарно предмет проучавања за друге лингвистичке дисциплине. [...] На извјестан начин сви ови варијетети језика преклапају се у дискурсу, прије свега као индивидуални и групни стилови или као њихови елементи, тако да их лингвостилистичка анализа нужно мора проматрати у међусобним односима” (Katnić Bakaršić 2001: 68). Док је у структуралној стилистици акценат био на функционалном (функционална стилистика) и индивидуалном уразноличавању (генетичка или стилистика појединца), у постструктуралној се стилистици анализирају и језичке особености које зависе од социјалног статуса, односно пола учесника у комуникацији. Тако се стилистика данас укршта и са дисциплинама као што су: социолингвистика, прагматика, психологија, социологија, антропологија и сл. Један од тренутно доминантних стилистичких праваца – прагматичка стилистика (прагмастилистика) – бави се, између осталог, управо карактеристикама стила учесника у интеракцији, фикцијској и нефикцијској, с обзиром на контекст и на њихов идентитет, који подразумева: пол, националну, расну и класну припадност, друштвене улоге итд. (в., нпр., Black 2006, Katnić Bakaršić 2006: 264–266, Jeffries/McIntyre 2010: 100–125, Безуглая 2014, те тамо наведену литературу).

прекључивање са једног кода на други посебно је заступљено у књижевности, затим у сценаристичком, журналистичком и публицистичком стилу, а данас се може уочити и у језику интернет друштвених мрежа (Фејсбука, Твитера и др.).

4. Функције активирања дијалекатских језичких црта у књижевности произлазе из саме природе књижевноумјетничког стила, тј. односа језика књижевности и књижевног (стандардног) језика. Наиме, књижевни језик, познато је, почива на социолингвистичким, а језик књижевности на лингвистичким законитостима, па у њему нема граница између стандарда и нестандарда (в. Silić/Pranjković 2007: 384–385). Књижевник има потпуну слободу да се служи свим језичким средствима, укључујући и дијалекатска. Осим тога, важно је нагласити и да књижевност представља, према терминологији књижевне семиотике, *грујосијейени моделативни сисџем*<sup>6</sup> у односу на природни језик, па анализа језичког слоја књижевног дјела мора „да има у виду природу самог говорног низа и измене које он трпи кад се укључи у књижевни текст” (Петковић 1975: 16). То, природно, важи и за анализу дијалекатских црта – оне прво треба да се идентификују (као знакови природног језика), а затим да се утврди њихова улога у значењском нивоу књижевног текста.

Новица Петковић је исправно примијетио: „За поетски дискурс је, наиме, врло битно постојање неке опште и прихваћене норме, неке, тако рећи, освештане језичке хијерархије, јер ће сва одступања од ње – тачније речено: све говорне реализације које успостављају однос према њој – бити семантизована, ствараће други план и условиће динамизовану перцепцију” (Исто: 367–368). Из тога произлази чињеница да је за стилску вриједност дијалектизама у књижевном тексту од пресудне важности постојање стандардног језика, који би, са становишта теорије норма – *оиклон* (в. Vuković 2000: 34–44), представљао неку врсту нултог степена.

<sup>6</sup> Јуриј М. Лотман, један од најзначајнијих представника тартуске семиотичке школе, увео је појам *секундарној моделативној сисџема* како би означио све системе (међу њима и умјетност) различите од природног језика, али настале по његовом моделу – системе који су „надограђени над сазнањем” (Lotman 1976: 41).



4.1. Кад је ријеч о стању код нас, нови тип нормираног идиома, тј. вуковски тип српскога књижевног језика, прихваћен је у књижевној епохи реализма, те се од тог периода и може издвојити дијалекатска књижевност у правом смислу. „После акцептуације вуковског модела прва значајна дела дијалекатске књижевности која наилазе на снажан одјек и код читалачке публике и у књижевној критици код Срба стварају Стеван Сремац и Борисав Бора Станковић” (Милановић 2008: 45). Међутим, почетком XX вијека, у епохи београдског стила, када се ради стабилизације књижевног језика инсистирало „на језичкој нормативности у свим доменима јавног комуницирања” (Милановић 2010а: 162), дијалекатска књижевност није се развијала. Наиме, од књижевника тог времена тражило се да при избору језичких средстава остају у оквиру стандардног језика, што се може закључити на основу Скерлићеве критике опуса Боре Станковића, као и Белићевог нормативистичког приступа језику књижевног дјела (в. Милановић 2008: 45–46, Милановић 2010а: 162–165).

Ситуација се промијенила крајем шездесетих година прошлога вијека, када су се и стилистичке теорије (првенствено руски формализам и француски структурализам) усмјериле на улогу коју у умјетности има одступање од норме, *онобичавање*.<sup>7</sup> Дјелом којим је овај процес у нашој књижевности отпочео сматра се роман Драгослава Михаиловића *Кад су цветале ђишкве* (1968), а слиједе га поема Матије Бећковића *Рече ми један чоек* (1970), роман *Нишчи* (1971) Видосава Стевановића, те *Петријин венац* (1975), други Михаиловићев роман (Милановић 2010а: 166–167; в. и Јовановић 2008: 35–36, Милановић 2008: 46–48). За нашу дијалекатску књижевност важан је, свакако, опус Слободана Џунића, као и Добрице Ћосића, који је такође у појединим сегментима својих дјела посезао за дијалекатским језичким средствима<sup>8</sup> (Милановић 2010а: 166). Овај правац у нашој књижевности, како

<sup>7</sup> „Ново поимање стилистичке норме, тј. њено разједначавање са појмом граматичке норме, брзо се осетило и у српској књижевности, већ крајем шездесетих година, и то прво у књижевним делима, а затим и у теоријској литератури” (Милановић 2010а: 165).

<sup>8</sup> Анализирајући језик и стил Ћосићевих *Корена* (1954), Јелена Јовановић је уочила: „Утицај косовско-ресавског дијалекта не исказује се у целокупној структури језика, али је у неким категоријама несумњив: а) у структури и интонацији исказа, б) у лексички и в) у честом изграђивању метафорике на основу говорног исказа (дијалекта). Овај стилски поступак спроведен је делом свесно, интенционално, делом спонтано.

истиче Александар Милановић (2010а: 167), теоријски је поткријепљен студијом Новице Петковића *Језик у књижевном делу* (1975). Након ње објављене су још двије значајне Бећковићеве поеме које припадају дијалекатској поезији: *Међа Вука Манићоћа* (1976) те *Леле и Куку* (1978). Други талас књижевника који у своја дјела уносе дијалекатске црте чине: Иван Ивановић, Мирослав Јосић-Вишњић, Радован Бели Марковић и др. (Исто: 166), а њихова појава условила је и то да се многи савремени аутори служе народним говорима одређеног краја како би иновирали властити умјетнички израз.<sup>9</sup> То је све присутнија појава код нас, те је Радивоје Микић с правом рекао: „У књижевностима као што је српска језик књижевности се највећим делом ослања на богатство дијалеката” (2008: 56).

4.2. Дијалекат се у књижевном тексту користи на два различита начина: или служи као базична/једина језичка грађа, и тада се ради о дијалекатској књижевности у пуном смислу, или се уводи само као допуна основном стандарднојезичком слоју текста.<sup>10</sup> У оба случаја може се говорити о бројним функцијама. Дијалекатске језичке црте употријебљене у овом контексту, наиме, служе онеобичавању (стварању зачудности), а такође помажу да се одслика мјесни колорит и особености говора ликова, затим изражавају ауторову приврженост одређеном

---

Наравно, има примера где изграђује властити књижевни исказ и тежи што већој индивидуализацији – то су искази који носе највећи печат изворног, регионалног” (Јовановић 2009а: 37). Иста ауторка бавила се и лингвистичким и стилским особеностима (лексичких) локализма у овом роману (в. Јовановић 2009б).

<sup>9</sup> „Раде Јовић пише на лесковачком, Цера Михаиловић на врањском, Зоран Вучић на сврљишком, Иван Негришорац на трстеничком” (Јовановић 2008: 35). Овом списку треба додати и Злату Коцић. Њеном збирком *Полој* (1999), у којој су активирани особине сврљишког говора, бавио се Александар Милановић (2010б). Исти се аутор бавио односом врањског говора и књижевног језика у дјелу Мирослава Цере Михаиловића (в. Милановић 2010в).

<sup>10</sup> Као илустрације различитих начина употребе дијалекта у књижевном тексту Милановић наводи, с једне стране, дјела Мирослава Цере Михаиловића, који је представник дијалекатске књижевности, док Злата Коцић, с друге стране, „у базични и доминантни стандарднојезички сегмент уводи дијалекатски супрасегментни слој, са различитим функцијама и применом различитих поетских поступака”, те је стога њена збирка *Полој* један од „најбољих примера дискретног сенчења књижевног језика дијалектом у савременој српској поезији” (Милановић 2010б: 206). У првом случају, сматра овај аутор, ради се о конкуренцији (дијалекта и књижевног језика), а у другом о коезистенцији стандарднојезичке и дијалекатске норме, које се не искључују, већ допуњавају (Исто: 206–207).

дијалекту – тежњу да се промијени његов статус, да се он очува,<sup>11</sup> или, обрнуто – жељу да се нагласи низак статус неког дијалекта, тј. да се исмијавају они који се њиме служе и сл. (в. Ћорач 1974: 29–30, Katnić Bakaršić 2001: 61–62, Голуб 2010: 77). Понекад су дијалекти и средство за оспоравање књижевне традиције, засноване на стандардном језику (в. Милановић 2008: 42–43, као и тамо наведену литературу).

4.2.1. Никита Иљич Толстој је уочио: „Употреба дијалектизама не означава кршење књижевнојезичке норме, не води ка стварању друге, нове норме, нити је усмерена према мешавини двеју или више норми, већ се остварује у одређеној пропорцији и одређеном односу према јединственој књижевнојезичкој норми, најчешће из стилистичких разлога” (2004: 157). С тим у вези, чини се како и нема пластичније илустрације односа дијалекатске и књижевнојезичке норме од једног примјера из *Стилских вежди* (1947) Ремона Кеноа – варијације која, у преводу Данила Киша, носи наслов *Селјачки*:

Немах они биљетић са штампилем, ма се ја некако угура у ону гужву. Каце ми некако смјестисмо у онај дио ђе се стоји, а да велим ти, чоче, мишљах нећу жив отолен изисти колико ту бјеше свакојаке феле, све пуно ко око. Ондати, прије но што ће ми један ка официр што ли узет паре за они биљетић, ја се обрну, вељу да виђу чесов се то свијет нагура овђе ка на пазарни дан, те виђех једног грданти бјеше кукала му мајка да се чојек препадне од њега. Река би е је био трумбекулозан, избечио очи, а врат му ка штапика. На главу бјеше кукавац турио нечесов капелин, ђе га само нађе, с једнијем учкуром. Но ђаво му не да мира, а виђи какав је, но поче да псује једног части ми поштеног господина, а ови ни ријеч од срамоте да прозбори јадан, но шједе од бруке да га не гледају.

---

<sup>11</sup> То је потврдио и Мирослав Цера Михаиловић у једном телевизијском интервјуу. Он је, наиме, том приликом истакао да дијалекатско у његовој поезији има и конзерваторску функцију, тј. чува језичко благо од пропадања које изазива све већа превласт књижевног језика (према Милановић 2010в: 217). Високо вредновање матерњег локалног говора присутно је и у погледима Злате Коцић: „Ако сте одбегли из родне котлине, нисте и из њеног магичног круга којим вас је стопут овила, нити из центра тога круга: језгра–језика. Сврљишки говор као да чува језгра прансконског смисла. То је језик сав у сликама, безазлено непосредан и спонтано метафоричан у исти мах, неумољиво оштар и груб када треба и мора, али и бескрајно милозвучан и мелеман” (*Поврајшак-искорак*, 53; према Милановић 2010б: 205–206).

Богоми, вељу ти ја, у тијем великијем варошима чојек ће свашта да доживи. Остâ без оба ока ако нијесам кроз двије уре срио оног истог јадована што га бјеше мука виђет. Прођемти ја, вељу, једнијем послом поред једне велике зграде, тек виђу ја њега, оног сушичавца. Вуче ти се он онудијен беспослен ка пребијена кучка и збори нешто с једнијем несрећником, таман иста пашја сорта ка и они први. Слушам ти ја, ка и не виђу их, што зборе, а они ће други њему: „Треба ти, чоче, ово пуце да премјестиш мало навише, вели, части ми било би ти топлије.” Ето, виш, у тијем великијем мјестима чојек свашта види и чује од те фукаре (Кено 2008: 122–123).

Кеноове *Стилске везбе*, познате широком читалачком кругу, састоје се из 99 текстова, у којима се једна садржина исказује на различите начине. Наведена варијација налази се при крају књиге, па је читалац претходно добро упознат са садржином, која, међутим, ни у једном тексту „није дата на начин који би се могао назвати неутралним – чиме нам Кено сугерише да садржина, будући неодвојива од форме у којој се излаже, никад не може да буде слободна од ње; да ова друга, каква год да је, никад није толико 'провидна' да не би изменила и значење које кроз њу долази” (Кликовас 2008b: 311). Како би се боље схватили сви значењски слојеви који произлазе из употребе дијалекатских облика у тексту *Сељачки*, може се навести варијација *Прича*, која је „резултат примене правила писане и прилично интелектуализоване варијанте књижевног језика” (Исто: 312):

Једног дана око подне крај парка Монсо, на задњој платформи једног скоро сасвим попуњеног аутобуса на линији С (сада линија 84), спазих једну особу с јако дугим вратом и са меким шеширом на коме је био плетени гајтан уместо пантљике. Човек се одједном обрати свом суседу тврдећи да му овај гази по ногама сваки пут када се путници пењу или силазе. Но он одједном напусти дискусију и баци се на једно слободно место.

Два сата касније поново га угледах пред станицом Сен Лазар где увелико разговара с неким пријатељем који му је саветовао да смањи разрез на капуту, тако што ће дати неком спретном кројачу да му још мало подигне горње дугме (Кено 2008: 21).

Иако је и наведена варијација обликована у складу са захтјевима нарације, што се закључује већ на основу наслова, већина читалаца, према мишљењу Душке Кликовац (2008b: 312), окарактерисала би је као стилски неутралну. Управо због тога она може, у контексту *Стилских вежди*, представљати нулти степен. Насупрот њој, варијација *Сељачки*, у којој се активирају нека дијалекатска обиљежја (*они* ← *онај*, *ће* ← *јаје*, *чојек* ← *човјек*, *остѿа* ← *остѿао*, *вељу* ← *велим* и др.), схвата се као отклон од очекиваног – од стандардног језичког варијетета. Сâм наслов указује на то да Киш употребу дијалекта повезује са сеоским становништвом. Тачка гледишта приповједача-сељака наглашена је, између осталог, начином на који он описује ситуацију и људе око себе, тиме што не користи назив *стѿаница Сен Лазар* како би именовао објекат који помиње, већ истиче да је пролазио *ѿоред једне велике зѿраде* (јер не би било природно да зна о којој је згради ријеч) и сл. Све то утиче на вјеродостојност текста, али дијалекатске језичке црте свакако имају најважнију улогу у карактеризацији приповједача.

4.2.2. По узору на Кеноов експеримент Симеон Маринковић написао је књигу *Стилске иѿре* (2014), која је састављена од 67 варијација полазног текста – басне о лисици и гаврану, а намијењена је дјецци основношколског узраста. И овај се аутор на појединим мјестима – у говору ликова – послужио дијалекатским цртама како би онеобично текст поигравши се језиком, али и постигао утисак вјеродостојности, што илуструју сљедећи примјери реченица које изговарају сељак, односно шумар:

Аха, видех да држи нешто бело у кљуну и само се врпољи – ка’ би јео, ка’ не би (Маринковић 2014: 8); Изем ти посѿ, никад му краја (Исто: 9).

4.2.3. Стилогеност дијалекатских језичких јединица из претходних примјера произлази из чињенице да се оне појављују у говору ликова, гдје им је главна функција говорна карактеризација. Наиме, у књижевноумјетничком се тексту говор ликова (*ѿуђи ѿовор*) ставља у саоднос са ауторским како би се училе његове особине које доприносе формирању представе о лику.<sup>12</sup> То је оно што Бахтин именује као „ѿо-

<sup>12</sup> У наратолошкој литератури већ је истакнуто како се лик формира „сакупљањем различитих индикатора карактера који су размештени дуж континуума текста и, када

вор у њовору, исказ у исказу, али истовремено и њовор о њовору, исказ о исказу” (Bahtin 1980: 128). Приказивањем говора ликова, дакле, аутор допушта реципијенту да створи слику о њиховом образовању, поријеклу и социјалном положају (Black 2006: 63).

4.2.3.1. Један од српских писаца који у дјелима примјењују овај поступак јесте Бранко Ћопић. Он чини ликове, нарочито главне, пластичним, живим за читаоце тако што показује како они говоре; избор лексике, употреба живе, народне фразеологије – све то помаже у освјетљавању особина ликова (Милашин 2014: 9). Посебно су при томе важне дијалекатске језичке црте у говору ликова. Као илустрација могу послужити примјери синерезе остварене контракцијом финалних вокалских група **-ао** и **-уо** у мушком роду глаголских придјева радних, у лексеми *као*, те именицама које у стандардном језику завршавају вокалском секвенцом **-ао** (*ѡакао*, *коѡао*):<sup>13</sup>

Иста је он сиротиња и невољник *к’о* и нас двојица (Ћопић 1938: 24); [...] што си *зин’о* у Мићана (Исто: 33); [...] а и био се нешто *ућуѡи’о* ових дана (Исто: 71); Знаш, комшија, ја сам, богами, на то одавна *ѡомишљ’о* (Исто: 73); [...] баци, Боже, у *ѡак’о* и мога зета Јову (Исто: 77); [...] прави правцати војнички *коѡи’о* (Ћопић 1940: 61) и др.

Јасно је како је Ћопићу била добро позната чињеница да се у већем дијелу крајишких говора финалне вокалске скупине **-ао** и **-уо** сажимају у **-о** (в. Дешић 1976: 76–78, 90–91). С друге стране, знао је и сљедеће – у крајевима који се граниче са Ликом и Далмацијом или се налазе у њиховом даљем сусједству врши се сажимање секвенце **-ао** у **-а** (в. Дешић 1976: 75, Драгичевић 1986: 75–84). С тим у вези, занимљив је примјер говорне карактеризације лика у причи *Унук Гајана Кукића*, у

---

је потребно, извођењем закључака о особинама на основу тих индикатора” (Rimov Kenan 2007: 77). Такође је уочено да је о ликовима много теже говорити него о радњи јер они „сами по себи представљају један од најинтригантнијих процепа у наративу” (Abot 2009: 213). Преношење њиховог говора управо је један од основних начина да се тај процјеп премости.

<sup>13</sup> Стилосност ових облика умањује чињеница да су они присутни у говору људи без обзира на степен образовања. Међутим, јасно је да их је аутор свјесно употребљавао, а као потврда томе служе стандардни облици у говору неких ликова. Уп., нпр., облике у реплици једне студенткиње: *Није ѡвоја слободарска крв за овај посао, ѡу би ѡи дрзо повенуо* (Ћопић 1938: 122).

збирци *Под Грмечом* (1938). Наиме, у оквиру ауторског дискурса стоји: *Тај њихов ковач, Марко Бркљач, био је родом Личанин као и већина сџановника из ње оишџине крујској среза, ња се иза окуџације ѡресели с ѡпородицом у Босну, јер ѡу дијаше достџа ѡустџе зираџне земље* (Ћопић 1938: 32). Ћопић је добро познавао дијалекатске особине свога краја те се, природно, у репрезентолошком дискурсу који представља разговор ковача са мјештанином Мићаном, унуком Гајана Кукића, такође поријеклом Личанином, уочава синереза остварена контракцијом **-ао** у **-а**. Лик ковача појављује се и у збирци *Планинци* (1940), и то у причи *Јунашџво сџароџа ковача*, гдје се у његовом говору **-ао** такође контрахује у **-а**:

*Поша' сам горе у Вршине на ѡоса', па не могу с тупијем радилом* (Ћопић 1938: 33); [...] што си зино у Мићана *ка'* да чо'ека никад видио нијеси (Исто: 33); Дивјачан ми, брате, овај мали *ка'* звијере (Исто: 33); [...] кад ја нијесам *има'* вјере у Кукиће (Исто: 34); Тувим *ка'* и данас кад се *одврџа'* у ајдуке (Исто: 34); Сјећам се *ка* и данас (Исто: 34); [...] па куд сам без ње јутрос *ѡрџџа'* (Исто: 35); [...] у шта си *џлега'*, ако за свеца знаш? (Исто: 36); [...] *диџа'* си због једне мотике толику вику (Исто: 36); Да је и покојни Гајан на мом мјесту, вала друкчији не би *моџа'* бити нег оваки *ка'* ја (Исто: 36); [...] а ти *заџака'* *ка'* Циганин (Исто: 36); [...] у шта си се сад *заблеја'* (Ћопић 1940: 84); *Ка'* да никад жива чо'ека видио није (Исто: 84); [...] јесам ли ти, брате, *река'* да ћемо то нас двојица уљудити и уредити како треба (Исто: 87); [...] не би ли и он урадио овако *ка'* ја малоприје (Исто: 87).

4.2.3.2. Понекад се дијалекатски облици активирају у говору негативних ликова како би се употпунила слика о њима. То показује примјер драме Миливоја Предића *Голџоџа* (1907), у којој се појављује лик Трајка Ташевића, новопеченог богаташа. У ауторској напомени поред његовог имена на почетку првог чина стоји:

*Предузџмач ѡрађевиџа. Човек око 40 ѡодина, зализан, добро али неукусно обуџен, ѡо сџаријој моџи. Круџи и ѡруб у ѡокреџима. Носи ѡросџран а низак оковраџник и широку машну гречеће доје. Циџеле му ѡри хоџу јако шкриџе. Има велики злаџан ланаџ ѡреко целоџ ѡрбуџа, а на ѡрџџима широко ѡрџџење* (Предић 1987: 117).

Већ се на основу самог описа лика може закључити како аутор према њему има негативан став. Он је представник скоројевића, који су били саставни дио тадашњег београдског друштва, а његова неуглађеност додатно је наглашена језичким цртама типичним за говоре југа Србије. Из следећег дијалога јасно се види колико се његов говор разликује од говора других ликова, протагониста:

ОЛГА: Хм. Па сасвим је појмљиво да бисмо ми волели остати у овој кући. Зато нам треба да знамо колику кирију тражите од нас, да видимо хоћемо ли моћи плаћати.

АЛЕКСИЋКА (*клима љавом*): Плаћати кирију за своју рођену кућу...

ТРАЈКО: За то се не плашите!

ОЛГА (*несириљиво*): Али нама је потребно да то одмах знамо!

ТРАЈКО: Па, кад 'оћете да знате, ја ћу да ви кажем. Знате, ја никад не волим да се журим. Ја се никад не журим: „Тика вода брег одроњава”. Што се ради са журбу, то је без разум; а што се прави полако, то је и цврсто... „Ама, Трајко, што се ти не журиш са зидање”? „Полако” велим ја: „што лакше, то боље!” Јес!... Све с разум! Разум је прва ствар, и код зидање, и код разговор, и код... код свуда!... Јес'!...

ОЛГА (*одлази даље од њеја с изразом досаде*.)

ТРАЈКО (*наставаља*): Човек треба увек да има у памет оно што треба. Јес! Никад не ваља кад се ради тек тако: 'ајд! (*Задовољан својим јовором љеда Ољу шријумфујући*.)

ОЛГА: Дакле, хоћемо ли чути?

АЛЕКСИЋКА: Реците нам, молим вас!

ТРАЈКО: Даклем, како да вам кажем? Ја ту још нисам правио рачун... (*Застане*.) А и што ће ми рачун с вас?...

ОЛГА: Ми врло добро знамо да су станови у нас врло скупи, и тешко да ћемо моћи поднети кирију за целу кућу.

ТРАЈКО: Даклем, имамо шес' собе, тамо две – осам, ово претсобје (*јокаже љалцем јреко рамена*) девет, за млађи десет. После: кујна, купатило, штала за коњи, за слугу кућа, башча, кућица за башчу...



то све и друго још што има... па, ја ћу да вам дам (*йоїлега йобе-доносно*) све за сто двадесет динара на месец!

Олга: Како?

АЛЕКСИЋКА: За сто двадесет?

ТРАЈКО: Јес'! (Исто: 121–122).

5. Већ је наглашено да код нас бољи статус имају херцеговачко-крајишки и шумадијско-војвођански дијалекат, јер они чине основицу српскога књижевног језика, док се особине осталих понекад негативно оцјењују, те се у шалама појављују конструкције типа: *из Ниш, дурек сас месо* и сл. То је нарочито видљиво у сценаристичком стилу, тј. у сценаријима наших филмова и ТВ серија, гдје се дијалекатске језичке црте неријетко користе ради постизања комичног ефекта.

Дијалекат је сам по себи језички варијетет којим се служи једна група говорника, те је углавном необичан и смијешан онима са другог говорног подручја. Међутим, он са собом може повлачити и неке предрасуде. То потврђују и бројни вицеви о људима с одређеног подручја. „Посматрајући уживање с којим, рецимо, Београђанин прича и слуша вицеви о Црногорцима и Босанцима, а Загрепчанин о Загорцима и Далматинцима – нарочито с обзиром на околност да виц, да би био добар, мора бити испричан у што бољој имитацији одређеног дијалекта – човек се пита колико ту има обичног здравог хумора, колико естетског суда о туђем дијалекту, а колико имплицитног суда о људима који њиме говоре” (Bugarski 1996:168–169). Све ово можемо препознати и у подлози сценарија за филмове и ТВ серије. Ипак, можда је превише једнострана и строга оцјена Бојана Јовановића да је у овим случајевима дијалекат „у функцији успостављања естетске дистанце, односно настојања да се са становишта званичног модела стигматизују ликови који оличавају људе са подручја на којем се не говори правилно да би послужили за подсмех и спрдњу” (в. Јовановић 2008: 36). Отворено је, наиме, питање да ли се на овај начин предрасуде стварају или оне већ постоје, а опонашањем говора ликови се само смјештају у одређени контекст. Без обзира на то, чини се како је овдје ипак комични ефекат у првом плану.

6. Дијалекатска обиљежја појављују се и у журналистичком и публицистичком стилу, а то је посебно занимљиво за стилистичка истраживања, будући да су они првенствено окренути стандарднојезичким облицима.<sup>14</sup> Додуше, дијалекатске црте нису у овим стиливима много заступљене, што је резултат усмјерености ка великом броју адресата – текстови морају бити разумљиви и говорницима који не познају употријебљени дијалекат. „Број дијалектизама у језику новинара мора бити одмерен јер превелика употреба локалних израза може довести до отежане комуникације” (Младенов 1980: 85).

6.1. У појединим случајевима може се говорити о ненамјерном активирању дијалеката. Наиме, неки новинари не могу се дистанцирати од обиљежја свог дијалекта, што се нарочито може пратити у прозодијском систему,<sup>15</sup> али и облицима ријечи, склопу реченице и сл. Међутим, за стилистику је много важније намјерно уношење дијалекатских елемената. Оно, природно, зависи од врсте медија и од самог жанра. Како је уочио Марин Младенов, дијалектизми се не употребљавају у фактографским и аналитичким врстама (као што су: вијест, извјештај, коментар, чланак, осврт, рецензија, критичка биљешка и др.), у тзв. озбиљним емисијама и медијима, док су присутнији у белетризованим врстама, хумористичким или забавним емисијама радија или телевизије, те у хумористичкој и забавно-ревијалној штампи и регионалним гласилима (Исто: 85).

Овај аутор наводи како би требало поједине дијалектизме користити када се говори о подручју којем припадају јер, на примјер, за предмет исте сврхе у различитим крајевима постоје различити називи. „Разуме

<sup>14</sup> „Језик није творачка грађа само књижевника већ и новинара, научника... – али новинар посебно мора водити рачуна о аутентичности и лепоти језика којим пише, јер, путем најмасовнијег медија, делује на широке кругове различитих људи. Поред тога што мора говорити и писати граматички исправно, мора водити рачуна и о томе кад, шта и како каже” (Јовановић 2010: 323).

<sup>15</sup> О акценту и интонацији на радију и телевизији в., нпр., Јокановић Михајлов 2013 и Драгин 2005. Неким аспектима дистрибуције акцената на телевизији бавила се и Слађана Цукот (2016). Прозодијска норма, иначе, представља готово нерјешив проблем за србистику, на шта је указао и Драгољуб Петровић: „[...] лексичка норма можда ће се и стабилизovati, али за прозодијску много је извесније да се то неће догодити и да ће још дуго паралелно функционисати она западна, вуковска и даничићевска, и она источна – у којој се главнина квантитетских и тонских контраста радикално истире и чији се репертоар обележја све изразитије своди само на акценатско место” (2008: 120).

се, треба одабрати назив уобичајен за дотични крај како због локалног колорита, тако и због уверљивости новинарског казивања” (Исто: 86).

6.2. Ови ставови, међутим, изнесени су прије готово четрдесет година. Много се шта у међувремену промијенило у новинарству, али и у комуникацији уопште. Милка Ивић је својевремено наглашавала важност језика медија као основе „за опис оног стања које најтипичније репрезентује садашњи развојни тренутак наше изражајне културе” (Ivić 1997b: 151). Судаћи по данашњем стању, наша језичка култура није на завидном нивоу, што потврђују закључци до којих је дошла и Јелена Јовановић (2010: 283–324) анализирајући колоквијалне, нестандартне и стране језичке елементе у новинским текстовима. Она је учила како се, поред бирократизације и интернационализације језика, као проблем издваја и колоквијализација језика, а с њом и прекомјерна, стилски неоправдана појава дијалектизама.<sup>16</sup> Као илустрација колоквијализације испреплетене с активирањем дијалекатских обиљежја могу послужити слjedeћа три примјера:

ЧЕДА ПРОПО: Извршитељи му запленили фирму (Kurir, интернет);

АЈДЕ ПО БУРЕК, А КАД СИ ВЕЋ ТАМО УЗМИ И ЈОГУРТ: Бивши миљеник Делија мајсторијом у стилу Пиксија донео трофеј клубу! (Espresso, интернет);

КРАЉУ, АЈДЕ СКОЧИ ПО БУРЕК И ЈОГУРТ, 'ЛЕБА ТИ: Богдан се играо са Леброном, али она асистенција из аута у последњој секунди?! ЈУУУУ! (Espresso, интернет).

7. Када је ријеч о актуелној језичкој продукцији, свакако се мора узети у обзир и интернет комуникација. Језик интернета јесте на неки начин нов вид језика. „То није просто нова форма писања или говора, нити некакав њихов произвољан хибрид, него нешто треће, с њима паралелно” (Bugarski 2005: 24).<sup>17</sup> Учесници у овој врсти комуникације претежно су анонимни, што утиче на слободнији однос према употре-

<sup>16</sup> О потенцијалним разлозима лошег стања у језику медија в. Ристић 2006: 31, као и тамо наведену литературу.

<sup>17</sup> Језик интернет комуникације незаобилазан је у савременим лингвистичким и стилистичким описима (в., нпр., Crystal 2001, Тошовић 2015).

би језичких средстава на свим нивоима. Међу главним обиљежјима језика интернета издваја се глобализација, тј. незаустављиви продор енглеског језика у виртуелни простор, чему погодује и популарност онлајн друштвених мрежа, нарочито Фејсбука и Твитера. С друге пак стране, врло често може се примијетити и супротан процес, „антиглобализацијски” – активирање дијалекатских језичких обиљежја. Нека од њих користе се спонтано, а нека намјерно, да би се онеобичио текст, исказала приврженост неком варијетету или једноставно – постигао колоквијални тон. Тако се овдје дијалекат заправо преплиће са стандардом, али и с особинама разговорног стила, жаргоном и сл. Нека дијалекатска обиљежја у језику Фејсбука издвојила је Марина Јањић (2012: 570–571). И Твитер<sup>18</sup> нуди обиље тих примјера:

Да ли сте за то да ми се врене капела Св. Петра Цетињског на Ловћен, да починем ка' човјек, и сруши оно грдило од маузолеја? (@PPNjegos); Reko čovek. Fukara (@homerhsimpson); изгледа да ме вата прехлада (@metnem); Izlazi igrica Harry Potter već znam đe ću potrošiti 20-30h svog života (@fantasticnija); Fotografise čoeк kafu koju sam skuvala ako je kojim slučajem zakači na lajnu tačno ću ga utući u glavu (@krvari\_oh); НЕ БУДЕ СКАНДАЛИ (@NaZmajeve); Dolazim jutros da plivam za časni krst i zaustavlja me Amfilohije i kaže makse avetinjo nemaš Ostrog na ruku ne možeš da plivaš (@GotivanLik); Тако су ми деду по ћалету уапсиле Швабе и послали у радни логор само зато што је био инфлуенсер (@bjutidingospo); Kako ja volim sevdah (@Dissidente\_\_); zene: solarijum, depilacija, dnevna krema, noćna krema, manikir, pedikir, sminka, frizura... muskarci: ja se okup'o (@J\_Julie\_e); Otkad je pala u komu, nema je niđe da se javi (@GotivanLik); Ћале изгледа има parkingsonovu не зна дје је паркиро (@akobimorao); Izbaci 'bez sminke' fotku, al je provuce kroz cetres filtera, pa tacno da je za mesec dana pitas ko ti je ovo, ne bi znala da l je ona il se nekome otelo kljuse (@arjachkinje); Pa nevoledu svi to šamaranje loptice neki voledu i nešto drugo (@RussSaa); Добро ви јутро соколићи моји твитерски (@PPNjegos); I naravno da nisam propustio priliku da se seljačim po Ikea I u istu čašu sipo sve četri kafe (@RadoznaliMile); Dva loša su ubila Miloša kad je ovaj crko

<sup>18</sup> О језику Твитера в. Милашин 2016а и 2016б.

mlatarajući mačem od dvaes kila (@xxbigbadxx); Boga mi ja ću usvojiti  
đecu ne mogu ja da prolazim kroz te muke porođaja (@GotivanLik); и  
данас би могло да кренем да вежбама (@metnem); Несам ИТ стручњак  
ал’ знам за јадац.. (@Stefan\_Visoki); Курир опет Вучићева пудла?  
Несам била дуго на твитерима ондак (@SProlaznica); Ма ја водем  
бурек са сиром, питу не баш (@dilinger\_pn); болу ме очи и лоше  
ми је (@tumornamozgu); -Dobro veće Zagreb / -Pa ovo neje Zagreb  
nego Beograd / -Pa ni ja nesam umreo nego onaj glumac a vi mi vikaste  
RIP (@veselijuznjak) и др.<sup>19</sup>

8. Активирање дијалекта у књижевноумјетничком, сценаристичком, журналистичком, публицистичком стилу, језику друштвених мрежа итд., како се види из овог кратког прегледа, може имати разноврсне функције, као што су: онеобичавање текста, одликовање мјесног колорита, говорна карактеризација ликова и сл. Оно може бити мотивисано или приврженошћу или, обрнуто, негативним односом према неком локалном говору, што посебно долази до изражаја у књижевности. Српски књижевници веома често посежу за дијалекатским језичким средствима, а захваљујући томе у њиховим дјелима може се препознати, сматра Мило Ломпар, *унућрашња йолифонија српске културе*. „Отуд можемо закључити – ако ствари сагледамо из најопштије перспективе – да улога дијалеката у нашој књижевности, било да говоримо о дијалектима писаца који припадају јужној и старој Србији, било да говоримо о дијалекту писаца који припадају српској Далмацији, открива нешто *дигитно* и, можда, *одлучујуће* о целини нашег бивствовања” (Ломпар 2008: 88–89). Полифонија наше културе може се, наравно, препознати и у свим другим врстама текстова у којима се појављују дијалекатска обиљежја. Тиме се, дакле, не руши књижевнојезичка норма, већ се из стилистичких разлога користе сви ресурси које српски језик посједује.

9. У вези са свиме што је речено, намеће се питање повезаности дијалектологије и стилистике. Значај дијалектологије огледа се, између осталог, у томе што она нуди грађу свим осталим лингвистичким дисциплинама. С друге стране, стилистика, позната по својој еkleктичкој

<sup>19</sup> Сви примјери преузети су са интернет друштвене мреже Твитер (Twitter, интернет). Како би се вјерније одликала специфичности језика, нарочито грађије, примјери се преносе у изворном облику.

природи, служи се резултатима истраживања и појмовно-методолошким апаратом других дисциплина, самим тим и дијалектологије. То се показало и у овом раду – потребно је имати увид у дијалекатска обиљежја појединих говора да би се могле препознати потенцијалне функције које она имају у различитим врстама текстова.

9.1. С друге стране, и стилистика је важна за дијалектологију. Дијалекат као живи говор, према мишљењу Крунослава Прањића (1983: 295), представља корпус идеалан за бајијевски схваћену стилистичку анализу, тј. анализу афективних вредноста говореног језичког израза. Поједини аутори чак истичу да је опис неког дијалекта без стилистичког проучавања лингвистички непотпун, с обзиром на то да у сваком говору постоје могућности за иновације израза, а „задатак је стилистике у дијалектологији да испитује све такве 'посебне случајеве', све стилистичке употребе изразних средстава, да их објашњава и да им одређује стилистичку вриједност” (Finka, интернет). Ту вриједност могу у дијалектима имати: „гласови и нагласак, облици и творба ријечи, ријечи и њихови скупови као граматичке јединице и као лексичке (свака врста ријечи посебно), па и читаве реченице, уопће: сва гласовна и негласовна језична (дијалекатска) изразна средства” (Исто). Због тога се и говори о *дијалекатској/дијалектолошкој* (Прањић 1983: 295–300, Катnić Bakaršić 2001: 62), односно *вернакуларној стилистичкој* (Вођанић 2016). Она је, додуше, још увијек маргинална дисциплина – дијалектологи се ријетко баве стилистичким питањима, а стилистичари се баве текстовима писаним стандардним језиком. Међутим, ако се има у виду савремена тенденција брисања интердисциплинарних граница, може се очекивати да ће се она у будућности све више развијати, те тако употпунити и дијалектолошке и стилистичке описе (српскога) језика.

## Литература

Безуглая, Л. Р. (2014), „Лингвопрагматика, стилистика и прагмастистика – общее и различное”, у: Г. Я. Солганик и др. (ур.), *Стилистика сегодня и завтра: Материалы конференции*, часть I, Москва: Факультет журналистики Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова, 17–23.

- Голуб, Ирина Борисовна (2010), *Стилистика русског языка* (11. изд.), Москва: АЙРИС-пресс.
- Дешић, Милорад (1976), „Западнобосански ијекавски говори”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXI: 1–316.
- Драгин, Гордана (2005), „Прозодијске особине говора спикера (новинара) РТВ Нови Сад”, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, 48 (1–2): 277–282.
- Драгичевић, Милан (1986), „Говор личких јекаваца”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII: 7–241.
- Јањић, Марина (2012), „Језик фејсбука – нови идентитет глобалистичких комуникација”, *Српски језик*, XVII: 559–575.
- Јовановић, Бојан (2008), „Српски језички идентитет у раљама договорне науке”, у: Драгослав Михаиловић и др., *Дијалекти и српска књижевност: Тема Борине недеље 2007*, Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић”, 15–37.
- Јовановић, Јелена (2009а), „О роману *Корени*: лингвистичке основе и стилска надградња поетског дискурса (Три аспекта стилске анализе исказних форми)”, *Писци и стил*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 9–41.
- Јовановић, Јелена (2009б), „Лингвистичке и стилске карактеристике (лексичких) локализама у Ћосићевим *Коренима*”, *Писци и стил*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 42–59.
- Јовановић, Јелена (2010), *Лингвистика и стилстика новинског умећа: Језичке и стилске особине новинарства*, Београд: Научно друштво за проучавање српског језика – Јасен.
- Јокановић Михајлов, Јелица (2013), *Акцент и интонација говора на радију и телевизији* (друго издање), Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ломпар, Мило (2008), „Полифонија српске културе”, у: Драгослав Михаиловић и др., *Дијалекти и српска књижевност: Тема Борине недеље 2007*, Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић”, 79–89.
- Микић, Радивоје (2008), „Књижевни језик и језик књижевности”, у: Драгослав Михаиловић и др., *Дијалекти и српска књижевност: Тема Борине недеље 2007*, Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић”, 53–78.
- Милановић, Александар (2008), „Напомене о дијалектима у српској књижевности”, у: Драгослав Михаиловић и др., *Дијалекти и српска књижев-*

носӣ: *Тема Борине недеље 2007*, Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић”, 39–52.

Милановић, Александар (2010а), „Бећковићева дијалекатска поезија и стилистичка норма”, *Језик српских њесника*, Београд: Завод за уџбенике, 161–172.

Милановић, Александар (2010б), „Коегзистенција језичких норми у *Полођу* Злате Коџић”, *Језик српских њесника*, Београд: Завод за уџбенике, 205–214.

Милановић, Александар (2010в), „Врањски говор и књижевни језик у песничком изразу Мирослава Цере Михаиловића”, *Језик српских њесника*, Београд: Завод за уџбенике, 215–225.

Милашин, Горан (2014), *Тийови и функције фоностилеме у Ћојићевим збиркама* Под Грмечом, Бојовници и бјегунци и Планинци (мастер рад, рукопис), Бања Лука: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци.

Милашин, Горан (2016а), „Језик Твитера из стилистичког угла”, у: Тошовић, Бранко / Вониш, Арно (ур.), *Interaktion von Internet und Stilistik, Internet und Stil*: Зборник радова са међународне конференције Комисије за стилистику при Међународном комитету слависта *Инџеракција инџернеџа и сџилстџике, инџернеџа и сџилова*, одржане 16–18. априла 2015. у Грацу, Грац: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Комисија за стилистику при Међународном комитету слависта, 163–193.

Милашин, Горан (2016б), „О језику Твитера са дериватолошког становишта”, у: Тошовић, Бранко / Вониш, Арно (ур.), *Творба ријечи и инџернеџ*: Зборник радова са међународне конференције Комисије за творбу ријечи при Међународном комитету слависта, одржане 22–25. марта 2016. у Грацу, Грац: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Комисија за творбу ријечи при Међународном комитету слависта, 225–253.

Михаиловић, Драгослав (2008), „Погрешна језичка политика”, у: Драгослав Михаиловић и др., *Дијалекџи и српска књижевносџ*: *Тема Борине недеље 2007*, Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић”, 5–13.

Петковић, Новица (1975), *Језик у књижевном делу (Варијације на џему Ојојаза)*, Београд: Нолит.

Ристић, Стана (2006), *Раслојеносџ лексике српској језика и језичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Толстој, Никита И. (2004), *Сџудије и чланци из исџорије српској књижевносџ језика* (прев. Љ. Јоксимовић), Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.



Тошович, Бранко (2015), *Инџернеј-сџилисџика*, Москва: Флинта – Наука.  
Цукут, Слађана (2016), „Силазни акценти на унутрашњим слоговима ријечи у говору спикера Радио-телевизије Републике Српске”, *Филолоџ: часопис за језик, књижевност и културу*, VII (14): 189–196.

\*

- Abot, H. Porter (2009), *Uvod u teoriju proze* (prev. M. Vladić), Beograd: Službeni glasnik.
- Bahtin, Mihail (1980), *Marksizam i filozofija jezika* (prev. R. Matijašević), Beograd: Nolit.
- Black, Elizabeth (2006), *Pragmatic Stylistics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Božanić, Joško (2016), „Vernakularna stilistika u hrvatskom jezikoslovlju”, u: Барышева, С. Ф. и др. (ред.), *Сџилисџика сејодња и завџра: Материјалы IV Международной научной конференции*, Москва: Факультет журналистики Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова, 87–90.
- Bugarski, Ranko (1996), „Popularni sudovi o jeziku”, *Lingvistika o čoveku*, Sabrana dela, knjiga 3, Beograd: Čigoja štampa / Biblioteka XX vek, 164–171.
- Bugarski, Ranko (2005), „Jezik i kultura”, *Jezik i kultura*, Beograd: Čigoja štampa / Biblioteka XX vek – Knjižara Krug, 9–28.
- Bugarski, Ranko (2009), „Teorijske osnove urbane dijalektologije”, *Evropa u jeziku*, Beograd: Čigoja štampa / Biblioteka XX vek – Knjižara Krug, 77–101.
- Chambers, J. K. / Trudgill, Peter (2004), *Dialectology* (second edition), Cambridge: Cambridge University Press.
- Coupland, Nikolas (2007), *Style: Language Variation and Identity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David (2001), *Language and the Internet*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ćorac, Milorad (1974), *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd: Naučna knjiga.
- Finka, Božidar, „Stilistika u dijalektologiji”, internet, dostupno na <https://hrcaak.srce.hr/24499> (pristupljeno 21. januara 2018).
- Ivić, Milka (1997a), „Vukova uloga u normiranju ekavske varijante književnog jezika”, *O Vukovom i vukovskom jeziku* (drugo, dopunjeno izdanje), Beograd: Čigoja štampa / Biblioteka XX vek, 73–79.

- Ivić, Milka (1997b), „Problem norme u književnom jeziku”, *O Vukovom i vukovskom jeziku* (drugo, dopunjeno izdanje), Beograd: Čigoja štampa / Biblioteka XX vek, 145–157.
- Jeffries, Lesley / McIntyre, Dan (2010), *Stylistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Katnić Bakaršić, Marina (2001), *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan / Naučna i univerzitetska knjiga.
- Katnić Bakaršić, Marina (2006), „Stilistika diskursa kao kontekstualizirana stilistika”, *Stilističke skice*, Sarajevo: Connectum, 255–281.
- Klikovac, Duška (2008a), „O metaforičnosti u terminologiji (na primeru termina koji označavaju postojanje i stvaranje jezičkih varijeteta)”, *Jezik i moć*, Beograd: Čigoja štampa / Biblioteka XX vek – Knjižara Krug, 135–145.
- Klikovac, Duška (2008b), „Jednog pana oko dodne u autnom jedobusu: o jednoj igri rečima”, *Jezik i moć*, Beograd: Čigoja štampa / Biblioteka XX vek – Knjižara Krug, 311–319.
- Kovačević, Marina / Badurina, Lada (2001), *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Lippi Green, Rosina (2012), *English with an Accent: Language, ideology, and discrimination in the United States* (second edition), Routledge: Oxon.
- Lotman, J. M. (1976), *Struktura umetničkog teksta* (prev. N. Petković), Beograd: Nolit.
- Mladenov, Marin (1980), *Novinarska stilistika*, Beograd: Naučna knjiga.
- Petrović, Dragoljub (2008), „O standardnom jeziku i njegovim varijantama”, u: Piper, Predrag / Radovanović, Milorad (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*: Beograd: Beograd: Čigoja štampa / Biblioteka XX vek – Knjižara Krug, 105–122.
- Pranjić, Krunoslav (1983), „Stil i stilistika”, u: Škreb, Zdenko / Stamać, Ante, *Uvod u književnost: Teorija, metodologija* (3. prerađeno izdanje), Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 253–302.
- Radovanović, Milorad (1979), *Sociolingvistika*, Beograd: BIGZ / Biblioteka XX vek.
- Rimon Kenan, Šlomit (2007), *Narativna proza: Savremena poetika* (prev. A. Stević), Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
- Silić, Josip – Pranjković, Ivo (2007), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (2. izdanje), Zagreb: Školska knjiga.
- Vuković, Novo (2000), *Putevi stilističke ideje*, Podgorica – Nikšić: Univerzitet Crne Gore – Jasen.

## Извори

- Маринковић, Симеон (2014), *Стилске ијре*, Београд: Креативни центар.
- Предић, Миливој Ст. (1987), „Голгота”, у: Јосип Лешић (прир.), *Драма на иочейку XX века*, Београд: Нолит, 115–179.
- Топић, Бранко (1938), *Под Грмечом*, Београд: Геца Кон.
- Топић, Бранко (1940), *Планинци*, Београд: Српска књижевна задруга.

\*

- Espresso, интернет, доступно на <http://www.espresso.rs> (приступљено 19. јануара 2018).
- Кено, Ремон (2008), *Stilske vežbe* (prev. D. Kiš), Beograd: Paideia.
- Kurir, интернет, доступно на <http://www.kurir.rs/> (приступљено 19. јануара 2018).
- Twitter, интернет, доступно на <http://www.twitter.com> (приступљено 21. јануара 2018).

Goran Milašin

## GEOGRAPHICAL LANGUAGE VARIATION AND STYLISTICS

### Summary

Language is not uniform – there is more than one way of saying the same thing. It differs according to many factors. The process by which this is accomplished is called *language variation*. Several types of this process are distinguished in linguistics. One of the basic types is the geographical variation which has geographical dialects as a result. These language varieties are realized predominantly in speech, in a limited area, and are the subject of the investigation of dialectology. However, features of some geographical dialect are sometimes activated in various types of texts or functional styles (literary in the first place, but also journalistic, publicistic, etc.). From the linguo-stylistic

point of view, this paper sheds light on different functions which dialectisms have, in these cases precisely, and therefore, it indicates the interweaving of dialectology and stylistics.

[goran.milasin@ff.unibl.org](mailto:goran.milasin@ff.unibl.org)

Слађана Цукут  
 Универзитет у Бањој Луци  
 Филолошки факултет

# НЕАКЦЕНТОВАНИ КВАНТИТЕТ У ГОВОРИМА СРБА ОКОЛИНЕ ШИПОВА<sup>1</sup>

Апстракт: У раду се приказује статус постакценатских дужина у говорима Срба околине Шипова у оним категоријама ријечи у којима су обавезне и у стандардном језику. Неакцентовани квантитет досљедно се губи из неких категорија, а, с друге стране, може се јавити тамо гдје га не биљежи Даничић. За сваку категорију наведен је само дио грађе забиљежене на терену.

Кључне ријечи: говори Шипова, постакценатска дужина, категорије ријечи.

1. Шипово је општина у југозападном дијелу Републике Српске и западном дијелу Босне и Херцеговине која се граничи са територијама Мркоњић Града на сјеверу и сјеверозападу, Јајца и Језера на сјевероистоку, Доњег Вакуфа на истоку, Гламоча на западу и југозападу, те Купреса на југу. Територија Шипова данас се налази у периферном дијелу Републике Српске и Босне и Херцеговине, који су још од прије посљедњег рата захватили депопулациони процеси. Резултати посљедњег пописа становништва из 2013. године показују да је овдје

<sup>1</sup> Рад представља дио докторске дисертације *Српски говори околине Шипова*, која је једним дијелом рађена и под менторством професора Драгичевића.

тада живјело 9969 становника, углавном Срба.<sup>2</sup> Иако несумњиво дијалектолошки интересантна, ова територија није досад била предмет обухватнијих дијалектолошких истраживања.<sup>3</sup>

Постакценатске дужине уобичајене су у говорима сјеверозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта у скоро свим категоријама у којима су обавезне и у стандардном језику (Николић 1970: 13), према резултатима ранијих али и новијих испитивања (Петровић 1973: 185–189, Драгичевић 2009: 287–291, Козомара 2016: 662–665 и др.). Статус неакцентованог квантитета представља једно од најважнијих питања наше ортоепске проблематике с обзиром на чињеницу да данас постоје двије прозодијске норме у српском језику (Ivić 1997: 155, Петровић–Гудурић 2010: 269).

2. У говорима околине Шипова постаценатске дужине добро се чувају у сљедећим категоријама:

1) у формама ген. и инстр. једн. именица које завршавају на *-а*: *д̄аб̄е*, *д̄ошч̄е*, *в̄а̄ш̄ир̄е* *в̄од̄е*, *л̄ав̄е*, *з̄ем̄љ̄е*, *к̄иш̄е*, *к̄р̄ав̄е*, *к̄ӯћ̄е*, *н̄о̄је*, *р̄а̄кӣје*, *р̄ид̄е*, *св̄екр̄в̄е*, *с̄инӣје*, *с̄о̄фр̄е*, *ц̄ур̄е*, *шк̄ол̄е*, *ш̄љ̄ив̄е*;

*д̄аб̄ом*, *в̄од̄ом*, *л̄ав̄ом*, *д̄аск̄ом*, *ж̄ен̄ом*, *к̄ос̄ом*, *м̄ајк̄ом*, *м̄о̄ш̄ик̄ом*, *н̄ед̄љ̄ом*, *д̄иӯӣом*, *ид̄ња̄в̄ом*, *р̄ук̄ом*, *с̄икир̄ом*, *с̄ӣӯӣом*, *ш̄р̄ав̄ом*, *ч̄а̄ш̄ом*;

2) у облицима ген. мн. именица сва три рода: *вр̄ан̄а*, *ја̄ј̄е̄в̄а*, *ид̄в̄ед̄а*, *ид̄г̄ина*, *д̄ӯка̄ӣш̄а*, *ж̄ен̄а*, *из̄в̄ор̄а*, *ја̄ја*, *к̄о̄ња*, *к̄р̄ав̄а*, *к̄р̄ӯш̄ака*, *љ̄уд̄и*, *м̄еш̄ар̄а*, *д̄р̄аса*, *ӣӣӣа*, *ӣр̄е̄ља*, *ч̄из̄ам̄а*, *ш̄љ̄ив̄а*;

3) у падежним формама оних ријечи које се мијењају по придјевско-замјеничкој деклинацији: *д̄од̄рӣ*, *м̄ла̄ђ̄ӣ*, *с̄ӣар̄ӣ*, *д̄од̄р̄о̄ја*, *з̄а̄д̄њ̄е̄ја*, *м̄ла̄ђ̄е̄ја*, *св̄е̄ш̄о̄ја*, *с̄ӣар̄о̄ја*, *ш̄к̄ан̄о̄ја*, *ӣр̄н̄о̄ја*,

<sup>2</sup> <http://www.rzs.rs.ba>

<sup>3</sup> У крајним радовима *О рефлексима л̄аса ја̄ӣ (в̄) у данашњем њовору јањских Срба из јујозајадне Босне* из 2013. и *О важнијим особинама сул̄асничкој сис̄тема њовора јањских Срба из јујозајадне Босне* из 2014. године проф. Милан Драгичевић писао је о говорима становништва Јања. Том приликом испитао је и говор мјештана једног села из најближег окружења и резултате саопштио у раду *О њовору Срба села Мујџићи из зајадне Босне*. Сва три рада доноси грађу која указује на припадност ових говора источнијој скупини сјеверозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта „у понешто локалних посебности” (Драгичевић 2014: 574).

*жівом, маломе,  
 кїселім, сїарїјем, сїарім,  
 жєнскє, їдследњє, Хрїсїовє,  
 їсїїој, чїсїїој,  
 дѡѡа, вєћа,  
 њєїовї, њєз"нє, њєз"нї, њїховї, свѡјї,  
 јєднї, у јєднї, јєднїм,  
 їрвє, їрвїа, дрўї, дрўїм, їрєћї, їрєћїу, чєшврїшє, чєшврїшї,  
 їєшїој, из дєвєшїї, у дєсєшїї;*

4) у облицима презента: *вїдїм, вѡлїм, жївїм їзлазїм, їмам, кѡсїм,  
 їлїшїм, їрєдїм, їрїчїм, свєжєм, срєдїм, чєкам,  
 вїдїшї, їлїшї, држїшї, їдєшї, кѡсїшї, мїшїшї, нїсїшї, дгєшї, їчєшї,  
 їрѡдїшї, рїдїшї, їсїанєшї, чўвїшї,  
 вєсєлї, дѡћє, кїжє, кўїї, дсїанє, їерє, їлїшї, їрїчї, рїдї, смѡшї,  
 їрїжї, їдарї, чўвї,  
 дїжєшїм, зїволїм, зѡвєм, їдєм, мѡлїм, їјєвїм, їлїћїм,  
 рїдїм, слївїм, сїрємїм, їзмєм,  
 вѡлїшїє, їмїшїє, їрїчїшїє, рїдїшїє, слўшїшїє чїшїшїє,  
 дїжє, дѡлазє, їрїжї, нїчє, їшїшї, їјєвїшї, рїдє, слўшїшї, сїрємє,  
 сїшїє, їшїшї, їкїшї;*

5) у 2. и 3. лицу јєдн. аориста глагола V Стевановїћевє врстє на посљєдњєм вокалу: *зїлїдї, зїшїлї, зїрїшї, нїшїшї, дѡлї, дсїавї,  
 дїшїрї, їдгмїлїдї, їдкїсї, їдїлавї, їрєвалї сє, їрєварї, їдарї, їїшїшї;*

б) код гл. прил. садашњєг: *дїрєћ сє, їлїдїшї, кїшїшї, нѡсєћ, дїшїшї,  
 їшїшї, рїдєћї, сїдєћї, їрїжєћ;*

7) код трпног придїєва којї сє завршїва на -шї: *зївїшї, зїкључїшї,  
 дїржїшї, дїзравїшї, дїрїшї, їерїсїшї, їрѡдїшї, їрѡкїшї, сїшїшї,  
 їдїшї, їкїшї;*

8) код гл. именица на -шї: *єклїшї, кўвїшї, дїшїшї, їрїчїшї,  
 сїшїшї;*

9) у облицима ном. и ак. јєдн. именица ж. рѡда на -шї вокал из овог суфикса обично јє дуг уколико јє претходни слог кратак (исп.

Петровић 1978: 24): *жа̀лѡсѣи, мла̀дѡсѣи, ѝрѣднѡсѣи, ѝрдшлѡсѣи, р̀адѡсѣи, сѣѝарѡсѣи, шѣ̀чнѡсѣи*, а ако је претходни слог дуг, ова дужина може изостати: *дуду̀ћносѣи, л̀уиѡсѣи, дужносѣи, кра̀јносѣи*;

10) Завршни вокал компаратива и суперлатива прилога редовно је дуг: *дѡ̀љѣ, ѝдрѣ, да̀љѣ, ја̀чѣ, ма̀њѣ, шѝрѣ, на̀јдѡљѣ, на̀јвише, на̀јљѣише, на̀јишежѣ*.

3. Дужине завршног самогласника основе изостају у следећим случајевима:

1) у формама презента глагола са основом на *-је*<sup>4</sup>: *вѣ̀руем, да̀ем, за̀лиѣем, ка̀зуѣем, ѝрѣсѣиенуѣем, са̀криѣем, са̀шиѣем, сѣ̀ѣем, сѣ̀ѣиуѣем, сѣ̀иануѣем, ч̀уѣем, шѝѣем,*

*дѡ̀диѣеш, за̀сиѣеш, ѝдсиѣеш, са̀виѣеш, са̀лиѣеш, са̀шиѣеш, сѣ̀ѣеш, сн̀уѣеш, љ̀миѣеш,*

*ѝриѣе, ка̀зуѣе, крѝѣе се, ку̀ѣуѣе, дснѣуѣе, ѝиѣе, р̀аздиѣе, са̀шиѣе, сн̀уѣе, ч̀уѣе, ѝриѣемо, ку̀ѣуѣемо, ѝиѣемо, ѝдсиѣемо, у̀даѣемо, ч̀уѣемо, шѝѣемо, ѝриѣеише, ку̀ѣуѣеише, ѝиѣеише, ѝдсиѣеише;*

2) у презенту неких глагола I Стевановићеве врсте:

*вѣ̀земо, вѣ̀зеш, извѣ̀зе,*

*вр̀ше, вр̀шемо, вр̀шеш, овр̀ше,*

*в̀уче, в̀учем, в̀учеш, дов̀учем, изв̀уче, нав̀учеш, одв̀уче, ѝов̀уче, ѝресв̀уче, разв̀учеш,*

*зна̀де, зна̀дем,*

*му̀зе, му̀земо, ѝому̀зем, ѝому̀зеш,*

*од̀уче, од̀учем, од̀учеш,*

*ос̀јѣче, ос̀јѣчеш, сас̀јѣче,*

*ѝрѣде, ѝрѣдем, ѝрѣдемо, ѝрѣдеш, ис̀ѝрѣдеш, оѝрѣде, оѝрѣдеш,*

*ра̀сѣе, изра̀сѣе, нара̀сѣе, одра̀сѣе,*

<sup>4</sup> Према старијој и новијој дијалектолошкој литератури ова појава забиљежена је у многим српским новоштокавским говорима (исп.: Вуковић 1940: 319, Петровић 1973: 15 и 1978: 23, Николић 1991: 79–81, Драгичевић 2001: 181, 2007: 353–354, 2011: 230, Николић 2001: 265, Козомара 2009: 535 и 2016: 663).



*īrēse, īrēseш, исīrēse, исīrēseш,*

*īūче, исīūче, исīūчемо.*

Дужина се јавља у 3. лицу мн. ових глагола: *вѣзӯ, извѣзӯ, кра̄дӯ, оирѣдӯ, осјѣкӯ, йомузӯ, йорасиӯ, йрѣдӯ, йрѣсӯ, йукӯ, укра̄дӯ.*

4. Од осталих појединости у вези са поста акценатским дужинама треба издвојити следеће:

1) Деминутивни суфикс *-ић* може се јавити са дужином: *Бдикић̄, зудић̄, лисиић̄, мдсиіћ̄, сндііћ̄, сдкић̄, сугић̄, црвић̄*, или без дужине: *бр̄аић̄, вр̄аиіћ̄, гр̄енћ̄, мдсиііћ̄, синчић̄, сдкић̄, йвд̄рћ̄, йр̄уиіћ̄;*

2) Посесивни суфикси *-ин* и *-ов/-ев* изговарају се са дужином, коју не биљежи Даничић (исп. Даничић 1925: 214): *д̄адин̄, й̄а̄д̄ин̄, Јов̄ин̄, М̄ар̄ин̄, Ра̄д̄ин̄, Ре̄љ̄ин̄, С̄андр̄ин̄, С̄т̄о̄ј̄ин̄, й̄а̄ш̄ин̄, й̄а̄ћ̄ин̄,*

*В̄ељ̄ков̄, г̄ид̄ов̄, Ис̄с̄ов̄, Јован̄ов̄, кра̄љ̄ев̄, Ра̄д̄ш̄ов̄,*

а дужина је уобичајена и у формама присвојних замјеница: *њ̄е̄тов̄, њ̄ез̄ин̄/њ̄ез̄ин̄, њ̄ӣов̄/њ̄ӣов̄;*

3) Придјевски суфикси *-ав* и *-ан* могу се јавити са дужином (Даничић 1925: 217–223): *й̄л̄к̄ав̄, д̄ал̄ав̄, дл̄ен̄ш̄ав̄, др̄љ̄ав̄, й̄р̄д̄ав̄, ж̄й̄л̄ав̄, кр̄в̄ав̄, мр̄љ̄ав̄, йр̄љ̄ав̄, ж̄е̄љ̄ан̄, м̄ек̄ан̄, ј̄ад̄ан̄,*

али и без дужине: *д̄љ̄ӯш̄ав̄, й̄а̄рав̄, мр̄ш̄ав̄, й̄ад̄ан̄, зл̄д̄ан̄, ј̄ад̄ан̄, л̄а̄іан̄* (исп. Петровић 1978: 23–24). Осим у лику *г̄д̄бар̄*, дужина није забиљежена на суфиксу *-ар*: *д̄ис̄іар̄, в̄ед̄ар̄, г̄д̄бар̄, м̄д̄кар̄;*

4) Наставци старих тврдых основа у придјевској деклинацији могу се јавити са дужином: *г̄д̄брӣје, гр̄ӯӣје, ж̄ен̄скӣје, ж̄ив̄ӣје, м̄дӣје, н̄еискренӣје, н̄еуреднӣје, д̄вӣје, д̄нӣје, й̄ӯнӣје, св̄дӣје, с̄і̄ар̄ӣје,*

*з гр̄ӯӣјем̄, з̄а̄д̄г̄ӣјем̄, с̄ ј̄ед̄нӣјем̄, с̄ д̄вӣјем̄, с̄ д̄нӣјем̄, св̄ілені̄јем̄, с̄і̄ар̄ӣјем̄,*

или без дужине: *гр̄ӯӣје, ј̄а̄њ̄скӣје, м̄алӣје, н̄а̄шӣје, н̄ежење̄нӣје, у й̄р̄вӣје, й̄ус̄ӣӣје, р̄ђ̄авӣје, св̄дӣје, ш̄е̄ш̄кӣје,*

*гр̄ӯӣјем̄, с̄а м̄алӣјем̄, под м̄дӣјем̄, д̄нӣјем̄, с̄ і̄ӣјем̄;*

5) Понекад се дужина може чути и на покретним вокалима *а* или *е* у формама именичких и придјевских замјеница: *н̄е̄ко̄і̄а, н̄і̄ко̄і̄а, д̄во̄і̄а, д̄во̄і̄а, д̄но̄і̄а, д̄но̄і̄а, св̄а̄ко̄і̄а, св̄а̄че̄і̄а, і̄ӣд̄і̄а, з̄а ш̄о̄і̄а, і̄с і̄о̄і̄а, д̄-ш̄о̄і̄а,*

*кòм̄е, н̄еком̄е, н̄іком̄е, св̄аком̄е, ш̄д̄м̄е, ò ш̄ом̄е* (исп. Петровић 1973: 19, Драгичевић 2009: 333);

6) На финалном вокалу код броја *чеџири* такође се може јавити дужина: *чеџирӣ*;

7) Дужина се може чути у 3. лицу мн. аориста на завршном вокалу: *вр̄аџишӣе, до̄ђоше̄, зн̄адоше̄, изв̄укоше̄, ка̄заше̄, нај̄равише̄, одв̄едоше̄, òс̄тадоше̄, ӣдс̄иаше̄, ӣош̄екоше̄, р̄асуше̄ се, с̄ј̄едоше̄, ӯд<sup>ч</sup>ише̄, ӯз̄еише̄*, али је забиљежено и: *до̄ђоше, одн̄есоше, òдоше, ӣр̄ев̄ал<sup>ч</sup>ше, с̄ас̄таше, с̄ӣтадоше*;

8) Дужина није забиљежена код неколико форми гл. придјева радног: *в̄ј̄енчала, в̄ј̄еровала, в̄ј̄еровале, в̄ј̄еровало се, ӣд̄ш̄иш̄овала, р̄аџиш̄овала, с̄ӣтановало* (Даничић 1925: 192, 194, 195);

9) Аналошка дужења финалног вокала честа су код форми придјева радног у мушком роду: *д̄ӣ'ò, до̄дӣ'ò, ка̄знӣ'ò, кòсӣ'ò, нај̄равӣ'ò, òс̄тавӣ'ò, ра̄дӣ'ò, с̄елӣ'ò, ш̄ј̄ешӣ'ò, ӯја̄мӣ'ò, ӯсӣ'ò*;

10) Секундарне дужине јављају се на финалном вокалу након сажимања вокалских група у истим формама: *д̄а̄ц̄ò, вӣ'ћò, в̄ӯкò, ӣл̄е̄ò, д̄а̄вò, до̄шò, за̄й̄лакò, ӣшò, м̄д̄ò, нај̄шò, òдмакò, д̄ирò, òш̄варò, ӣе̄кò, ӣр̄ӣчò, р̄ас̄илакò, р̄е̄кò, сл̄ӯшò, ӯшò, че̄кò*;

11) Уобичајена је и дужина у 3. лицу мн. футура: *до̄'ћ̄е, нај̄нӣ'ћ̄е, нај̄'ћ̄е, ӣòд<sup>ч</sup>'ћ̄е, ӣор̄ена'ћ̄е, р̄òд<sup>ч</sup>'ћ̄е се*;

12) Поста акценатска дужина јавља се и услед повлачења дугосилазних акцената на проклитике: *з̄а̄ вр̄а̄ӣ, ӯ̄ і̄рад, з̄а̄ г̄ан, нај̄ Ја̄н, ӯ̄ до̄м, нај̄ кро̄в, ӯ̄ і̄рòд̄ље, нај̄ ӯ̄љу, ӯ̄ во̄јску, ӯ̄ л̄аву, до̄̄ два̄ са̄та, ò-ӣрӣ са̄та* (в. Цукут 2017: 679–684).

5. Поста акценатске дужине чувају се у скоро свим категоријама у којима су обавезне и у стандардном језику, чак и када се јаве у више узастопних слогова. Доследно, међутим, изостају у формама презентса са основом на сугласник и са основом на *-je-*. Може се закључити да губљење неакцентованог квантитета није ништа резултативније данас у говорима Шипова него што је било у сродним блиским говорима према резултатима ранијих испитивања.

## Литература

- Вуковић, Јован (1940), „Акцентат говора Пиве и Дробњака”, *Српски дијалектолошки зборник*, X: 187–417.
- Даничић, Ђура (1925), *Српски акценџи*, Београд–Земун: Посебна издања Српске краљевске академије.
- Драгичевић, Милан (2001), „Биљешке о неакцентованим дужинама у говору Срба Лапачког поља”, *Српски језик*, VI (1–2): 177–183.
- Драгичевић, Милан (2007), „О говору Срба Бање Врућнице крај Теслића” (фонетске и морфолошке особине) I, *Српски дијалектолошки зборник*, LIV: 323–401.
- Драгичевић, Милан (2009), „Акценти ријечи у говору Срба Лапачког поља”, *Српски дијалектолошки зборник*, LVI: 281–371.
- Драгичевић, Милан (2013), „О рефлексима гласа јат (Ђ) у данашњем говору јањских Срба из југозападне Босне”, *Годишњак за српски језик и књижевност Филозофској факултету у Нишу XXVI*: 191–203.
- Драгичевић, Милан (2014), „О важнијим особинама сугласничког система говора јањских Срба из југозападне Босне”, *Српски језик*, XIX: 561–576.
- Ivić, Milka (1997), *O Vukovom i vukovskom jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Козомара, Драгомир (2009), „Важније фонетске особине говора Чечаве”, *Српски језик*, XII (1–2): 235–258.
- Козомара, Драгомир (2016), „Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Укрине”, *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII: 581–733.
- Николић, Берислав (1970), *Основи млађе новошћокавске акценџуације*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Николић, Мирослав (1991), „Говори србијанског Полимља”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVII: 1–548.
- Николић, Видан (2001), *Моравички и јорњосџуденички јовори*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Петровић, Драгољуб (1973), *О јовору Змијања*, Нови Сад: Матица српска.
- Петровић, Драгољуб (1978), *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад – Загреб: Матица српска.
- Петровић, Драгољуб – Снежана Гудурић (2010), *Фонолоџија српскоја језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.

Цукут, Слађана (2017), „Преношење акцената на проклитику у говору Срба околине Шипова”, *Српски језик*, XXII: 679–686.

Slađana Cukut

**UNACCENTED QUANTITY IN SERBIAN SPEECHES  
OF THE AREA OF ŠIPOVO**

Summary

The results indicate that vowel lengths with the position after an accented syllable are registered in almost all categories as well as in standard language. Losing of the unaccented quantity is not more resultant nowadays in Serbian speeches of Šipovo, than it was in other western Serbian speeches according to previous research.

[sladjana.cukut@ff.unibl.org](mailto:sladjana.cukut@ff.unibl.org)

Цвијета Тодоровић  
Бања Лука

# АТРИБУТСКЕ РЕЛАТИВНЕ РЕСТРИКТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ У РОМАНУ *ТРАВНИЧКА ХРОНИКА* ИВЕ АНДРИЋА

Апстракт: У овом раду биће анализирани атрибушке релативне рестриктивне реченице у роману *Травничка хроника* Иве Андрића<sup>1</sup> с циљем утврђивања њихове фреквентности. Издвојене атрибушке релативне рестриктивне реченице груписане су према врсти односа који се успоставља (значање особине, мјеста, времена, начина, припадности, квалитета и квантитета).

Кључне ријечи: релативна реченица, рестриктивност, *Травничка хроника*, Иво Андрић.

1. Бавећи се релативним релацијама у српском језику и начинима њиховог исказивања у србистичкој и сербoкpоатистичкој литератури, лингвисти су обратили пажњу на различите аспекте: опште карактеристике релативности и релативних реченица, врсту антецедента, подјелу релативних реченица, као и њихове начине разликовања. У раду ће бити изнесени основи ставови о датим категоријама, али све у оквиру релативности атрибушких реченица.

Атрибушка реченица односи се према главној исто онако како се атрибут односи према именици или некој именичкој ријечи из главне

<sup>1</sup> Реченице су анализирани на корпусу од 150 страница романа.

реченице коју одређује по особини. Оне се увијек јављају иза управне ријечи из главне реченице. Атрибутске реченице дијеле се на релативне и допунске. Основна разлика међу њима јесте то што се релативне реченице уводе по именованој ријечи, а допунске према њеном значењу.

Релативна реченица не уврштава се директно у надређену реченицу, него се уврштава у синтагму надређене реченице као одредба именске ријечи. То подразумијева да је у надређеној реченици изречен антецедент релативне реченице као носилац синтагме у коју се релативна реченица уврштава. Тај антецедент најчешће је именица, „али може бити и замјеница, придјев, прилог (а понекад и читава реченица)” (Кордић 1995: 25). Подјела релативних реченица прати врсте атрибута. Осим атрибута налазимо и друге реченичне функције, али та функција у блиској је вези са атрибутом. Тако Клајн истиче да посебну врсту унутар атрибута „представља привремени атрибут, назван предикатски атрибут, предикатив или актуелни квалификатив и он казује неку особину именице која није стална, него важи у време радње исказане предикатом” (Клајн 2005: 233). Узимајући у обзир ову подјелу атрибута, Сњежана Кордић говори о подјели релативних реченица на рестриктивне и нерестриктивне (апозитивне). Основна разлика међу њима јесте та да прве „одређују раније неодређене, а друге, као апозиције, већ одређене појмове” (Стевановић 1989: 851). То нам говори да се оне односе према антецеденту као што се атрибут, односно апозиција (апозитив) односе према свом управном члану.

Основни начин разликовања рестриктивних и нерестриктивних реченица јесте функција коју реченица заузима у односу на управну ријеч. Станојчић и Поповић наводе да се односна реченица употребљава „као атрибут (зависни члан именичке синтагме) када њено значење има рестриктивну функцију у односу на именички појам, тј. служи да се ограничи и на тај начин идентификује значење именичке јединице” (1992: 304). Односне реченице уводе се везничким средствима, која се обично називају релативизаторима. Сњежана Кордић релативизатор дефинише као језичко средство које релативну реченицу повезује с надређеном реченицом (1995: 34). Релативизатори су у српском језику увијек изражени и у тој функцији могу се јавити: односне замјенице и/или замјенички придјеви, прилози, односно везници (*који (која, које)*),

*што*, *чији* (*чија*, *чије*), *какав* (*каква*, *какво*), *колик* (*колика*, *колико*), *гдје*, *кад*, *како*). Релативизатори могу имати неколико функција. Прије свега, они уводе односну клаузу као зависну реченичну структуру и показују врсту зависности, затим заступају антецедент у оквиру односне клаузе у складу са својим граматичким могућностима, те анафорски упућују на антецедент. Главна улога релативизатора јесте да повежу атрибутску клаузу са именицом или неком именичком ријечју која је кориштена у управној реченици. Зависно од тога који је релативизатор употријебљен, можемо говорити о неколико различитих односа који се успостављају. Најчешћи такви односи јесу значење особине, мјеста, времена, начина, припадности, квалитета и квантитета.

На основу успостављања наведених основа, издвајају се и врсте рестриктивних, односно нерестриктивних реченица. Као врсте наводе се: опште релативне реченице, релативне реченице са мјесним значењем, релативне реченице са временским значењем, релативне реченице са начинским значењем, релативне реченице са квантитативним значењем, релативне реченице са квалитативним значењем и релативне реченице са значењем припадности.

2. У наставку рада анализирани су примјери из романа *Травничка хроника*<sup>2</sup> Иве Андрића. Примјери су анализирани према везничком критеријуму и класификовани на основу припадности једној од врста релативних реченица.

2.1. Атрибутске релативне рестриктивне реченице са општим значењем

2.1.1. Релативне реченице са релативизатором *који*

Замјеница *који* најчешћи је релативизатор. „Акузатив мушког рода релативизатора *који* једнак је за живе антецеденте генитиву, а једнак је за неживе антецеденте номинативу” (Пипер, Клајн 2013: 502). То нам показује да овај релативизатор прати синкретизам падежа када је у питању категорија живо : неживо. Релативизатор *који* са антецедентом се слаже у роду и броју, али не и у падежу, јер падеж антецедента зависи

<sup>2</sup> У даљем тексту ТХ.

од његове функције у главној, а падеж замјенице од њене функције у односној реченици. Замјеница долази на почетак односне реченице без обзира на то гдје у главној стоји именица што се с њом замијенила. У нашем раду најбројније су релативне реченице са релативизатором *који*. Да бисмо показали употребу ових реченица, наводимо сљедеће примјере:

- 1) И данас ту сједи десетак бегова, иако је дан већ облачан и јавља се ветар *који у ово доба јодине доноси кишу* (ТХ: 5);<sup>3</sup>
- 2) Чак и неки из Конака *који су обећали* нису дошли (ТХ: 30);
- 3) Ми смо овдје своји на своме, а сваки други *који дође* на туђем је и нема му дуга станка (ТХ: 7);
- 4) Студена језа *која је пролазила целом травничком долином* казивала је да је за ову годину дошао крај седењима и разговорима на Софи (ТХ: 7);
- 5) Једна и друга страна, и травнички Турци и везир, очекивали су суд новог султана и вести из Цариграда о исходу борбе *која се њамо водила* (ТХ: 36);
- 6) Неукротиви и неразумљиви *бес који је живео у овој жени* мењао је с годинама правац и облик, али није показивао знакове слабљења или стишавања (ТХ: 87);
- 7) Поздрављаће га само ретки Јевреји, *који би се њу зашлекли и не би никако моли издећи сусрећи* (ТХ: 22);<sup>4</sup>
- 8) Сва средства за рад, *која су му обећавана пре његовој доласка у Босну или која је изражио доцније*, била су недовољна или уопште нису стизала (ТХ: 29).

### 2.1.2. Релативне реченице са релативизатором *што*

Релативизатор *што* изазива различита мишљења о томе којој врсти ријечи припада с обзиром на то да у неким релативним реченицама има

<sup>3</sup> Сви цитати наводе се према Иво Андрић (2006), *Травничка хроника*, Београд: Новости.

<sup>4</sup> Реченица је сврстана у релативне рестриктивне реченице са општим значењем због тога што се без дате информације не може, без обзира на зарез, који се узима као критеријум за разликовање нерестриктивних од рестриктивних реченица. У раду ће то бити чињено и убудуће.



својство замјенице, а у другима пак нема. У вези с тим у литератури се наводе различити ставови, али се може извести закључак да аутори наговјештавају потребу разликовања двају релативизатора *шћо*. У складу с тим, С. Кордић наводи двије врсте релативизатора *шћо*: промјенљиви (деклинабилни) и непромјенљиви (индеклинабилни).<sup>5</sup>

Под промјенљивим релативизатором *шћо* она подразумијева онај релативизатор који има потпуно исту парадигму као и упитна и неодређена замјеница *шћо*, непромјенљиви нема падежну парадигму – „увијек се појављује у облику који одговара номинативу и акузативу упитне, неодређене и релативне замјенице што” (Кордић 1995: 142). Као још једну разлику између два типа релативизатора *шћо*, она наводи и то што испред промјенљивог релативизатора могу доћи приједлози.

Реченице са промјенљивим релативизатором *шћо*

Наводимо примјере реченица са промјенљивим релативизатором *шћо* који се појављују у роману:

9) Најпосле је наступило и то *о чему се већ месецима љоворило* (ТХ:14);

10) Тако је Давил настављао, с годинама све упорније, да од својих не малих врлина прави осредње мане и да у поезији тражи оно *чећа* у њој нема: *јевћиније моралне еуфоније и безазлене духовне ипре и данљубе* (ТХ: 67).

Реченице са непромјенљивим релативизатором *шћо*

11) Али против тог јасног божјег наређења ради све *шћо је кр-шћено* и цима том оградом на граници и поткопава је и дању и ноћу, јавно и тајно (ТХ: 14);

12) Све *шћо ља је у Босни дочекало* и све *шћо је од Министарства, Амбасаде у Цариграду и монаданџа у Силишту сџизало*, било је од онога *шћо му је у Паризу, љри одласку, речено* (ТХ: 29);

13) То *шћо конзулу нарочићо љрује његову несаницу и реметџи сан*, то је мисао: да младић, који га је вечерас увредио и о коме он мисли са горчином и негодовањем, спава сад тврдим, здравим

<sup>5</sup> Сњежана Кордић, у складу са терминологијом у хрватској литератури, говори о склоњивом и несклоњивом релативизатору. У раду ћемо користити термине *љромјенљиви* и *нељромјенљиви релативизаљор*.

сном, исто онако природним и безобзирно задовољним као што је све оно *шићо дању ради и ѿвори* (ТХ: 69);

14) Два конзула су се гледала, очи у очи, настојећи да не буду усиљени у разговору а да сваки од њих што је могуће природније каже све *шићо је одавно сѝремѝо за ову ѝрилику* (ТХ: 79);

15) Излазила је на јахање изван вароши и трудила се да са високог вранца не гледа оно *шићо је нейосредно око ње* (ТХ: 89).

## 2.2. Атрибутске релативне рестриктивне реченице са посесивним значењем

Припадност (посесивност) у српском језику најчешће је изражена присвојним придјевима и присвојним замјеницама. У случају релативних реченица као релативизатори се користе замјенице *чији, који* и *шићо*. У старијим граматикама навођено је да замјеница *који* у генитиву доминира при изражавању присвојности. Данас се наводи да се у савременом језику „посвојност или уопће више не изражава замјеницом који или се изражава толико ријетко да то није појава која заслужује своје мјесто у граматичком опису својстава те замјенице” (Кордић 1995: 135). Ту улогу преузела је замјеница *чији*.

Замјеница (релативизатор) *чији* изражава припадност антецеденту, без обзира на то да ли је он биће, предмет или појава. За ову замјеницу раније се сматрало да се само наводи уз именицу мушког рода једнине. Међутим, она данас стоји равноправно уз именице сва три рода и оба броја. Колико је фреквентна употреба ове замјенице као једине у значењу присвојности, видимо и у примјерима из романа. Приликом анализе романа уочавамо да везник *чији* има апсолутну предност када је у питању изражавање присвојности, а да се остали релативизатори за изражавање присвојности (*који, шћо*) не појављују.

То потврђујемо сљедећим примјерима из грађе:

16) А за Давила је то био само један случајан и ровит ред ствари *чији је мучни ѿостѝанак некад доживљавао и рођеним очима ѝледао, и чија ѝривременостѝ му никад није ѿостѝуно ишчезла из свестѝи* (ТХ: 55);

17) Тада су оба уморна човека отпочињала опет своју борбу, подржавајући, као две послушне лутке на другим концима, покрете велике и удаљене борбе *чији су им крајњи циљеви били нејознатни* и која их је својом огромношћу и жестином, испуњавала у дну душе сличним осећањима страха и неизвесности (ТХ: 83);

18) И кад се неки неповерљиви сељак, *чија се роба мери*, сувише приближи кантару, да би иза кантарцијиних леђа видео и проверио број ока, Ибрахим-ага полаже одмах руку на јаје и зауставља мерење и одгони насртљивца (ТХ: 58);

19) У архитектури кућа *чије је љаво лице увек окренуто у двооришће, а немо љркосно наличје на улици*; у ношњи људи и жена; у њиховим погледима који много говоре, јер су им уста нема (ТХ: 113).

### 2.3. Атрибутске релативне рестриктивне реченице са квалитативним значењем

За увођење квалификативног значења релативном реченицом користи се квалитативна замјеница *какав* (*каква, какво*). Пипер и Клајн наводе да релативизатор *какав* не упућује на конкретан антецедент, него на врсту антецедента (2013: 503). Квалитативно значење у релативним реченицама у роману *Травничка хроника* јавља се у четири примјера. Посебно је карактеристично да се релативизатор *какав* увијек јавља после замјеница *овакав, онакав* и *такав*. Ове замјенице у себи обједињују дозу квалитативности, те релативна реченица представља објашњење одређеног квалификативног значења.

Примјери релативних рестриктивних реченица са квалификативним значењем у роману јесу:

20) Долазило је вече и спрема се једна од оних злих несаница *какве је Давил љознао љек у Травнику*, кад је човек у немогућности да заспи а неспособан да правилно мисли (ТХ: 42);

21) Док се Давил тако борио са мислима и расположењима која је у њему изазвао долазак младог канцелара, младић је у свој кратки дневник, који је био наменио пријатељима у Паризу, записао о Давилу следеће: „Конзул је онакав *каким сам га замисљао*” (ТХ: 55);

22) Јављају се велики и младићки смели планови са којима је кренуо из Париза и који треба да га одведу далеко од ове паланке у коју је заглибио, и он види себе негде у некој амбасади или у париском друштву, тамо где треба да буде и онаквог *какав жели да буде* (ТХ: 113);

23) Такав *какав си* не можеш овде остати (ТХ: 114).

#### 2.4. Атрибутске релативне рестриктивне реченице са квантитативним значењем

Квантитативно значење релативних реченица изражава се релативизатором *колик(и)* (*колика, колико*). Пипер и Клајн наводе да релативизатор *колики* „(често у корелацији с толики у главној клаузи) показује величину антецедента, или (само у множини) број бића или предмета означених антецедентом” (2013: 503). Релативизатор *колик(и)* у корелацији је са прилогом *онолико*, а у истој равни стоје и прилози *штолико* или *оволико*.

У нашој грађи постоји само један примјер релативне рестриктивне реченице са квантитативним значењем:

24) Само преварили бисте се ако бисте из тога закључили да он неће још дуго живети или да неће бити штетан и опасан по све живо око себе, онолико *колико буде мојао* (ТХ: 149).

#### 2.5. Атрибутске релативне рестриктивне реченице са мјесним значењем

Атрибутске релативне реченице са мјесним значењем могу се увести релативизаторима *који* и *игје*.

##### 2.5.1. Релативизатор *који*

Релативизатор *који* не користи се само као релативизатор за релативне реченице са општим значењем него и за остала значења, па тако и за мјесно. Основно правило за разликовање мјесног значења од осталих значења када је у питању релативизатор *који* јесте да се овај релативизатор увијек може замијенити релативизатором *игје*.

Примјери из грађе јесу:

25) За време летњих месеци, то јест од почетка маја па до краја октобра, то је, по давнашњој традицији, место *на ком се њосле њодне, око њиндије, сасѡају ѡравнички деѡви и уљеднији људи* који су припуштени у њихово друштво (ТХ: 5);

26) Ту се дакле отвара *ла позорница на којој ће Жан Давил неѡуних осам ѡодина иѡраѡи разне сцене једне истѡе ѡешке и неблаѡодарне улоѡе* (ТХ: 22);

27) Давил је памтио стари режим, па ма то било и као дечак, доживео је револуцију, у свим облицима, као личну судбину, сусрео се са Првим конзулом и пришао његовом режиму са ревношћу *у којој је било и уђуѡиканих сумња и безѡраничне вере* (ТХ: 49);<sup>6</sup>

28) Само један слаб и добронамеран покрет пуковникове руке и олуја се сасула на њега, на предмете, на рукописе на столу, кроз охладнели ваздух *у ком је било загаха уѡашене луле* (ТХ: 119).

### 2.5.2. Релативизатор *ѡдје*

Релативизатор *ѡдје* у релативној реченици има функцију прилошке ознаке мјеста. Сњежана Кордић сматра да се атрибутском релативном реченицом са мјесним значењем може сматрати и реченица која се односи на именицу и реченица која се непосредно надовезује на прилог, наглашавајући да тај прилог „формално врши функцију приложне ознаке мјеста у надређеној реченици, али лексички садржај приложној ознаци доноси тек релативна реченица. Најчешће се у улози формалног антецедента појављује прилог тамо, затим прилог ондје” (1995: 238). Примјер таквих реченица јесу оне под редним бројевима 30, 32 и 33.

Насупрот њеном ставу јесу ставови Душке Кликовац и Педрага Пипера. Тако Пипер у раду *О реченицама са сѡацијалном клаузом у срѡском језику* сматра да се везник *ѡдје* код атрибутских релативних реченица увијек може замијенити везником *који*, а да „спаѡијалне клаузе са адвербијалном функцијом одређују предикат главног дела сложене реченице по месту или правцу, било непосредно (...) било одређујући предикат главног дела преко прилошког корелатива у структури главног

<sup>6</sup> У овом примјеру ријеч је о апстрактном мјесту.

дела сложене реченице” (2010: 389). То значи да они прилоге *ѡамо*, *овдје* и *ондје* сматрају корелативима, а овакве клаузе адвербијалним мјесним реченицама.

Душка Кликовац, у раду *О месним клаузама у српском језику*, наводи објашњење за то: „Дакле, и заменички прилог и месна реченица означавају исто место, али на различите начине: заменички прилог на њега упућује (односно позива саговорника да потражи то место унутар простора који припада говорнику), а месна реченица га описује” (Кликовац 2011: 57). Уколико релативне реченице са мјесним значењем посматрамо као адвербијалне мјесне реченице када су уведене послије прилога, онда се исти модел може примијенити и на временско и на начинско значење. Оправдање за то јесте њихово примарно адвербијално значење.

Међутим, у овом раду држаћемо се става да је ријеч о релативним реченицама са мјесним значењем и да прилози ипак нису корелативи.

У нашој грађи јављају се четири релативне рестриктивне реченице са мјесним значењем у којима је заступљен релативизатор *игје* и овдје их наводимо:

29) Тога првог сопственика Лутве, не сећају се ни најстарији људи; тај је бар стотињак година већ на неком од разасутих травничких гробаља, али сви иду код Лутве на кафу и његово се име памти и изговара тамо *иге су заборављена имена ѡоликих сулѡана, везира и беѡова* (ТХ: 5);

30) У башти те кафанице, под самом стеном, у подножју брега, има једно одвојено, хладовито и мало узвишено место, *иге расѡе сѡара лиѡа* (ТХ: 5);

31) Јер марљивост, та врлина која се тако често јавља онде *иге не ѡреба*, или кад више није потребна, одувек је била утеха недаровитих писаца и несрећа уметности (ТХ: 66);

32) Јављају се велики и младићки смели планови са којима је кренуо из Париза и који треба да га одведу далеко од ове паланке у коју је заглибио, и он види себе негде у некој амбасди или у париском друштву, тамо *иге ѡреба да буде* и онаквог какав жели да буде (ТХ: 113).

## 2.6. Атрибутске релативне рестриктивне реченице са временским значењем

Релативне реченице са временским значењем уводе се релативизаторима *који*, *кад* и *док*. С. Кордић наводи да се употребом прилога *кад* наглашава додатно, временско значење релативне реченице. Као антецедент може се јавити именица или именичка синтаagma, прилог, као и слободни антецедент. Примјери из романа указују на употребу именица и именичких синтаagma у функцији антецедента. Подједнако је фреквентна употреба и прилога *док* и *кад* у улози релативизатора.

Примјери из грађе јесу:

- 33) Нико није приметио тачан тренутак *кад је издахнуо* (ТХ: 39);
- 34) У ствари, Давил је био на странпутици од дана *кад је најписао први стих*, јер са поезијом није могао имати праве везе (ТХ: 66);
- 35) Дечак је упоређивао у себи тај живот у који је он могао само да привири, дању *док је обилазио канцеларије, са њескобом, њрљавишином и сиротињом очинске куће, са свађама, њакостима и њробостима у њородици и код суседа* (ТХ: 93);
- 36) Од оног дана *кад је*, као што смо видели, *најустило Силиј и кад се изнад Клиса окренуо још једном и њоледао њоследњи њуџ ону њишомину њод собом и море у даљини*, младић је у ствари непрестано у додиру са том тишином и у сталној борби са њом (ТХ: 113);
- 37) То је онај сат између дана и ноћи, *када се још не њали свеџлост и више не види довољно за чиџање* (ТХ: 103);
- 38) И што је најчудније, та тешка маса одеће и накита имала је, у ретким тренуцима *кад се креџала*, неке неочекивано брзе и снажне покрете млађег нервозног човека (ТХ: 140).

## 2.7. Атрибутске релативне рестриктивне реченице са начинским значењем

За увођење релативне рестриктивне реченице са начинским значењем као релативизатори се јављају приједложно-падежни облик замјенице *који* или прилог *како*. С. Кордић наводи да употребом прилога *како* „наглашава додатно, начинско значење релативне реченице” (1995: 250). Исто као и за временско значење, тако и за начинско значење

релативних реченица важи да антецедент може бити именица, именичка синтагма, те да прилог може бити слободан. Најчешћи прилози у овој функцији јесу *онако*, *овако* и *ишако*.

Наводимо потврду из грађе:

39) А и кад би успео да се за тренутак занесе у неки полусан, пред њим су се наизменично и произвољно ређали и смењивали Мехмед-пашин широки и радосни осмејак од прекјуче, танка и жилава капицибашина рука са широким бразготином и мрачни, неразумљиви Давил како *ишихо изјовара*: „Врло, врло болестан човек” (ТХ: 42).

3. Укупан број атрибутских релативних реченица у анализираној грађи из романа *Травничка хроника* Иве Андрића је 644. Најфреквентније су биле са општим значењем (560 реченица), а слиједе реченице са мјесним значењем (54 реченице).

Фреквентност реченица зависи и од употребе одређеног релативизатора. У оквиру општег значења заступљенији је релативизатор *који* у односу на релативизатор *ишио* (486 : 74). Рестриктивне реченице уведене су релативизатором *ишио* у 74 примјера, од којих је 71 примјер рестриктивних реченица уведених непромјенљивим релативизатором *ишио*, а само три примјера су рестриктивне реченице уведене промјенљивим релативизатором. Код рестриктивних реченица са мјесним значењем релативизатор *који* употријебљен је у 50 примјера, док је релативизатор *идје* употријебљен у четири примјера. Употреба релативизатора *кад* у оквиру временског значења фреквентнија је у односу на појављивање релативизатора *док* (10 : 1). Малу фреквентност имају релативне рестриктивне реченице са посесивним (осам примјера), начинским (пет примјера), квалитативним (пет примјера) и квантитативним значењем (један примјер).



## Литература

- Деретић, Јован (2011), *Историја српске књижевности*, Зрењанин: Sezam Book.
- Клајн, Иван (2005), *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кликовац, Душка (2011), „О месним клаузама у српском језику”, *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 40/3: 42–47.
- Kordić, Snježana (1995), *Relativna rečenica*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Пецо, Асим (1978), „Андрићева реченица”, *Одјек*, 22: 1–20.
- Пецо, Асим (1979), „О неким специфичностима Андрићеве реченице”, *Зборник радова о јовору и језику посвећен Ђорђу Костићу*, Београд.
- Пипер, Предраг (2010), „О реченицама са спацијалном клаузом у српском језику”, *Јужнословенски филолоџ: посвећен академику Ирени Грицкај*, LXVI: 387–406.
- Пипер, Предраг и Иван Клајн (2013), *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Silić, Josip – Ivo Pranjković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Станојчић, Живојин (1967), *Језик и стил Ива Андрића*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић (1992), *Граматика српског језика – уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић, Михаило (1989), *Савремени српскохрватски језик*, Београд: Научна књига.
- Тошовић, Бранко (2014), *Андрићева Хроника*, Грац: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Београд: Београдска књига – Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.

## Извор

- Андрић, Иво (2006), *Травничка хроника*, Београд: Новости.  
Svijeta Todorović

## **RESTRICTIVE ATTRIBUTIVE CLAUSES IN THE NOVEL *THE DAYS OF CONSULS* BY IVO ANDRIĆ**

### Summary

This paper deals with restrictive attributive clauses in the novel *The Days of Consuls* by Ivo Andrić, with a view to determining their frequency. The singled out restrictive attributive clauses are grouped according to the type of relations they establish (meaning of a feature, place, time, manner, possession, quality, and quantity). As for the corpus analyzed, the most frequent restrictive attributive clauses are the ones rendering general meaning, followed by those denoting place. The remaining types are not as frequent as these two. In addition, it is noticeable that the frequency of a certain type depends upon the relativizer used.

ceca138@gmail.com

# САДРЖАЈ

Биографија проф. др Милана Драгичевића .....	7
Библиографија радова проф. др Милана Драгичевића.....	9
<b>НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ</b> <i>Ратови и радови (запис о пријатељу).....</i>	22
<b>ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ</b> <i>О крајњом акућу.....</i>	26
<b>СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ</b> <i>О деклинацији именица у њовору Горњеї Бирча.....</i>	45
<b>БОЖО ЋОРИЋ</b> <i>Из њворде ријечи у срїском језику (О сложеницама).....</i>	63
<b>СРЕТО ТАНАСИЋ</b> <i>Глаїол пропјевати у срїском њовору Вучијака .....</i>	71
<b>ГОРДАНА ДРАГИЊ</b> <i>Како се њовори око Нової Сага: јужнобачко и северносремско залеђе .....</i>	80
<b>МЛАДЕН ШУКАЛО</b> <i>Пролеїомена чийању сїереотїиїа.....</i>	97
<b>БИЉАНА БАБИЋ</b> <i>О језику еїских њјесама које је забиљежио Пеїшар Кочић .....</i>	117
<b>ДИЈАНА ЦРЊАК И ДРАГОМИР КОЗОМАРА</b> <i>Ткачка лексика Басїјаса .....</i>	129

**ДРАГОМИР КОЗОМАРА**  
*Морфолошке особине јовора Чечаве* ..... 148

**АЛЕКСАНДРА ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ**  
*Основне ѝрозодијске особеносѝи јовора Злаѝибор*..... 175

**САША ШМУЉА**  
*Микроѝойонимија села Доња Илова и Градик Илова* ..... 189

**МИЈАНА КУБУРИЋ МАЦУРА**  
*Реченице са условноконцесивном семанѝијом у роману „Глуви баруѝи” Бранка Ћоѝића* ..... 223

**ГОРАН МИЛАШИН**  
*Териѝоријална уразноличеносѝи језика и сѝилисѝика*..... 244

**СЛАЂАНА ЦУКУТ**  
*Неакценѝовани кванѝиѝеѝи у јоворима Срба околине Шѝиова*..... 269

**ЦВИЈЕТА ТОДОРОВИЋ**  
*Аѝрибуѝиске релатѝивне ресѝриктѝивне реченице у роману „Травничка хроника” Иве Андрића* ..... 277

ЗБОРНИК РАДОВА  
ПОСВЕЋЕН  
ПРОФ. ДР МИЛАНУ ДРАГИЧЕВИЋУ  
(1947–2017)

---

Издавач  
Универзитет у Бањој Луци  
Филолошки факултет

За издавача  
Проф. др Петар Пенда

Графичка припрема  
Данијел Дојчиновић

Штампа  
Графид д. о. о. Бања Лука

За штампарију  
Срђан Иванковић

Тираж  
100

CIP - Каталогизација у публикацији  
Народна и универзитетска библиотека  
Републике Српске, Бања Лука

811.163.41'282(082)

811.163.41'37(082)

811.163.41'367(082)

012 Драгичевић М.

ЗБОРНИК радова посвећен проф. др Милану Драгичевићу :  
(1947-2017) / приредили Драгомир Козомара, Слађана Цукут. -  
Бања Лука : Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2018  
(Бања Лука : Графид). - 290 стр. : слика Милана Драгичевића ; 23  
cm

Тираж 100. - Биографија проф. др Милана Драгичевића: стр. 7-9.  
- Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија  
уз радове. - Summary. - Садржи и: Библиографија радова проф. др  
Милана Драгичевића.

ISBN 978-99955-58-44-4

COBISS.RS-ID 7447320